

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΕΛΛΑΣ 1957-1964

ΟΙ ΠΗΛΙΝΟΙ ΛΥΧΝΟΙ

ISSN 1105-7785
ISBN 960-7036-16-6

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, Ἀθήναι 106 72, FAX (01) 3544 966
ΓΡΑΦΕΙΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

*Κατὰ τὸν Κανονισμό τῶν Δημοσιευμάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, οἱ συγγραφεῖς εὐθύνονται
γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν βιβλιογραφικῶν παραπομπῶν ποὺ δημοσιεύονται στὶς ἐκδόσεις τῆς.*

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 128

ΣΤΕΛΛΑΣ ΔΡΟΥΓΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΕΛΛΑΣ 1957-1964
ΟΙ ΠΗΛΙΝΟΙ ΛΥΧΝΟΙ

ΑΘΗΝΑΙ 1992

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Συντομογραφίες	9
Προοίμιο	11
Γενικές παρατηρήσεις	13
Εισαγωγή	15
'Ανασκαφικά δεδομένα	20
α) 'Ανασκαφή τῆς 'Αρχαίας Πέλλας	20
β) Ταφικά σύνολα (δημοσιευμένα)	23
γ) Χρονολογημένα ανασκαφικά σύνολα ἐκτὸς Πέλλας	24
Κατάλογος	27
Οἱ τύποι τῶν λύχνων	29
ΠΛ1. 'Ανοιχτοὶ λύχνοι	29
ΠΛ2. Σφαιρικοὶ λύχνοι	36
ΠΛ3. Σφαιρικοὶ ἀγάνωτοι λύχνοι	40
ΠΛ4. Δισκόμορφοι λύχνοι	44
ΠΛ5. Φακοειδεῖς λύχνοι	49
ΠΛ6. Λύχνοι με κεντρικὸ διάτρητο-σωληνωτὸ στέλεχος	53
ΠΛ7. Λύχνοι με ψηλὸ πόδι	56
ΠΛ8. 'Ασκὸς λύχνος	58
ΠΛ9. 'Ελληνιστικοὶ σφαιρικοὶ-φακοειδεῖς λύχνοι	59
ΠΛ10. 'Ελληνιστικοὶ ἀσκόμορφοι λύχνοι	60
ΠΛ11. 'Ελληνιστικοὶ κυλινδρικοὶ λύχνοι	62
ΠΛ12. 'Ελληνιστικοὶ λύχνοι κατασκευασμένοι με μήτρα	74
Τομὴ Ο.Υ.Θ.	92
α) Τροχήλατοι λύχνοι	92
β) Λύχνοι με μήτρα	94

Οί Τάφοι τῆς Πέλλας	95
Ἐπισκόπηση	97
Ἱστορία τῶν σχημάτων τῶν λύχνων τῆς ἀρχαίας Πέλλας (Ἀνασκαφή 1957-1964)	99
Α1. Τροχήλατοι λύχνοι	99
Α2. Λύχνοι κατασκευασμένοι με μήτρα	111
Β. Γενικά ἱστορικά δεδομένα	114
Zusammenfassung	121
Εὔρετήριο λύχνων	129

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

I

<p>ΑΚΑΜΑΤΗΣ, <i>Πήλινες Μητρες</i>
 BAILEY, <i>BML I-III</i>
 BLONDÉ, <i>Thorikos</i>
 BRONEER, <i>Isthmia</i>
 BRUENAU, <i>Délos XXVI</i>
 ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΥ, <i>Πέλλα I</i>
 ΔΡΟΥΓΟΥ-ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, <i>Βέροια</i></p> <p>HERES, <i>Lampen</i>
 HOWLAND, <i>Athenian Agora IV</i></p> <p>ΛΙΑΙΜΠΑΚΗ, <i>Τάφοι τής Πέλλας</i>
 ROBINSON, <i>Olynth V</i></p> <p>ROBINSON, <i>Olynth XIV</i></p> <p>ROTROFF, <i>Hellenistic Pottery</i></p> <p>ROTROFF, <i>Athenian Agora XXII</i></p> <p>SCHÄFER, <i>Pergamon</i></p> <p>SCHEIBLER, <i>Kerameikos XI</i>
 VESSBERG-WESTHOLM, <i>SwedCyExp IV₃</i>
 WIEGAND-SCHRADER, <i>Priene</i></p> | <p>Γ. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, <i>Πήλινες μητρες άγγείων από την Πέλλα</i>, 1985.
 D. BAILEY, <i>Catalogue of the Lamps of the British Museum I-III</i>, 1977.
 F. BLONDÉ, <i>Greek Lamps from Thorikos</i>, 1983.
 O. BRONEER, <i>Isthmia III. The Terracotta Lamps</i>, 1977.
 PH. BRUNEAU, <i>Délos XXVI. Les Lampes</i>, 1965.
 Δ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ-ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΥ, <i>Πέλλα I</i>, 1971.
 Σ. ΔΡΟΥΓΟΥ - Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, <i>Έλληνιστικοί Λαξευτοί τάφοι Βέροιας</i>, 1980.
 G. HERES, <i>Die punischen und die griechischen Lampen</i>, 1969.
 R.H. HOWLAND, <i>Athenian Agora IV. Greek Lamps and their Survivals</i>, 1958.
 Μ. ΑΚΑΜΑΤΗ-ΛΙΑΙΜΠΑΚΗ, <i>Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι τής Πέλλας</i>, 1987.
 D.M. ROBINSON, <i>Olynthus V. Mosaics, Vases and Lamps of Olynthus</i>, 1933.
 D.M. ROBINSON, <i>Olynthus XIV, Terracottas, Lamps and Coins found in 1934 and 1938</i>, 1952.
 S. ROTROFF (ed.) - H. and D. THOMPSON, <i>Hellenistic Pottery and Terracottas</i>, 1987, (= <i>Hesperia</i> 3, 1934).
 S. ROTROFF, <i>Athenian Agora XXII, Hellenistic Pottery. Athenian and Imported moldmade bowls</i>, 1982.
 J. SCHÄFER, <i>Pergamenische Forschungen 2. Hellenistische Keramik aus Pergamon</i>, 1968.
 J. SCHEIBLER, <i>Kerameikos XI. Griechische Lampen</i>, 1976.
 O. VESSBERG - A. WESTHOLM, <i>The Swedish Cyprus Expedition IV. The Hellenistic and Roman Periods</i>, 1956.
 Th. WIEGAND - H. SCHRADER, <i>Priene. Ergebnisse der Ausgrabungen 1895-1898</i>, 1904.</p> |
|--|--|

II

'Αρ. 'Ανασκ.	'Αριθμός 'Ανασκαφής	ΠΛ	Πέλλα - Λύχνοι (τύποι)
Σχ.	Σχέδιο	Π	Πέλλα. 'Ανασκαφικά Σύνολα
'Αρ. Κατ.	'Αριθμός Καταλόγου	ΗΤ	Howland-Τύπος
Διαμ. β.	Διάμετρος βάσης	Πίν.	Πίνακας
ό.π.	όπη πλήρωσης	Είκ.	Εικόνα

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Ἡ δημοσίευση τῶν λύχνων ἀπὸ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο 1957-1964 στὴν Ἀρχαία Πέλλα ἀποτελεῖ τὸ α' μέρος ἀπὸ ἓνα μεγαλύτερο ἔργο γιὰ τὴ μελέτη τῶν εὐρημάτων τῆς Κεραμικῆς τῆς ἀνασκαφῆς αὐτῆς. Ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἡ μελέτη τοῦ ὕλικου αὐτοῦ μοῦ ἀνατέθηκε ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Δυτικῆς Μακεδονίας πρὶν ἀπὸ δέκα χρόνια καὶ τότε ἔγινε καὶ ἡ πρώτη βασικὴ προετοιμασία τῆς μελέτης. Ἡ διετὴς παραμονὴ στὴν Heidelberg, μὲ ὑποτροφία τοῦ ιδρύματος Humboldt (1980-1981), βοήθησε πολὺ σημαντικὰ τὴν πρώτη αὐτὴ φάση τῆς ἐργασίας. Χρωστῶ εὐχαριστίες στὸν καθηγητὴ T. Hölscher καὶ τοὺς συναδέλφους τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Heidelberg γιὰ τὴ φιλοξενία τους. Μετὰ τὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὴ Γερμανία ἄλλο ἔργο καὶ ἄλλα σημαντικὰ γιὰ τὴ ζωὴ μας γεγονότα ἐπιβράδυναν τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ ἔργου. Σήμερα, τὸ τέλος τῆς μελέτης τῶν λύχνων συμπίπτει μὲ μεγάλες προσωπικὲς δυσκολίες καὶ ἀντιξοότητες.

Σταθερὴ ἀρωγὴ στὰ πρακτικὰ θέματα εἶχε ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀπὸ μέρους τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων τῆς Δυτ. Μακεδονίας. Ἡ ἐκπόνηση τῶν σχεδίων ἔγινε δυνατὴ χάρις στὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ Ὑπουργείου Μακεδονίας καὶ Θράκης, μὲ ἀπόφαση τοῦ τότε ὑπουργοῦ κ. Σ. Παπαθεμελῆ νὰ στηριχθεῖ ἡ μελέτη τῆς Ἑλληνιστικῆς Κεραμικῆς.

Γιὰ τὴν ἐμπιστοσύνη νὰ μοῦ ἀνατεθεῖ ἡ ἐργασία αὐτὴ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ σταθερὴ συμπαράστασή της ὀφείλω εὐγνωμοσύνη στὴν Μ. Σιγανίδου, Ἐφορο Ἀρχαιοτήτων τῆς Δυτ. Μακεδονίας. Γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους, ἀλλὰ πρὸ πολὺ κυρίως γιὰ τὴ δεκαπεντάχρονη γόνιμη συνεργασία μας χρωστῶ πολλὰ στὸν Γ. Τουράτσογλου. Πολλὲς εὐχαριστίες ἔχω γιὰ τὸν Γ. Ἀκαμάτη, πού, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ φωτογράφου Χριστόφορου Γιαβανίδη, φρόντισε νὰ ἔχω τίς ἀπαραίτητες φωτογραφίες κιάλας στὴ Γερμανία. Τὰ σχέδια ὀφείλονται στὸν Γ. Κιαγιά καὶ τὸν εὐχαριστῶ πολὺ. Τὴ φροντίδα τῶν μεταφράσεων τῆς περίληψης εἶχε ἡ συνάδελφος κ. Λ. Γουναροπούλου· τὴν εὐχαριστῶ πολὺ. Πρόθυμος βοηθὸς καὶ συμπαραστάτης σὲ κάθε ἀνάγκη στὸ χῶρο τῆς Πέλλας ὑπῆρξε ὁ ἀρχιτεχνίτης τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Πέλλας Νεοκλῆς Γούρμπεσλης. Τὴν ἐργασία δακτυλογράφησε ὁ κ. Ἡ. Βερτσώνης μὲ πολλὴ ὑπομονὴ καὶ προσοχή· τὸν εὐχαριστῶ. Στὴν Ντίνα Κουσουλάκου καὶ τὴν ἀδερφή μου Μαρία Δρούγου ὀφείλω πραγματικὴ εὐγνωμοσύνη γιὰ τὴ μεγάλη ἠθικὴ καὶ πρακτικὴ βοήθεια ποῦ μοῦ πρόσφεραν στὴν τελικὴ φάση τῆς ἐργασίας. Στοὺς φίλους μου χρωστῶ περισσότερο ἀπὸ ἀπλὲς εὐχαριστίες γιὰ τὴν ἀμέριστή τους συμπαράσταση κατὰ τὸ τέλος τῆς μελέτης. Οἱ τελικὲς φωτογραφίες τοῦ βιβλίου ὀφείλονται στὸν φίλο φωτογράφο Ἡ. Ἡλιάδη, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ ἐγκάρδια.

Τὸ βιβλίον αὐτὸ δὲν θὰ γινόταν πραγματικότητα ἂν δὲν εἶχα τὴν ἀπόφαση καὶ τὴν οἰκονομικὴ βοήθεια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Γεν. Γραμματέα τῆς κ. Β. Πετράκου. Τοὺς εὐχαριστῶ θερμά. Στοὺς ἴδιους ὀφείλεται καὶ ἡ δυνατότητα γιὰ τὴ συνέχιση τῆς μελέτης τῆς Κεραμικῆς τῆς παλιᾶς ἀνασκαφῆς τῆς Πέλλας. Ἐλπίζω σύντομα νὰ μπορῶ νὰ περατώσω καὶ νὰ δώσω καὶ τὸ ἐπόμενο τμῆμα τῆς.

Δὲν εἶναι πιά ἀνάμεσά μας ὁ ἄνθρωπος ποῦ μὲ συντρόφεψε στὴ ζωὴ ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια τῆς προσπάθειας καὶ ποῦ τοῦ χρωστῶ πολλὴ ἀπὸ τὸ θάρρος μου. Τώρα τὸ κουράγιον μοῦ εἶναι περισσότερο ἀπαραίτητον. Ἄς γίνῃ τουλάχιστον ἡ μνήμη του συμπαραστάτης μου.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ*

Ι. Ἡ ἐπεξεργασία τῶν πήλινων λύχνων ἀπὸ τὴν Ἀρχαία Πέλλα ἀνήκει σ' ἓνα εὐρύτερο πρόγραμμα δημοσίευσης ὀλόκληρης τῆς Κεραμικῆς ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀνασκαφὴ τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς πρωτεύουσας κατὰ τὴν περίοδο 1957-1964¹. Ἡ ἐπανάληψη καὶ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὸ 1974 ὡς τὶς μέρες μας μὲ πλούσια μάλιστα ἀποτελέσματα καὶ νέα στοιχεία, καθὼς καὶ πολυάριθμα εὐρήματα θὰ μπορούσαν νὰ δημιουργήσουν ἀμφισβητήσεις γιὰ τὸ νόημα αὐτῆς τῆς ἐργασίας². Ὡστόσο ὀρισμένοι σοβαροὶ —κατὰ τὴ γνώμη μας— λόγοι ἀκύρωσαν καὶ τὴ δική μας περίσκεψη καὶ προχωρήσαμε στὴν ὀλοκλήρωση αὐτῆς τῆς μελέτης. Κύριος λόγος ὑπῆρξε ἡ ἐπιτακτικὴ ὑποχρέωση τοῦ ἀρχαιολόγου, πρῶτα τοῦ ἀνασκαφέα, ἢ καὶ ὁποιουδήποτε ἀναλάβει αὐτὴ τὴν ὑποχρέωση, νὰ δημοσιεύσει τὰ εὐρήματά του. Μὲ τὸν καθοριστικὸ αὐτὸν ὄρο προκύπτει ἀμέσως ὁ δεύτερος σημαντικός: Εἶναι ἀνάγκη στὴ Μακεδονία, ἔστω καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς πρώτης προσέγγισης καὶ τῆς προσπάθειας, νὰ ἀρχίσει ἡ μελέτη ἐνὸς σημαντικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἐπιστημονικοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος ἐλάχιστα ἐξετάστηκε ὡς σήμερα αὐτὴ. Πρόκειται γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ καὶ τὰ συγγενικά της προβλήματα³, ὅπως τὸ χρονολογικόν, καθὼς καὶ οἱ ἐπιμέρους εἰδικὲς κατηγορίες, ὅπως οἱ λύχνοι. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς ὄρος συνιστοῦσε μιὰ πραγματικὴ πρόκληση μετὰ τὴν αὔξηση μάλιστα τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν περιοχὴ αὐτὴ. Βέβαια ἡ κατάσταση τοῦ πλήθους τῶν εὐρημάτων τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ γοργὲς ἐξελίξεις τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας στὴ Μακεδονία δὲν ἀφήνουν στὴν προσπάθεια αὐτὴ πολλὰ περιθώρια γιὰ ὀριστικὲς προτάσεις ἢ λύσεις στὰ πολλὰ ἐρωτήματα ποὺ ἀνακύπτουν. Παρόλα αὐτὰ ὅμως μπορεῖ ἡ προσπάθεια νὰ ἀποδειχτεῖ γόνιμη ὡς ἀρχὴ καὶ μόνο τῆς μελέτης τοῦ πλούσιου αὐτοῦ καὶ προβληματικοῦ θέματος τῆς Κεραμικῆς. Ἡ ἐργασία αὐτὴ θὰ ὀλοκληρώσει τὸν προορισμὸ της μόνο ἂν

* Τὶς σχετικὲς ἐργασίες, ποὺ ἐμφανίστηκαν ἀπὸ τὸ 1990 κέ. —ὀρισμένες καὶ μὲ παλιότερη χρονολογία ἔκδοσης— δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ περιληφθοῦν στὴν ἐργασία αὐτὴ, μοιλονότι καὶ πολλὲς εἶναι καὶ χρήσιμες. Βλ. *Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἔργο στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη Γ'*, 1989. *Πρακτικὰ Β' Ἑπιστημονικῆς Συνάντησης γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ*, Ρόδος 1989. *Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ ἀπὸ τὴ Μακεδονία*, 1991, κλπ.

1. Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ, *ΑΔ*, 1960, *Μελέται*, 81 κέ. *ΑΔ* 17, 1961/62, *Χρονικά*, *ΑΔ* 18, 1963, *Χρονικά*, 200 κέ. *ΑΔ* 20, 1965. ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΥ, *Πέλλα* I, *passim* (μὲ ὅλη τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία ὡς τὸ 1971). ΡΗ. PETSAS, *Pella, Alexander the Great's Capital*, 1978, ὅπου ὁ συγγραφέας συγκέντρωσε ὅλα τὰ κείμενά του τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχαία πρωτεύουσα.

2. Γιὰ τὴ νεότερη ἀνασκαφὴ βλ. Μ. ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο στὴ Μακεδονία καὶ Θράκη* I, 1987, 119 κέ. Μ. ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *Πολεοδομικὰ προβλήματα Πέλλας. Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, 1990. Γενικὴ παρουσίαση τῶν εὐρημάτων στὸν Ὁδηγό. *Πέλλα. Πρωτεύουσα τῶν Ἀρχαίων Μακεδόνων. 30 χρόνια ἀνασκαφῆς 1957-1987*, 1987. Ἐπίσης βλ. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *Ἀμνητὸς* I, 174, σημ. 3, μὲ ἀρκετὴ βιβλιογραφία. Ἦδη ἄρχισε βαθμιαίᾳ ἡ μελέτη καὶ τῆς πελλαιᾶς χώρας μὲ πολλὰ θετικὰ ἀποτελέσματα. Πρβ. Π. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, 1990. Τοῦ ἴδιου, *Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο στὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη* I, 1987, 147 κέ. Γ. ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ, *Ἀρχαία Μακεδονία* I, 1968, 172 κέ.

3. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαία Βέροια. Ἡ περίπτωση τοῦ οἰκοπέδου Γ. Χαρωνιάκη*, Ρόδος 1990. Κ. ΓΡΑΒΑΝΗ, *Κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Ἡπειρο*, Ἰωάννινα 1986, 3 κέ.

συνεχιστεί, ἂν ἐλεγχθεῖ καὶ συμπληρωθεῖ, ὥστε κάποτε νὰ διαθέτουμε ἕνα ἐλεγμένο ἀρχαιολογικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς. Ἡ Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ ἀπὸ τὴ Βεργίνα, τὸ Δίον, τὴ Θεσσαλονίκη καί, βέβαια, τὴν Πέλλα εἶναι μόνο μερικὲς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες περιμένει κανεὶς μὲ τὴ δημοσίευσή τους σημαντικὲς εἰδήσεις, οἱ ὁποῖες ἴσως μποροῦν νὰ διαφωτίσουν τὸ θέμα πού μᾶς ἀπασχολεῖ⁴.

Ἄξιζει νὰ σημειώσῃ κανεὶς ὅτι ἀκριβῶς τὰ νεότερα εὐρήματα στὴ Μακεδονία, καὶ τὰ ἐρωτήματα πού δημιουργήθηκαν ἀπὸ αὐτὰ, ἔδειξαν καθαρὰ τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν ὀργάνωση μιᾶς βάσης, κυρίως χρονολογικῆς, γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ ἡ ὁποία λείπει. Σὲ ὀρισμένες μάλιστα περιπτώσεις ἡ συζήτηση στὴ Μακεδονία πῆρε ψηλοῦς τόνους, ἂν καὶ ἔλειπαν βασικὲς προϋποθέσεις ἀναγνώρισης καὶ ἱστορικῆς ἐρμηνείας.

Οἱ λύχνοι ἀπὸ τὴν Κεραμικὴ τῆς παλιᾶς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀρχαίας Πέλλας διακρίθηκαν καὶ προηγήθηκαν μὲ τὴ μελέτη τους γιὰ πολλοὺς πραγματικὸς καὶ μεθοδολογικοὺς λόγους: Γιὰ τὴ μελέτη τῆς ὑπόλοιπης, στὸ μεγαλύτερο μέρος της, Ἑλληνιστικῆς Κεραμικῆς χρειάζοταν ἡ ἀπαραίτητη χρονολογικὴ βάση, τὴν ὁποία θὰ μπορούσαν, μαζὶ μὲ ὀρισμένες ἄλλες κατηγορίες (νομίσματα, σφραγίσματα ἀμφορέων), οἱ λύχνοι νὰ προσφέρουν. Ὁ δεῦτερος σημαντικὸς λόγος διάκρισης ὑπῆρξε τὸ μέγεθος τοῦ σωζόμενου ὑλικοῦ. Ἀπέναντι στὶς ἄλλες κατηγορίες ἢ εἶδη Κεραμικῆς ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀνασκαφὴ τῆς Πέλλας οἱ λύχνοι ἀποτελοῦν τὴν πολυπληθέστερη ὁμάδα καί, τὸ σημαντικότερο, καλύπτουν μιὰ μεγάλη χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 5ου/ἀρχῆς τοῦ 4ου ὡς τὶς ἀρχῆς τοῦ 1ου αἰῶνα π.Χ. Ἐνα τέτοιο σύνολο ἀποδεικνύεται πολὺ χρήσιμο ὄχι μόνο γιὰ τὴν Πέλλα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ Μακεδονικὴ Ἀρχαιολογία ὁλόκληρη, ὅπου ὡς σήμερα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα εὐρήματα τῆς Ὀλύμβου⁵, καμία ἄλλη κατηγορία ἢ ὁμάδα δὲν προσφέρει ἀνάλογο εἰδολογικὸ καὶ χρονολογικὸ φάσμα, μιλώντας πάντοτε στὸ πλαίσιο τοῦ γνωστοῦ καὶ δημοσιευμένου ὑλικοῦ.

II. Οἱ στόχοι πού ἐπιδιώχτηκαν μὲ τὴ μελέτη αὐτῆ τῶν λύχνων ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀνασκαφὴ τῆς Πέλλας (1957-1964), ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ καὶ βασικὸ, οἱ ἄλλοι προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν κατάσταση καὶ τὴ φύση, καθὼς καὶ τὶς ἰδιαιτερότητες τοῦ ἴδιου τοῦ ὑλικοῦ, μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση ἀκριβῶς τὴ γεωγραφικὴ του προέλευση. Ὅρισμένα ἐρωτήματα διαγράφονται ἔντονα ἀπὸ τὸ χαρακτῆρα τοῦ ὑλικοῦ ὅπως ἡ χρονολόγηση καὶ ἡ καταγωγή τῆς μορφῆς τῶν λύχνων, ἢ οἱ σχέσεις μὲ ἄλλα κέντρα παραγωγῆς, ἐνῶ αὐτὴ ἡ ἀποσπασματικὴ κατάσταση τοῦ ὑλικοῦ περιόρισε ἢ ἀπάλειψε ὀρισμένα θέματα, τῶν ὁποίων ἡ συζήτηση ἦταν στὶς προθέσεις μας, ὅπως ἡ σημασία χρήσης στὰ διάφορα σημεῖα τῆς πόλης ἢ καὶ ὀριστικότερος χρονολογικὸς προσδιορισμός.

4. Ἡ περιοχή πού θὰ περιλάβει μιὰ ἀνάλογη ἔρευνα εἶναι εὐρύτερη καὶ χρειάζεται νὰ περιλάβει ἐπίσης γειτονικοὺς πρὸς τὴ Μακεδονία χώρους, ὅπως ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Ἠπειρος. Πρβ. Κ. GRAVANI, in W. HOEPFNER - E.L. SCHWARNDNER, *Haus und Stadt im Klassischen Griechenland*, 1966, 123 κέ. (Κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Κασσώπη). W. ANDERSON, *Pottery of the Late Hellenistic and Early Roman Periods at Stobi*, 1977. U. SINN κ.ἄ. (Miloisic - Theocharis ed.), *Demetrias I*, passim. T. GERASIMOV, *Apollonia 1947-49*, 1962. H. HIDRI, *Iliria* 6, 1976, 245 κέ. Γενικὰ V. BITRAKOVA-GROZANOVA, *Monuments de l'époque hellénistique dans la république socialiste de Macédoine*, 1987, 39 κέ. Ὁ Α. Furtwängler εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ παραχωρήσῃ τὸ χειρόγραφό του γιὰ τοὺς λύχνους τῆς Δημητριάδας καὶ τὸν εὐχαριστῶ. Εἶχε προχωρήσει σημαντικὰ ἢ ἐκτύπωση τῆς ἐργασίας αὐτῆς, ὅταν πραγματοποιήθηκε ἡ Γ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ (Θεσσαλονίκη 1991), ὅπου ἐμφανίστηκαν σημαντικὲς ἐργασίες-εἰσηγήσεις, σχετικὲς μὲ τὸ θέμα. Βλ. κυρίως Α. ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ, *Τὰ ἑλληνιστικὰ λυχνάρια τῶν Φερῶν*. Ἀκόμη Μ. ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ, *Σύνολα Κεραμικῆς ἀπὸ τὸ ἑλληνιστικὸ νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης*. Β. ΑΛΛΑΜΑΝΗ - Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ, *Σχήματα ἀγγείων τῆς πρώιμης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἀπὸ ταφικὰ σύνολα τῆς Βέροιας*. (Τὰ Πρακτικὰ τῆς Γ' Συνάντησης τυπώνονται).

5. Βλ. κάτω τὰ ἀνασκαφικά-χρονολογικὰ σύνολα.

Μιά μορφολογική εξέταση τῶν λύχνων θὰ ἦταν ἴσως ἕνας αὐτονόητος στόχος τῆς μελέτης αὐτῆς⁶. Πρὸς τὴν κατεύθυνση ὅμως αὐτὴ ὑπάρχουν κιόλας ἄριστες ἐργασίες-ὑποδείγματα, οἱ ὁποῖες μάλιστα ἀνταποκρίνονται κατὰ περίπτωση καὶ σὲ τμήματα τῶν λύχνων τῆς Πέλλας. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς ἀντιμετώπισαν διεξοδικὰ τὰ θέματα ὀργάνωσης τοῦ ὑλικοῦ ἢ τῆς μορφῆς τῶν λύχνων καὶ ὀργάνωσαν τὸ σύστημα τύπων σὲ μιὰ ἀπαραίτητη τυπολογία· ἀκόμη ἐξέτασαν πρακτικὰ θέματα τῆς κατασκευῆς, τῆς χρήσης καὶ τῆς παραγωγῆς, τῆς σημασίας στὴ λατρεία κλπ. Ἐνα τέτοιο ὑποδειγματικὸ ἔργο ἀποτέλεσε τὸν ὁδηγὸ γιὰ τὴν ἐργασία αὐτή. Πρόκειται γιὰ τὴν πλούσια μονογραφία τῆς I. Scheibler γιὰ τοὺς λύχνους ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ (I. Scheibler, *Kerameikos* XI, 1976, griechische Lampen), ἡ ὁποία κάλυψε σχεδὸν ὅλα τὰ παραπάνω θέματα⁷. Κυρίως εἰσήγαγε μεγάλες τυπολογικὲς ὁμάδες μὲ εὐρύτερα χρονολογικὰ περιθώρια, ξεκινώντας ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς μορφῆς τῶν λύχνων, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ σύστημα τοῦ R. H. Howland (*Athenian Agora* IV, 1958, Greek Lamps), ὅπου οἱ τύποι εἶναι πολυπληθέστεροι, λεπτομερέστεροι καὶ χρησιμοποιοῦνται ὡς κριτήρια στοιχεῖα τῆς μορφῆς καὶ τῆς διακόσμησης. Πρόκειται ὡστόσο γιὰ τὴν ἄλλη θεμελιώδη ἐργασία, γιὰ τοὺς ἀττικοὺς λύχνους, πὺ διευκόλυναν τὴν ἐπεξεργασία τῶν λύχνων τῆς Πέλλας. Ἡ F. Blondé (*Greek Lamps from Thorikos*, 1983), ἡ ὁποία ἀξιοποίησε κριτικὰ τὶς δύο αὐτὲς ἐργασίες δὲν ἀπομακρύνθηκε οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὸ σύστημα καὶ κυρίως αὐτὸ τῆς Scheibler. Ὅλες αὐτὲς βέβαια οἱ ἐργασίες ἔχουν ἀφετηρία τὶς δύο παλιότερες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μάλιστα ἡ μία γιὰ ἕνα μέρος τῆς ἔρευνάς μας εἶναι ἀπαραίτητη· πρόκειται γιὰ τὴν τυπολογία τοῦ O. Broneer, *Corinth* IV₂, ἡ ὁποία συνδύασε τὸ βασικὸ χαρακτήρα τοῦ σχήματος μὲ τὰ πολὺ σπουδαῖα χρονολογικὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας Κορίνθου⁸. Παλιότερη ἀλλὰ ἀποφασιστικὴ ἢ ἐπεξεργασία τοῦ H. Thompson γιὰ τοὺς λύχνους τῆς Ἀγορᾶς βοήθησε κυρίως στὴ χρονολογικὴ ταξινόμησή τους⁹.

Στὴν περίπτωση ὅμως τῶν λύχνων τῆς Πέλλας τὸ κέντρο βάρους τοῦ προβλήματος βρῖσκεται ἄλλοῦ. Πρωταρχικὴ σημασία δὲν ἔχει ἡ συγκρότηση τύπων, ἀφοῦ στὴν πλειοψηφία τους εἶναι τύποι γνωστοὶ ἀπὸ ἄλλα κέντρα, ὅπως ἡ Ἀθήνα, ἢ τῆς κοινῆς ἑλληνιστικῆς. Οἱ τύποι ὅμως αὐτοὶ ἀποκοτῶν σημασία ἀπὸ τὸ γεγονὸς τὸ ὁποῖο σηματοθεῖ τὴ σχέση τῆς πόλης μὲ ἄλλα κέντρα καθὼς καὶ τὴ διαδικασία δημιουργίας τῆς ἐγχώριας παραγωγῆς.

Ἐπόμενος, ἀλλὰ τὸ ἴδιο σημαντικὸς στόχος εἶναι τὸ χρονολογικὸ σύστημα πὺ θὰ μπορούσε νὰ δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὸ ὑλικὸ αὐτό. Στὴν περίπτωση αὐτὴ οἱ δυσκολίες ἦσαν τεράστιες κυρίως ἀπὸ τὴν ἔλλειψη σαφῶν στρωματογραφικῶν-ἀνασκαφικῶν κλειστῶν συνόλων μέσα στὴν ἴδια τὴν παλιὰ ἀνασκαφή. Παράλληλα οἱ ἀνασκαφεῖς εἶχαν κιόλας προχωρήσει στὴν ἐπιλογή καὶ τὴν καταγραφή τῶν εὐρημάτων τους καὶ εἶχαν κιόλας σχηματίσει τὸ δείγμα τῆς μελέτης. Αὐτὸ πρόσφερε στὸ σημερινὸ μελετητὴ μιὰ σημαντικὴ βοήθεια, συγχρόνως ὅμως τοῦ προκαθόρισε ἀρκετὰ τὴν ἐργασία του. Καταγεγραμμένοι ἦσαν περίπου 500 λύχνοι

6. Πρβ. Ph. BRUNEAU, *Céramiques hellénistiques et romaines*, 1980, 19 κέ.

7. Τὸ ἔργο τῆς I. Scheibler καλύπτει πολλὰ ἀκόμη πρακτικὰ καὶ θεωρητικὰ θέματα, πὺ σχετίζονται εἰδικὰ μὲ τὴ λυχνολογία. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ καὶ δὲν χρειάστηκε νὰ ἐπανέλθουμε σ' αὐτό, ἀφοῦ τὸ κύριο βάρος τῆς μελέτης τῶν λύχνων τῆς Πέλλας βρισκόταν ἀκριβῶς στὸν γεωγραφικὸ παράγοντα.

8. O. BRONEER, *Corinth* IV₂, *Terracotta Lamps*, 1930.

9. H. THOMPSON, «Two Centuries of Hellenistic Pottery», *Hesperia* 3, 1934, 460 κέ. Πρβ. S. ROTROFF (ed.), *Hellenistic Pottery and Terracottas*, 1987, 1 κέ. Μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ ἡ βιβλιογραφία εἶναι μεγάλη, ἡ ὁποία ὅμως πρέπει νὰ διακριθεῖ στὶς δημοσιεύσεις ἀνασκαφῶν καὶ στὶς δημοσιεύσεις συλλογῶν μουσείων. Στὶς πρῶτες πρέπει νὰ ἀναφέρει κανεὶς τίς: Ph. BRUNEAU, *Délos* XXVI, passim. H. BOVON, *Lampes d'Argos*, passim. O. BRONEER, *Isthmia* III, 1977. A. ADRIANI, *AnnMusGreRomain*, 1935-1939, 82 κέ. (νεκρόπολη Hadra). H. GOLDMAN, *The Hellenistic and Roman Tableware of North-Syria. Antioch on the Orontes* IV, 1948, 1 κέ. Ἀπὸ τὰ πρόσφατα ἔργα γιὰ τὶς συλλογὲς ξεχωρίζει τὸ τρίτομο ἔργο τοῦ BAILEY, *BML* I-III.

ἀπὸ τοὺς ὁποίους δημοσιεύονται οἱ 304 ἐνῶ ἐλέγχθηκε καὶ μελετήθηκε τὸ σύνολό τους. Ἐκτὸ πλῆθος τῶν θραυσμάτων τῶν λύχνων ποὺ περιλαμβάνει ἡ ἀκατάγραφη Κεραμικὴ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς ἐπίσης ἐλέγχθηκε ἕνα μέρος. Ἡ δυσκολία τῆς χρονολόγησής ἐστὶν πολλή: Δὲν ἦταν δυνατό νὰ χρησιμοποιηθοῦν τὰ πορίσματα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Πέλλας, ἀφοῦ ἡ ἔρευνα ἀκόμη συνεχίζεται καὶ οἱ εἰδήσεις εἶναι ἀποσπασματικὲς ἢ γενικὲς. Ὅμοια δυσχρηστες ὡς ἄχρηστες παραμένουν γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ καὶ οἱ ὑπόλοιπες ἀνασκαφὲς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Μακεδονίας, ἀφοῦ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἀδημοσίετες.

Ὁ τρόπος καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἐργασίας διαμορφώθηκε ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ὕλικό καὶ ἀνάλογα μὲ τὰ ἐρωτήματα ποὺ δημιουργοῦνται. Ἡ πρώτη βαθμίδα στὴν ἐξέταση εἶναι ἡ ἐκτίμηση τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων, ὅπου αὐτὰ μπορούσαν νὰ ἰσχύσουν. Παράλληλα ἐγινε ἡ τυπολογικὴ ἀναγνώριση καὶ ταξινόμηση μὲ βάση τοὺς γνωστοὺς τύπους. Ἡ ἐπόμενη φάση συνίσταται στὴ σύσταση ὁμάδων καὶ σειρῶν ἀπὸ εἰσαγμένους καὶ ἐγγώριους λύχνους μὲ βάση τὸ σχῆμα καὶ τὸν τύπο τους. Συγχρόνως ἡ συνεχὴς ἐπίδιωξη εἶναι νὰ συνδεθεῖ μὲ τὸ σύστημα τῶν λύχνων κάθε γνωστὸ καὶ σύγχρονο ἀνάλογο στοιχεῖο ἀπὸ τὴ Μακεδονία, ὥστε νὰ ἀποκτήσει τὸ σύστημα αὐτὸ καθολικότερη ἰσχύ. Συστηματικὰ ἀναζητήθηκαν τόσο στὸν κατάλογο, ὅσο καὶ στὴν ἐπεξεργασία τῶν τύπων παράλληλα καὶ ὅμοια παραδείγματα ἀπὸ τὶς ἐγγύτερες γεωγραφικὲς περιοχὲς καὶ ἀπὸ περιοχὲς τῶν ὁποίων ἡ παραγωγή καταφανῶς ἔχει σχέση μὲ τοὺς ἐξεταζόμενους λύχνους, ὅπως ἡ Ἀθήνα, ἡ Μ. Ἀσία κλπ. Ἀντίστοιχα χρησιμοποιήθηκαν καὶ τὰ χρονολογικὰ καὶ τυπολογικὰ τοὺς συστήματα ὑπογραμμίζοντας κάθε φορὰ τὶς διαφορὲς καὶ τὶς σχέσεις ὡς πρὸς τοὺς λύχνους τῆς Πέλλας¹⁰. Ἀπομακρυσμένα γεωγραφικὰ παραδείγματα, ἢ χρονολογικὰ ἀδιάρθρα, δὲν χρησιμοποιήθηκαν, γιὰτὶ ἀκριβῶς δὲν συμβάλλουν στὴν κατανόηση τῶν προβλημάτων.

Ἀποφύγαμε νὰ δημιουργήσουμε νέους τύπους, ὅπου εἶναι φανερὴ ἡ σχέση καὶ ἡ προέλευση, λ.χ. ἀπὸ τοὺς ἀττικοὺς ἢ κορινθιακοὺς τύπους. Ἡ ἐγγώρια παραγωγή ὑφάνθηκε ἀνάμεσα στὸ σύστημα αὐτό, ἀφοῦ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ συσταθεῖ μία ἀνεξάρτητη καὶ συνεχὴς σειρά ἐγγωρίων, ἐπειδὴ ἄλλοτε, λείπουν, ἄλλοτε εἶναι μιμήσεις, ἄλλοτε, σπάνια, ἀνεξάρτητες μορφές, ἐνῶ τὰ ἀντίστοιχα ἀνασκαφικὰ δεδομένα εἶναι ἐλλιπῆ καὶ ἀποσπασματικά.

Οἱ λύχνοι ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀνασκαφὴ τῆς Πέλλας ὀργανώνονται σὲ μεγάλες ἐνότητες, οἱ ὁποῖες ἀνταποκρίνονται περισσότερο σὲ μεγάλες χρονικὲς περιόδους, ἢ σὲ φαινόμενα σχέσεων μὲ ἄλλες περιοχὲς παρὰ σὲ καθαρὰ καὶ λεπτομερειακὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα. Ὁ κατάλογος τοῦ δείγματος περιλαμβάνει 290 λύχνους, οἱ ὁποῖοι καλύπτουν τὸ μεγάλο χρονικὸ διάστημα πλεόν τῶν τριῶν ἑκατονταετηρίδων. Στηρίχτηκε στὴν προσωπικὴ μου ἐξέταση καὶ τὶς καταγραφὲς τῶν ἀνασκαφῶν (ὅπως καὶ στὰ ἡμερολόγια ἀνασκαφῆς). Ἡ ποιότητα τοῦ πηλοῦ, τοῦ γανώματος ἢ τοῦ ἐπιχρίσματος καταγράφηκαν, διότι τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ καὶ μάλιστα στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια εἶναι ἀποφασιστικὰ γιὰ τὸν προσδιορισμό τους.

Ἡ φύση τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς στὴν Πέλλα, ἢ συνέχισή της στὶς μέρες μας, ὅπου ὅμως ἡ ἐνημέρωση τῆς ἐργασίας μὲ τὰ νέα εὐρήματα εἶναι ἀδύνατη, καθιστοῦν ἀναγκαστικὰ τὸ χαρακτηριστὴ τῆς ἐργασίας δειγματοληπτικὸ ἢ ἀκόμη καὶ πειραματικὸ γιὰ τὴν περιοχὴ καὶ τὴν περίοδο αὐτή.

Τὰ βοηθήματα γιὰ τὴν ἐργασία αὐτὴ ὑπῆρξαν ἐλάχιστα ὅσον ἀφορᾶ τουλάχιστον στὴ Μακεδονία, γεγονός ποὺ ἀποδίδει καὶ τὴν κατάσταση μελέτης καὶ ἔρευνας τῆς Ἑλληνιστικῆς Κεραμικῆς ἀπὸ τὴ μεγάλη αὐτὴ περιοχὴ μὲ τὰ πλούσια σήμερα εὐρήματα. Ὡστόσο ἤδη ἀπὸ τὸ 1955 ὁ Μ. Ἀνδρόνικος εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ ἕνα ταφικὸ σύνολο Κεραμικῆς ἀπὸ τὴ

10. Βλ. ἀνασκαφικὰ σύνολα καὶ ἄνω σημ. 9. Σ. ΔΡΟΥΓΟΥ - Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Τὰ χρονολογημένα σύνολα ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὴ Μακεδονία*, Γ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ, Θεσσαλονικὴ 1991 (τυπώνεται).

Βέροια και είχε προχωρήσει στα πρώτα σχόλια¹¹. Τὴν ἐργασία αὐτὴ εἶχαν ὡς ἀφετηρία καὶ οἱ Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου¹², ὅταν δημοσίευσαν τοὺς *Λαξευτοὺς τάφους στὴ Βέροια* καὶ ἐπιχείρησαν νὰ δώσουν τὸ χρονολογικὸ πρόβλημα ἀλλὰ καὶ τὸν σύνθετο χαρακτῆρα τῆς Ἑλληνιστικῆς Κεραμικῆς. Ἀκολούθησαν ὀρισμένες ἀκόμη δημοσιεύσεις ὑλικοῦ ἀπὸ τὶς ὁποῖες πρέπει νὰ ξεχωρίσει ἡ ἐργασία τῆς Μ. Λιλιμπάκη-Ἀκαμάτη γιὰ μιὰ ὁμάδα λαξευτῶν τάφων στὴν Πέλλα¹³, ὅπου δίπλα στὴν παρουσίαση τῆς Κεραμικῆς καὶ Κοροπλαστικῆς συζητήθηκαν θέματα μορφῆς τῶν τάφων. Ἡ διατριβὴ τοῦ Γ. Ἀκαμάτη¹⁴ προώθησε τὸ θέμα ἀποφασιστικὰ διότι ὄχι μόνον παρουσίασε τὴν προβληματικὴ μιᾶς ὀρισμένης κατηγορίας, ἀλλὰ κυρίως χάρι στὰ ἄριστα ἀνασκαφικὰ δεδομένα μπόρεσε νὰ ὀργανώσει τὴν προβληματικὴ τῆς χρονολόγησης. Φυσικὰ ἀπουσιάζει κάθε σχετικὴ μελέτη γιὰ λύχνους ὅπως καὶ μιὰ γενικὴ γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἐμποδίζει νὰ εὔχεται κανεὶς τὴ δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν στὸ κοντινὸ μέλλον μὲ τὰ ἀνάλογα ἑλληνιστικὰ εὐρήματα.

11. *ΑΕ*, 1955, 22 κέ. Ἀκόμη Φ. ΠΕΤΣΑΣ, *ΑΔ* 22, 1967, *Χρονικά*, 407 κέ. Ἄλλη βιβλιογραφία ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 15.

12. *Ἑλληνιστικοὶ λαξευτοὶ τάφοι Βέροιας*, 1980.

13. *Λαξευτοὶ θαλαμῶτοι τάφοι τῆς Πέλλας*, 1987.

14. *Πήλινες μῆτρες ἀγγείων ἀπὸ τὴν Πέλλα*, 1985.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Α. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΕΛΛΑΣ 1957-1964

1. Οί πήλινοι λύχνοι που δημοσιεύονται ἐδῶ εἶναι εὐρήματα τῆς πρώτης μεγάλης περιόδου τῆς ἀνασκαφῆς στὴν Ἀρχαία Πέλλα, ὅποτε καὶ ἀποκαλύφθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἓνα μεγάλο τμήμα τῆς ἀρχαίας πόλης μὲ μέρος τῶν σπιτιῶν κυρίως καὶ τῶν δρόμων. Οἱ λύχνοι καταγράφηκαν ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς μαζί μὲ ἄλλα πήλινα εὐρήματα —ἀγγεῖα, σφραγίσματα ἀμφορέων, εἰδώλια— μὲ μιὰ πρώτη ἐπιλογή. Ὅπως κιόλας προαναφέρθηκε, ἀπὸ τὰ καταγραμμένα ἐπιλέγησαν περὶ τοὺς 304 λύχνους μὲ τελικὸ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα ἀντιπροσωπευτικὸ, ἀλλὰ πάντοτε ἐνδεικτικὸ δείγμα τῆς κατηγορίας αὐτῆς τῶν εὐρημάτων¹⁵.

Ἡ πρώτη ἀνασκαφικὴ περίοδος 1957-64 δὲν ἔχει ἀκόμη δημοσιευτεῖ στὸ σύνολό της. Μόνο κατὰ καιροὺς δόθηκαν ὀρισμένες ἐκθέσεις ἐργασιῶν, ἢ ἐπιλεκτικὰ μελετήθηκαν ὀρισμένα ἀντικείμενα, ἢ ἔργα τῆς τέχνης, ὅπως λ.χ. τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τῶν μεγάλων σπιτιῶν¹⁶. Αὐτὸ ὅμως σημαίνει, ὅτι γιὰ μιὰ συνθετικὴ μελέτη ὑλικοῦ, ὅπως αὐτὴ γιὰ τοὺς λύχνους, λείπει ἢ δημοσιευμένη στρωματογραφικὴ-ἀνασκαφικὴ βάση. Λεῖπουν δηλ. τὰ στρωματογραφικὰ σύνολα καὶ τὰ συνευρήματα τῶν λύχνων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπιβεβαιώσουν καὶ ἐξωτερικὰ τὶς χρονολογικὲς καὶ τὶς μορφολογικὲς ἀποτιμήσεις. Ἡ ἔλλειψη αὐτὴ ἀφαιροῦσε ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης ἓνα μέρος τῆς βεβαιότητάς τους. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δόθηκαν δύο λύσεις παράλληλες: Ἀναζητήθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ (μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἡμερολογίων) ἀνασκαφικὰ σημεῖα¹⁷, τὰ ὁποῖα μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν στρωματογραφικὰ ἀσφαλῆ μὲ βάση τὰ συνευρήματα. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ σημεῖα αὐτὰ ἦσαν λίγα καὶ γιὰ λόγους τεχνικοὺς καὶ δεοντολογικοὺς δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἀνακοινωθοῦν ὅλα τὰ στοιχεῖα τους, χρησιμοποιήθηκαν παράλληλα δεδομένα καὶ πληροφορίες ἀπὸ ἄλλα σύνολα ὅπως τῆς Ὀλύμβου καὶ τῆς Βέροιας¹⁸.

2. Τὴν πρώτη ἀνασκαφικὴ προσπάθεια στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἀνέλαβε ὁ καθηγητὴς Γ. Οἰκονόμος στὶς παραμονὲς τοῦ Α΄ παγκοσμίου πολέμου (1914-1915), ὁ ὁποῖος μάλιστα ὑπῆρξε καὶ ἡ αἰτία νὰ διακοποῦν σύντομα οἱ ἐργασίες αὐτές¹⁹. Ὡστόσο ὁ σύντομος αὐτὸς χρόνος ἔφτασε γιὰ νὰ ἀναγνωριστεῖ στὰ ἐρείπια ποὺ ἀποκαλύφθηκαν ἡ παλιὰ πρωτεύουσα τῶν Μακεδόνων. Τὴν ἐπιβεβαίωση γιὰ τὴν ἀνακάλυψη καὶ ταύτιση τῆς θέσης ἔδωσε ἡ ἀνασκαφὴ

15. Βλ. Εἰσαγωγή, σημ. 1.

16. Ἐνδεικτικὰ Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ, *Ἀρχαία Μακεδονία* I, 1970. D. SALZMANN, *Untersuchungen zu den antiken Kieselmosaiken*, 1982, 104 κέ. (μὲ βιβλιογραφία). ΤΗ. ΗΑDΖΙΣΤΕΛΙΟΥ-PRICE, *AJA* 77, 1973, 66. S. MILLER, *Hellenistic Macedonian Architecture*, 1971, passim. Πρβ. ἀκόμη τὴ βιβλιογραφία στὴ ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΥ, *Πέλλα* I, 200 κέ.

17. Βλ. ἀνασκαφικὰ σύνολα.

18. Βλ. ἀνασκαφικὰ σύνολα.

19. ΠΑΕ, 1914, 127 κέ. ΠΑΕ, 1915, 237 κέ.

που άρχισε τὸ 1957 στὴν Πέλλα²⁰. Κατὰ τὴν ἑπταετὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο ποὺ ἀκολούθησε ἀποκαλύφθηκαν τὰ μεγάλα σπίτια στὸ νότιο τμήμα τῆς πόλης καθὼς καὶ τμήματα τῶν δρόμων²¹. Ἡ διάταξη τῶν σπιτιῶν καὶ τῶν δρόμων ἔδειξε ὅτι ἡ πόλη εἶχε οἰκοδομηθεῖ κατὰ τὸ ἱπποδάμειο σύστημα, ὅπως ἀποδείχτηκε περίτρανα καὶ μὲ τὶς νεότερες ἀνασκαφές μετὰ τὸ 1974. Ὁ ἀνασκαφικὸς τομέας I, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ὁ κύριος τομέας, περιλαμβάνει ἕξι οἰκοδομικὲς νησίδες μὲ τοὺς ἀντίστοιχους δρόμους. Ἡ δευτέρη σημαντικὴ περιοχὴ βρίσκεται στὸ βορειοδυτικὸ χαμηλὸ λόφο τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ (τομέας II), ὅπου ἀποδείχτηκε ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἀκρόπολη τῆς πόλης, ἐνῶ σήμερα τὰ ἐκεῖ οἰκοδομικὰ λείψανα ἀποδίδονται στὸ ἀνάκτορο τῶν μακεδόνων βασιλέων²². Δυτικὰ τοῦ τομέα αὐτοῦ βρίσκεται καὶ ὁ τομέας III. Νότια τῶν νησίδων μὲ τὰ μεγάλα σπίτια καὶ νότια τοῦ δρόμου, ποὺ συνδέει τὴ Θεσσαλονίκη μὲ τὰ Γιαννιτσία, ἀνοίχτηκαν οἱ τομεῖς IV καὶ V, ἐνῶ πολὺ νοτιότερα, στὴ θέση ποὺ τοποθετεῖται ὁ ἀρχαῖος Φάκος, τὸ λιμάνι τῆς Ἀρχαίας Πέλλας, ἀνοίχτηκε τὸ 1963 μὲ περιορισμένη ἀνασκαφὴ ὁ τελευταῖος τομέας VI.

Σήμερα ἡ εἰκόνα αὐτῆ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς ἀρχαίας πόλης ἔχει μεταβληθεῖ καὶ ἔχει γίνει πολὺ πλούσια μὲ τὶς πρόσφατες ἔρευνες. Ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ τμήματα τοῦ τείχους, τὰ κλασικὰ νεκροταφεῖα, ἡ ἐμπορικὴ ἀγορὰ, τὰ ἀνάκτορα²³. Ἀπομένει καθῆκον στοὺς ἀνασκαφεῖς νὰ κάνουν σύντομα γνωστὲς τὶς πολὺτιμες αὐτὲς ἀνακαλύψεις.

Ἡ παλιὰ ἀνασκαφὴ ὑπῆρξε κατὰ κανόνα ὀριζόντια μὲ στόχο νὰ ἀποκαλυφθεῖ ἡ μεγαλύτερη ἐπιφάνεια τῆς πόλης. Μόνο σὲ ὀρισμένα σημεῖα ἐρευνήθηκαν τὰ θεμέλια τῶν σπιτιῶν. Δὲν πρέπει ἀκόμη νὰ ἀποσιωπηθεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐπίχωση στὰ περισσότερα σημεῖα ἦταν μικρὴ καὶ ὄχι ἐξαιρετικὰ πλούσια. Οὐσιαστικὰ ἡ ἀνώτερη φάση τῶν σπιτιῶν ἦταν καὶ τὸ στρώμα καταστροφῆς τους, τὸ ὁποῖο ἔδωσε καὶ τὰ περισσότερα εὐρήματα, μὲ συνέπεια νὰ εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ὄψιμων ἑλληνιστικῶν λύχνων μεγάλος. Ἀντίθετα οἱ παλιότερες χρονολογικὲς φάσεις τῶν σπιτιῶν καὶ κατὰ συνέπεια τῆς Κεραμικῆς νὰ περιλαμβάνουν μικρὸν ἀριθμὸ εὐρημάτων· ἀντίστοιχα καὶ ἡ σημασία τους φαίνεται μόνο ἐνδεικτικῆ. Ὡστόσο, ὅπου αὐτὸ ἔγινε δυνατό, δηλ. ἡ ἀποκάλυψη τῶν ἀρχικῶν φάσεων τῶν οἰκοδομημάτων, εἴτε τότε στὴν ἀνασκαφὴ, εἴτε τώρα διαβάζοντας τὰ ἡμερολόγια, ἡ ἐργασία αὐτὴ ὑπῆρξε πολὺτιμη.

Τὰ ἀνασκαφικὰ αὐτὰ δεδομένα διαμόρφωσαν ὑποχρεωτικὰ καὶ τὸν συγκεκριμένο χαρακτήρα τῆς ἐργασίας αὐτῆς. Ἡ μερικὴ ἔρευνα τῆς πόλης καὶ ἡ ἔλλειψη τῆς δημόσιας οἰκονομίας ὄλων τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων δὲν ἐπιτρέπουν μιὰ πλήρη ἐξέταση θεμάτων ὅπως τὴ στατιστικὴ ἢ τὴν ποσοστιαία ἐμφάνιση καὶ ἐκτίμηση τῶν διαφορῶν τύπων, τὴ διάρκεια τῆς χρήσης τους ἢ τὴ σημασία τῆς ἐμφάνισής τους σὲ ὀρισμένα σημεῖα τῆς πόλης²⁴.

3. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔδειξε ὅτι ἡ χρονικὴ περίοδος τῆς οἰκοδόμησης τῶν μεγάλων σπιτιῶν εἶναι οἱ τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. Στὴν περιοχὴ ὅπου οἰκοδομήθηκαν διαπιστώθηκε στὶς νεότερες ἀνασκαφές ὅτι ὁ χῶρος αὐτὸς σὲ ἓνα μεγάλο μέρος του ἦταν τμήμα τοῦ κλασικοῦ νεκροταφείου, τὸ ὁποῖο ἐγκαταλείφτηκε γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς πόλης. Τὸ χρονολογικὸ σημεῖο τῆς οἰκοδόμησης τῶν σπιτιῶν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σχετικὰ καλὰ βεβαιω-

20. Βλ. Εἰσαγωγή, σημ. I.

21. Σχέδιο τῆς πόλης ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀνασκαφὴ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΥ, Πέλλα I, πίν. 30. Μετὰ τὶς νέες ἔρευνες, Μ. ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο στὴν Μακεδονία καὶ Θράκη* I, 1987, 120 σχ. I καὶ Μ. ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *Πολιοδομικὰ προβλήματα τῆς Πέλλας*. Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, 1990, 173.

22. ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο* I, 1987, 122, σχ. 2.

23. Βλ. ἄνω.

24. Πιθανότατα νὰ εἶναι δυνατόν στὸ μέλλον νὰ δημοσιευτοῦν πλήρως καὶ ἀναλυτικὰ στὰ ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα ὥστε νὰ γίνει ἡ εἰκόνα πλήρης.

μένο στοιχείο, μετά μάλιστα τη στρωματογραφική εργασία του Γ. Τουράτσογλου στα ψηφιδωτά δάπεδα του οικοδομήματος I₅²⁵. Σε μās τουλάχιστον και για την εργασία αυτή μένει άγνωστη ή παλιότερη μορφή της πόλης. Με το πρόβλημα αυτό σχετίζεται και η χρονολόγηση του τμήματος του τείχους που αποκαλύφθηκε στη μεγάλη νότια τομή του Ο.Υ.Θ., όπου το βαθύτερο στρώμα της επίχωσης πρέπει να χρονολογηθεί περί το 400 π.Χ. Στον 3ο και 2ο αιώνα π.Χ. σημειώνονται στίς οίκες και τα χτίσματα, που έρευνήθηκαν, διάφορες οικοδομικές αλλαγές, οι οποίες δεν αλλάζουν το βασικό πολεοδομικό σχήμα, όμως δηλώνουν οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές. Οι μεγάλοι χώροι διαρρυθμίζονται με πρόχειρους συνήθως τοίχους, ενώ άλλοι χρησιμοποιούνται ως εργαστήρια, κεραμικοί και άλλοι κλίβανοι. Η τελευταία φάση των σπιτιών με το στρώμα καταστροφής, τουλάχιστον στην παλιά ανασκαφή, δύσκολα προσδιορίζεται. Φαίνεται όμως, αν και δεν είναι γνωστό αν τοῦτο έχει καθολική ισχύ, ότι σε μερικά τμήματα της πόλης (I₂, I₄ και I₆) η ζωή συνεχίζεται ως το τέλος του 2ου -άρχες του 1ου αιώνα π.Χ., όποτε για όρισμένους λόγους εγκαταλείπονται²⁶. Η πρόσφατη ανασκαφική εργασία του Γ. Άκαμάτη στην Έμπορική Άγορά της πόλης, όσο είναι μέχρι σήμερα γνωστή, έδωσε τη δυνατότητα να έρμηνευτούν όρισμένα ανάλογα φαινόμενα και εύρηματα της παλιότερης ανασκαφής εξαιτίας της όμοιότητάς τους²⁷.

4. Για θέματα όπως η Κεραμική και η χρονολόγησή της θα ήταν ιδεώδες να υπάρχουν κλειστά χρονολογημένα σύνολα, ταφικά ή στρωματογραφικά (Deposits), όπως τα όρισαν σε ανάλογες εργασίες κυρίως οι ανασκαφείς της Άθηναϊκής Άγοράς (Howland, Perlzweig, Robinson) και στον Κεραμικό (I. Scheibler)²⁸. Στην Πέλλα δεν στάθηκε δυνατόν να μελετηθούν τα νομίματα τουλάχιστον στα μεγάλα σύνολα. Τα σφραγίσματα, εκτός του τελευταίου στρώματος καταστροφής, που έχει τα ίδια χαρακτηριστικά της Άγοράς, δεν υπήρξαν διαφωτιστικά σε σημεία παλιότερα, όπως τα φρεάτια, ή οι δρόμοι, όπου μόνο τα συνευρήματα διαφωτίζουν σχετικά το πρόβλημα.

5. Άνασκαφικά σύνολα (Π).

- Π1 Πέλλα 1958, I₁. Νότιο περιστύλιο-φρέαρ. Έρευνήθηκε ως 10 μ. βάθος. Σε βάθος 6 μ. σημειώνονται εύρηματα του μέσου του 2ου ή λίγο μετά αιώνα (λύχνος 116). Στο βάθος 8-8.60 μ. τα εύρηματα χρονολογούνται στο β' μισό του 3ου αιώνα (λύχνος 83, 84).
- Π2 Πέλλα 1959, I. Δρόμος IA-Δ/72-78. Στρώμα I μ.-1.70 μ. Τα εύρηματα χρονολογούνται στο β' μισό του 2ου αιώνα π.Χ. (Λύχνος 150, 299 = Άσκόμορφοι κυλινδρικοί - 315). Στρώμα 1.70-2.20 μ. Χρονολογούνται στα μέσα και το γ' τέταρτο του 4ου αιώνα π.Χ. (λύχνος 36, 59, 12).
- Π3 Πέλλα 1960, I₃, Δ-0/2-33. Κατώτατο στρώμα, κάτω από το στρώμα των κεραμιδιών. Τα εύρηματα χρονολογούνται στο τέλος του 4ου αιώνα π.Χ. (λύχνος 198, 199, 200, 235, 219).

25. AD 30, 1975, 165 κέ. (ψηφιδωτά δάπεδα «του Κυνηγίου Έλάφου», «της Άρπαγής της Έλένης» και «του Κυνηγίου του Λιονταριού»).

26. Βλ. ανασκαφικά σύνολα.

27. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *Πήλινες μητρες Πέλλας*, 491 κέ., όπου ό ανασκαφέας αναγνωρίζει στην καταστροφή και την εγκατάλειψη της Άγοράς φυσικά αίτια, πιθανότατα σεισμό.

28. PERLZWEIG, *Athenian Agora* VII, 2 κέ. ROBINSON, *Athenian Agora* V, 123, σημ. 2. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, I. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 5 κέ. Πρβ. ακόμη F. WAAGE, «Hellenistic and Roman Tableware of North Syria», in *Antioch on the Orontes* IV, I, 1958, 32. R.M. LAPP, *Palestinian Ceramic Chronology*, 1961, 1 κέ. Συνοπτική αλλά περιεκτική ανασκόπηση των κυριότερων χρονολογημένων συνόλων βλ. G. SIEBERT, *Recherches sur les ateliers de bols à reliefs du Pélionnèse à l'époque hellénistique*, 1987, 181 κέ.

- P4 Πέλλα 1961, I₂. Θ-M/1-31. Στρώμα 2 (καταστροφής) - 1 μ. Τέλος του 2ου αιώνα π.Χ. Λύχνοι με μήτρα και έλληνιστικοί άσκόμορφοι - β' παραλλαγή (155). Στρώμα 3 (ώς 1.70 μ.). Άρχες του 3ου αιώνα π.Χ. (όψιμοι φακοειδείς και δισκόμορφοι, λύχνοι 74, 192).
- P5 Πέλλα I₃. Στρώμα καταστροφής - β' μισό του 2ου αιώνα. Λύχνοι άσκόμορφοι και λύχνοι με μήτρα.
- P6 Πέλλα I₂. Κατώτατο στρώμα (στρώμα 3, 1.70-2.50 μ. = παρθένο έδαφος). Τέλος του 4ου αιώνα π.Χ. - Λύχνοι σφαιρικοί (λύχνοι 38, 40).
- P7 Πέλλα I₆. Στρώμα καταστροφής. Άρχες του 1ου αιώνα π.Χ. (Λύχνοι με μήτρα - λύχνος 222 - Άσκληπιάδης).
- P8 Τομή Ο.Υ.Θ. (Για τους λύχνους των έλληνιστικών τάφων βλ. Λιλιμπάκη, *Τάφοι της Πέλλας*, passim). Το κατώτατο στρώμα (2 μ. κέ.) περιλαμβάνει εύρηματα περί το 400 π.Χ. ή των άρχων του 4ου αιώνα π.Χ. (λύχνοι άνοιχτοί και πρώιμοι σφαιρικοί). Στο βάθος ως 1.20 μ. τα εύρηματα χρονολογούνται τέλος του 4ου - άρχες του 3ου αιώνα π.Χ. (λύχνοι σφαιρικοί και δισκόμορφοι). Τα άνωτερα στρώματα δεν μπορούν να διακριθούν.

B. ΤΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ (ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΑ)

1. Έλληνιστικοί λαξευτοί τάφοι της τομής Ο.Υ.Θ. και του άγρου Ζωτάκη. (Λιλιμπάκη, *Τάφοι της Πέλλας*, passim)²⁹.

Οί τάφοι χρονολογούνται από το τέλος του 3ου ως τα μέσα ή λίγο μετά τα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ. και βρέθηκαν συλημένοι ή διαταραγμένοι από την άροση της γής. Τουτό το γεγονός τους άφαιρεί τα πλεονεκτήματα του κλειστού άνασκαφικού συνόλου, ώστόσο όμως χάρη στο πλήθος τους και με στήριγμα τα αντίστοιχα εύρηματα των λαξευτών τάφων της Βέροιας συγκροτείται ένα μικρό χρήσιμο δείγμα των έλληνιστικών λύχνων στην Πέλλα.

Έκτός από δύο παραδείγματα (άρ. Κατ. Λιλιμπάκη 373, 400), τα όποια πρέπει να θεωρήσουμε καθυστερημένη επιβίωση κλασικών τύπων του 4ου αιώνα π.Χ., όλοι οί άλλοι ανήκουν σε έλληνιστικούς τύπους. Όπως και στους λύχνους της Βέροιας, και στην περίπτωση αυτή υίοθετούνται οί κορινθιακοί τύποι.

Στόν 3ο αιώνα χρονολογούνται οί λύχνοι των τύπων Broneer, *Corinth* VII και VIII. Ό τύπος Broneer, *Corinth* IX περιλαμβάνει λίγα παραδείγματα, τα όποια όπως και στη Βέροια μπορούν να χρονολογηθούν στις άρχες του 2ου αιώνα π.Χ.

Οί τύποι XII και XIX κυριαρχούν στό α' μισό του 2ου αιώνα, ένώ αριθμητικά είναι οί πολυπληθέστερες ομάδες. Άντίθετα τα παραδείγματα των λύχνων των κατασκευασμένων με μήτρα δεν είναι παρά μόνο τρία (τύπος Broneer, *Corinth* XVIII) και χρονολογούνται άκόμη στό γ' τέταρτο του 2ου αιώνα π.Χ.

2. Έλληνιστικός λαξευτός τάφος Δ της Πέλλας (Α. Χρυσοστόμου, *Μακεδονικά* 23, 1983, 192 κέ).

Τα κτερίσματα και ιδιαίτερα οί λύχνοι άνταποκρίνονται στα δύο μεγάλα σύνολα της Βέροιας και της Πέλλας.

29. Βλ. έπίση κατάλογο Ο.Υ.Θ.

Γ. ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΜΕΝΑ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ ΕΚΤΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

1. *Όλυνθος*: Οί πήλινοι λύχνοι της αρχαίας Όλύνθου αντιπροσωπεύουν ένα μεγάλο χρονικό διάστημα από τον 6ο αιώνα π.Χ. ως την καταστροφή της πόλης (348 π.Χ.), ενώ συγχρόνως περιλαμβάνουν ένα διπλό και πλούσιο φάσμα μορφών, όπου συμπορεύονται οί εισαχθέντες και οί ἐγχώριοι-τοπικοί λύχνοι³⁰. Τò σύνολο τῶν λύχνων ὀργανώθηκε ἀπὸ τὸν D. M. Robinson στίς ἑννέα συνεχεῖς καὶ ἐπάλληλες ὁμάδες ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προέλευσή τους (ὁμάδες I-IX). Κύριος χρονολογικὸς ἄξονας ὑπῆρξε ἡ καταστροφή τῆς πόλης καὶ τὸ στῶμα καταστροφῆς ὑπῆρξε τὸ κύριο καὶ σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς, ὄχι μόνο γιὰ τοὺς λύχνους ἀλλὰ καὶ γιὰ ὀλόκληρη τὴν Κεραμικὴ τοῦ 4ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ.

Οἱ τρεῖς πρῶτες ὁμάδες (I-III) περιλαμβάνουν λύχνους οἱ ὁποῖοι βρέθηκαν, κατὰ τὸν ἀνασκαφέα, στίς σιταποθήκες τοῦ οἰκισμοῦ στὸν νότιο λόφο σὲ προπερσικὰ στῶματα (6ος αἰ. π.Χ.). Οἱ δύο πρῶτες ὁμάδες συμπεριέλαβαν ἐγχώριους λύχνους (ὁμάδα I, α' μισὸ τοῦ 6ου αἰῶνα π.Χ. - ὁμάδα II, β' μισὸ τοῦ 6ου αἰῶνα π.Χ.). Ἀντίθετα στὴν ὁμάδα III ἐμφανίζονται λύχνοι μὲ ποικίλες ποιότητες πηλοῦ καὶ μορφῆς καὶ ἓνα μέρος τους θεωρεῖται ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα κιάλας ἄττικό (ὁμάδα III, τέλος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.)

Οἱ ὁμάδες IV, V, VI προέρχονται καὶ ἀπὸ τοὺς δύο λόφους τῆς πόλης καὶ χρονικὰ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν πιθανότατα μετὰ τὸ 479 π.Χ. ἂν καὶ ὁ Robinson χρονολογεῖ τὴν ὁμάδα IV ἀκόμη στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ. Ἡ ἴδια αὐτὴ ὁμάδα συνεχίζει τὴν εἰκόνα τοῦ διαμορφώθηκε κιάλας στὴν προηγούμενη III μὲ προϊόντα ἄττικά καὶ ἐγχώρια, ἀλλὰ σχεδὸν μὲ ὅμοια μορφολογικὰ χαρακτηριστικά. Οἱ ὁμάδες V καὶ VI εἶναι σχεδὸν σύγχρονες καὶ καλύπτουν σχεδὸν τὸ μέσο τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ. ἢ καλύτερα τὸ β' τρίτο τοῦ αἰῶνα ἐνῶ ἡ προέλευση τῶν λύχνων διακρίνεται σχετικὰ καλύτερα. Ἡ ὁμάδα V σχηματίζεται ἀπὸ ἐγχώριους λύχνους ἐνῶ στὴν πλέον πολυάριθμη VI μοιράζονται καὶ ἄττικά ἐγχώρια ἀνάλογα μὲ ἔντονη τὴν ἄττικὴ ἐπίδραση.

Οἱ δύο ὁμάδες VII καὶ VIII περιλαμβάνουν λύχνους, εὐρήματα κυρίως τῶν μεγάλων σπιτιῶν τῆς ἵπποδάμειας Όλύνθου καὶ χρονικὰ ἐγγίζουν τὴν καταστροφή τῆς πόλης. Ἡ ὁμάδα VII ἔχει μεγάλη χρονικὴ διάρκεια, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5ου ὡς τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. Τὰ σχήματα τῶν λύχνων δηλώνουν ἔντονη ἐπίδραση τοῦ ἄττικοῦ κυρίως Κεραμικοῦ, ἡ ποιότητα ὅμως τοῦ πηλοῦ (κοκκινωπὸς φαιὸς μὲ φτωχὸ ἐπίχρισμα) φανερώνει τὴν ἐγχώρια τους προέλευση. Ἡ ὁμάδα VIII, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύει τὸν 4ο αἰῶνα καὶ κυρίως τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα ὡς τὴν καταστροφή τῆς πόλης, σχηματίζεται κατὰ τὸν ἀνασκαφέα, ἀπὸ ἄττικούς λύχνους, μὲ χαρακτηριστικὰ μάλιστα σχήματα, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια. Τέλος, οἱ λύχνοι τῆς ὁμάδας IX, ἄττικά προϊόντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ ἔχουν βρεθεῖ μὲ νομίσματα τοῦ Ἀλεξάνδρου στὸ ἐπίγειο τῆς πόλης, τὴν Μηκίβερνα.

Στὴν πλούσια καὶ μακρόχρονη αὐτὴ σειρά λύχνων τὸ κύριο γνώρισμα ἀλλὰ καὶ σημαντικὸ κέρδος εἶναι ἡ σύνθεση καὶ ἡ συνύφανση καὶ συνύπαρξη τῶν εισαγόμενων τύπων καὶ λύχνων καὶ τῶν ἐγχώριων προϊόντων. Αὐτὸ τὸ γνώρισμα ἀποδίδει ἀκριβῶς μιὰ ἱστορικὴ πραγματικότητα, ὅπως καὶ ἡ καταστροφή τῆς πόλης. Μὲ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἀκριβῶς χρησιμοποιήθηκαν οἱ ὁμάδες τῶν λύχνων τῆς Όλύνθου ἀπὸ τίς νεότερες δημοσιεύσεις κυρίως τῶν ἄττικῶν λύχνων.

Οἱ ἀντιστοιχίες μὲ τὴν τυπολογία Howland, *Athenian Agora IV* (HT) καὶ Broneer, *Corinth IV*₂ εἶναι οἱ ἑξῆς:

30. ROBINSON, *Olynthus V*. Mosaics, vases and lamps of Olynthus found in 1928 and 1931, 1933. *Olynthus XIV*. Terracottas, lamps and coins found in 1934 and 1938, 1952.

- Όμάδα I = HT 11 (Broneer, *Corinth I*)
- Όμάδα II = τοπικοί-έγχωριοι
- Όμάδα III = HT 12 A - HT 12 B (Broneer, *Corinth II* και IV)
- Όμάδα IV = HT 21 - HT 22 (Broneer, *Corinth I* και IV)
- Όμάδα V = HT 21 B (Broneer, *Corinth IV*)
- Όμάδα VI = HT 23 (Broneer, *Corinth V-VI*)
- Όμάδα VII = τοπικοί-έγχωριοι
- Όμάδα VIII = HT 25 A - HT 26 A - HT 27 A
- Όμάδα IX = HT 25 A prime (Broneer, *Corinth VII*).

2. *Βέροια*. Έλληνιστικοί λαξευτοί τάφοι. Ταφικά σύνολα: Τα ταφικά σύνολα Κεραμικής από τους έλληνιστικούς λαξευτούς τάφους της αρχαίας πόλης της Βέροιας αντιπροσωπεύουν την περίοδο του α' μισού του 2ου αιώνα π.Χ., ή ακριβέστερα από το τέλος του 3ου ως και μετά τα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ.³¹. Κύριο γνώρισμά τους, το οποίο ακριβώς καθιστά τα σύνολα αυτά χρήσιμα στη χρονολόγηση της Κεραμικής του 2ου αιώνα π.Χ., είναι ή συνύπαρξη, και μάλιστα σε μεγάλο αριθμό, λύχνων και χάλκινων νομισμάτων ως κτερίσματα στο ίδιο ταφικό σύνολο. Ο αριθμός των λύχνων είναι αρκετά μεγάλος ενώ στο σύνολό τους αντιπροσωπεύουν την τοπική παραγωγή. Τα ιδιαίτερα τους χαρακτηριστικά είναι κοινά: Ο πηλός είναι ανοιχτόχρωμος κοκκινωπός ή πορτοκαλόχρωμος, ενώ το γάνωμα άραιό και θαμπό κυμαίνεται χρωματικά από το μελανόφαιο ως το κοκκινωπό χρώμα. Σε μία μικρότερη ομάδα χρησιμοποιείται πηλός γκρίζος με αντίστοιχο μελανό ή γκρίζο επίχρισμα, έντελως αντίστοιχα προς τη σύγχρονη Κεραμική. Μορφολογικά, τα κύρια γνωρίσματα συγκεντρώνονται στη βάση και την έλλειψη κατά κανόνα λαβής. Η βάση είναι συνήθως μικρή, κοίλη και άγάνωτη στην κάτω επιφάνειά της χωρίς ιδιαίτερο περίγραμμα.

Για τον τυπολογικό προσδιορισμό των λύχνων αυτών χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά από τον Μ. Άνδρόνικο³² οι κορινθιακοί τύποι στην πρώτη δημοσίευση ενός από τα ταφικά αυτά σύνολα της Βέροιας. Η μεταγενέστερη έμπειρία έδειξε την ορθότητα του τρόπου αυτού, αφού οι έλληνιστικοί αυτοί λύχνοι αντιπροσωπεύουν τοπικές παραλλαγές κοινών έλληνιστικών τύπων με πανελλήνια σχεδόν διάδοση, γνωρίσματα τα οποία μπορούν να αποδώσουν οι κορινθιακοί τύποι με τις χρονολογικές διεκρινίσεις που προσφέρουν αντίστοιχα άττικά παραδείγματα:

Οί τύποι που εμφανίζονται στα σύνολα είναι:

Broneer, *Corinth VII*: Τα παλιότερα θεωρούνται ὄψιμη επανάληψη του παλιότερου τύπου του 4ου αιώνα π.Χ. (τέλος του 3ου αϊ. π.Χ.)

Broneer, *Corinth IX*: Με τους λύχνους από τη Βέροια (3ος αϊ. π.Χ.) ο τύπος φαίνεται ὅτι χρονολογικά επεκτείνεται ως τις αρχές του 2ου αιώνα π.Χ.

Broneer, *Corinth XII*: Στην πραγματικότητα πρόκειται για μιὰ πλούσια σειρά παραλλαγών, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Μ. Άνδρόνικος, οί ὁποῖες διατηροῦν ὀρισμένα πρώιμα χαρακτηριστικά του τύπου, ἄλλα χρονολογικά φανερώνουν τὴν ἔμμογή των τοπικῶν τεχνιτῶν στὸν τύπο καὶ μετὰ τὰ μέσα του 2ου αιώνα π.Χ.

Broneer, *Corinth XIX* (ὁ λεγόμενος τύπος Ἐφέσου - τροχήλατος): Τὰ λίγα παραδείγματα τῶν συνόλων ἀνήκουν στίς πρώιμες μορφές του τύπου ἀπὸ τὰ μέσα του 2ου αιώνα π.Χ., χρονολόγηση ἢ ὁποῖα ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα τῶν ταφικῶν συνόλων.

Broneer, *Corinth XVIII*: Ἡ παρουσία τῶν λύχνων τῶν κατασκευασμένων με μήτρα εἶναι

31. ΔΡΟΥΡΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, passim.

32. *AE*, 1955, 22 κέ.

ιδιόμορφη. Δεδομένου ότι τα σύνολα δεν έγγιζουν χρονολογικά το τελευταίο τέταρτο του 2ου αιώνα π.Χ., δεν περιλαμβάνουν τους τυπικούς λύχνους με μήτρα, όπως αυτοί είναι γνωστοί λ.χ. στη Δήλο ή την Αθήνα. Τα παραδείγματα των τάφων της Βέροιας από τα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ. διακρίνονται σε δύο σειρές: α) Ακόσμητοι, με σχήμα του τύπου XII, και β) Κοσμημένοι· συνήθως ραβδωτό ακτινωτό κόσμημα γύρω από τη μικρή ό.π. Στόν μυκτήρα μάσκα σατύρου.

3. Άλλα ανασκαφικά σύνολα, κλειστά και χρονολογημένα, δημοσιευμένα, είναι, τόσο από τον 4ο, όσο και τους έλληνοιστικούς αιώνες, πολύ λίγα και με πενιχρό περιεχόμενο, αφού πρόκειται κυρίως για μικρά ταφικά σύνολα, τα όποια περιέχουν ένα ή δύο μόνο λύχνους:

- 1) Κατερίνη: Μεγάλος κτιστός τάφος. Χάλκινο νόμισμα 'Αμύντα Γ' (381-369 π.Χ.). Πήλινος λύχνος ὄψιμου ανοιχτού τύπου (Κ. Δεσποίνη, *Οί 'Αρχαιολόγοι μιλοῦν για τήν Πιερία* 1, 1984, 46, εικ. 8)³³.
- 2) Βέροια: Κλασικό νεκροταφείο. Τάφος του σπαθιού (τέλος του 4ου αι. π.Χ.). Δίμυξος ανοιχτός λύχνος (Γ. Τουράτσογλου, *'Αρχαία Μακεδονία* IV, 611 κέ.).
- 3) Βεργίνα: Μεγάλη Τούμπα: α) Μακεδονικός τάφος II. Πήλινος λύχνος τύπου Μελανοδοχείου (δισκόμορφος). β) Μακεδονικός τάφος III. Δίμυξος πήλινος λύχνος ('Ανδρόνικος, *Βεργίνα*, 156, 202)³⁴.
Προϊστορικό νεκροταφείο: α) Τάφος XXV4. Φακοειδής λύχνος. (Φ. Πέτσα, *ΑΔ* 17, 1961/62, *Μελέται* 218 κέ.). β) Τάφος LXIX-LXXI, ταφή Ε. Νόμισμα Κασσάνδρου - λύχνος (Φ. Πέτσα, *ΑΔ* 18, 1963, *Χρονικά* 223, πίν. 261). (3ος αι. π.Χ.).
- 4) Θεσσαλονίκη: Μακεδονικός τάφος 'Αγ. Παρασκευής (συλημένος). Δύο λύχνοι: δισκόμορφος και φακοειδής (Μ. Τσιμπίδου-Αύλωνίτη, *Μακεδονικά* 25, 1985/86, 119 κέ.).

'Αρχές του 3ου - αρχές του 2ου αιώνα π.Χ.

'Η μικρή αυτή σειρά δεν διεκδικεί πληρότητα. Πρόκειται κυρίως για ένα δείγμα συνόλων τα όποια μπορούν να βοηθήσουν τη μελέτη.

'Εκτός από τον τάφο της Κατερίνης με το νόμισμα του 'Αμύντα Γ', κανένα από τα παραπάνω σύνολα δεν είναι πραγματικά χρονολογημένο σύνολο με λύχνους. 'Η μεγαλύτερη ώστόσο έλλειψη σημειώνεται από την άπουσία γνωστών χρονολογημένων συνόλων με λύχνους από τη βόρεια των σημερινών έλληνοιστικών συνόρων αρχαία περιοχή· μιὰ περιοχή ή όποια ανήκει στα έλληνοιστικά χρόνια στην ευρύτερη χώρα της έλληνοιστικής έπιρροής. Τοῦτο μπορεί να θεωρηθεί κενό στην παρούσα έργασία, αλλά και γενικά το αναγκαίο υλικό είναι μικρό.

33. 'Επίσης Κ. ΔΕΣΠΟΙΝΗ, *ΑΑΑ* XII, 1980, 198 κέ.

34. 'Επίσης Σ. ΔΡΟΥΓΟΥ, *'Η Κεραμική από τήν Μεγάλη Τούμπα Βεργίνας* (έτοιμάζεται).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΟΙ ΤΥΠΟΙ ΤΩΝ ΛΥΧΝΩΝ

ΠΛΙ. ΑΝΟΙΧΤΟΙ ΛΥΧΝΟΙ

Οί ανοιχτοί λύχνοι από την Πέλλα σχηματίζουν μια πολυάριθμη ομάδα ανάμεσα στους κλασικούς αντίστοιχους. Άνταποκρίνονται στους άττικούς τύπους HT 21 A - Scheibler RSL 1 και περιλαμβάνουν και άττικά εισαγμένα προϊόντα, αλλά και άπομιμήσεις ή παραλλαγές, που καλύπτουν ένα μεγάλο χρονικό διάστημα κυρίως στον πρώιμο 4ο αιώνα π.Χ. Άττικοί πρέπει να θεωρηθούν οί λύχνοι 9, 31, 32, ενώ οί υπόλοιποι είναι έγχώρια προϊόντα, όπως προσδίδουν ή ποικιλία στην ποιότητα και την πιστότητα της απόδοσης του άρχικου τύπου. Άξίζει να αναφερθεί ότι οί περισσότεροι λύχνοι της ομάδας έχουν βρεθεί σε παλιότερες άστροματογραφιστες επιχώσεις, έκτος από όρισμένα παραδείγματα που προέρχονται από τις χρήσιμες επιχώσεις των άρχαίων δρόμων (Π2). Το σύνολο των ανοιχτών λύχνων από την Πέλλα μπορεί να διακριθεί σε δύο μεγάλες ομάδες: Στην πρώτη ομάδα περιλαμβάνονται αυτοί που ανταποκρίνονται πιστότερα στους άττικούς τύπους Scheibler RSL 1 και HT 21 B και C³⁵, οί όποιοι είναι και οί πρωιμότεροι. Η δεύτερη ομάδα, επίσης πολυάριθμη, περιλαμβάνει μικρούς λύχνους ή παραλλαγές του τύπου, όλα από τα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. και έξης.

Ο άττικός λύχνος 31 έχει χαμηλό σῶμα που στο πάνω μέρος, στην περιφέρεια, καμπυλώνεται έλαφρά γύρω από τη μεγάλη ό.π., ενώ στο κάτω μέρος δημιουργείται μόνο μια πλατειά επιφάνεια έδρασης. Η πλατειά όριζόντια λαβή³⁶ και ό πολύ βραχύς μυκτήρας είναι τα κύρια χαρακτηριστικά που επιβεβαιώνουν την προσγραφή στον τύπο Scheibler RSL 1, πράγμα που επιτρέπει και τη χρονολόγηση στο τέλος του 5ου - άρχες του 4ου αιώνα π.Χ. Στην ίδια περίοδο και φυσικά στον ίδιο τύπο πρέπει να προσγραφούν και τα άλλα δύο άττικά παραδείγματα.

Ο ίδιος τύπος αναγνωρίζεται στους λύχνους 1, 3, 6, 4 με το βραχύ σῶμα και τη μεγάλη ό.π., καθώς και τη μεγάλη ταινιωτή λαβή. Ο λύχνος 77.412 από την τομή Ο.Υ.Θ. είναι το καλύτερο δείγμα του τύπου. Όμοιο με τα προηγούμενα διαφέρει στη μικρή δισκόμορφη βάση στο χρώμα του πηλού, ενώ ό μυκτήρας σχηματίζεται μικρός, αλλά σωληνωτός με καμπύλη άπόληξη. Η ποιότητα του πηλού, αλλά και της κατασκευής και του γανώματος είναι πολύ καλή, ώστε να επιτρέπει την ύπόθεση για προέλευση από την Άττική, ενώ αναγνωρίζεται ό τύπος HT 21 C (= RSL 1) από τον πρώιμο 4ο αιώνα π.Χ. Για την ίδια πιστότητα του τύπου πρέπει να ένταχτούν στην ομάδα οί λύχνοι 11, 8, 9 χωρίς όμως σαφείς χρονολογικές ένδείξεις.

Οί λύχνοι 32, 7, A 77.656 και A 77.688 άποτελούν μια σειρά της ίδιας ομάδας με στενές

35. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 49 κέ. (για τη δυσκολία να διακριθούν οί δύο παραλλαγές HT 21 B και HT 21 C. Άντίθετα ή SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 25 περιέλαβε και τις δύο μορφές στον τύπο RSL 1, ένσωμάτωσε όμως στην ίδια οικογένεια των σφαιρικών (RSL) τόσο τους άνοιχτούς, όσο και τους πραγματικούς σφαιρικούς.

36. Βλ. κατάλογο της τομής Ο.Υ.Θ.

μορφολογικές συγγένειες. Τὰ ἀνασκαφικά τους δεδομένα εἶναι ἀδιάφορα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ο.Υ.Θ. 77.656, ποὺ προέρχεται καὶ πάλι ἀπὸ τὸ ὁμοιογενὲς στρῶμα τῶν 2 μ. τῆς τομῆς³⁷.

Ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι, καὶ στοὺς λύχνους αὐτοὺς λείπει ἡ βάση καὶ ἔχουν μεγάλη ὀ.π. Ἡ διαφορὰ βρίσκεται στὸ σῶμα ποὺ εἶναι ψηλότερο, σχεδὸν κωνικό, ἐνῶ ἡ λαβὴ ἐμφανίζεται σὲ πολὺ λίγα παραδείγματα. Ἡ μορφή αὐτὴ ἔχει ἀττικά πρότυπα καὶ καλύπτει τοὺς HT 21 C καὶ ἴσως τὸν RSL 2, χωρὶς νὰ δημιουργεῖ ἰδιαίτερα χρονολογικὰ προβλήματα (ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.). Στὸν ἴδιο τύπο HT 21 C ἀνταποκρίνεται ὁ λύχνος 7 παρὰ τὴ μεγάλη μορφή τοῦ μυκτῆρα· ὅπως καὶ οἱ παραπάνω, πρόκειται γιὰ ἐγχώρια ἀπομίμηση ἑνὸς τύπου ποὺ γνωρίζει μεγάλη διάδοση στὸν βόρειο χῶρο στὸν 4ο αἰῶνα π.Χ., ὅπως δείχνει λ.χ. ἡ ὁμάδα V τῆς Ὀλύνθου³⁸.

Οἱ δίμυξοι 13, 14, 19, 16 ἀνήκουν στὴν ἴδια ὁμάδα μὲ τοὺς προηγούμενους. Οἱ μυκτῆρες εἶναι σχετικὰ μεγάλοι καὶ ὀρισμένοι ἔχουν βάση. Ἡ προσπάθεια μίμησης τοῦ ἀττικοῦ τύπου (HT 21 C) εἶναι φανερὴ καὶ ἰδιαίτερα στὸν 14 μὲ τὴν πρόσθετη λαβὴ στὸν ὦμο ἀνάμεσα στοὺς δύο μυκτῆρες. Ἡ εἰκόνα ποὺ σχηματίζεται καὶ ἀπὸ τοὺς δίμυξους ἀνταποκρίνεται πάλι σ' αὐτὴ τῆς ὁμάδας V τῶν λύχνων τοῦ τύπου καὶ στὸν 4ο αἰῶνα π.Χ.

Ἡ δευτέρη ὁμάδα διαμορφώνεται ἐπίσης μὲ βάση μορφολογικὰ κριτήρια, ἐνῶ τὰ χρονολογικὰ της δεδομένα εἶναι γενικὰ καὶ στηρίζονται κυρίως στὴ σύγκριση μὲ τύπους καὶ λύχνους ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς καὶ κυρίως τὴν Ἀττικὴ. Παρὰ τὴ γενικὴ αὐτὴ ἐπιφύλαξη, μποροῦν ἀκόμη νὰ θεωρηθοῦν προϊόντα τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.

Οἱ λύχνοι τῆς ὁμάδας αὐτῆς εἶναι κυρίως λύχνοι μὲ μικρὸ μέγεθος. Τὸ σῶμα εἶναι μικρὸ, καμπύλο, μὲ μεγάλη ὀ.π. στὸ ἄνω μέρος. Ἡ μικρὴ στενὴ βάση εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ διαφοροποιεῖ τὴν ὁμάδα. Ὁ μυκτῆρας εἶναι πολὺ μικρὸς, σχεδὸν τετράγωνος μὲ μεγάλη ὀπή καύσης. Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ μικροὶ λύχνοι δὲν μποροῦν νὰ προσδιοριστοῦν τυπολογικὰ, τουλάχιστον ὡς πρὸς τοὺς ἀττικούς ἀντίστοιχους. Ἀναγκαστικὰ καὶ ὁ χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τῶν λύχνων εἶναι δύσκολος καὶ μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ μόνο σὲ ἐπιμέρους στοιχεῖα τῆς μορφῆς, ὅπως ὁ μικρὸς μυκτῆρας καὶ ἡ βάση· πράγμα ποὺ ὀδηγεῖ στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.³⁹.

Ἀντίθετα πρὸς τὴν Ἀττικὴ ἐμφανίζονται ἀνάλογες μορφὲς λύχνων σὲ ἄλλες περιοχὲς, ὅπως στὴν Ὀλύνθο (ὁμάδα V), στὸ Ἐμπόριο τῆς Χίου κλπ.⁴⁰. Οἱ ὁποῖες πιθανότατα κατάγονται ἀπὸ τὸν ἀττικὸ τύπο HT 21 τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ. Ὁ τύπος αὐτὸς δὲν ἔχει συνέχεια στὸν Ἀττικὸ Κεραμικὸ, διαδίδεται ὅμως στὸν 4ο αἰῶνα στὶς χῶρες ἐξαγωγῆς τῆς ἀττικῆς Κεραμικῆς καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ παράγεται στὰ κατὰ τόπους ἐγχώρια ἐργαστήρια.

Ὁ δίμυξος λύχνος 20 ἔχει ἀνάλογα χαρακτηριστικὰ, ἀντίθετα ὅμως ὁ μυκτῆρας εἶναι μεγαλύτερος καὶ στὸ μῆκος καὶ στὸ μέγεθος. Δεδομένου ὅτι ἔχει βρεθεῖ μαζὶ μὲ λύχνους μὲ στύλο ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ. θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀπὸ τὰ τελευταῖα δείγματα τῶν ἀνοιχτῶν λύχνων στὴν ἀρχὴ τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου.

Συνοψίζοντας τὶς παραπάνω παρατηρήσεις καὶ πληροφορίες γιὰ τοὺς ἀνοιχτοὺς λύχνους προκύπτει ἡ ἐξῆς εἰκόνα. Ὁ ἀττικὸς τύπος 21 A-C = RSL 1 καὶ 2 εἶναι πολὺ δημοφιλῆς ἀνάμεσα στοὺς εἰσαγμένους στὴν Πέλλα. Οἱ ντόπιες ἀπομιμήσεις καὶ ἀντιγραφὲς τοῦ τύπου σ' ὀλόκληρο τὸν 4ο αἰῶνα παρατείνουν τὴ χρήση του μὲ ἓνα πολὺ χαρακτηριστικὸ τρόπο γιὰ τὴ σύγχρονη Κεραμικὴ γενικὰ. Ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν πολυπληθῆ σειρὰ τῶν ἐγχώριων (ἢ «μὴ

37. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 23, 25. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 46.

38. ROBINSON, *Olynth* XIV, 347 κέ. (ὁμάδα V - τέλος τοῦ 5ου - ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.).

39. Βλ. σημ. 4 γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῶν ἀττικῶν τύπων στὴν ἐγχώρια παραγωγή τῆς Μακεδονίας.

40. J. BOARDMAN, *Tocra. The Archaic Deposits*, 1973, 96 κέ., ἀρ. 2416. *BSA* XLIX, 1954, 174, πίν. 9. I. METZGER, *Eretria, Die Hellenistische Keramik*, 1969, πίν. 434, 7. ROBINSON, *Olynth* XIV, 347 κέ.

ἀττικῶν») ἀνοιχτῶν λύχνων διαγράφεται ἕνα σημαντικό φαινόμενο τὸ ὁποῖο ἴσως ἐκφράζει τὴν ἀφετηρία τῆς δημιουργίας τῆς Ἑλληνιστικῆς Κεραμικῆς: Δίπλα στὴν Ὀλυνθο, ὅπου ὁ Robinson διαπίστωσε στὴν Κεραμικὴ μιὰ σειρὰ ἐγχώριων ἀπομιμήσεων ἀττικῶν προτύπων, στὴ διάρκεια τοῦ τελευταίου αἰῶνα ζωῆς τῆς πόλης⁴¹, ἔχουμε τώρα ἄλλη μιὰ φορά τὸ ἴδιο φαινόμενο δημιουργίας ἐγχώριας παραγωγῆς μὲ ξένα, κατὰ προτίμηση ἀττικά, πρότυπα.

Δυστυχῶς, ὅπως κιόλας προαναφέρθηκε, τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τῆς Πέλλας εἶναι λίγα καὶ ἐπισημὰ: Τὸ κυριότερο στοιχεῖο εἶναι ὅτι ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπίχωση ὅπου ἀνοικοδομήθηκαν οἱ μεγάλες οἰκίες τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. καί, ἀκόμη πῶς σημαντικό, ἀπὸ τὸ κατώτερο στρώμα τῆς τομῆς Ο.Υ.Θ. (2μ. +) στὰ μέσα τοῦ αἰῶνα⁴², βεβαιώνοντας τὴ θέση τους στὴν προελληνιστικὴ περίοδο. Αὐτὰ εἶναι τὰ ἐλάχιστα δεδομένα ποὺ προσδιορίζουν ἐνδεικτικὰ τὴ θέση τῶν ἀνοιχτῶν λύχνων στὸν 4ο αἰῶνα καὶ σὲ περιοχὲς ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ. Φανερόν τὴν ἐπιβίωση καὶ τὴν ἐμμονὴ στὴν ἀπλὴ αὐτὴ μορφή λύχνων ὡς τὸ τέλος τοῦ 4ου ἢ καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ. χωρὶς νὰ εἶναι δυνατόν νὰ προσδιοριστῆ τὸ ὄριό τους μέσα στὸν αἰῶνα αὐτόν.

1. A641 (1957. Τομὴ Καραφουλιᾶ. Κατώτατο στρώμα). Πίν. 1. Μονόμυξος ἀκέραιος. Ἀπολεπίσματα στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα καστανοκόκκινο καὶ στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ λύχνου. Ὑψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.035 μ. Μῆκ. 0.086 μ.
Βάση δισκόμερη, χαμηλὴ. Σῶμα καμπύλο, χαμηλό, πολὺ ἀνοιχτὸ στὸ πάνω μέρος μὲ τὴ μεγάλη ὀ.π. Μυκτῆρας βραχὺς καὶ πλατὺς μὲ μικρὴ ὀπή. Στὴν ἀντίθετη θέση μεγάλη ὀριζόντια ταινιωτὴ λαβή. Στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα μικρὸ κωνικὸ ἔξαγμα.
Πρβ. 4 (πίν. 1).
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora IV*, ἀρ. 174 (τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.), πίν. 34 (HT 25 C). Scheibler, *Keramikos XI*, ἀρ. 58 (τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.), πίν. 14-15 (RSL 1). Bailey, *BML I*, Q113 (α' τέταρτο 4ου αἰ.), πίν. 23, Q619, 622 (τέλος τοῦ 5ου - μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 117.
Τέλος τοῦ 5ου - ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.
2. A19 (1957. Τομὴ Καραφουλιᾶ. Κατώτατο στρώμα). Εἰκ. 1. Πίν. 1. Θραῦσμα λύχνου ποὺ σώζει μόνον τὸν μυκτῆρα καὶ τμῆμα τοῦ ἄνω μέρους. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανὸ στιλπνὸ. Ὑψ. 0.04 μ. Μῆκ. 0.082 μ.
Μυκτῆρας ἐπιμήκης, μεγάλος μὲ καμπύλη ἀπόληξη. Στὸ σωζόμενο τμῆμα τοῦ σώματος φαίνεται μέρος τοῦ στενοῦ κυρτοῦ περιχειλώματος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ ἡ βαθεῖα ἀυλάκωση ἀγάνωτη.
Πρβ. Κανένα ἀνάλογο ἢ παράλληλο.
Βιβλ.: Scheibler, *Keramikos XI*, ἀρ. 82 (πρώμος 4ος αἰ. π.Χ.), ἀρ. 83 (περὶ τὸ 350 π.Χ.), πίν. 18-19 (RSL 4). *Hesperia*, Suppl. X. *Pnyx II*, ἀρ. 57, εἰκ. 22 (τύπος VII).
Ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.
3. A3939 (1961, I₆, στρώμα 2). Εἰκ. 1. Πίν. 1. Ἀκέραιος. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ὑψ. 0.03 μ. Μῆκ. 0.083 μ.
Ὅμοιο μὲ τὸ 1.
Πρβ. 1 (πίν. 1).
Βιβλ.: Scheibler, *Keramikos XI*, ἀρ. 63 (περὶ τὸ 400 π.Χ.), πίν. 14-15 (RSL 1). *AD* 29, 1974, 118, ἀρ. 64-68, πίν. 78.
Ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.
4. A5842 (1964, I₆, ὑπὸ τοὺς κεράμους). Πίν. 1. Ἀκέραιος. Πηλὸς γκριζος-καστανός, χωρὶς γάνωμα. Ὑψ. 0.02 μ. Διάμ. β. 0.05 μ. Μῆκ. 0.088 μ.

41. ROBINSON, *Olynth XIV*, ομάδες VI, VII (ἐγχώριες), VIII (ἀττικὴ), 335 κέ.

42. Βλ. ἀνασκαφικὰ δεδομένα, P8 (τομὴ Ο.Υ.Θ.).

Όμοιο με τὸ 1 καὶ τὸ 3, με μορφὴ ὅμως ἀμελέστερη. Πρόκειται πιθανότατα γιὰ μίμηση ἀττικού προτύπου.

Πρβ. 1 (πίν. 1).

Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 172, 176-178 (τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5ου - ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.) (HT 21 C). Bonon, *Argos*, ἀρ. 51, 58 (τέλος τοῦ 5ου - ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.). Bernhard, *Lampski*, ἀρ. 11 (5ος αἰ. π.Χ.), πίν. III. Heres, *Tonlampen*, ἀρ. 29, πίν. 3.

Ἄρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.

5. A102. Πίν. 2. Λεῖπει σχεδὸν τὸ μισὸ τοῦ λύχνου. Μεταχειρισμένος. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος-κοκκινωπός. Ἐπίχρσιμα καστανό. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.045 μ. Μῆκ. λύχνου 0.08 μ. Χωρὶς βάση. Σῶμα κυλινδρικό, κάτω πεπλατυσμένο, ὁ.π. χωρὶς διαμορφωμένο περιχειλίωμα. Μυκτήρας βραχύς, καμπύλος. Ντόπιο.
Πρβ. 18, 32 (πίν. 5, 8).
Βιβλ.: Robinson, *Olynthus* XIV, ὁμάδα V (5ος αἰ. π.Χ.), πίν. 145.
6. A5357 (1963, I₄, βάθ. 0,80 μ.). Πίν. 2. Λεῖπουν τὸ μισὸ τοῦ μυκτήρα καὶ τὸ μισὸ σχεδὸν μέρος τοῦ σώματος. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος-πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ὑψ. 0.023 μ. Χωρὶς βάση. Σῶμα χαμηλό, καμπύλο, κάτω πλατύ. Μυκτήρας βραχύς. Ὅμοιο με τὸ 31 με κάπως περισσότερο καμπύλο σῶμα.
Πρβ. 31, 7, 8, 9 (πίν. 2, 3, 8). Ο.Υ.Θ 77.688 (πίν. 85).
Βιβλ.: Broneer, *Isthmia*, ἀρ. 48, 58 (ἴσως ἀττικό), πίν. 15 (... The Isthmia lamp, which shows a later development of the type, is probably not earlier than the middle of the 4th century B.C.) Robinson, *Olynth* XIV, ἀρ. 16 (ὁμάδα V), πίν. 145. Metzger, *Eretria* II, ἀρ. 4, πίν. 43. Heres, *Tonlampen*, ἀρ. 32, πίν. 3.
Α' μισὸ τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.
7. A3924 (1961, δρόμος 2, βάθ. 0,70 μ., πρβ. Π₂). Πίν. 2. Λεῖπει σχεδὸν τὸ μισὸ μέρος τοῦ σώματος. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος-κοκκινωπὸς καθαρὸς. Γάνωμα μελανό-καστανό. Ὑψ. 0.027 μ. Μῆκ. 0.08 μ. Διάμ. β. 0.05 μ. Χωρὶς βάση, σῶμα σφαιρικό, σχετικὰ ψηλὸ με μεγάλη ὀπή, χωρὶς περιχειλίωμα. Μυκτήρας βραχύς με καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. Πέλλα Ο.Υ.Θ. 77.412 (με βάση) (πίν. 85). Ἐπίσης 8, 9 (πίν. 2, 3).
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 172 (τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.-ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 34 (HT 21 C). Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 68 (μέσα τοῦ 4ου αἰ.) πίν. 14-15 (RSL 2). Broneer, ὁ.π. 49 (μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.) καὶ 86 (β' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.) Robinson, *Olynth* XIV, ἀρ. 20-22 (ὁμάδα V - 5ος αἰ. π.Χ.), πίν. 146.
Προφανῶς δὲν ἀντιστοιχεῖ σὲ κανένα τύπο ἀκριβῶς καὶ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ μετὰ τὸν HT 21 C καὶ μορφολογικὰ καὶ χρονολογικὰ, πράγμα ποῦ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις τοῦ Κεραμικοῦ καὶ τῆς Νεμέας. Σημασία γιὰ τὸ θέμα ἔχουν οἱ λύχνοι τῆς Ὀλύνθου, ποῦ κατὰ Robinson εἶναι ντόπια (*Olynthus* IXV, ὁμάδα V, πίν. 146) καὶ βέβαια πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνα πιθανότατα.
Α' μισὸ τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.
8. A31 (1957, δρόμος 1Δ, στρῶμα 4, πρβ. Π₃). Πίν. 2. Λεῖπουν ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτήρα καὶ ἡ ὀριζόντια λαβή. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανὸ στιλπνὸ, ἀπολεπισμένο. Ὑψ. 0.028 μ. Μῆκ. 0.067 μ. Βάση δισκόμορφη, ἀγάνωτη καὶ κοίλη στὸ κάτω μέρος. Σῶμα χαμηλό, ἀλλὰ καμπύλο, κωνικό, ποῦ συγκλίνει στὴ μεγάλη χωρὶς ἰδιαίτερο περιχειλίωμα ὁ.π. Στὴ μιὰ πλευρὰ ἴχνη μεγάλης ὀριζόντιας ταινιωτῆς λαβῆς.
Πρβ. 9, 24, 21, 5 (πίν. 2, 3, 6, 7).
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 63 (περὶ τὸ 400 π.Χ.), πίν. 14-15 (RSL 1), ἀρ. 69 (RSL 2 - περὶ τὸ 380 π.Χ.). Howland, *Athenian Agora* IV (HT 30 B), 97 κ.έ. Ὁ HT 30 B εἶναι ἀνάμνηση τοῦ τύπου 30 A, ποῦ χρονολογεῖται στὸ 400 π.Χ. χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ μετὰ τὰ 8 καὶ 9. Ἐπίσης βλ. Robinson, *Olynth* XIV, ὁμάδα V, πίν. 145.
9. A77 (1957, I, ἐργαστήριον). Πίν. 3. Λεῖπουν ὁ μυκτήρας καὶ ἡ λαβή. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος κοκ-

κινωπός, γάνωμα μελανό στιλπνό με καλή ποιότητα. Ύψ. 0.033 μ. Διάμ. β. 0.047 μ. Μήκ. 0.08 μ. Όμοιο με τὸ 8 με ὀριζόντια λαβή.

Πρβ. 8, 11, 24, 21. Ἀκόμη 7, 6 (πίν. 2, 6, 7).

10. A5353 (1963, I₄, βάθ. 0.90 μ.). Πίν. 3. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό-φαιὸ ἀπολεπισμένο. Ύψ. 0.029 μ. Διάμ. σώμ. 0.051 μ.
Χωρὶς βάση, σώμα σφαιρικό, κυλινδρικό με καμπύλο κυρτὸ ὄμο χωρὶς περιχέλιωμα γύρω ἀπὸ τὴ μεγάλη ὀ.π. Μυκτῆρας βραχὺς.
Πρβ. γενικὰ γιὰ τὸ σχῆμα 7 (πίν. 2).
Βιβλ.: Robinson, *Olynthus* XIV, ἀρ. 16, πίν. 145 (ὁμάδα V). Ντόπια καὶ ὄψιμη ἀπομίμηση παλιότερων ἀττικῶν τύπων.
Δύσκολη ἢ ἀκριβῆς χρονολόγηση.
11. A20 (1957, I₁). Πίν. 3. Λεῖπει ἢ λαβή. Ἀπολείσματα τῆς ἐπιδερμίδας στὸν ὄμο. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα βαθύχρωμο καστανό. Ύψ. 0.024 μ. Μήκ. 0.06 μ.
Σχῆμα γενικὰ ὅμοιο με τὸ 8 καὶ 9 ἀλλὰ καὶ με ὀρισμένες διαφορές: Χωρὶς βάση ἀλλὰ με τὸ σῶμα στὸ κάτω μέρος πλατὺ, κυλινδρικό. Μυκτῆρας βραχὺς καὶ πλατὺς, με καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. 8, 9 (πίν. 2, 3).
Βιβλ.: Broneer, *Isthmia*, ἀρ. 48 (ὄχι ἀττικό), πίν. 2, 15. Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 177 (τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. - ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 34 (HT 21 C prime).
Α' μισὸ τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.
12. A2357 (Π₂). Πίν. 3. Λεῖπει μέρος τοῦ σώματος. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα φαιό. Ύψ. 0.029 μ. Διάμ. 0.05 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.025 μ.
Βάση ὑποτυπώδης, δισκόμορφη. Σῶμα κυλινδρικό-σφαιρικό με μεγάλη ὀ.π. καὶ ἀπλό καμπύλο περιχέλιωμα. Μυκτῆρας μεγάλος, βραχὺς καὶ πλατὺς.
Πρβ. 22 (πίν. 6) καὶ προηγούμενα παραδείγματα με λαβή, τὰ ὁποῖα ὅμως εἶναι νεότερα.
13. A1981 (Π₂). Πίν. 4. Δίμυξος. Λεῖπει τμήμα τοῦ σώματος. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα καστανομέλανο. Ύψ. 0.034 μ. Μήκ. 0.133 μ. Διάμ. β. 0.055 μ.
Χωρὶς βάση. Σῶμα ἀπλό, κυλινδρικό, με δύο βραχεῖς σχεδὸν τετράπλευρους μυκτῆρες καὶ με μεγάλη ὀ.π.
Πρβ. 15, 14, 21, 24, 19 (πίν. 4, 5, 6, 7).
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 60 (πρὶν ἀπὸ τὸ 420 π.Χ.), πίν. 15 (RSL 1). Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 170, πίν. 34 (21 B).
Τὸ 450-425 π.Χ.
14. A2018 (1959, δρόμος 1Δ, βάθ. 1.50-1.90 μ.) Εἰκ. 1. Πίν. 4. Δίμυξος. Λεῖπει ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο μυκτῆρες. Κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα, ἀπολείσματα. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος κοκκινωπός, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.034 μ. Διάμ. β. 0.061 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.05 μ. Μήκ. 0.115 μ.
Χωρὶς βάση. Σῶμα χαμηλό, πλατὺ, καμπύλο στὸν ὄμο. Μεγάλη ὀ.π. χωρὶς ἰδιαίτερο περιχέλιωμα. Μυκτῆρας πολὺ μικρός, βραχὺς. Λαβὴ μικρὴ ὀριζόντια, πρόχειρα πλασμένη, τοποθετημένη ἀνάμεσα στοὺς δύο μυκτῆρες. Ἐγχώρια ἀπομίμηση τοῦ ἀττικοῦ τύπου.
Πρβ. 19, 13, 16 (πίν. 4, 5, 6).
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, τύπος 21 B-21 C (5ος - ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 34. Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 60 (πρὶν ἀπὸ τὸ 420 π.Χ.), πίν. 15 (RSL 1).
Μέσα τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.
15. A2319. Πίν. 5. Δίμυξος. Λεῖπει ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο μυκτῆρες. Ἀπολείσματα στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.041 μ. Διάμ. β. 0.05-0.06 μ.
Βάση χαμηλὴ δισκόμορφη, χωρισμένη ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα με μιά στενὴ αὐλάκωση. Σῶμα χαμηλό, σφαιρικό με μεγάλη αὐλάκωση. Μυκτῆρας βραχὺς, πλατὺς με καμπύλη ἀπόληξη.
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 61-63 (420-400 π.Χ.), πίν. 15 (RSL 1). Howland, *Athenian Agora* IV, HT 21 C, πίν. 38.
16. A2443. Πίν. 5. Δίμυξος. Λεῖπουν μεγάλα τμήματα τοῦ σώματος καὶ τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς κόκκι-

νος, γάνωμα μελανό, στιλπνό, άνισα άπλωμένο στόν ώμο. Ύψ. 0.048 μ. Διάμ. β. 0.065 μ.
Χωρίς βάση. Σώμα χαμηλό, πλατύ στο κάτω μέρος, καμπύλο με μεγάλη ό.π. και έλαφρά κυρτό
περιχειλίωμα. Μυκτήρας βραχύς και μικρός.

Πρβ. 25, 15 (πίν. 5, 7).

Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, άρ. 219, 221, πίν. 22, 36 (HT 23 A και 23 A, prime - τέλος
του 5ου - άρχές του 4ου αι. π.Χ.)

Μέσα του 4ου αιώνα π.Χ.

17. A5244. Πίν. 5. Λείπει ή άπόληξη του μυκτήρα. Ήπιδερμίδα με άπολεπίσματα. Πηλός κοκκινω-
πός, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.032 μ. Διάμ. σώμ. 0.062 μ.
Βάση επίπεδη. Σώμα σχεδόν κωνικό, άνοιχτό στο άνω μέρος, χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση γύρω
άπό την ό.π.
Πρβ. 18 (πίν. 5).
18. A648 (1957. Τομή Καραφουλιά. Κατώτατο στρώμα). Πίν. 5. Λείπει τó μισό του σώματος με τόν
μυκτήρα. Πηλός κόκκινος, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ύψ. 0.035 μ. Διαμ. β. 0.038 μ.
Βάση χαμηλή, δισκόμορφη. Σώμα σφαιρικό με μεγάλη ό.π. όπου άπλό καμπύλο περιχειλίωμα.
Πρβ. 21, 15, 24 (πίν. 5, 6, 7).
19. A2343 (Π2). Πίν. 6. Δίμυξος(;). Λείπει μεγάλο μέρος του σώματος και πιθανότατα και ό β΄ μυκτή-
ρας. Πηλός άνοιχτόχρωμος κοκκινωπός, γάνωμα-έπίχρισμα έλάχιστο στο πάνω μέρος. Ύψ.
0.046 μ. Διάμ. β. 0.05 μ. Διάμ. μεγ. 0.09 μ., ό.π. 0.08 μ.
Σχημα όπως τά 14 και 15.
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, άρ. 171, 172 (τέλος του 5ου αι. π.Χ.), πίν. 32 (HT 21 C).
20. A3807 (1962, II, τάφος E, βάθ. 2.40 μ.). Εικ. 2. Πίν. 6. Πηλός ώχρός ρόδινος, γάνωμα μελανό
άμαυρό. Ύψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.06 μ., ό.π. 0.042 μ. Μήκ. 0.132 μ.
Χωρίς βάση, σώμα με μεγάλη ό.π. όπου καμπύλο περιχειλίωμα. Στη μιá πλευρά ίχνη όριζόντιας
λαβής. Μυκτήρας μάλλον βραχύς.
Πρβ. 13, 15, 8, 32, 23 (πίν. 2, 4, 5, 7, 8).
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, άρ. 171 (τέλος του 5ου αι. π.Χ.), πίν. 34 (HT 21 C).
21. A2102 (1959, I₂, βάθ. 1.30 μ.). Εικ. 2. Πίν. 6. Λείπουν τμήματα του σώματος και ή λαβή. Πηλός
κόκκινος, γάνωμα μελανό άπολεπισμένο καλής ποιότητας. Ύψ. 0.029 μ. Διάμ. β. 0.04 μ.
Χωρίς βάση. Σώμα κάτω πλατύ, κυλινδρικό με μεγάλη ό.π. Ήχνη όριζόντιας λαβής.
Πρβ. 11, 23, 13 (πίν. 3, 4, 7).
Βλ. βιβλιογραφία και παρατηρήσεις του 11.
22. A3700 (1962, I₂, στρώμα 3). Πίν. 6. Ήκέрайος. Πηλός γκριζός, γάνωμα μελανοκάστανο. Ύψ.
0.025 μ. Διάμ. β. 0.044 μ.
Χωρίς βάση. Σώμα στο κάτω μέρος πλατύ, χαμηλό, κυλινδρικό. Στο άνω μέρος μεγάλη ό.π. με
έλαφρά κυρτό περιχειλίωμα.
Πρβ. 11, 9, 23 (πίν. 3, 7).
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, άρ. 64 (περί τó 380 π.Χ.), πίν. 41 (HT 30 B). Scheibler,
Kerameikos XI, άρ. 65, πίν. 15 (370-350 π.Χ.).
23. A290. Πίν. 7. Ήκέрайος με άπολεπίσματα στην έπιδερμίδα. Πηλός κόκκινος, γάνωμα μελανό
στιλπνό, και τά δύο καλής ποιότητας. Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.045 μ. Μήκ. 0.07 μ.
Χωρίς βάση. Σώμα καμπύλο, πλατύ κάτω, με μικρό ώτίο στόν ώμο, με μεγάλη ό.π. και άπλό
καμπύλο περιχειλίωμα. Μυκτήρας βραχύς και πλατύς με καμπύλη άπόληξη.
Πρβ. 22, 24, 32 (πίν. 6, 7, 8).
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, άρ. 65 (370-350 π.Χ.) ή 69 (τέλος του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 15 (RSL
2). Howland, *Athenian Agora* IV, άρ. 241 (μέσα του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 41 (30 B).
Τó μικρό ώτίο στην πλευρά του λύχνου όδηγεί σε νεότερη χρονολογία, δηλ. μετά τά μέσα του
4ου αιώνα π.Χ., μολονότι για τά γνωστά άττικά δεδομένα ό τύπος δέν εμφανίζεται τόσο άργά
όπως φαίνεται άπό τά παραπάνω παραδείγματα.
Μέσα του 4ου αιώνα π.Χ.

24. A624 (1957, I. Τομή Καραφουλιᾶ, κατώτατο στρώμα). Πίν. 7. Πηλός κοκκινωπός-φαιός, γάνωμα μελανό, ὄχι στιλπνό. Ύψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.024 μ. Μήκ. 0.075 μ.
Χωρίς βάση, σῶμα καμπύλο με μεγάλη ὀ.π. καὶ ἀπλὸ καμπύλο περιχέλιωμα. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος κύκλοι τοῦ τροχοῦ.
Πρβ. 8, 21, 23 (πίν. 2, 6, 7).
Βιβλ.: Ἀντίστοιχη βιβλιογραφία στὸ 23.
25. A622. Πίν. 7. Λεῖπει τμήμα τοῦ σώματος. Ἐντονες κακώσεις στὴν ἐπιφάνεια. Πηλός κοκκινωπός ἀνοιχτόχρωμος ἀκάθαρος. Χωρίς γάνωμα. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.047 μ. Μήκ. 0.078 μ.
Χωρίς βάση. Σῶμα σχεδὸν σφαιρικὸ με βραχὺ καὶ πλατὺ μυκτήρα, με μεγάλη ὀ.π. καὶ καμπύλο περιχέλιωμα.
Πρβ. κανένα.
Γενικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ ἀνάλογα μελαμβαφῆ, πράγμα ποὺ σημαίνει πιθανότατα ντόπια παραγωγή. Ὁ μικρὸς, σχεδὸν ἐνσωματωμένος μυκτήρας δηλώνει μιὰ πρόμη χρονολόγηση ἀκόμη στὸν 4ο αἰῶνα π.Χ.
26. A3931 (1962, I₂, βάθ. 1.70 μ.). Πίν. 7. Ἀκέραιος, ἐκτὸς ἀπὸ κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλός φαιός, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.05 μ. ὀ.π. 0.025 μ.
Χωρίς βάση. Σῶμα εὐρὸ σφαιρικὸ με μικρὴ ἀπόφυση ὡς ὠτίο στὰ πλάγια. Στὸν ὄμο χάραγμα ὀρίζει τὸ λοξὸ περιχέλιωμα χωριστὰ ἀπὸ τὸν ὄμο. Μυκτήρας βραχὺς καὶ πλατύς.
Πρβ. 27, 32, 29 (πίν. 8).
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 421 (μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 41 (HT 30 B). Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 69 (τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 15 (RSL 2).
27. A2024 (1969, I, δρόμος ΙΔ). Λεῖπει μεγάλο τμήμα τοῦ σώματος. Πηλός κόκκινος, γάνωμα καστανο-μελανό, στιλπνὸ καὶ στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια. Ύψ. 0.031 μ.
Βάση δισκόμορφη. Σῶμα μικρὸ, σφαιρικὸ, με ὄμο καμπύλο-κυρτό. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στὸ ἄνω μέρος περιχέλιωμα λοξό, ποὺ διακρίνεται με χάραγμα στὴν περιφέρεια. Μυκτήρας βραχὺς καὶ πλατύς, σχεδὸν τετράπλευρος.
Πρβ. 32, 26, 21, 24, 29 (πίν. 6, 7, 8).
28. A3718. Πίν. 8. Ἀκέραιο, με κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.03 μ. Μήκ. 0.057 μ.
Σῶμα κυλινδρικὸ, ἀνοιχτὸ στὸ ἄνω μέρος, χωρίς ἰδιαίτερα διαμορφωμένο περιχέλιωμα.
Πρβ. 20, 21, 23 (πίν. 6, 7).
29. A2501 (Π2). Εἰκ. 2. Πίν. 8. Λεῖπουν μεγάλο μέρος τοῦ σώματος καὶ τμήμα ἀπὸ τὴν ἀπόληξη τοῦ μυκτήρα. Πηλός φαιός, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.045 μ. Διάμ. β. 0.036 μ. Μήκ. λύχνου 0.095 μ.
Σῶμα σχεδὸν σφαιρικὸ με κυρτὸ ὄμο. Στὴν περιφέρεια τοῦ ἄνω μέρους αὐλάκωση διακρίνει τὸ λοξὸ περιχέλιωμα τῆς ὀ.π. Μυκτήρας βραχὺς, πλατύς, με καμπύλη ἀπόληξη.
Σχῆμα ὅμοιο με τὸ 27.
Βιβλ.: Στὸν Howland δὲν ὑπάρχει ἀντίστοιχος τύπος καὶ παράδειγμα. Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 75, 76 (ὄψιμος 5ος αἰ. π.Χ.), πίν. 16-17 (RSL 3). Robinson, *Olynth* XIV, ἀρ. 33, πίν. 147 (ὁμάδα VI, τοπικὰ καὶ ἀττικά), ἀρ. 94, πίν. 153.
Μέσα τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.
30. A3607. Δίμυξος. Λεῖπει τμήμα τοῦ σώματος με τὴ λαβή(ς). Πηλός ὠχρός-ρόδινος, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρὸ, ἀπολεπισμένο. Ύψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.06 μ. Διάμ. ὀπῆς 0.042 μ.
Χωρίς βάση. Σῶμα με μεγάλη ὀ.π. καὶ με περιχέλιωμα καμπύλο. Στὴ μιὰ πλευρὰ ἔχνη ὀριζόντιας λαβῆς. Μυκτῆρες βραχεῖς.
Πρβ. 13, 15, 8, 9 (πίν. 2, 3, 4, 5).
Τὸ παράδειγμα τῆς Πέλλας ἀνταποκρίνεται στὸν ἀττικὸ τύπο, ὅμως τὸ μεγαλύτερος ὕψος καὶ τὸ σχῆμα τοῦ μυκτήρα δικαιολογοῦν μιὰ νεότερη χρονολογία.
31. A5241 (1963, I₁, βάθ. 1.50 μ.). Εἰκ. 2. Πίν. 8. Λεῖπουν ὁ μυκτήρας καὶ τμήμα ἀπὸ τὴν βάση. Πηλός γκριζός, γάνωμα μελανὸ καὶ στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια. Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. μεγ. 0,058 μ.

- Χωρίς βάση. Σῶμα χαμηλό, επίπεδο κάτω, με καμπύλο ὦμο και μεγάλη ὀ.π. χωρίς περιχειλίωμα. Λαβή ὀριζόντια ταινιωτή.
Πρβ. Ο.Υ.Θ. 77.412 (πίν. 85).
Βιβλ.: Βλ. (ὄχι ἀκριβῶς) Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 171 (τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.), πίν. 34 (HT 21 C). Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 58 (β' μισὸ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.), πίν. 14-15 (RSL 1).
32. A3386 (1961, I₂, στρῶμα 2). Πίν. 8. Λείπει μέρος ἀπὸ τὸ ἄνω τμήμα τοῦ σώματος. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.031 μ.
Χωρίς βάση, σῶμα πλατύ, σφαιρικό με ὑπερυψωμένο τὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Μυκτῆρας βραχὺς και πλατύς.
Πρβ. 18, 8, 23 (πίν. 2, 5, 7).
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 421 και 423 (μέσα τοῦ 4ου - μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 41. Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 64-65 (380 και 370-350 π.Χ.), πίν. 15 (RSL 2). Ματζώρου, *ΑΔ* 29, 1974, 130 ἀρ. 81, πίν. 79 ('Ακρόπολη).
Ἡ σύγκριση με τὴν ομάδα Scheibler RSL 2 εἶναι γενική και σχετική γιατί στὸ παράδειγμα τῆς Πέλλας ἔχει τὸ ἄνω μέρος ὑψωμένο ἐνῶ λείπει ἡ χαρακτηριστική αὐλάκωση τῶν ἀττικῶν λύχνων τοῦ τύπου. Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ στὸ σύνολο τῆς Πέλλας ὅτι ἐμφανίζεται σὲ στρωματογραφικούς ὀρίζοντες περὶ τὸ 300 π.Χ.
33. A2053. Τμήμα λύχνου (μυκτῆρας και μέρος τοῦ σώματος). Πηλὸς κόκκινος και κατὰ τόπους γάνωμα μελανό. Μῆκ. 0.043 μ. Ύψ. 0.037 μ.
Μέρος λύχνου με τὸν μυκτῆρα με σχῆμα ὅμοιο. Ὀλόκληρη ἡ ἐπιφάνεια εἶναι κατάστικτη ἀπὸ μελανοκάστανα στίγματα ἕνα μοναδικὸ παράδειγμα τῆς διακόσμησης.
Πρβ. γιὰ τὸ σχῆμα, 29 (πίν. 8).

ΠΛ2. ΣΦΑΙΡΙΚΟΙ ΛΥΧΝΟΙ

Οἱ κλασικοί λύχνοι, οἱ ὁποῖοι συνιστοῦν τὴν πολυάριθμη κλασική αὐτὴ ομάδα προσγράφονται ἢ σχετίζονται μορφολογικά με τοὺς ἀττικούς σφαιρικούς λύχνους και τὸν τύπο HT 25 A (= Scheibler RSL 4)⁴³. Ὁ τύπος εἶναι προσφιλῆς ὄχι μόνο στὸν Ἀττικὸ Κεραμικό, ἀλλὰ γνωρίζει μεγάλη διάδοση εἴτε με ἀττικά προϊόντα, εἴτε με ἀπομιμήσεις σ' ὀλόκληρη τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο⁴⁴. Στὴν Πέλλα, ὅπως και σὲ ἄλλες περιπτώσεις κλασικῶν τύπων τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4 αἰῶνα π.Χ. παρατηρεῖται τὸ ἐπαναλαμβανόμενο φαινόμενο τῆς συνύπαρξης τῶν ἀττικῶν εἰσαγμένων με τὶς ἐγχώριες ἀπομιμήσεις τοῦ τύπου⁴⁵.

Τὰ ἀνασκαφικά δεδομένα τῶν λύχνων τῆς ομάδας δὲν εἶναι ιδιαίτερα διαφωτιστικά: Τὸ σημαντικότερο ἴσως στοιχεῖο εἶναι ἡ ἐμφάνιση ὀρισμένων λύχνων τῶν παραπάνω τύπων στὸ στρῶμα 3 τοῦ I₂ (Π6), ποὺ χρονολογεῖται ἀκόμη στὸν 4ο αἰῶνα π.Χ.⁴⁶. Ἐξάλλου οἱ λύχνοι, οἱ ὁποῖοι βρέθηκαν στὸ κατώτατο στρῶμα τοῦ δρόμου 1 (46, 38, 36, 39) χαρακτηρίζονται μορφολογικά σχετικὰ παλιότεροι και ἀντιπροσωπεύουν τὴν παλιότερη φάση τοῦ σχήματος, ἐνῶ οἱ περισσότεροι ἀντίστοιχοι τοῦ κατώτατου στρώματος τῶν οἰκιῶν μποροῦν νὰ προσ-

43. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 26 κέ. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 67 κέ. και HT 25 B, 72 κέ. BLONDÉ, *Thorikos*, 99 κέ.

44. BRONEER, *Isthmia*, 23. BOVON, *Argos*, 23 κέ. Γενικά BAILEY, *BML*, 182 κέ. (Κάλυμνος). BLONDÉ, *BCH* CXIII, 1989, II, 502 κέ. (Θάσος).

45. Βλ. σχετικὰ κεφάλαια.

46. Βλ. ἀνασκαφικά δεδομένα. Ἡ ἐνδειξη ἐνισχύεται και ἀπὸ τὰ ἀνάλογα εὐρήματα τοῦ κατώτατου στρώματος τῆς τομῆς Καραφουλιᾶ 1957 (I₂).

γραφοῦν στὶς νεότερες φάσεις τοῦ ἴδιου τοῦ τύπου⁴⁷. Εἶναι φανερό ὅτι οἱ λύχνοι μὲ σφαιρικό ὄμο τῆς Πέλλας, ἂν οἱ χρονολογικὲς ἐκτιμήσεις τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων εἶναι σωστές, ἀποτελοῦν τὴν ἐπόμενη βαθμίδα μετὰ ἀπὸ ἐκείνη τῶν ἀντίστοιχων λύχνων τῆς Ὀλύνθου (ὁμάδα VIII)⁴⁸, ὥστε νὰ καλύπτουν τὴ χρονικὴ περίοδο τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.

Οἱ λύχνοι συνεπῶς τῆς Πέλλας χρονολογοῦνται μὲ βάση καὶ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα ἀκόμη περὶ τὸ 300 π.Χ., ἀντιπροσωπεύουν τὴν ὀψιμη βαθμίδα, ἢ καὶ τοὺς ἐπιγόνους τοῦ τύπου τοῦ «Διοκλῆ». Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι λείπουν τὰ παλιότερα μορφολογικὰ παραδείγματα καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀνασκαμμένη ἀρχαία πόλη: προέρχονται ἀπὸ τὴ χαμηλότερη ἐπίχωση τῶν μεγάλων σπιτιῶν καὶ τῶν δρόμων καὶ ἀνήκουν προφανῶς στὴ φάση πρὶν ἀπὸ τὴν οἰκοδόμηση τῶν μεγάλων αὐτῶν οἰκοδομημάτων (τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.).

Ἀπὸ τοὺς λύχνους, οἱ ὁποῖοι ἐξετάζονται ἐδῶ, μποροῦν νὰ σχηματιστοῦν δύο κυρίως σειρές, ἢ πρώτη μὲ γνωρίσματα πλησιέστερα πρὸς τὸν τύπο τοῦ «Διοκλῆ» (π.χ. 35, 1) καὶ ἡ δεύτερη, ἢ πολυπληθέστερη, μὲ τὸ σφαιρικό κυλινδρικό σῶμα (οἱ περισσότεροι ὑπόλοιποι) ὅπου τὸ σχῆμα βαθμιαῖα ἀφίσταται τοῦ ἀρχικοῦ τύπου.

Ὁ λύχνος 35, πιθανότατα ἀττικό προϊόν, μὲ ἄριστο στιλπνὸ γάνωμα καὶ στὴν ἐξωτερικὴ καὶ στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνειά του ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸ ψηλὸ σφαιρικό σῶμα καὶ τὴ μικρὴ, ἀλλὰ ψηλὴ βάση μὲ τὸν κωνικὸ πυθμένα, ὅπως καὶ οἱ λύχνοι μὲ τὸ σφαιρικό ἀγάνωτο σῶμα. Κύριο ἐπίσης γνώρισμα —κοινὸ γιὰ τοὺς περισσότερους σφαιρικοὺς λύχνους— εἶναι τὸ πλατὺ καὶ λοξὸ περιχέιλωμα τῆς ὀ.π., ποὺ ὀρίζεται στὴν περιφέρεια μὲ μιὰ αὐλάκωση στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Ὁ μυκτήρας εἶναι μεγάλος καὶ γωνιώδης, χαρακτηριστικὸς γιὰ τὰ νεότερα παραδείγματα τοῦ τύπου⁴⁹.

Ὁ λύχνος 34 μπορεῖ νὰ προσγραφεῖ γενικὰ μόνο στὴν ὁμάδα τῶν λύχνων μὲ στρογγυλὸ ὄμο. Μὲ τὸ χαμηλὸ καὶ ἀρκετὰ πλατὺ σῶμα καὶ παρὰ τὸ χαρακτηριστικὸ περιχέιλωμα, θὰ ἦταν ἴσως ὀρθότερο ἂν μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ μιὰ ἐνδιάμεση μορφή ἀνάμεσα στοὺς σφαιρικοὺς καὶ φακοειδεῖς λύχνους⁵⁰. Ὁ λύχνος 47 καὶ οἱ ὅμοιοι τῆς σειράς, πιθανότατα ἐγχώρια πλέον προϊόντα, εἶναι σχετικὰ μικρότεροι σφαιρικοί-κυλινδρικοί στὸ σῶμα μὲ σχεδὸν ἐπίπεδο τὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Ὁ μυκτήρας καὶ ἡ βάση εἶναι ὅμοια μὲ τὰ προηγούμενα χωρὶς τῶρα νὰ λείπει καὶ τὸ μικρὸ χαρακτηριστικὸ ὠτίο⁵¹. Οἱ 41 καὶ 40 πρέπει νὰ προσγραφοῦν στὴν ὁμάδα αὐτὴ παρὰ τὶς διαφορὰς τους καὶ κυρίως στὸ ἄνω τμήμα τους. Ὁ ὄμος δὲν εἶναι συνέχεια τοῦ σώματος, ἀλλὰ σχηματίζεται γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀπὸ ἓνα δίσκο μὲ βαθειὰ αὐλάκωση στὴν περιφέρεια, ἓνα χαρακτηριστικὸ ποὺ συναντᾶται κυρίως στοὺς λύχνους τύπου «μελανοδοχείου» (δισκόμορφοι λύχνοι).

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ θέση τῶν δύο λύχνων 43 καὶ 44. Οἱ δύο μικροὶ λύχνοι προέρχονται ἀπὸ τὸ στρώμα 3 τοῦ I₂ καὶ ἔχουν μορφολογικὲς ὁμοιότητες μὲ τοὺς λύχνους τοῦ τύπου

47. Πρβ. τὰ ἀνάλογα τῆς Κεραμικῆς ἀπὸ τὰ μεγάλα σπῖτια τῆς μεταλεξανδρινῆς Πέλλας, Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *ΑΔ* 30, 1975, 165 κέ.

48. ROBINSON, *Olynth XIV*, 387 (ὁμάδα VII). Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὸ στρώμα καταστροφῆς τῆς πόλης βρέθηκε μεγάλος ἀριθμὸς λύχνων τῆς ὁμάδας VIII (RSL 4). Δὲν λησμονεῖται βέβαια ἐδῶ ἡ δυσκολία τῆς χρονολόγησης κεραμικῆς ἀπὸ τὴν Ὀλύνθο καὶ ἰδιαίτερα τοῦ στρώματος καταστροφῆς (πρβ. Σ. ΔΡΟΥΓΟΥ - Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Νέες ἐρευνες στὴν Ἀρχαία Ὀλύνθο*. Γ' Σύναντηση τῶν Ἀρχαιολόγων Μακεδονίας 1989/90 (τυπώνεται). Ὡστόσο νομίζω ὅτι ἡ σχέση πρὸς τὴν Πέλλα —τουλάχιστον γιὰ τοὺς λύχνους— δὲν ἀλλάζει ἀφοῦ καὶ στὶς δύο περιπτώσεις δὲν ἀποδίδεται ἀπόλυτη χρονολογία, ἀλλὰ ἡ ἐπαλληλία τῶν τύπων.

49. Ἡ θραυσματικὴ κατάσταση τοῦ λύχνου δὲν ἐπιτρέπει τὴ δήλωση τῆς λαβῆς, ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ τύπου τοῦ «Διοκλῆ». Πρβ. SCHEIBLER, *Kerameikos XI*, 26 κέ. HOWLAND, *Athenian Agora IV*, 68.

50. Βλ. φακοειδεῖς λύχνους Πέλλας (ΠΛ5).

51. Βλ. σημ. 7. Ἀκόμη HOWLAND, *Athenian Agora IV*, 72.

του «Διοκλή», παρουσιάζουν όμως χαρακτηριστικά ανάλογα με τους δύο προηγούμενους (41 και 40) και κυρίως στη διαμόρφωση του άνω τμήματος με το πλατύ περιχέλιωμα και την αυλάκωση. Τόσο τα άνασκαφικά, όσο και τα μορφολογικά δεδομένα χρονολογούν τους μικρούς αυτούς λύχνους στην ίδια χρονική περίοδο των υπολοίπων της ομάδας.

Οι υπόλοιποι λύχνοι της σειράς είναι επίσης προϊόντα απομίμησης του άττικού τύπου και πρέπει να χρονολογηθούν, όπως και οι προηγούμενοι ανάλογα, περί το 300 π.Χ. ή λίγο μετά.

34. A3364 (Π3). Είκ. 2. Πίν. 9. Λείπει μεγάλο τμήμα από το σώμα, μεταχειρισμένο. Πηλός κόκκινος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Διάμ. άνω 0.038 μ.
Βάση δισκόμορφη, κάτω κοίλη και γανωμένη. Σώμα σφαιρικό και πλατύ. Γύρω από την ό.π. στενό λοξό περιχέλιωμα και στη συνέχεια στενές αυλακώσεις. Μυκτήρας επιμήκης και πλατύς με καμπύλη απόληξη και μεγάλη όπη καύσης.
Πρβ. 35, 47 (πίν. 9, 12).
Βιβλ.: Μόνο με γενικές ομοιότητες, Howland, *Athenian Agora IV*, άρ. 267-271 (μέσα του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 38 (HT 25 A). Scheibler, *Kerameikos XI*, άρ. 98-100 (350-340 π.Χ.), πίν. 20-21 (RSL 4). Γενικά, Blonde, *Thorikos*, άρ. 150, πίν. 13 (βλ. και σ. 95 κέ.).
Ουσιαστικά δεν υπάρχει κανένα άμεσα συγγενικό και παράλληλο παράδειγμα και δύσκολα εντάσσεται στους γνωστούς τύπους. Μάλλον βρίσκεται στο χώρο ανάμεσα στους λύχνους του τύπου RSL 4 και στους φακοειδείς λύχνους.
Τέλος του 4ου αιώνα π.Χ.
35. A3920 (Π4). Είκ. 2. Πίν. 9. Λείπει το μεγαλύτερο μέρος του σώματος, κακώσεις στο γάνωμα. Πηλός κοκκινωπός, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.042 μ. Σωζ. μήκ. 0.09 μ. Διάμ. β. 0.04 μ.
Βάση ψηλή, δισκόμορφη, κάτω αγάνωτη. Σώμα σφαιρικό. Στο άνω μέρος γύρω από την ό.π. λοξό, κυρτό περιχέλιωμα με βαθειά αγάνωτη αυλάκωση στην περιφέρεια. Μυκτήρας μεγάλος, επιμήκης, στενός.
Πρβ. 47, 41, 42, 36, 43 (πίν. 9, 10, 12, 13).
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora IV*, άρ. 267 (μέσα του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 38 (HT 25 A). Scheibler, *Kerameikos XI*, άρ. 102 (γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), 104, 105, 109 (τέλος του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 20-21 (RSL 4). Robinson, *Olynth XIV*, άρ. 112 (ομάδα VII), πίν. 154. Bailey, *BML*, Q84 (τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 16-17, *Hesperia*, Suppl. X (*Pnyx I*, είκ. 22, τύπος VII, 'Ομάδα I). Blondé, *Thorikos*, άρ. 152, πίν. 13.
36. A2007 (Π2). Είκ. 2. Πίν. 9. Λείπει ή απόληξη του μυκτήρα. Πηλός κόκκινος, γάνωμα μελανό, στιλπνό. Ύψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Διάμ. ό.π. 0.023 μ.
Βάση δισκόμορφη, ελαφρά κοίλη και αγάνωτη στο κάτω μέρος. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Στο πάνω μέρος γύρω από την ό.π. κυρτό περιχέλιωμα και βαθειά αυλάκωση στην περιφέρεια. Μυκτήρας μεγάλος(:).
Πρβ. 38, 39, 45, 42 (πίν. 10, 11).
Βιβλ.: Έκτος από την ανάλογη βιβλιογραφία στους 42, 39, επίσης Bonon, *Argos*, άρ. 105 (α' μισό του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 2.
350-325 π.Χ.
37. A660. Πίν. 9. Λείπουν ό μυκτήρας και το ώτιο του λύχνου. Πηλός καστανοκόκκινος από έντονο ψήσιμο, γάνωμα μελανό, στιλπνό, σε μερικά σημεία απολεπισμένο. Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.032 μ.
Βάση δισκόμορφη, κάτω ελαφρά κοίλη, αγάνωτη. Σώμα σχεδόν σφαιρικό. Στο άνω μέρος, γύρω από την ό.π., στενό, κυρτό περιχέλιωμα και βαθειά αυλάκωση, αγάνωτη στην περιφέρεια.
Πρβ. 39, 38, 36, 42 (πίν. 9, 10).
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora IV*, άρ. 305 (πριν από το 300 π.Χ.), πίν. 38 (HT 25 B). Scheibler, *Kerameikos XI*, άρ. 92, 94, 96 (380-370 π.Χ.), πίν. 18-19 (RSL 4).
38. A151 (Π6). Είκ. 3. Πίν. 10. Λείπουν ή απόληξη του μυκτήρα και τμήμα του άνω μέρους. Πηλός κοκκινωπός, ανοιχτόχρωμος, γάνωμα μελανό, στιλπνό και στο έσωτερικό του λύχνου. Ύψ. 0.04

- μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Διάμ. δ.π. 0.024 μ.
 Βάση ψηλή δισκόμορφη, κάτω αγάνωτη και ελαφρά κοίλη. Σῶμα σφαιρικό.
 Σχήμα ὅπως τὸ 47.
 Πρβ. 37, 36, 39, 43 (πίν. 9, 11).
 Βιβλ.: Ἐκτὸς τῆς βιβλιογραφίας τῶν παράλληλων λύχνων, ἐπίσης Robinson, *Olynth XIV*, ἀρ. 112 (ὁμάδα VIII), πίν. 154. Broneer, *Isthmia*, ἀρ. 115 (περὶ τὸ 340-310 π.Χ.). Breccia, *Sciatbi*, ἀρ. 17988.
 Τέλος τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ.
39. A2162. Εἰκ. 3. Λεῖπει τμήμα ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό, στιλπνό, ἀπολεπισμένο. Ὑψ. 0.038 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Διάμ. δ.π. 0.02 μ.
 Βάση δισκόμορφη, αγάνωτη κάτω.
 Σχήμα ὅμοιο μὲ τὸ 45.
 Πρβ. 38, 42, 45 (πίν. 10, 11).
 Βιβλ.: Βιβλιογραφία ἀνάλογη μὲ τοὺς ὅμοιους λύχνους. Ἐπίσης Robinson, *Olynthus XIV*, ἀρ. 112, πίν. 154. Heres, *Tonlampen*, ἀρ. 44, πίν. 4.
40. A4971 (Π6). Εἰκ. 3. Πίν. 10. Ἀκέραιο, μὲ ἔντονες κακώσεις στὴν ἐπίδερμίδα. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.035 μ. Διάμ. β. 0.04 μ.
 Βάση δισκόμορφη, κάτω αγάνωτη. Σῶμα ψηλὸ σχεδὸν κυλινδρικό. Τὸ ἄνω μέρος πλατὺ, ελαφρά καμπύλο περιγράμμα γύρω ἀπὸ τὴν δ.π. καὶ πλατεῖα αγάνωτη αὐλάκωση στὴν περιφέρεια. Μυκτῆρας μεγάλος, πλατὺς ἄνω μὲ μικρὴ ὀπὴ καύσης.
 Πρβ. 41 (πίν. 10).
 Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora IV*, ἀρ. 307 (μετὰ τὸ 350 π.Χ.), πίν. 38 (HT 25 B). Scheibler, *Kerameikos XI*, ἀρ. 109 (ὄψιμος 4ος αἰ. π.Χ.), 114 (β' τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 21, 23 (RSL 4).
 Τέλος τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ.
41. A5843 (1964, I₄). Πίν. 10. Λεῖπει ἢ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Χρησιμοποιημένος. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος, κοκκινωπός, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.035 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Διάμ. ἄνω 0,05 μ.
 Σχήμα ὅμοιο μὲ τὸ 40.
42. A857 (1957, I. Τομὴ Καραφουλιᾶ. Κατώτατο στρώμα). Εἰκ. 3. Πίν. 10. Ἀκέραιος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ λαβὴ καὶ κακώσεις στὴν ἐπίδερμίδα. Χρησιμοποιημένος. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανὸ στιλπνό, ἔντονα ἀπολεπισμένο. Ὑψ. 0.041 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Μῆκ. 0.04 μ.
 Βάση ψηλὴ δισκόμορφη, ελαφρά κοίλη κάτω. Σῶμα σφαιρικό σχετικὰ πλατὺ στὸ ἄνω μέρος. Γύρω ἀπὸ τὴ στενὴ δ.π. ελαφρὸ κυρτὸ περιχέλωμα μὲ στενὴ αὐλάκωση στὴν περιφέρεια. Ἰχνη ὀριζόντιας ταινιωτῆς λαβῆς. Μυκτῆρας μεγάλος, ἀρχίζει σχεδὸν ἀπὸ τὸ περιχέλωμα, ὀριζόντιος στὸ ἄνω μέρος, μὲ καμπύλη ἀπόληξη.
 Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora IV*, ἀρ. 269, 271 (τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 38 (HT 25 A). Scheibler, *Kerameikos XI*, ἀρ. 100, 101, 102 (γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 20, 21. *Hesperia*, Suppl. X. *Phyx I*, ἀρ. 52 (τύπος VII), εἰκ. 22.
43. A3715 (1962 I₃, στρώμα 3). Πίν. 11. Λεῖπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος κόκκινος, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.033 μ.
 Βάση ψηλὴ, δισκόμορφη. Σῶμα σφαιρικό. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν δ.π. κυρτὸ περιχέλωμα καὶ βαθειὰ αὐλάκωση.
 Σχήμα ὅμοιο μὲ τὰ 36, 37, 44.
44. A3720 (1962, I₃, στρώμα 3). Πίν. 11. Ἀκέραιος, ἀλλὰ μὲ ἔντονες κακώσεις στὸ ἄνω τμήμα τοῦ σώματος. Ὑψ. 0.032 μ. Διάμ. β. 0.036 μ. Διάμ. δ.π. 0.037 μ.
 Βάση ψηλὴ, μικρὴ αγάνωτη στὸ κάτω μέρος. Σῶμα σχεδὸν σφαιρικό μὲ κυρτὸ περιχέλωμα γύρω ἀπὸ τὴν δ.π. καὶ αὐλάκωση στὴν περιφέρεια. Μυκτῆρας βραχὺς καὶ πλατὺς.
 Πρβ. 43, 37, 69, 38, 39 (πίν. 9, 10, 11).
45. A2277 (Π2). Πίν. 11. Λεῖπει μέρος τοῦ μυκτῆρα. Ἐντονες κακώσεις στὴν ἐπίδερμίδα. Πηλὸς

- κόκκινος, γάνωμα μελανό στιλπνό, έντονα άπολεπισμένο. Ύψ. 0.039 μ. Διάμ. β. 0.036 μ. Διάμ. ό.π. 0.021 μ.
 Βάση δισκόμορφη, μερικά γανωμένη και έλαφρά κοίλη κάτω. Σώμα σφαιρικό. Στο άνω μέρος γύρω από την ό.π. περιχέλωμα κυρτό και στην περιφέρεια αϋλάκωση στο χρώμα του πηλού. Μυκτήρας μικρός με καμπύλη άπόληξη.
 Πρβ. 38, 36, 39, 37 (πίν. 9, 10).
 Γ' τέταρτο του 4ου αιώνα π.Χ.
46. A144 (1957, I, δρόμος IA, κατώτατο στρώμα). Εικ. 3. Πίν. 11. Λείπουν ό μυκτήρας και τμήμα του άνω μέρους. Πηλός κόκκινος, γάνωμα μελανό στιλπνό, άπολεπισμένο. Ύψ. 0.042 μ. Διάμ. β. 0.045 μ. Διάμ. ό.π. 0.024 μ.
 Βάση ψηλή, δισκόμορφη, στο κάτω μέρος άγάνωτη. Σώμα σχεδόν σφαιρικό με μικρό διάτρητο ώτιο. Στο άνω μέρος γύρω από την ό.π. στενό κυρτό περιχέλωμα και στην περιφέρεια βαθειά πλατειά αϋλάκωση.
 Πρβ. 37, 45, 39, 38 (πίν. 9, 10, 11).
 Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, άρ. 310 (300-275 π.Χ.), πίν. 38 (HT 25 B). Scheibler, *Kerameikos* XI, άρ. 108 (όψιμος 4ος αϊ. π.Χ.), πίν. 20-21 (RSL 4), άρ. 122, πίν. 22-23 (RSL 4). Robinson, *Olynth* XIV, άρ. 138 (όμάδα VIII), πίν. 163.
47. A3713(1962, I₂, βάθ. 1.5 μ.). Εικ. 3. Πίν. 12. Λείπει ή άπόληξη του μυκτήρα. Χρησιμοποιημένος. Πηλός κόκκινος, γάνωμα μελανό άπολεπισμένο. Ύψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.044 μ. Διάμ. άνω 0.046 μ. Βάση δισκόμορφη, άγάνωτη στο κάτω μέρος. Σώμα σφαιρικό με μικρό ώτιο στον κυρτό όμο. Στο άνω μέρος γύρω από την ό.π. κυρτό περιχέλωμα που στην περιφέρεια όρίζεται από μεγάλη αϋλάκωση στο χρώμα του πηλού. Μυκτήρας μεγάλος. Σπάνιο σχήμα ως προς τη διαμόρφωση του περιχειλώματος.
 Πρβ. 41, 40, 44 (πίν. 10, 11).
 Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, άρ. 310, 312 (300-275 π.Χ., με ώτιο), πίν. 38 (HT 25 B). Scheibler, *Kerameikos* XI, άρ. 108 (όψιμος 4ος αϊ. π.Χ.), πίν. 20-21 (RSL 4). Robinson, *Olynth* XIV, άρ. 119 (όμάδα VIII) πίν. 155. Έπίσης Τομή Ο.Υ.Θ. 77.666, 77.450, 77.681. Bailey, *BML* I, άρ. Q86, 87 (τέλος του 4ου - άρχές του 3ου αϊ. π.Χ.), πίν. 16-17. Heres, *Die Lampen*, άρ. 17 (άρχές του 3ου αϊ. π.Χ.) ΑΔ, άρ. 114-120 (β' μισό του 4ου αϊ. π.Χ.), πίν. 8.
 Σημαντικό παράδειγμα για τη χρονική παράταση του τύπου μέσα στον 3ο αιώνα π.Χ. έξω από τα περιθώρια της άττικής παραγωγής.
 Άρχές του 3ου αιώνα π.Χ.
48. A4297. Λείπουν ό μυκτήρας και τμήμα του σώματος με το ώτιο. Πηλός τεφρός, γάνωμα άπολεπισμένο. Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.03 μ.
 Σώμα σχεδόν σφαιρικό με σχετικά ψηλή βάση. Στο άνω μέρος, γύρω από την ό.π., πλατειά αϋλάκωση στο χρώμα του πηλού με τρείς μικρές όπές. Στον όμο σχηματοποιημένα άνάγλυφα φύλλα (:).
 Πρβ. 41, 42 (πίν. 10).

ΠΛ3. ΣΦΑΙΡΙΚΟΙ ΑΓΑΝΩΤΟΙ ΛΥΧΝΟΙ

Στους σφαιρικούς άγάνωτους λύχνους άναγνωρίζεται εύκολα ό άττικός τύπος με το χαρακτηριστικά βαρύ σώμα με τα χοντρά τοιχώματα, το γάνωμα στην έσωτερική επιφάνεια και την ξεχωριστή ύψη του πηλού (HT 25 A και 25 B prime = RSL 5 και RSL 6)⁵². Όρισμένα από τα παραδείγματα πρέπει να θεωρηθούν τα ίδια προϊόντα άττικών έργαστηρίων. Πρόκει-

52. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 70 κέ. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 30 κέ.

ται για έναν αρκετά δημοφιλή τύπο⁵³, ο οποίος εισάγεται και χρησιμοποιείται στην Πέλλα, όπως δείχνουν τόσο τα λίγα ανασκαφικά δεδομένα, όσο και οι μορφολογικές συγγένειες, περί το 300 π.Χ. ή, λίγο αργότερα, στις πρώτες δεκαετίες του 3ου αιώνα π.Χ. Κύριο στοιχείο των λύχνων της Πέλλας είναι ή συνύπαρξή τους στις ίδιες ανασκαφικές ενότητες με άλλους κλασικούς λύχνους, τους φακοειδείς και τους ανοιχτούς⁵⁴.

Ένας όρισμένος αριθμός λύχνων με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά και κυρίως τα κατασκευαστικά, όπως και της ποιότητας του πηλού επιτρέπουν την αναγνώριση της αττικής προέλευσης (49, 52, 50, 53). Ο πηλός είναι ώχροροδίνος ως υπόλευκος και κοκκινωπός· ή ύψη της αγάνωτης επιφάνειας του λύχνου είναι λεία, σχεδόν «λιπαρή», ακριβώς όπως τα αντίστοιχα αττικά⁵⁵. Το γάνωμα που καλύπτει την εσωτερική επιφάνεια είναι μαυρο-φαιό, ενώ σε όρισμένα παραδείγματα υπογραμμίζει τα πλαστικά δαχτυλίδια στο άνω μέρος γύρω από την ό.π. Το σώμα είναι σφαιρικό, βαρύ, με χοντρά τοιχώματα, ή βάση είναι ψηλή, δισκόμορφη, ελαφρά κοίλη εξωτερικά, ενώ εσωτερικά στο κέντρο του πυθμένα σχηματίζεται ένας κώνος, κύριο γνώρισμα του τύπου⁵⁶. Ο μυκτήρας είναι βραχύς και ριζώνει βαθιά στο σώμα και έχει μικρή καμπύλη απόληξη. Το ευρύ άνω τμήμα των λύχνων, γύρω από την ό.π. διαμορφώνεται ποικιλότροπα με βάση τον κανόνα των ομόκεντρων γανωμένων αυλακώσεων και δαχτυλιδιών. Δύο κυρίως λύχνοι συγκεντρώνουν τα παραπάνω γνωρίσματα, οι 49 και 50, από τους οποίους ο 49 έχει επίσης στο ώμο ένα ιδιόμορφο ώτιο-λαβή σε μορφή πλακιδίου, μια σπάνια μορφή που δεν ανταποκρίνεται στο συνηθισμένο πλαστικό σιγμοειδές⁵⁷.

Η επόμενη σειρά λύχνων του τύπου εμφανίζει αρκετά από τα παραπάνω γνωρίσματα, χωρίς όμως να μπορούν να θεωρηθούν ως εισαγμένα προϊόντα· πρόκειται πιθανότατα για μια εγχώρια απομίμηση του τύπου, αν και είναι πολύ δύσκολη ή όριστική απόφαση για την προέλευσή τους. Οι λύχνοι έχουν το ίδιο βαρύ σώμα με τα χοντρά τοιχώματα και τις ομόκεντρες αυλακώσεις γύρω από την ό.π. και την ψηλή βάση, ωστόσο ανόμοια χαρακτηριστικά, ή παραλλαγμένα δεν επιτρέπουν μια όριστική απάντηση στο θέμα της προέλευσης.

Η τρίτη είναι πολυπληθέστερη και περιλαμβάνει και αρκετές παραλλαγές, που στηρίζονται κυρίως στην ποικίλη διαμόρφωση του άνω μέρους, γύρω από την ό.π. Οι αυλακώσεις και τα δαχτυλίδια έχουν μετατραπεί σε ένα χοντρό πλαστικό δαχτυλίδι γύρω από την ό.π. και στη συνέχεια σχηματίζεται μια βαθειά αυλάκωση (57, 53, 59). Συχνά εμφανίζεται ένα μικρό διάτρητο ώτιο στον ώμο, ένα γνώρισμα κατεξοχήν αττικό⁵⁸. Ο 53 ξεχωρίζει για το ύψος του σώματος και της βάσης του, όπως και ο 57, αλλά κυρίως για το πλατύ του περιχέλιωμα.

Όπως προαναφέρθηκε, τα ανασκαφικά-στρωματογραφικά δεδομένα των σφαιρικών λύχνων της Πέλλας ανταποκρίνονται καλά στο χρονολογικό πλαίσιο του αττικού τύπου: Οι 56, 50 και 55 προέρχονται από το στρώμα 3 του τετραγώνου I₂, όπου σφραγίσματα άμφορέων και λύχνοι άλλων κλασικών τύπων συμπίπτουν σε μια χρονολόγηση περί το 300 π.Χ. ή λίγο

53. Ο αριθμός των λύχνων της ομάδας αυτής είναι μεγαλύτερος, αλλά δεν συμπεριλήφθηκαν στον κατάλογο γιατί ούτε ανασκαφικά ούτε μορφολογικά τα παραδείγματα αυτά δεν προσθέτουν τίποτα νέο. Το μόνο μειονέκτημα, που προκύπτει από την επιλεκτική αυτή μέθοδο είναι ότι αλλοιώνεται ή αριθμητική εικόνα και ή συχνότητα της χρήσης του τύπου.

54. Βλ. άνω ΠΛ1. 'Ανοιχτοί λύχνοι.

55. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 30 κέ. και 111 και 113. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 74.

56. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 111 κέ.

57. Δεν στάθηκε δυνατό να βρεθεί ανάλογο παράδειγμα ώτιου με τη μορφή αυτή, μολονότι θεωρούμε πολύ πιθανή την αττική του προέλευση.

58. Ένας σχετικά μεγάλος αριθμός αττικών λύχνων, στο τέλος του 4ου αιώνα, εφοδιασμένων με το μικρό ώτιο που θα γίνει κύριο γνώρισμα των ελληνιστικών λύχνων σε άλλες περιοχές. Πρβ. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 72.

ἀργότερα⁵⁹. Ὅμοιο εἶναι τὸ συμπέρασμα ποὺ ἀποκομίζει κανεὶς καὶ ἀπὸ τοὺς λύχνους 52, 57, 48, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπὸ τὸ κατώτερο στρώμα τοῦ δρόμου 1Δ, ὅπου δὲν πρέπει νὰ ὑπερβαίνουν καὶ τὸ ὄριο τοῦ 300 π.Χ.⁶⁰.

Οἱ λύχνοι μὲ σφαιρικὸ καὶ ἀγάνωτο σῶμα πρέπει νὰ ἐκπροσωποῦν τοὺς τελευταίους ἀττικoὺς τύπους ποὺ εἰσάγονται στὴν Πέλλα καθὼς καὶ πραγματικὰ ἀττικά παραδείγματα (προϊόντα), ἐνῶ ἀναπτύσσεται βαθμιαῖα ἡ ἐγχώρια παραγωγή⁶¹.

49. A5532. Εἰκ. 4. Πίν. 12. Λεῖπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ μυκτήρα. Χρησιμοποιημένος. Πηλὸς ὑπόλευκος πρὸς τὸ ρόδινο, γάνωμα μελανὸ στιλπνὸ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ λύχνου. Ὁ πηλὸς ἔχει ὕψ. λιπαρῆ. Ὑψ. 0.053 μ. Διάμ. β. 0.049 μ., ὁ.π. 0.026 μ.
Βάση δισκόμορφη, ψηλὴ. Σῶμα σφαιρικὸ μὲ μικρὴ τετράπλευρη διάτρητη λαβὴ στὴν περιφέρεια τοῦ ὤμου. Γύρω ἀπὸ τὴν ὁ.π. ὁμόκεντρες αὐλακώσεις, μερικὰ γανωμένες. Μιὰ σταγόνα ἀπὸ τὸ «γάνωμα» ἔχει περάσει ἐπίσης ἀπὸ τὴν ὀπὴ τοῦ ὀτίου. Μυκτήρας μεγάλος ἄνω ἐπίπεδος. Σπάνιο τὸ ὀτίο μὲ τὸ τετράπλευρο σχῆμα του, χωρὶς κανένα παράδειγμα παράλληλο μεταξὺ τῶν ἀττικῶν τουλάχιστον λύχνων.
Πρβ. 50 καὶ γενικὰ 55, 57, 60, 52, 54 (πίν. 3, 14, 15).
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora IV* - ἀρ. 318, 319 (πρώμος 4ος αἰ. π.Χ. - μὲ διαφορετικὸ ὀτίο), πίν. 11, 39. HT 25 B, prime, ἀρ. 285 (β', γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. - χωρὶς λαβή), πίν. 38 (HT 25 A, prime). Scheibler, *Kerameikos XI*, ἀρ. 143-144 (γ' - δ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 26-27 (RSL 5). Σπάνιος γιὰ τὸ σχῆμα εἶναι ὁ διάτρητος λοβὸς τοῦ λύχνου. Βλ. ἐπίσης *Hesperia*, Suppl. X, *Phyx I*, ἀρ. 67 (τύπος VII), εἰκ. 24.
Τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.
50. A3926 (Π4). Εἰκ. 4. Πίν. 12. Λεῖπει τὸ κάτω μισὸ τοῦ λύχνου μὲ τὴ βάση. Πηλὸς ὑπόλευκος-ρόδινος, λιπαρὸς στὴν ὕψ, χωρὶς γάνωμα. Γάνωμα καστανό-μελανὸ μόνο στὸ ἐσωτερικὸ καὶ γύρω ἀπὸ τὴν ὁ.π. Χρησιμοποιημένος. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. 0.055 μ.
Σχῆμα σφαιρικὸ, σχετικὰ πλατὺ μὲ μικρὸ διάτρητο ὀτίο στὸν ὤμο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὁ.π. στενὲς αὐλακώσεις μὲ γάνωμα μελανό. Μυκτήρας στενὸς γωνιώδης μὲ μικρὴ ὀπὴ καύσης στὴν ἀπόληξη.
Πρβ. 49 (ἴσως παλιότερο), 52 (πίν. 12, 13).
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora IV*, ἀρ. 318 (γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 11, 39 (HT 25 B, prime). Scheibler, *Kerameikos XI*, ἀρ. 142 (γ' τέταρτο - δ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 26-27. *Hesperia*, Suppl. X., *Phyx I*, ἀρ. 67, εἰκ. 24 (τύπος VII). Bailey, *BML I*, Q86, πίν. 16-17 (τέλος - ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.). T. Szentleleky, *Ancient Lamps* 1969, 28, ἀρ. 11α.
51. A4498. Πίν. 12. Τμῆμα μεγάλου λύχνου. Μέρος τῆς κοιλιᾶς καὶ τοῦ μυκτήρα. Πηλὸς ὠχρὸς, γάνωμα μελανὸ μόνο στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια. Ὑψ. 0.05 μ.
Σῶμα σφαιρικὸ μὲ χοντρὸ τοίχωμα. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια καὶ γύρω ἀπὸ τὴν ὁ.π. δύο στενὲς αὐλακώσεις. Ὁ μυκτήρας τετράπλευρος καὶ πλατύς.
Πρβ. 50 (πίν. 12).
52. A143 (1957, I. Τομὴ Καραφουλιᾶ. Κατώτατο στρώμα). Πίν. 13. Λεῖπει ὀλόκληρο τὸ ἄνω μέρος

59. Βλ. ἀνασκαφικὰ δεδομένα. Ἡ χρονολόγησις περὶ τὸ 300 π.Χ. πρέπει νὰ θεωρηθεῖ βέβαιη, ὄχι μόνο γιὰ τὰ ἀττικά πρότυπα ἐκτείνονται στὸν 3ο αἰῶνα π.Χ. ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ στρώμα 3 —τὸ βαθύτερο— στὰ μεγάλα σπῖτια τῆς Πέλλας χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἕνα χρονολογικὸ εὖρος, ὅπως δηλώνουν τὰ συνευρήματα.

60. Τὰ δεδομένα τῶν στρωματογραφικῶν ἐνοτήτων τῶν δρόμων εἶναι περισσότερο πενιχρά, ὥστόσο φαίνεται ὅτι ἀποδίδουν τὴν εἰκόνα περὶ τὸ 300 π.Χ. Ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ ἐλεγχθοῦν μὲ τὶς νέες ἀνασκαφικὲς ἐρευνες.

61. Ἡ παραγωγή τῶν ἐγχώριων εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ ἀξίζει νὰ ὑπογραμμιστεῖ, γιὰ τὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα τῆς μετάβασις ἀπὸ τὸν 4ο στὸν 3ο αἰῶνα π.Χ. γίνεται ὀριστικὴ ἡ μορφή καὶ ἡ παραγωγή τῶν ἐγχώριων λύχνων καὶ γενικότερα κεραμικῶν προϊόντων.

του σώματος. Χρησιμοποιημένος. Πηλός ανοιχτόχρωμος κοκκινωπός, γάνωμα καστανό-μελανό μόνο στην έσωτερική επιφάνεια. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.035 μ. Διάμ. άνω 0.05 μ.
 Βάση δισκόμορφη, κάτω έλαφρά κοίλη. Ό γανωμένος πυθμένας κωνικός. Μυκτήρας σχετικά στενός, επιμήκης (μακρύς). Το υπόλοιπο του σώματος δείχνει ένα σφαιρικό σχήμα.
 Πρβ. όμοιο τὸ 57 και τὸ 50 για τὸν τύπο (πίν. 12, 14).
 Βιβλ.: ΑΔ 29, 1974, άρ. 131, πίν. 82. Robinson, *Olynthus* XIV, άρ. 141 (όμάδα 141).

53. Α1722 (Π3). Είκ. 4. Πίν. 13. Λείπουν τὸ μεγαλύτερο μέρος του μυκτήρα και τὸ ώτιο. Πηλός ώχρορόδινος, χωρίς γάνωμα, με λεία τήν επιφάνεια. Ύψ. 0.05 μ. Διάμ. β. 0.042 μ. Διάμ. ό.π. 0.014 μ.
 Βάση ψηλή δισκόμορφη διπλή· χωρίζεται από τὸ σῶμα με πλατειά αὐλάκωση. Σῶμα σφαιρικό, ψηλό με διάτρητο ώτιο στο πλευρό. Στο άνω μέρος πλατὺ με βαθειά αὐλάκωση, χωρισμένο περιχειλωμα γύρω από τήν εξαιρετικά μικρή ό.π.
 Πρβ. 57 και για τὸ σχήμα άνω 62 (νεότερο) (πίν. 14, 15).
 Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, άρ. 265 (μέσα του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 37 (HT 24 C, prime), άρ. 298 (HT 25 A, prime), πίν. 38. Scheibler, *Kerameikos* XI, άρ. 151 και 159 (περι τὸ 300 π.Χ.), πίν. 28-29 (RSL 6). *Hesperia*, Suppl. X, *Pnyx* I, άρ. 81, 82 (τύπος VII), είκ. 24.
 Τέλος του 4ου αιώνα π.Χ.
54. Α3708. Είκ. 5. Πίν. 13. Λείπει ή απόληξη του μυκτήρα. Ύπάρχουν κακώσεις στην επιδερμίδα. Χρησιμοποιημένο. Πηλός ώχρορόδινος. Χωρίς γάνωμα αλλά με ύφή λιπαρή στην επιφάνειά του. Ύψ. 0.05 μ. Διάμ. β. 0.037 μ., ό.π. 0.02 μ.
 Βάση δισκόμορφη, βαθμιδωτή στο κάτω μέρος. Σῶμα σφαιρικό κωνικό. Στο άνω μέρος γύρω από τήν ό.π. πλατειές, όμόκεντρες αὐλακώσεις. Μυκτήρας σχετικά μακρύς, επίπεδος στο πάνω μέρος.
 Πρβ. 55, 57, 52, 60 (πίν. 13, 14, 15).
 Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, άρ. 290 (β' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.), πίν. 10, 38 (HT 25 A, prime), άρ. 287 (HT 25 B, prime - β' μισό του 4ου αι. π.Χ.). Robinson, *Olynthus* XIV, άρ. 148 (όμάδα VIII - πριν τὸ 348 π.Χ.), πίν. 163. Scheibler, *Kerameikos* XI, άρ. 158 (περι τὸ 330-320 π.Χ.) (RSL 6).
55. Α3932α (1961, I₂, βάθ. 1.60 μ.). Είκ. 5. Πίν. 13. Σχεδόν άκέραιος με κακώσεις στην επιδερμίδα και τήν άκρη του μυκτήρα. Πηλός ανοιχτόχρωμος κοκκινωπός, χωρίς γάνωμα με λεία επιφάνεια. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.035 μ. Διάμ. άνω 0.05 μ.
 Βάση δισκόμορφη, κάτω κοίλη. Σῶμα σφαιρικό με άρκετά μεγάλη ό.π. και διπλή αὐλάκωση στον όριζόντιο όμο. Μυκτήρας στενός και βραχύς.
 Πρβ. 54, 57 (πίν. 13, 14).
 Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, άρ. 130-131, πίν. 24-25 (RSL 5) ή άρ. 163-165 (περι τὸ 300 π.Χ.), πίν. 28-29 (RSL 6.) J. Denauwe, *Lampes de Carthage*, 1969, άρ. 136.
 4ος - 3ος αιώνας π.Χ.
56. Α3895α (1962, I, δρόμος 2). Πίν. 14. Κακώσεις στην επιδερμίδα και ιδιαίτερα στην απόληξη του μυκτήρα. Χρησιμοποιημένος. Πηλός ώχρορόδινος, χωρίς γάνωμα στην έξωτερική επιφάνεια. Ύψ. 0.037 μ. Διάμ. β. 0.05 μ.
 Βάση ψηλή, δισκόμορφη. Σῶμα σφαιρικό καμπύλο-κυρτό στο άνω μέρος με «χωριστό» τὸ κυρτό περιχειλωμα τής ό.π. Μυκτήρας στενός και βραχύς.
 Πρβ. 54, 57 (πίν. 13, 14).
 Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, άρ. 130-131 (περι τὸ 350 ή β' μισό του 4ου αι. π.Χ.), πίν. 24-25 (GSL 5), άρ. 163-165 (περι τὸ 300 π.Χ.), πίν. 28-29 (RSL 6). *Hesperia*, Suppl. X, *Pnyx* I, άρ. 81-82, είκ. 24 (τύπος VII).
 Αρχές του 3ου αιώνα π.Χ.
57. Α149. Είκ. 5. Πίν. 14. Άκέραιος. Πηλός ανοιχτόχρωμος ρόδινος, γάνωμα μελανό μόνο στην έσωτερική επιφάνεια του σώματος. Ύψ. 0.034 μ. Διάμ. β. 0.037 μ.
 Βάση ψηλή, σχεδόν κωνική-βαθμιδωτή, διαφορετική από τὰ παραδείγματα του τύπου. Σῶμα σφαιρικό με άβαθείς αὐλακώσεις γύρω από τήν ό.π. Μυκτήρας σχετικά μακρύς με καμπύλη απόληξη. Μικρός λοβός διάτρητος στον όμο.

- Πρβ. 55, 61, 60 (πίν. 13, 15).
 Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 322 (γ' - δ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 11, 39 (HT 25 B). Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 149-150 (ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 26-27. *Hesperia*, Suppl. X, *Ρηγ* I, ἀρ. 74 (τύπος VII), εἰκ. 24. Blondé, *Thronikos*, ἀρ. 158, πίν. 13.
 Αρχές τοῦ 3ου αἰώνα π.Χ.
58. A623 (1957. Οἰκία Στεργιούλα). Πίν. 14. Λείπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς ὄχρο-
 ρόδινος, χωρὶς γάνωμα στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια, καστανὸ γάνωμα στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια.
 Ὑψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.039 μ.
 Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ 57, μὲ μικρότερο μέγεθος καὶ κυρίως μικρότερη ὀ.π. καὶ λιγότερο ἔντονα
 σχηματοποιημένο τὸ περιχέλωμα.
 Πρβ. 57, 59, 60, 61, 53 (πίν. 13, 14, 15).
59. A2252 (Π2). Πίν. 14. Λείπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς ὑπόλευκος-ρόδινος, χωρὶς
 γάνωμα μὲ λειασμένη ἐπιφάνεια. Ὑψ. 0.044 μ. Διάμ. β. 0.042 μ.
 Βάση δαχτυλιωτὴ χαμηλὴ καὶ κυρτὴ. Σῶμα σφαιρικὸ μὲ διάτρητο μικρὸ ὠτίο στὴν περιφέρεια
 τοῦ ὤμου. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. χωριστὸ κυρτὸ περιχέλωμα.
 Πρβ. 53, 57, 58 (πίν. 13, 14).
60. A1963. Πίν. 15. Λείπει ὁ μυκτῆρας. Ἀπολεπίσματα στὸ σῶμα. Πηλὸς ὄχρο-
 ρόδινος χωρὶς γάνωμα, μὲ λειασμένη τὴν ἐπιφάνεια. Ὑψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.041 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.024 μ.
 Βάση δαχτυλιωτὴ χωρισμένη ἀπὸ τὸ σῶμα. Σῶμα σφαιρικὸ. Στὸ ἄνω μέρος στενὸ κυρτὸ περιχέ-
 λωμα γύρω ἀπὸ τὴν μεγάλῃ ὀ.π., χωρισμένο μὲ πλατεῖα αὐλάκωση.
 Πρβ. 57, 58, 61 (πίν. 14, 15).
 Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 158-159 (330/20-300 π.Χ.), πίν. 28-29 (RSL 6). Howland,
Athenian Agora IV, ἀρ. 319-322 (ὄψιμος 4ος αἰ. π.Χ.), πίν. 38-39.
 Τέλος τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ.
61. A275 (1957, I). Πίν. 15. Λείπει ὁ μυκτῆρας: κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα τοῦ σώματος. Πηλὸς
 ὄχρο-ρόδινος μὲ λεῖα ἐπιφάνεια, χωρὶς γάνωμα. Ὑψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.032 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.022 μ.
 (0.06).
 Βάση δισκόμορφη, ψηλὴ, βαθμιδωτὴ στὸ κάτω μέρος. Σῶμα σφαιρικὸ μὲ σχετικὰ μεγάλῃ ὀ.π.,
 ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ στενὸ καμπύλο περιχέλωμα καὶ πλατεῖα αὐλάκωση.
 Πρβ. 57, 60 (πίν. 14, 15).
 Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 328, πίν. 38 (HT 25 B). Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ.
 158 (330-320 π.Χ.), ἀρ. 160 (πρώιμος 3ος αἰ. π.Χ.), πίν. 28-29.
62. A3810 (1962, II, βᾶθ. 1.50 μ.) Πίν. 15. Πολλὲς κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς ὄχρο-
 ρόδινος, χωρὶς γάνωμα. Ὑψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.035 μ. (ἄνω διάμ. 0.039 μ).
 Βάση πλατεῖα δαχτυλιωτὴ. Σῶμα σφαιρικὸ. Στὸ ἄνω μέρος καὶ γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατὺς περίγυ-
 ρος καὶ στὴ συνέχεια βαθεῖα αὐλάκωση στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ.
 Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 271 (μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 38 (HT 25 A). Schei-
 bler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 120 (ὄψιμος 4ος αἰ. π.Χ.), πίν. 22-23 (RSL 4).

ΠΛ4. ΔΙΣΚΟΜΟΡΦΟΙ ΛΥΧΝΟΙ

Κύριο γνώρισμα τῶν δισκόμορφων λύχνων εἶναι ἡ μορφή τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ σώματος, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π., τὸ ὁποῖο εἶναι ἐπίπεδο ἢ σχεδὸν ἐπίπεδο, ἔτσι ὥστε νὰ δημιουργεῖται καὶ μὲ τὴ βάση ἓνα κυλινδρικὸ σχῆμα. Τὰ χαρακτηριστικὰ τους ἀνταποκρίνονται γενικὰ στοὺς ἀττικοὺς τύπους τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ. HT 23 D (τύπος «μελανοδοχείου»), HT 25 B καὶ Scheibler DSL 2 καὶ DSL 3⁶². Παράλληλα ἐμφανίζονται στὴν Πέλλα ἀπομιμήσεις καθὼς καὶ τὰ

62. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 35 κέ. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 72 κέ. BLONDÉ, *Thorikos*, 115 κέ.

νεότερα παραδείγματα, διαδοχικά σχήματα τῶν παραπάνω τύπων στὰ ἐπόμενα ἑλληνιστικά χρόνια⁶³. Τὸ γεγονός αὐτὸ ὑποδηλώνει τὴ μακρὰ χρονικὴ διάρκεια τοῦ τύπου γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Πέλλας ἀλλὰ καὶ γενικότερα τῆς Μακεδονίας. Ἐκτείνεται δηλαδὴ ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. καὶ καλύπτει τὸν 3ο αἰῶνα μὲ βάση πάντοτε τὴ χρονολόγησι τῶν ἀττικῶν προτύπων καὶ τὰ ὀλιγάριθμα ἀνασκαφικὰ δεδομένα ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀνασκαφὴ τῆς Πέλλας καὶ τὴ Μακεδονία γενικὰ.

Τὸ παλιότερο παράδειγμα τῆς ὁμάδας εἶναι ὁ μελαμβαφῆς λύχνος 77.409 ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ο.Υ.Θ. 1977⁶⁴. Τὸ πλατὺ χαμηλὸ σῶμα μὲ τὴ στενὴ ἀγάνωτη βάση καὶ τὸν σωληνωτὸ μυκτήρα θυμίζει ἔντονα τὸν λύχνο 77.412 ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἴδια τομὴ Ο.Υ.Θ., ὁ ὁποῖος μορφολογικὰ, μὲ βάση τὸν ἀττικὸν τύπο, πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ περὶ τὸ 400 π.Χ. Στὸν λύχνο 77.409 τὸ ἄνω τμήμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. εἶναι πλατὺ, ἀλλὰ ἐλαφρὰ λοξό, ἐνῶ στὴν περιφέρεια διαμορφώνεται ἓνα μικρὸ ὠτίο. Μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ὁ λύχνος μπορεῖ νὰ προσγραφεῖ στὸν ἀττικὸν τύπο HT 23 C μὲ μόνη διαφορὰ τὸν κάπως μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ συνηθισμένα μυκτήρα. Τὴ χρονολόγησι ποὺ ἀποδίδει ὁ τύπος, ἐπιβεβαιώνει τὸ παράδειγμα τῆς τομῆς Ο.Υ.Θ. ἀφοῦ προέρχεται ἀπὸ τὸ κλασικὸ στρῶμα τῆς τομῆς (βάθ. 2 μ.), ποὺ ἀνασκαφεῖς χρονολογοῦν στὰ 400 π.Χ.

Οἱ ἐπόμενοι χρονολογικὰ λύχνοι τοῦ τύπου ἀνήκουν σὲ μιὰ ἀρκετὰ μεταγενέστερη, ἀλλὰ καὶ μὲ μεγαλύτερη ἀπὸ κάθε ἄποψη συνέχεια σειρά ἀπὸ τὸ οἰκιστικὸ σύνολο τῆς Πέλλας, στὸ τέλος δηλ. τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. Ὁ λύχνος 63 ἔχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τύπου HT 23 D, Scheibler DSL. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα φαίνεται ὅτι ἐπιβεβαιώνουν τὴ χρονολόγησι τοῦ τύπου ὡς λίγο νεότερο, ἀφοῦ προέρχεται ἀπὸ τὸ τελευταῖο στρῶμα (βάθ. 2.60 μ.) τοῦ δρόμου ΙΔ (β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.)⁶⁵.

Ἄττικά πρότυπα τοῦ τύπου τῶν δισκόμορφων λύχνων ἀντιγράφει ὁ λύχνος 77.669 ἀπὸ τὴν τομὴ Ο.Υ.Θ. καὶ ὑποδηλώνει πολλὰ χαρακτηριστικὰ ἓνα σημαντικὸ φαινόμενο στὴ μεταφύτευσι τῶν ἀττικῶν προτύπων στὰ ἀναπτυσσόμενα κέντρα τῆς περιφέρειας στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. Εἶναι φανερὸ ὅτι μὲ τὸν λύχνο αὐτὸν ἔγινε ἡ προσπάθεια νὰ ἀποδοθεῖ τὸ σχῆμα τοῦ τύπου, ὅμως τὸ ἀποτελέσμα, ἡ ποιότητα τοῦ πηλοῦ μὲ τὴ ἀδρὴ ἐπιφάνεια συνηγορεῖ γιὰ τὴν ἐγχώρια προέλευσι. Ἡ χρονολόγησι τοῦ 77.669 μπορεῖ δύσκολα νὰ προσδιοριστεῖ γιὰ τὴν ἐγχώρια προέλευσι. Ἡ χρονολόγησι τοῦ 77.669 μπορεῖ δύσκολα νὰ προσδιοριστεῖ γιὰ τὴν ἀνασκαφικὰ δεδομένα εἶναι πολὺ λιγότερο διαφωτιστικὰ καὶ γενικὰ, ἂν καὶ τὸ στρῶμα τῶν 0.90-1 μ. χρονολογεῖται στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα - ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ.⁶⁶.

Ὁ λύχνος 65 εἶναι πιθανότατα ἀττικὸς καὶ εὐκόλα προσγράφεται στὸν τύπο HT 25 B, μιὰ ὀλιγάριθμη παραλλαγή, ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὸν HT 25 A. Τὰ κύρια γνωρίσματά της προέρχονται ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν σφαιρικῶν λύχνων (Scheibler RSL), ἡ ἐπίπεδη διαμόρφωσι ὅμως τοῦ ἄνω μέρους γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. τὴν ἀπομακρύνει καὶ ἐπιτρέπει τὴν ἔνταξι στὴ σειρά τῶν λύχνων Scheibler DSL. Ἡ σύγκρισι μὲ τοὺς λύχνους τοῦ τύπου ἀπὸ τὸν Κεραμικὸ ἐπιτρέπει τὴ χρονολόγησι τῆς ὁμάδας στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ., ἀφοῦ λείπουν τὰ ἀττικά δεδομένα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Πέλλα.

63. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 135 (Π 2169).

64. Βλ. κατάλογο λύχνων τῆς τομῆς Ο.Υ.Θ.

65. Ἡ παρουσία τῶν σφαιρικῶν λύχνων στὴν ἴδια ἀνασκαφικὴ ἐνότητα ἐπιτρέπει μιὰ ὀριστικὴ χρονολόγησι μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Ὀλύνθου (348 π.Χ.), δεδομένου ὅτι καὶ ἡ ἀπουσία δισκόμορφων λύχνων ἀπὸ τίς τελευταῖες ὁμάδες λύχνων τῆς Ὀλύνθου ἐπιβεβαιώνει τὴ χρονολόγησι αὐτὴ. Πρβ. SCHEIBLER, *Keramikos* XI, 36 κέ. Ἡ ἔνδειξι αὐτὴ ἀποδεικνύεται σημαντικὴ, διότι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀξιοποιεῖται ἓνα ἄλλο σημαντικὸ εὑρημα τοῦ ὁμοῦ τύπου λύχνου ἀπὸ τὸν μεγάλο μακεδονικὸ τάφο II τῆς Μεγάλης Τούμπας στὴ Βεργίνα. Βλ. Σ. ΔΡΟΥΓΟΥ, *Ἡ Κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Μεγάλη Τούμπα τῆς Βεργίνας* (ἐτοιμάζεται).

66. Πρβ. ἀνάλογα παραδείγματα γιὰ τὸ θέμα στοὺς λύχνους μὲ κεντρικὸ σωληνωτὸ στέλεχος (ΠΛ6). Ἀκόμη βλ. Σ. ΔΡΟΥΓΟΥ, *Κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Μεγάλη Τούμπα τῆς Βεργίνας*, τάφος I (τῆς «Περσεφόνης»), πινάκιο τύπου fish-plate (ἐτοιμάζεται).

Συγγενικοί μορφολογικά είναι οι λύχνοι τής επόμενης σειράς 69, 73, 67, 68. Τα γνωρίσματα είναι όμοια με εκείνα των προηγούμενων, εκτός από το χαρακτηριστικά μικρό μέγεθος και το μικρό ώτιο στην περιφέρεια του ώμου. Η βάση είναι δισκόμορφη και μικρή, ο μυκτήρας είναι βραχύς και πλατύς, ένα σχήμα που ανταποκρίνεται στον 3ο αιώνα π.Χ. Ο χρονολογικός προσδιορισμός τής ομάδας προκύπτει κυρίως από τη σύγκριση με άττικά πρότυπα και τοποθετούνται στο β' μισό του 3ου αιώνα π.Χ. Δεν πρέπει όμως να αποσιωπηθεί ή περίπτωση του λύχνου 73 από το στρώμα 2 του οικοδομήματος I₂, που χρονολογείται στον 2ο αιώνα π.Χ., γεγονός που δηλώνει ότι ο τύπος των μικρών λύχνων έχει τη μεγαλύτερη διάρκεια ως και τις αρχές του 2ου αιώνα π.Χ., μολονότι τα ανασκαφικά στοιχεία είναι ακόμη λίγα και άμφιλεγόμενα.

Όλα τα προηγούμενα σχήματα των παραλλαγών από την ομάδα των δισκόμορφων και ιδιαίτερα από τα πρώιμα αντιπροσωπεύουν μεικτές ή ενδιάμεσες μορφές ανάμεσα στους σφαιρικούς και τους πραγματικούς δισκόμορφους λύχνους (Scheibler DSL και Scheibler RSL). Στα πλαίσια αυτής τής θεώρησης ή σημασία αυτών των παρατηρήσεων έγκειται κυρίως στο ότι φανερώνουν την επόμενη φάση μετά από τον όριζοντα τής καταστροφής τής Όλύνθου. Ός τύποι έχουν άττική καταγωγή, όμως γρήγορα κερδίζουν αυτότελεια με τις βαθμιαίες προσαρμογές, ενώ είναι φανερές οι εγχώριες απομιμήσεις.

Τη χαρακτηριστική όμως ομάδα δισκόμορφων (Scheibler DSL) λύχνων στον 3ο αιώνα π.Χ. στην Πέλλα σχηματίζουν οι λύχνοι 77, 78, 75, 74. Οι λύχνοι 75, 74, Ο.Υ.Θ. 77.686 έχουν ένα χαμηλό κυλινδρικό σώμα χωρίς βάση, με πλατύ και επίπεδο το άνω μέρος, γύρω από την ό.π. Στην περιφέρεια μιá αυλάκωση χαρακτή στο χρώμα του πηλού όρίζει τον ώμο, όπου το μεγάλο, τριγωνικό διάτρητο ώτιο. Οι 77, 78, με βάση τον πηλό και το γάνωμά τους πρέπει να αποκλειστούν από άττική προέλευση. Το σχήμα τους ακόμη είναι μιá συντηρητική επανάληψη του ήδη παρωχημένου τύπου, όπως δηλώνουν το χαμηλό σώμα του 78 και το αντίστοιχο κωνικό σώμα με τη στενότερη επιφάνεια έδρασης του 77. Ίσχυρά χρονολογικά δεδομένα, κυρίως από την ανασκαφή, για τις παραπάνω μορφές δεν υπάρχουν, ούτε ακόμη πλέον άττικά παράλληλα. Μόνο τα γενικά μορφολογικά χαρακτηριστικά επιτρέπουν με σχετική πιθανότητα την ένταξή τους στο β' μισό - ή στο τέλος του 3ου αιώνα π.Χ.

Οι λύχνοι 78 και 79 αντιπροσωπεύουν την τελευταία βαθμίδα στη μεγάλη σειρά των δισκόμορφων, χωρίς όμως να είναι δυνατό να ένταχτούν στην τελευταία παραπάνω ομάδα. Ο 114 έχει έλαφρά κωνικό σώμα ενώ το άνω μέρος διαμορφώνεται κάπως κοίλο με έξαρμα στην περιφέρεια, χαρακτηριστικά που προσανατολίζουν στον 2ο αιώνα π.Χ. και χωρίς συγκεκριμένη σχέση με άττικά πρότυπα, όπως φανερώνουν παράλληλα παραδείγματα από ταφικά σύνολα τής Βέροιας⁶⁷. Κατευθείαν άττικό πρότυπο δεν έχει ο 79, όμως βρίσκει τα ανάλογά του παραδείγματα στην Άττική, αλλά κυρίως στη Μακεδονία: Ο παλιότερος τύπος ΗΤ 31 έχει όρισμένα παραδείγματα ανάλογα, όπως από την Άθηναϊκή Άγορά (275-225 π.Χ.)⁶⁸.

Το παράδειγμα όμως τής Πέλλας έχει τη μεγαλύτερη συγγένεια με λύχνους όπως ο Π 1456 στο Μουσείο τής Βέροιας από το α' μισό του 2ου αιώνα π.Χ.⁶⁹. "Αν και οι μορφολογικές διαφορές είναι σημαντικές, τα παραδείγματα αυτά ώστόσο βοηθούν να τοποθετηθούν οι λύχνοι αυτοί στον 2ο αιώνα π.Χ. και κυρίως στο α' μισό του.

63. Α2265 (Π2). Πίν. 15. Άκέραιος. Πηλός ανοιχτόχρωμος κοκκινωπός, γάνωμα μελανό, στιλπνό. Ύψ. 0.047 μ. Διάμ. β. 0.045 (0.06) μ. Διάμ. ό.π. 0.025 μ.
Χωρίς δισμορφωμένη βάση, άγάνωτη επιφάνεια στο κάτω μέρος, σώμα κυλινδρικό με πλατύ,

67. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, Βέροια, 134 κέ.

68. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, άρ. 424, πίν. 15, 41.

69. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, Βέροια, άρ. Π 1456, πίν. 49-50.

- ἐπίπεδο τὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π., ὅπου στὴν περιφέρεια ἀβαθεῖς αὐλακώσεις. Μεγάλη ὀ.π. Μυκτῆρας βραχὺς καὶ πλατὺς μὲ καμπύλη ἀπόληξη.
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 178, 179 (γ' τέταρτο - τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 31, 33, ἀρ. 192 (γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 35 (DSL 2). Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 238-240 (γ' τέταρτο - τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 8 (HT 23 Δ). Blondé, *Thorikos*, ἀρ. 244, πίν. 19. Heres, *Tonlampen*, ἀρ. 39, πίν. 4.
Β' μισὸ τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.
64. A152 (1957, I, δρόμος 1A, στρῶμα 3). Πίν. 16. Λείπουν μικρὰ τμήματα ἀπὸ τὸ σῶμα. Πηλὸς καστανός-φαιός, γάνωμα ἀμαυρό. Ύψ. 0.027 μ.
Χωρὶς βάση. Σῶμα κυλινδρικό μὲ τὸ ἄνω μέρος πλατὺ καὶ χωρὶς περιχέλιωμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Στὴν περιφέρεια διάτρητο ὅτιο νεότερο ἀπὸ τὰ ἀττικά παράλληλα.
Πρβ. 71 (πίν. 17).
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 168, 169 (πρὶν ἀπὸ τὸ 300 π.Χ., α' τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 30-31 (DSL 1) (χωρὶς ὀτίο).
65. A5855 (1964, I₄, δωμάτιο E₂). Εἰκ. 5. Πίν. 16. Ἀκέρατος, μεταχειρισμένος μὲ κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς κοκκινωπὸς ἀνοιχτόχρωμος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.034 μ. Μῆκ. 0.085 μ.
Βάση δισκόμορφη, χαμηλή, κάτω ἀγάνωτη. Σῶμα ἐλαφρὰ καμπύλο κυλινδρικό μὲ μικρὸ διάτρητο ὀτίο στὸ πλευρό. Τὸ ἄνω μέρος, σχεδὸν ἐπίπεδο μὲ ἔντονη αὐλάκωση στὴν περιφέρεια τοῦ ὄμου καὶ χωρὶς κανένα περιχέλιωμα γιὰ τὴν ὀ.π. Μυκτῆρας μεγάλος, πλατὺς ἄνω, μὲ καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. 73, 68, 63 (πίν. 15, 17, 18).
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 194, 201 (πρώμος 3ος - β' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.) πίν. 35, 37 (DSL 3). Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 308, 311 (β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 38 (25 B). Broneer, *Corinth* IV₂, ἀρ. 116 (4ος αἰ. π.Χ.), πίν. III (ὀμάδα VII). Bonon, *Argos*, ἀρ. 108 (ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.). Κατὰ τὸν Howland δὲν ὑπάρχει ὁ τύπος στὴν Ὀλυνθο. Ἀντίθετα ἢ Scheibler (DSL 3) ἀναγνωρίζει τὴν ἀρχὴ τοῦ τύπου στὴν Ὀλυνθο, μολονότι τὰ περισσότερα παραδείγματα ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ χρονολογοῦνται στὸν 3ο αἰῶνα π.Χ., ἐνῶ ἐπισημαίνεται συγγένεια μὲ τοὺς λύχνους τύπου Διοκλῆ. Τὰ νεότερα ἔχουν τὴν αὐλάκωση τοῦ ἄνω μέρους πρὸς τὴν κάμψη τοῦ ὄμου. *Hesperia*, Suppl. VIII, *Pnyx* 52, ἀρ. 38 (τύπος VII), εἰκ. 22. Ντόπια μίμηση. Bucovana, *Tomis*, πίν. 16b (τάφος MCCCLX) (3ος αἰ. π.Χ.). Szentleleki, *Ancient Lamps*, 1969, 60 κέ., ἀρ. 29. Αρχές τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ.
66. A704. Εἰκ. 5. Πίν. 16. Λείπει μέρος τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανὸ στιλπνὸ ἀπολεπισμένο. Ύψ. 0.037 μ. Διάμ. 0.039 μ.
Βάση μικρὴ, δακτυλιωτὴ, ψηλὴ. Σῶμα κυλινδρικό, ἐπίπεδο στὸ ἄνω μέρος μὲ μικρὴ ὀ.π. Στὴν περιφέρεια τοῦ ὄμου στενὴ αὐλάκωση.
67. A625 (1957, I, τομὴ Καραφουλιᾶ). Εἰκ. 5. Πίν. 16. Λείπει τὸ ὀτίο, ἀπολεπισμένη ἢ ἐπιδερμίδα. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανὸ φθαρμένο. Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.042 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.027 (0.05) μ.
Βάση δισκόμορφη, ὑποτυπώδης. Σῶμα κυλινδρικό μὲ ἐπίπεδο τὸ ἄνω μέρος, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Στὴν περιφέρεια αὐλάκωση. Μυκτῆρας βραχὺς. Μικρὸ ὀτίο.
Πρβ. 72 (πίν. 17).
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 20 (α' μισὸ τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ.), πίν. 35 (DSL 3). Παλιότερο. Β' μισὸ τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ.
68. A1234. Πίν. 17. Λείπει τμήμα ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος τοῦ λύχνου. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.023 μ. Διάμ. β. 0.047 μ.
Βάση δισκόμορφη, χαμηλή, ὑποτυπώδης. Σῶμα κυλινδρικό μὲ ἐπίπεδο τὸ ἄνω μέρος, μὲ αὐλάκωση στὴν περιφέρεια. Ὄτιο λοβωτό, μικρὸ, διάτρητο στὴν περιφέρεια. Μυκτῆρας βραχὺς ἄνω, ἐπίπεδος.
Πρβ. 67, 69, 73 (πίν. 16, 17).
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 201 (α' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 35 (DSL 3).

69. A1728 (Π2). Λείπει μεγάλο μέρος του σώματος με πολλές κακώσεις. Πηλός κόκκινος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.085 μ.
Χωρίς βάση. Σῶμα κυλινδρικό, στο ἄνω μέρος πλατὺ με κυρτὸ περιχέλιωμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Μυκτῆρας μικρὸς καὶ καμπύλος.
Πρβ. 68, 70, 72 (πίν. 17).
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 194 (πρώιμος 3ος αἰ. π.Χ.), ἀρ. 201 (α' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 35 (DSL 3).
70. A2052 (Π2). Λείπουν ὁ μυκτῆρας καὶ τμῆμα τοῦ σώματος. Πηλός κόκκινος-φαιός, γάνωμα μελανό-καστανό. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.046 μ. Διάμ. ἄνω 0.055 μ.
Βάση δισκόμερφη, κάτω γανωμένη. Σῶμα κυλινδρικό με ἐπίπεδο τὸ ἄνω μέρος, ὅπου στὴν περιφέρεια αὐλάκωση. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἐλαφρὸ κυρτὸ περιχέλιωμα.
Πρβ. 69, 73, 67, 68, 72 (πίν. 16, 17).
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 180, πίν. 33 (μεγάλου μέγεθος).
71. A3716 (1962, I₂, βάθ. 1.05 μ.). Πίν. 17. Λείπει ὁ μυκτῆρας. Κακώσεις στὸν μυκτῆρα καὶ στὸ ἄνω μέρος. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.027 μ. Μῆκ. 0.072 μ.
Σῶμα κυλινδρικό με τὸ πλατὺ ἄνω μέρος ἐλαφρὰ λοξό. Σχετικὰ μικρὴ ὀ.π. χωρὶς περιχέλιωμα, με ἰδιαίτερη διαμόρφωση. Μυκτῆρας στενός.
Πρβ. γενικὰ 64, 22, 24 (πίν. 6, 7, 16).
72. A193. Πίν. 17. Λείπει τμῆμα τοῦ μυκτῆρα. Πηλός ἀνοιχτόχρωμος κόκκινος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.027 μ. Μῆκ. 0.072 μ.
Σῶμα κυλινδρικό με μικρὸ ὠτίο στὴν ἄνω πλευρὰ τοῦ τοιχώματος. Τὸ ἄνω μέρος ἐπίπεδο χωρὶς περιχέλιωμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ με τὴ χαρακτηριστικὴ αὐλάκωση στὴν περιφέρεια.
Πρβ. 74, 73, 77 (πίν. 17, 18).
73. A3711 (1962, I₂, στρώμα 2). Πίν. 17. Λείπει ὁ μυκτῆρας καὶ μέρος τοῦ σώματος. Πηλός κόκκινος ἀνοιχτόχρωμος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.07 μ.
Βάση δισκόμερφη. Σῶμα κυλινδρικό με τὸ ἄνω μέρος σχετικὰ πλατὺ καὶ με ἐλαφρὰ κυρτὸ περιχέλιωμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ στὴν περιφέρεια στενὴ αὐλάκωση. Στὸν ὦμο μικρὸς διάτρητος λοβός.
Πρβ. 69, 68, 70 (πίν. 17).
Τέλος τοῦ 3ου - ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.
74. A3395 (Π4). Πίν. 18. Λείπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ μυκτῆρα. Πηλός κοκκινωπός, γάνωμα μελανὸ ἀπολεπισμένο. Ύψ. 0.029 μ. Διάμ. β. 0.054 μ. Μῆκ. 0.068 μ.
Χωρὶς βάση(ι). Σῶμα κυλινδρικό με τὸ ἄνω μέρος ἐπίπεδο χωρὶς περιχέλιωμα γιὰ τὴν ὀ.π. καὶ αὐλάκωση στὴν περιφέρεια ὅπου καὶ μικρὸ τριγωνικὸ ὠτίο.
Πρβ. 72, 75, 77, 68 (πίν. 17, 18).
75. A3806 (1962, II, βάθ. 1.30 μ.). Εἰκ. 6. Πίν. 18. Λείπει τμῆμα ἀπὸ τὴν ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Ἔντονες κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλός καστανοκόκκινος, γάνωμα καστανό-μελανό. Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.05 μ., ἄνω 0.049 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.015 μ.
Χωρὶς βάση, σῶμα κυλινδρικό ἄνω ἐπίπεδο με μικρὴ ὀ.π. στὸ κέντρο. Στὴν περιφέρεια τοῦ ὦμου ἢ χαρακτηριστικὴ αὐλάκωση. Σχετικὰ μεγάλη πλαστικὴ τριγωνικὴ διάτρητη ἀπόφυση-ὠτίο. Μυκτῆρας μακρὺς.
Πρβ. 77, 74 (πίν. 18).
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 198-204 (α' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 35 (DSL 3). Κανένα παράλληλο ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴ Ἀγορά. Bailey, *BML* I, Q88 (πίν. 3, 16-17) (β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., sic).
76. A1148. Πίν. 18. Λείπει ὁ μυκτῆρας, ἀπολεπίσματα στὸ γάνωμα. Πηλός ἀνοιχτόχρωμος ἐρυθροπός. Ύψ. 0.035 μ. Διάμ. 0.059 μ.
Βάση δισκόμερφη, σῶμα κυλινδρικό. Στὸ ἄνω μέρος στὴν περιφέρεια στενὴ αὐλάκωση. Στὴν περιφέρεια ἐπίσης μικρὸ διάτρητο ὠτίο.

77. A3938 (1961, I, δρόμος 2, βάθ. 0.80 μ.). Πίν. 18. Λείπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ μυκτήρα, ἔντονα ἀπολεπισμένη ἐπιδερμίδα. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό. Χωρὶς βάση. Σῶμα κυλινδρικό σχετικὰ ψηλό, στὸ ἄνω μέρος, ἐπίπεδο χωρὶς ἰδιαίτερο περιχέλιωμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Στὴν περιφέρεια τοῦ ὄμου ἀλάκωση, ὅπως καὶ στὸ ἄνω μέρος τοῦ κυλινδρικοῦ σώματος. Ἐγχώρια μίμηση τοῦ ἀττικοῦ τύπου. Πρβ. 78, 75, 76 (πίν. 18, 19), Ο.Υ.Θ. 77.686 (πίν. 87). Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 200-201, πίν. 35. Α' μισὸ τοῦ 3ου αἰώνα π.Χ.
78. A5242. Εἰκ. 6. Πίν. 19. Λείπει μικρὸ τμήμα τοῦ μυκτήρα. Ἡ ἐπιδερμίδα ἔντονα ἀπολεπισμένη. Πηλὸς κοκκινωπὸς ἀνοιχτόχρωμος, γάνωμα καστανὸ μελανό. Ὑψ. 0.02 μ. Διάμ. κάτω 0.055 μ., ἄνω 0.055 μ. Χωρὶς βάση. Σῶμα κυλινδρικό, κάτω ἐπίπεδο, ἄνω γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἐπίπεδο, με ἀλάκωση στὴν περιφέρεια καὶ μικρὸ διάτρητο κωνικὸ ὠτίο. Μυκτήρας στενὸς καὶ βραχύς. Πρβ. 77. Νεότερα παραδείγματα 74, 75 (πίν. 18). Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 200-201 (α' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 35 (DSL 3), ἀρ. 203 (τέλος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 35.
79. A3361. Εἰκ. 6. Πίν. 19. Λείπουν τμήματα ἀπὸ τὸν μυκτήρα. Πηλὸς κοκκινωπὸς, γάνωμα καστανομέλανο. Ὑψ. 0.023 μ. Μήκ. 0.085 μ. Διάμ.β. 0.065 μ. (ἄνω 0.05 μ.). Χωρὶς βάση. Σῶμα κυλινδρικό-καμπύλο, ἐπίπεδο στὸ ἄνω μέρος. Μικρὴ ὀ.π. χωρὶς περιχέλιωμα. Πρόκειται πιθανότατα γιὰ ἐγχώρια καὶ νεότερη ἀπόδοση τοῦ τύπου. Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, ἀρ. Π 1456 (α' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.), πίν. 49-50. Bucovala, *Tomis*, ἀρ. 14 (τάφος 347 - 3ος αἰ. π.Χ.). C.T. Ivanov, *Izvestia Varna X*, 1956, 107.

ΠΛ5. ΦΑΚΟΕΙΔΕΙΣ ΛΥΧΝΟΙ

Στὴν ομάδα τῶν φακοειδῶν λύχνων ἀπὸ τὴν Πέλλα περιλαμβάνονται τυπικὰ παραδείγματα τοῦ ἀττικοῦ τύπου HT 29 A (Scheibler, FSL 1) με ἀττική προέλευση καὶ ντόπιες ἀπομιμήσεις τους. Ἡ ομάδα αὐτὴ ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ παραδείγματα τῶν νεότερων χρονολογικὰ παραλλαγῶν, τὰ ὅποια κατὰ κανόνα ἀντιπροσωπεύουν καὶ τὴ νεότερη ἐξέλιξη τοῦ τύπου στὸν 3ο αἰώνα στὰ ἐγχώρια ἐργαστήρια⁷⁰. Οἱ νεότεροι αὐτοὶ λύχνοι, ὅπως ἀποδεικνύεται, θὰ ἀποτελέσουν τὸν ἐνδιάμεσο κρίκο ἀνάμεσα στοὺς κλασικοὺς φακοειδεῖς καὶ τὴν πολυπληθὴ ομάδα τῶν τροχήλατων ἑλληνιστικῶν τοῦ παλιοῦ κορινθιακοῦ τύπου Broneer XII, πὺ κυριαρχεῖ στὸ χῶρο τῆς Μακεδονίας⁷¹ τὸν 2ο αἰώνα π.Χ. Τοῦτο δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι λείπουν καὶ τὰ ἐλάχιστα δείγματα παλιότερων φάσεων τοῦ τύπου.

Μὲ τὴν ἰδιαίτερη ποιότητα στὸ γάνωμα καὶ στὸ πλάσιμο τοῦ σχήματος μπορεῖ ὁ 80 νὰ θεωρηθεῖ με βεβαιότητα ἀττικὸ προϊόν, δείγμα τοῦ τύπου HT 29 A: Τὸ σῶμα εἶναι καμπύλο καὶ πλατὺ με στενὴ ὀ.π. καὶ με ἓνα μικρὸ λοβό-λαβὴ στὸν ὄμο. Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ στενὴ καὶ ψηλὴ βάση πὺ εἶναι γανωμένη στὸ κάτω μέρος, ἀντίθετα πρὸς τὸν κανόνα τοῦ τύπου⁷². Τὸ παράδειγμα ἀνήκει στοὺς πρώιμους λύχνους τοῦ τύπου καὶ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ ἀκόμη γύρω στὰ 300 π.Χ.

Ἀπὸ τὰ νεότερα δείγματα τοῦ τύπου διακρίνει ἡ J. Scheibler αὐτὰ με τὸ λαγυνόμορφο (lagynosförmig) σῶμα καὶ τὸν σωληνωτὸ μυκτήρα⁷³. Τὰ γνωρίσματα αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ

70. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 51 κέ.

71. Πρβ. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 135 κέ., ὅπου γίνεται ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὰ ὄμοια παραδείγματα τῶν φακοειδῶν λύχνων καὶ τὴν πολυπληθὴ ἐγχώρια ομάδα τῶν λύχνων τύπου Broneer XII.

72. Πρβ. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 51 (FSL 1).

73. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 51 κέ. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 96 κέ.

γίνουν καλύτερα κατανοητά με βάση την καθοριστική σχέση του μεγέθους του μυκτήρα προς το σχήμα του σώματος. Συγκεκριμένα παρατηρείται στους λύχνους του 4ου αιώνα και ιδιαίτερα στους παλιότερους του τύπου HT 29 A γενικά μια οργανική σχέση του μυκτήρα προς το σώμα⁷⁴. Αυτή η σχέση στον 3ο αιώνα π.Χ. (χαλαρώνει και ο μυκτήρας, που αποκτά μεγαλύτερο μέγεθος) συνδέεται περισσότερο με την περιφέρεια και τον ώμο του λύχνου. Στην αρχή αυτής της αλλαγής πρέπει να τοποθετηθούν οι μικροί λύχνοι 82, 83. Αντίθετα ο μυκτήρας στους 85, 84, 87 αποτελεί ένα ακόμη περισσότερο ξεχωριστό στοιχείο. Στη μορφολογική αυτή γραμμή εξέλιξης οι λύχνοι της Πέλλας μπορούν να προσφέρουν ίσως ακόμη και ορισμένα χρήσιμα χρονολογικά στοιχεία με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα.

Οι λύχνοι 84 και 83 προέρχονται από το φρέαρ της νότιας οικίας του I και ειδικά από το στρώμα των 8-8.60 μ. (Π1), που χρονολογείται στα μέσα του 3ου αιώνα π.Χ. ή λίγο μετά⁷⁵. Ο 83 αντιπροσωπεύει βέβαια μια παλιότερη φάση του τύπου (πρβ. με τον 80) γύρω στο 300 π.Χ. "Ομοιος είναι ακόμη και ο λύχνος 82 με το μικρό ώτιο, που προέρχεται από το άνω τμήμα του 3ου στρώματος του I₂ (περί το 300 ή λίγο αργότερα). Ανάμεσα στους μικρούς λύχνους 83 και 82 από τη μία πλευρά και τον 84 από την άλλη βρίσκεται μορφολογικά ο 90. Ανασκαφικά όμως, δηλ. χρονολογικά, ο λύχνος δύσκολα μπορεί να προσδιοριστεί γιατί τα διαστήματα είναι σύντομα, επειδή έχει βρεθεί στο στρώμα 2 του ίδιου τετραγώνου που χρονολογείται στα μέσα του 3ου αιώνα π.Χ.

Με βάση τη σύγκριση με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του άττικού τύπου και με στήριγμα τα δύο χρονολογικά στοιχεία, του φρέατος του νότιου περιστυλίου και του στρώματος 3 του I₂⁷⁶, διαμορφώνεται η εξής εικόνα: Οι μικροί λύχνοι συμπίπτουν στην αρχή τους με τα πρώιμα παραδείγματα του τύπου HT 29 A και μπορούν να καλύπτουν το α' μισό του 3ου αιώνα π.Χ. Το σώμα τους είναι μικρό και στρογγυλό, όχι τόσο πλατύ όσο τα πρώιμα παραδείγματα του HT 29 A. Το χαρακτηριστικότερο όμως γνώρισμα είναι ότι το σώμα τους γίνεται ελαφρά κωνικό (στο σχήμα της λαγύνας) με το μικρό ώτιο που έχει ήδη εμφανιστεί στα προγενέστερα παραδείγματα⁷⁷. Όπως σημειώθηκε και προηγουμένως, ο μυκτήρας είναι αρχικά μικρός, τετράγωνος, γίνεται όμως μεγαλύτερος και σωληνωτός, όπως λ.χ. στον 84, ενώ γύρω από την ό.π. σχηματίζεται συχνά μια στενή αυλάκωση. Οι λύχνοι με τα χαρακτηριστικά αυτά, δηλ. οι 85, 88, σχηματίζουν μια μικρή υποομάδα, ακριβώς αυτή ενός μεταβατικού σταδίου προς τους ελληνιστικούς.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σ' όλες τις περιπτώσεις ο πηλός είναι ανοιχτόχρωμος-κοκκινωπός και όχι συμπαγής, ενώ το γάνωμα είναι μελανό θαμπό, όλα χαρακτηριστικά που συνηγορούν για την έντοπιότητα των λύχνων-παραδειγμάτων της ομάδας.

Μολονότι δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί ακριβώς το σχήμα του λύχνου 94, από τον όποιο σώζεται μόνο ο μυκτήρας, θα πρέπει να τοποθετηθεί στην παραπάνω ομάδα ακριβώς για το σχήμα του και να χρονολογηθεί ανάλογα στα μέσα του 3ου αιώνα π.Χ. Τουτό έρχεται σε συμφωνία με τη γραπτή διακόσμηση του τύπου της «Δυτικής Κλιτύος»: ένα γραπτό κλαδί μυρτιάς και άλλα ίχνη γραπτών και χαρακτών κοσμημάτων. Πρόκειται για ένα από τα λίγα δείγματα λύχνων με διακόσμηση γραπτή, που ωστόσο φαίνεται να υπάρχει στη διάρκεια του 3ου αιώνα π.Χ.⁷⁸.

74. Πρβ. τα σχετικά παραδείγματα SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, αρ. 274-275, πίν. 49. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, αρ. 406, 410, 411, πίν. 41.

75. Στο βάθος αυτό του φρέατος τα άλλα ευρήματα ήταν σύγχρονα.

76. Βλ. ανασκαφικά δεδομένα.

77. Βλ. σημ. 1 και 3. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 96 κέ.

78. Για τους λύχνους με τη διακόσμηση κατηγορίας «Δυτικής Κλιτύος» βλ. SCHÄFER, *Pergamon*, 123 και THOMPSON, *Hesperia* 3, 1934, 450-451.

Ἀπὸ τὶς παραπάνω παρατηρήσεις διαγράφηκε καθαρὰ ἡ μακρόχρονη χρῆση τοῦ τύπου τῶν φακοειδῶν λύχνων ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου καὶ ὀλόκληρο τὸν 3ο αἰῶνα π.Χ. Τὴ μακρὰ αὐτὴ ἐπιβίωση καὶ χρῆση στὴ Μακεδονία καὶ παράλληλα τὸν συντηρητικὸ χαρακτήρα τῆς ντόπιας Κεραμικῆς δηλώνουν οἱ λύχνοι Π 2170 καὶ Π 2124 στὸ Μουσεῖο τῆς Βέροιας⁷⁹. Προέρχονται ἀπὸ ταφικὰ σύνολα ποὺ χρονολογοῦνται στὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν 3ο στὸν 2 αἰῶνα π.Χ. Ἀναγνωρίζεται εὐκόλα μιὰ ὄψιμη ἐπανάληψη τοῦ τύπου, ὅπου ὅμως ἐπιμέρους χαρακτηριστικά, ὅπως ὁ μεγάλος μυκτῆρας δικαιολογοῦν τὴ νεότερη χρονολόγησι, ἡ ὁποία ἄλλωστε ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα. Στὴ νεότερη αὐτὴ βαθμίδα ἀνήκει καὶ ὁ μεγάλος λύχνος 91 ποῦ, μὲ τὸ ψηλὸ, ἀμφικωνικὸ σῶμα καὶ τὴν ψηλὴ βάση, θυμίζει ἔντονα τοὺς λύχνους τοῦ κορινθιακοῦ τύπου Broneer XII, ποῦ ἐπικρατεῖ στὴ Μακεδονία καὶ ποῦ οὐσιαστικὰ διαδέχεται τοὺς φακοειδεῖς λύχνους τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ.⁸⁰.

80. A1295 (1958, I, δρόμος 1A, στρῶμα 2). Πίν. 19. Ἀκέραιος ἐκτὸς ἀπὸ μικρὰ ἀπολείσματα στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.028 μ. Διάμ. β. 0.037 μ. Βάση μικρὴ γανωμένη στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Σῶμα πολὺ χαμηλὸ, εὐρὺ καὶ στρογγυλὸ. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στενὴ αὐλάκωσι. Μυκτῆρας βραχὺς καὶ πλατὺς, σχεδὸν ἐνσωματωμένος στὸ σῶμα. Πάνω στὸν ὄμο μικρὸς διάτρητος λοβός-ὠτίο. Πρβ. Κανένα ἀνάλογο ἀπὸ τὴν Πέλλα. Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 406 καὶ 410 (ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 41 (HT 29 A). Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 275 (πρώιμος 3ος αἰ. π.Χ.), πίν. 49 (FSL 1). Broneer, *Isthmia* III, ἀρ. 203 (πρώιμος 3ος αἰ. π.Χ.), πίν. 2 (τύπος IX_A). *ΑΔ* 29, 1974, 132, ἀρ. 155, 156, πίν. 84 (δ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.). Περί τὸ 300 π.Χ.
81. A1427 (Π1). Πίν. 19. Ὁ μυκτῆρας καὶ μέρος τοῦ σώματος. Πηλὸς ὠχρός-φαιός, γάνωμα μελανό, στιλπνὸ, ἀπολεπισμένο. Ὑψ. 0.034 μ. Σωζ. μήκ. 0.072 μ. Βραχὺς, μικρὸς μυκτῆρας μὲ μικρὴ ὀπή καύσης, ἐνῶ στὸ περιθώριο σχηματίζεται στενὸς «μανδύας» μὲ στενὴ αὐλάκωσι. Στὸν ὄμο διάτρητο ὠτίο-λαβή. Πρβ. Κανένα ἀνάλογο παράδειγμα.
82. A3721 (1962, I₂, βάθ. 1.15 μ.). Πίν. 20. Ἀκέραιος μὲ πολλὰ ἀπολείσματα. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος κοκκινωπός, γάνωμα καστανό. Ὑψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.05 μ. Μήκ. 0.08 μ. Βάσι δισκώμορφη, κάτω ἐλαφρὰ κοίλη. Σῶμα πλατὺ, ἀρτόσχημο μὲ μικρὴ ἀπόφωσι στὸν ὄμο. Γύρω ἀπὸ τὴν μικρὴ ὀ.π. στενὴ αὐλάκωσι. Μυκτῆρας μικρὸς καὶ πλατὺς μὲ καμπύλη ἀπόληξι. Πρβ. 83 καὶ γενικὰ 85, 87, 84 (πίν. 20, 21).
83. A1598 (Π1). Πίν. 20. Λεῖπει τὸ κάτω μισὸ μὲ τὴν βάση. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος κοκκινωπός, γάνωμα μελανό-καστανὸ ἀπολεπισμένο. Ὑψ. 0.028 μ. Διάμ. β. 0.07 μ. Μήκ. 0.082 μ. Σῶμα χαμηλὸ πλατὺ μὲ πλατὺ ὄμο. Ἄνω γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στενὴ αὐλάκωσι. Μυκτῆρας σχεδὸν τετράπλευρος μὲ σχετικὰ μεγάλη ὀπή καύσης. Πρβ. 82 καὶ γενικὰ 85, 84 (πίν. 20). Μέσα τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ.
84. A1515 (Π1). Πίν. 20. Λεῖπει ἡ βάση. Πηλὸς ὠχρός-καστανός, γάνωμα καστανό-μελανὸ ἀπολεπισμένο. Ὑψ. 0.028 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Μήκ. 0.085 μ. Σῶμα πλατὺ, χαμηλὸ, μὲ μικρὸ λοβωτὸ ὠτίο στὴν περιφέρεια τοῦ ὄμου. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ

79. Βλ. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 135 κέ.

80. Μὲ τὸν 82, A 3618 μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ ὁ A 4897, ἓνας μεγάλος ἀμφικωνικὸς λύχνος, ὁ ὁποῖος δὲν περιλήφθηκε στὸν κατάλογο γιατί προέρχεται ἀπὸ περισυλλογή, ὅστόσο εἶναι χαρακτηριστικὸ δείγμα τοῦ σχήματος. Πρβ. καὶ σημ. 10.

- τήν ό.π. στενό καμπύλο περιχέλωμα και κυκλική αυλάκωση. Μυκτήρας σωληνωτός, σχετικά μακρύς, με σχεδόν ευθεία απόληξη.
 Πρβ. 85, 84, 87 (πίν. 20, 21).
 Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos XI*, άρ. 277 (250 π.Χ.), πίν. 49 (FSL 1).
 Μέσα του 3ου αιώνα π.Χ.
85. A180 (1967, I, δρόμος 2B, στρώμα 3). Πίν. 20. Λείπει σχεδόν ολοκληρώς ό μυκτήρας. Πηλός κόκκινος, γάνωμα καστανό-μελανό άμαυρό, άπολεπισμένο. Ύψ. 0.032 μ. Διάμ. β. 0.043 μ. Διάμ. ό.π. 0.02 μ.
 Βάση δισκόμορφη κάτω έλαφρά κοίλη και άγάνωτη. Σώμα πλατύ άρτόσχημο-φακοειδές, χαμηλό με την άνω επιφάνεια σχεδόν όριζόντια. Γύρω από την ό.π. στενές αυλακώσεις. Μυκτήρας σωληνωτός.
 Πρβ. 71, 83, 88, 90 (πίν. 17, 20, 21, 22).
 Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos XI*, άρ. 276 (περί τώ 250 π.Χ.), πίν. 49 (FSL 1) με καλύτερη ποιότητα, ίσως όμως και νεότερο από αυτό της Πέλλας.
86. A4897. Είκ. 6. Πίν. 21. Λείπει τμήμα του μυκτήρα. Άπολείσματα. Πηλός φαιός, γάνωμα μελανό-φαιό. Ύψ. 0.036 μ. Διάμ. β. 0.04 μ.
 Βάση ψηλή, δισκόμορφη. Σώμα πλατύ-φακοειδές. Στην περιφέρεια του ώμου μικρό διάτρητο ώτιο. Γύρω από τή μικρή ό.π. στενή αυλάκωση.
87. A3396. Πίν. 21. Λείπουν ό μυκτήρας και μέρος τής βάσης. Πηλός κοκκινωτός, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.02 μ. Μήκ. 0.104 μ.
 Σώμα πολύ πλατύ με μικρό ώτιο στην περιφέρεια του ώμου. Γύρω από την ό.π. στενή αυλάκωση και πολύ στενό περιχέλωμα κυρτό. Ό μυκτήρας έχει τή ρίζα του βαθιά στο σώμα, σχεδόν κοντά στην ό.π. με πλατεία απόληξη και επίπεδος άνω.
 Πρβ. 85, 91, 83 (πίν. 20).
 Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora IV*, άρ. 406, 409, 410 (α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.), πίν. 41 (HT 29 A). Scheibler, *Kerameikos XI*, άρ. 274, 276, 277 (300-250 π.Χ.), πίν. 49. Bailey, *BML Q99*, πίν. 18-19 (τέλος του 4ου αι. π.Χ., sic!). Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, *Μακεδονικά* 25, 1985/86, 130 πίν. 8α (9768 -α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.). Heres, *Tonlampen*, άρ. 53, πίν. 5.
88. A2453. Πίν. 21. Λείπει ό μυκτήρας. Πηλός καστανόφαιος, γάνωμα καστανομέλανο άπολεπισμένο. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.059 μ.
 Βάση δισκόμορφη. Σώμα πλατύ φακοειδές με μικρό διάτρητο ώτιο στην περιφέρεια του ώμου. Γύρω από τή μικρή ό.π. αυλάκωση. Μυκτήρας σωληνωτός άρχίζει πολύ κοντά στην ό.π.
 Πρβ. 84, 94 (πίν. 20, 22).
 Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos XI*, άρ. 274 (πρώιμος 3ος αι. π.Χ.), άρ. 277 (περί τά μέσα του 3ου αι. π.Χ.), πίν. 49.
89. A3389 (1961, I₂, βάθ. 1.80 μ.). Πίν. 21. Λείπουν ό μυκτήρας και τμήμα από τώ κάτω μέρος. Πηλός άνοιχτόχρωμος κοκκινωτός, γάνωμα μελανό-καστανό άπολεπισμένο. Ύψ. 0.028 μ. Μήκ. 0.065 μ.
 Σώμα πλατύ, χαμηλό. Γύρω από τή μικρή ό.π. αυλάκωση, ένώ στην περιφέρεια του ώμου μικρό διάτρητο ώτιο. Μυκτήρας βραχύς και πλατύς.
 Πρβ. 85, 82 κλπ. (πίν. 20).
 Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos XI*, άρ. 281 (περί τώ 250 π.Χ.), πίν. 49 (FSL 2). Howland, *Athenian Agora IV*, άρ. 416 (γ΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.), πίν. 41 (HT 29 B). Broneer, *Isthmia III*, άρ. 203-207 (πρώιμος 3ος αι. π.Χ.), πίν. 18 (τύπος IX).
90. A3390. Πίν. 22. Άκέραιος με άπολεπισμένη επιφάνεια. Πηλός κοκκινωτός, γάνωμα καστανό-μελανό. Ύψ. 0.03 μ. Μήκ. 0.087 μ.
 Βάση χαμηλή δισκόμορφη-ύποτυπώδης. Σώμα χαμηλό πλατύ όμοιο με τώ προηγούμενο 180. Στην περιφέρεια ώτιο διάτρητο. Μυκτήρας βραχύς.
 Πρβ. 85, 89, 88, 84 (πίν. 20, 21).
91. A3618 (1962, I₆, στρώμα 2). Είκ. 6. Άκέραιος με μικρές κακώσεις στην έπιδερμίδα, μεταχειρισμέ-

- νος. Πηλός καστανός, γάνωμα καστανό-μελανό. Ύψ. 0.035 μ. Διάμ. β. 0.043 μ. Μήκ. 0.10 μ. Βάση δισκόμορφη ψηλή, γανωμένη κάτω. Σῶμα ψηλό, πλατύ, ἀμφικωνικό (σχῆμα *λαγύνου*). Μικρό ὠτίο στὴν περιφέρεια τοῦ ὄμου. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στενὸ περιχέλωμα καὶ αὐλάκωση. Μυκτήρας μεγάλος βραχὺς μὲ καμπύλη ἀπόληξη. Πρβ. κυρίως 86 (μικρότερο), ἐκτὸς καταλόγου 87 (πίν. 21). Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, ἀρ. Π 2170 (νεότερο), Π 2124 (στὴ μετάβαση ἀπὸ τὸν 3ο στὸν 2ο αἰ. π.Χ.), πίν. 58 καὶ 63, σχ. 24. Howland, *Athenian Agora IV*, ἀρ. 416 (πρώιμος 3ος αἰ. -πρωιμότερο), πίν. 41 (HT 29 B). Scheibler, *Kerameikos XI*, ἀρ. 277 (περὶ τὸ 250 π.Χ.), πίν. 49 (FSL 1). Τέλος τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ.
92. A3383. Πίν. 22. Λείπει ὁ μυκτήρας, ἀπολεπίσματα στὸ γάνωμα. Πηλός κοκκινωπός, γάνωμα μελανόφαιο. Ύψ. 0.039 μ. Διάμ. 0.037 μ. Βάση στενὴ δισκόμορφη. Σῶμα πλατὺ ἀμφικωνικό μὲ στενὴ ὀ.π. γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία αὐλάκωση. Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ 91.
93. A628. Εἰκ. 7. Πίν. 22. Λείπει μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ σῶμα. Πηλός κόκκινος, γάνωμα καστανοκόκκινο, ἀμαυρό. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.038 μ. Βάση ψηλὴ μικρὴ, σῶμα ψηλὸ πλατὺ, σφαιρικό. Στὸν ὄμο μικρὸ ὠτίο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατὺ, χωριστὸ περιχέλωμα. Μεγάλος καὶ ἐπιμήκης μυκτήρας. Χωρὶς ἀνάλογα παραδείγματα.
94. A791 (1957, I, δρόμος I, κατώτατο στρώμα). Εἰκ. 7. Πίν. 22. Τμῆμα λύχνου μὲ τμῆμα τοῦ σώματος καὶ τὸν μυκτήρα καὶ μὲ διακόσμηση τοῦ τύπου «Δυτικῆς Κλιτύος». Πηλός κόκκινος, γάνωμα μελανὸ στιλπνὸ, ἀπολεπισμένο. Ύψ. 0.031 μ. Μήκ. 0.05 μ. Διάμ. β. 0.08 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ μυκτήρα καὶ τοῦ σώματος φέρει φυτικὸ κόσμημα (κλαδί) μὲ χάραγμα καὶ ἐπίθετο ὑπόλευκο χρῶμα. Στὸ σῶμα βλαστώσπειρα. Βιβλ.: Γενικά, Schäfer, *Pergamon*, 123. Howland, *Athenian Agora IV*, ἀρ. 412 (275-225 π.Χ.), πίν. 41 (HT 29 A). Thompson, *Hesperia* 3, 1934, 450-451. Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, 135 κέ. (γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ λύχνου).
95. A816. Εἰκ. 7. Πίν. 23. Λείπει ὁ μυκτήρας. Πηλός ἀνοιχτόχρωμος, κοκκινωπός, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.042 μ. Σχεδὸν ἀδιαμόρφωτη βάση. Σῶμα σφαιρικό μὲ ψηλὸ περιθώριο στὴν περιφέρεια τοῦ ὄμου. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. λοξὸ περιχέλωμα. Σπάνιο σχῆμα χωρὶς κανένα ἀντίστοιχο παράλληλο. Βιβλ.: Γὰρ ἓνα σχετικὰ ὅμοιο περιθώριο μανδύα, βλ. Howland, *Athenian Agora IV*, ἀρ. 517 (ὄψιμος 2ος - 1ος αἰ. π.Χ.), πίν. 45 (HT 39) καὶ κυρίως ἀρ. 541 (β' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 46 (HT 43 A) καὶ στὸ κείμενο 133 γὰρ τὴν ἐρμηνεία τοῦ σχήματος.

ΠΛ6. ΛΥΧΝΟΙ ΜΕ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΔΙΑΤΡΗΤΟ-ΣΩΛΗΝΩΤΟ ΣΤΕΛΕΧΟΣ

Ἡ ὀλιγάριθμη αὐτὴ ομάδα περιλαμβάνει δύο μικρὲς σειρὲς λύχνων, οἱ ὁποῖες ἔχουν στὴν πραγματικότητα διαφορετικὴ μορφή, χρονολογικὴ ἀποτίμηση καὶ ἴσως καὶ καταγωγή. Τὸ μόνον κοινὸ χαρακτηριστικὸ τους εἶναι ἀκριβῶς ὁ διάτρητος πυθμένας μὲ τὸν στενὸ σωληνίσκο στήριξης, στοιχεῖο ποὺ δηλώνει ἀπλῶς τὸν ὅμοιο τρόπο χρήσης τῶν λύχνων αὐτῶν⁸¹.

Ἡ σειρά μὲ τὰ θραύσματα τῶν μεγάλων μελαμβαφῶν λύχνων 96, 97, 98 ἔχει σχέση μὲ τοὺς ἀττικοὺς τύπους HT 26 A καὶ HT 27 A (= Scheibler STL 2) οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦνται γενικὰ

81. SCHEIBLER, *Kerameikos XI*, 147 κέ.

στο β' μισό του 4ου αιώνα ως και τα μέσα του 3ου αιώνα π.Χ.⁸². 'Ο 96 δὲν δίνει τὴν ἀπαραίτητη ὀλοκληρωμένη εἰκόνα τοῦ τύπου, ὅμως ἡ ποιότητα τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ γανώματος ἐπιτρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀττικὸ δεῖγμα τοῦ τύπου HT 26 A (= Scheibler STL 2) καὶ νὰ χρονολογηθεῖ μὲ βάση τὰ ἀνάλογά του στὸ β' μισό τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ. ἢ γύρω στὰ 300, ἐπειδὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ στρώμα 3 τοῦ I₂⁸³. Σῶζεται ἡ μεγάλη δακτυλιωτὴ βάση μὲ τὸν διάτρητο πυθμένα τοῦ λύχνου, ὅπου σῶζεται καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ κεντρικοῦ σωληνίσκου. "Αν καὶ ἀπολεπισμένο τὸ γάνωμα εἶναι λαμπρὸ μελανὸ καὶ ὁ πηλὸς κόκκινος. Πιθανότατα ἦταν μονόμυξος. Γιὰ τοὺς μεγάλους μυκτῆρες 98 καὶ 97 δύσκολα βεβαιώνεται ἢ ὄχι ἡ ἀττικὴ τους προέλευση ἂν καὶ τὸ μελανὸ ἰριδίζον γάνωμα καὶ ἡ χρῆση τῆς μίλτου συνηγοροῦν γιὰ τὴν ἀττικὴ προέλευση. Προέρχεται ἀπὸ μεγάλους δίμυξους ἢ πολύμυξους λύχνους μὲ κεντρικὸ σωληνωτὸ στέλεχος καὶ πιθανότατα οἱ 97 καὶ 97A ἀνήκουν στὸν ἴδιο λύχνο. "Όλα τὰ θραύσματα εὐκόλα προσγράφονται στὸν ἀττικὸ τύπο HT 27 A (= Scheibler STL 2) μὲ ὅλα τὰ παραπάνω γνωρίσματα, ἐνῶ ἡ χρονολόγησις εἶναι ἀντίστοιχη καὶ στηρίζεται ἐκτὸς αὐτῶν καὶ ἀπὸ τὸν 98⁸⁴.

Τὸ θραῦσμα 99 προέρχεται ἀπὸ ἓνα λύχνο μὲ μέτριον μέγεθος, ὅπου ἀντιγράφεται ὁ ἀττικὸς τύπος⁸⁵. Αὐτὸ φανερώνουν καὶ τὸ θαμπὸ γάνωμα, καὶ κυρίως τὸ σχῆμα μὲ τὰ λεπτὰ τοιχώματα, τὸ ἄτονον περίγραμμα τῆς βάσης καὶ τοῦ κεντρικοῦ σωληνίσκου. Τὸ ἐγχώριο παράδειγμα τοῦ τύπου δύσκολα χρονολογεῖται, ἀφοῦ λείπουν τὰ ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα. Πρέπει μόνον νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ μυκτῆρας, ὅσο σῶζεται στὸ θραῦσμα φαίνεται νὰ ριζώνει χαμηλὰ στὴ βάση ὅπως συμβαίνει στοὺς ἐλληνιστικοὺς λύχνους καὶ ἴσως μπορεῖ ἀκόμη νὰ χρονολογηθεῖ στὸν 3ο αἰώνα π.Χ.

'Ο δίμυξος λύχνος 100 εἶναι ἓνα ἀντιπροσωπευτικὸ δεῖγμα μιᾶς ἰδιαίτερης παραλλαγῆς τοῦ τύπου τῶν λύχνων μὲ κεντρικὸ σωληνίσκο, καὶ μάλιστα ὄχι πλέον ἀττικῆς. "Αντίθετα πρὸς τὸν προηγούμενον ἀρχικὸ ἀττικὸν τύπον μὲ τὸ καμπύλο-κυρτὸ περιχέλιωμα, στὸν λύχνο αὐτὸν σχηματίζεται ἓνα ὀριζόντιον περιχέλιωμα μὲ ἓνα στενὸ περιθώριον στὴν περιφέρεια, ἔτσι ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ δεχθεῖ ἓνα καπάκι, πράγμα ποῦ ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ ἄλλα νεότερα εὐρήματα καὶ ἀπὸ τὴν Πέλλα⁸⁶. Δύο μικρὰ ἐξαρτήματα ποῦ ὑπάρχουν στὴν περιφέρεια βοηθοῦν ἀκριβῶς στὴν προσαρμογὴ τοῦ καπακιοῦ, τὸ ὁποῖο εἶναι διάτρητον ὥστε νὰ προσαρμόζεται καὶ στὸ κεντρικὸ στέλεχος. "Η μορφή τῆς στενῆς βάσης καὶ τῶν μυκτῆρων συνηγοροῦν γιὰ μιὰ χρονολόγησις στὸν 3ο αἰώνα, ἂν καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιοριστεῖ ἀκριβέστερα⁸⁷. "Ανάλογα δείγματα τῆς παραλλαγῆς ἀπὸ τὸ Νεκρομαντεῖο τῆς "Εφύρας (Μουσεῖο "Ιωαννίνων) καὶ τὴν "Ισθμια⁸⁸ δηλώνουν τὴν εὐρεία διάδοσίν της χωρὶς ὅμως νὰ λύνουν τὸ χρονολογικὸ πρόβλημα. Οἱ ἀνάλογοι δίμυξοι ἢ πολύμυξοι λύχνοι μὲ κεντρικὸ σωληνίσκο, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ Ph. Bruneau ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 2ου - ἀρχῆς τοῦ 1ου αἰώνα π.Χ. δείχνουν ἴσως μιὰ νεότερη καὶ ὕστατη παραλλαγὴ τοῦ τύπου, σὲ σχέσιν ἀκόμη καὶ μὲ τοὺς ὅμοιους λύχνους ἀπὸ τὴν Πέλλα⁸⁹.

Οἱ μικροὶ λύχνοι 101 καὶ 102, μὲ διάτρητον κεντρικὸ στέλεχος, ἀνοιχτὸ σῶμα καὶ πολὺ μικρὸ μυκτῆρα, ἀντιπροσωπεύουν μιὰ παραλλαγὴ, ἢ καλύτερα ἓνα τύπον, ποῦ γνωρίζει ἀρκετὰ

82. Βλ. κατάλογο ἀρ. 96, 97.

83. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 46 κέ. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 82 κέ.

84. Βλ. ἄνω σημ. 83.

85. Τὸ παράδειγμα εἶναι ἐνδιαφέρον ἀκριβῶς γιὰ τὴν ἀντιγραφή τοῦ ἀττικοῦ τύπου, φαινόμενο ποῦ παρατηρεῖται κυρίως στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ. Πρβ. τοὺς ἐγχώριους λύχνους μὲ ἀττικὸν τύπον ἀπὸ τὴν τομὴ Ο.Υ.Θ. Γιὰ τὸ θέμα, ἐπίσης Σ. ΔΡΟΥΓΟΥ, *Ἡ Κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Μεγάλην Τούμπα τῆς Βεργίνης* (έτοιμάζεται).

86. "Αδημοσίευτα. "Επίσης ἐνδεικτικὰ βλ. BRONEER, *Isthmia* III.

87. Τὰ νέα ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Πέλλα πιθανότατα νὰ μπορέσουν νὰ λύσουν τὸ πρόβλημα αὐτό.

88. Βλ. κατάλογο ἀρ. 100.

89. BRUNEAU, *Délos* XXIII, πίν. 5, 7, ἀρ. 348, 1600, 1957.

μεγάλη διάδοση τόσο στο Ἀνατολικὸ Αἰγαῖο, ὅσο καὶ στὴν Ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα. Τὰ ἀττικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ (Scheibler STL 3) χρονολογοῦνται ὡς τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ. καὶ λίγο μετὰ καὶ ἔχουν ἓνα διαφορετικὸ χαρακτήρα μὲ τὸ καμπύλο σῶμα τους ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους Πελλαίους⁹⁰. Πλησιέστεροι μορφολογικὰ εἶναι οἱ ροδίτικοι καὶ κνίδιοι⁹¹ ἑλληνιστικοί, ἂν καὶ ἀκόμη καὶ οἱ λύχνοι τῆς Πέλλας βρίσκουν ἴσως καλύτερα παράλληλά τους στοὺς μικροὺς λύχνους ἀπὸ τὴν Πέργαμο, τῶν ὁποίων ὁ τύπος παραγωγῆς εἶναι ἄγνωστος, ἐνῶ ἡ χρονολόγησή τους κυμαίνεται ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα ὡς τὸν 1ο αἰῶνα π.Χ.⁹². Τὰ δεδομένα τῆς παλιᾶς ἀνασκαφῆς τῆς Πέλλας ὡς πρὸς τὸν τύπο αὐτὸν εἶναι ἀνυπαρκτά γιὰ μιὰ βέβαιη χρονολόγησι. Συνεπῶς, μένει μόνο ἡ μορφολογικὴ θεώρησι πού ὁδηγεῖ στὸν 3ο αἰῶνα π.Χ., χωρὶς τὴ δυνατότητα λεπτομερέστερου προσδιορισμοῦ⁹³.

96. A4998. Πίν. 23. Σώζεται μόνο ἡ βάση μὲ τὸν ἀντίστοιχο σωληνίσκο στὸ κέντρο. Ὑψ. 0.03 μ. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό, ἀπολεπισμένο. Ὑψ. 0.031 μ. Διάμ. β. 0.055 μ. Βάσι δακτυλιωτῆ, κάτω ἀγάνωτη διάτρητη μὲ τὸ σωληνωτὸ στέλεχος, πού σώζεται μόνο στὴ ρίζα του, στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα. Πρβ. 97, 98 (πίν. 23, 24). Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 366 (β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. - HT 26 A), πίν. 40. Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 248 (STL 2 - 350-270 π.Χ.), πίν. 42-43. Περὶ τὸ 300 π.Χ.
97. A3790 καὶ 3791 (1962, II, βᾶθ. 2.50 μ.). Εἰκ. 7. Πίν. 23. Δύο μυκτῆρες μελαμβαφεῖς, πιθανότατα ἀπὸ τὸν ἴδιο (δίμυξο) λύχνο, ὅπως δείχνουν οἱ ὅμοιες διαστάσεις καὶ ποιότητα. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανὸ στιλπνόν. Σωζ. ὕψ. 0.055-0.064 μ. Μῆκ. 0.09-0.10 μ. Μυκτῆρες πλατεῖς μὲ στρογγυλὴ ἀπόληξι καὶ μεγάλη ὀπή καύσης. Ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα λείψανα τοῦ σώματος φαίνεται ὅτι τὸ σῶμα ἦταν ἀνοικτὸ καὶ στὴν περιφέρειά του ὑπῆρχε αὐλάκωσι στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ καὶ κυρτὸ περιχέλωμα. Πρβ. 98 (πίν. 24). Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 365 (HT 26 A - γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. - μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 40. Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 248, 250 (STL 2 - 350-270 π.Χ.), πίν. 42-43, ἀρ. 250, πίν. 44-45.
98. A3776 (Π4). Πίν. 24. Μυκτῆρας μελαμβαφῆς. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανὸ στιλπνόν. Ὑψ. 0.055 μ. Σωζ. μῆκ. 0.08 μ. Ὅμοιο σχῆμα μὲ ἐκεῖνο τοῦ 97.
99. A1288 (1958, I, δρόμος 1A, στρῶμα 2). Πίν. 24. Σώζεται μόνο ἡ βάση μὲ τὸν ἀντίστοιχο σωληνίσκο στὸ κέντρο. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανὸ ἀπολεπισμένο. Ὑψ. 0.058 μ. Διάμ. β. 0.051 μ. Βάσι δακτυλιωτῆ, κάτω ἀγάνωτη, διάτρητη μὲ τὸ σωληνωτὸ στέλεχος, πού σώζεται ὀλόκληρο, στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα. Ἴσως ἐγχώρια μίμησι ἀττικοῦ τύπου HT 26 A. Πρβ. 96, μὲ καλύτερη ποιότητα στὸ πλάσιμο καὶ τὸ γάνωμα (πίν. 23).
100. A3643 (1962, I₆). Εἰκ. 8. Πίν. 24. Δίμυξος. Λεῖπουν τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῶν μυκτῆρων καὶ τὸ

90. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 47 κέ.

91. BAILEY, *BML*, Q272 καὶ Q404 (πίν. 46-47 καὶ 80-81).

92. SCHÄFER, *Pergamon*, 127 κέ. Καὶ στὴν περίπτωση ὅμοια αὐτῆ καὶ πάλι ἡ ἀρχικὴ ἀναφορά, τόσο ἡ μορφολογικὴ, ὅσο καὶ ἡ χρονολογικὴ εἶναι ὁ ἀττικὸς τύπος, μολονότι ὁ διαφορετικὸς χαρακτήρας εἶναι ἐμφανῆς. Ἐτσι ἐρμηνεύεται καὶ τὸ εὐρὸ χρονικὸ πλαίσιο τοῦ τύπου, τὸ ὁποῖο δὲν ἱκανοποιεῖ. Τὰ παραδείγματα ἔχουν ἄγνωστη προέλευσι (ἐκτὸς τοῦ M4), ἀλλὰ φαίνεται πιθανὸ ὅτι προέρχονται ἀπὸ μιὰ κοντινὴ περιοχῆ, ἂν δὲν εἶναι καὶ αὐτὰ ἐγχώρια προϊόντα.

93. Ὅπως φανερῶνουν γενικὰ ἡ βάση καὶ ἡ μορφή τοῦ μυκτῆρα. Βλ. ἀντίστοιχους λύχνους τοῦ 3ου αἰῶνα, ἄνω.

ἄνω μέρος τοῦ κεντρικοῦ σωληνίσκου-στελέχους. Πηλὸς κοκκινόφαιος, γάνωμα μελανό, ἀμαυρό. Ὑψ. 0.027 μ. Σωζ. μήκ. 0.10 μ. Διάμ. β. 0.055 μ. Μέγ. διαμ. 0.07 μ.

Βάση δαχτυλιωτῆ πλατειά, διαμπερῆς στὸ κέντρο (γανωμένη;). Σῶμα κυλινδρικό, ἀνοιχτὸ στὸ ἄνω μέρος ποῦ ὀρίζεται ἀπὸ ἓνα σχετικὰ πλατὺ περιθώριο μὲ στενὸ ἔξαρμα στὴν περιφέρεια, σχῆμα ποῦ προδίνει τὴ χρήση καπακιοῦ πιθανότατα. Ἀνάμεσα στὶς θέσεις τῶν δύο μικρῶν ἀποφύσεων οἱ δύο μεγάλοι (;) μυκτῆρες. Στὴ μέση τοῦ πυθμένα διαμπερῆς σωληνίσκος. Ἡ μορφή αὐτῆ τοῦ 100 θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ ὄψιμη φάση τῶν κλασικῶν *Stocklampen* καὶ τῶν δύο τύπων.

Βιβλ.: Robinson, *Olynthus* XVIII, ἀρ. 126-128 (ὁμάδα V), πίν. 156-160. Broneer, *Isthmia* III, ἀρ. 215, πίν. 38. Παρὰ τὶς ὁμοιότητες μὲ τοὺς ἀττικοὺς τύπους HT 27 A, STL 2 καὶ 3, δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν εἰδικὲς τυπολογικὲς σχέσεις ἢ καταγωγή. 300-250 π.Χ.

101. A3399. Πίν. 24. Λείπουν μεγάλο τμήμα ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ὁ μυκτῆρας. Πηλὸς γκριζός, ἐπίχρισμα καστανό (καὶ στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια ἀνάλογο ἐπίχρισμα). Ὑψ. 0.027 μ. Διάμ. 0.052 μ. Βάση δαχτυλιωτῆ, κάτω ἀγάνωτη. Σῶμα ἀνοιχτὸ κυλινδρικό μὲ γωνιώδες, ἐπίπεδο ἄνω, περιχειλίωμα. Στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα σωληνίσκος ποῦ φτάνει στὸ ὕψος τοῦ χεῖλους τοῦ λύχνου. Πρβ. 102 (ἀπὸ περισυλλογή) (πίν. 25).

Βιβλ.: Βλ. 91. Bailey, *BML*, Q98, πίν. 18-19 (τέλος τοῦ 4ου - ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.: HT 27 A), Q272 (Κνίδος - τελευταῖο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.). Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 263-264 (STL 3, α' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.) Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 380 (250 π.Χ.), ἀρ. 392 (α' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 40. Ἀκόμη Buconala, *Tomis*, ἀρ. 29α (τάφος MIII, 4ος - 2ος αἰ. π.Χ.). Schäfer, *Pergamon* 55 (ὄψιμος 4ος - 1ος αἰ. π.Χ. sic). 3ος αἰώνας π.Χ.

102. A5356 (περισυλλογή). Εἰκ. 8. Πίν. 25. Λείπει ὁ μυκτῆρας. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα καστανό. Ὑψ. 0.019 μ. (0.03 μ.) Διάμ. β. 0.044 μ. Μέγ. διαμ. 0.04 μ.

Βάση δαχτυλιωτῆ, χαμηλή. Σῶμα ἀνοιχτὸ κυλινδρικό μὲ χεῖλος καμπύλο πρὸς τὰ μέσα. Στὸ κέντρο τοῦ πυθμένα διάτρητος σωληνίσκος ποῦ ὑπερβαίνει τὸ ὕψος τοῦ λύχνου.

Βιβλ.: Bailey, *BML*, Q98, πίν. 18-19 (τέλος τοῦ 4ου - ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.: HT 27 A). Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 380 (περὶ τὸ 250 π.Χ.), πίν. 13. Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 255-266 (STL 3, 340-240 π.Χ.), πίν. 46, 47. Οἱ ὁμοιότητες μὲ τὰ ἀττικὰ παραδείγματα εἶναι γενικὲς, γιὰτὶ ὁ λύχνος ἔχει ἓνα διαφορετικὸ χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει ὄχι μόνον τὸν 3ο αἰώνα π.Χ., ἀλλὰ καὶ δηλώνει μιὰ διαφορετικὴ χώρα προέλευσης. Πρβ. Bailey, *BML* I, Q150 ("Ἐφεσος), Q272 (Κνίδος), πίν. 46-47 (τελευταῖο τέταρτο τοῦ 3ου - ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.) ἀρ. Q 404 (Ρόδος, 3ος αἰ. π.Χ.), πίν. 80-81.

ΠΛ7. ΛΥΧΝΟΙ ΜΕ ΨΗΛΟ ΠΟΔΙ

Ὁ τύπος ποῦ ἀντιπροσωπεύει ἡ ὀλιγάριθμη αὐτὴ ὁμάδα λύχνων ἀναγνωρίζεται καὶ σὲ ἄλλα κέντρα Κεραμικῆς τοῦ 4ου καὶ 3ου αἰώνας π.Χ., ὅπως ἡ Ἀθήνα, ἡ Ρόδος, ὥστόσο ὅμως μὲ μιὰ γενικὴ ὁμοιότητα ἢ μὲ μιὰ γενικὴ ἀναλογία⁹⁴. Ἡ μορφή μὲ τὴν ὁποία ἄλλωστε ἐμφανίζεται στὰ παραδείγματα τῆς Πέλλας φαίνεται νὰ εἶναι ἀπλούστερη ἄλλων, ἴσως παλιότε-

94. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 61 κέ., ἀρ. 354, 355, πίν. 63 (3ος αἰ. π.Χ.), HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 104. (SCHEIBLER, *ASL*, SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 229-232, πίν. 40-41). BAILEY, *BML*, Q379, πίν. 76-77 (πιθανῶς 4ος αἰ. π.Χ., sic).

ρων, οί όποίες είναι γνωστές από περιοχές εκτός Μακεδονίας, όπως ακριβώς αυτά τὰ άττικά παραδείγματα⁹⁵.

Ο μικρός αριθμός τών λύχνων με πόδια από την Πέλλα οφείλεται πιθανότατα όχι μόνο στο τυχαίο της άνασκαφής, αλλά ίσως αποδίδει και μιá πραγματική ιδιότητα, δηλ. τó μη πρακτικό σχήμα τών λύχνων αυτών, πού θά μπορούσε να τó χαρακτηρίσει κανείς ως μικρογραφία: Τó σωμα είναι κυλινδρικό, με επίπεδο τó άνω μέρος, γύρω από τήν ό.π. και ένα μικρό ώτιό στον ώμο. Τó κύριο γνώρισμα είναι τó συμπαγές και τροχήλατο πόδι της βάσης, ή όποία δυστυχώς σε κανένα παράδειγμα δέν σώθηκε, ώστε να υπάρξει μιá πλήρης εικόνα: είναι όμως πιθανό οί μικροί αυτοί λύχνοι μαζί με άλλους να ήσαν προσαρμοσμένοι σε κοινή βάση και να σχημάτιζαν ένα είδος πολυελαίου⁹⁶. Φαίνεται να έχει μεταφερθεί στον πηλό τó στήριγμα πού χρειαζόταν ό λύχνος με κεντρικό διάτρητο σωληνίσκο στήριξης⁹⁷.

Τά άνασκαφικά δεδομένα από τήν Πέλλα είναι πενιχρά για τόν χρονολογικό προσδιορισμό τού τύπου. Τά ανάλογα από άλλες περιοχές εκτός της Πέλλας επιτρέπουν τή χρονολόγησή του στις άρχές τού 3ου αιώνα, όπου άναγνωρίζει κανείς εύκολα χαρακτηριστικά τού 3ου αιώνα π.Χ.⁹⁸, όπως τών δισκόμορφων λύχνων ή τού τύπου μελανοδοχείου. Έλάχιστη ίσως άνασκαφική ένδειξη θά μπορούσε να ισχύσει τó γεγονός ότι ό 103 βρέθηκε στο κατώτερο στρώμα της τομής Καραφουλιά (I₂), όπου όλοι οί λύχνοι χρονολογούνται γύρω στο 300 π.Χ., όπως φάνηκε και από τούς αντίστοιχους τύπους⁹⁹. Τούτο βέβαια επιτρέπει τήν υπόθεση για μιá εύρύτερη πρòς τó 300 π.Χ. χρονολόγηση και τών συγγενικών άττικών τύπων¹⁰⁰.

- 103.** A630 (1957, τομή Καραφουλιά). Εικ. 8. Πίν. 25. Λείπουν ή απόληξη τού μυκτήρα και τμήμα τού ποδιού. Πηλός κόκκινος, γάνωμα μελανό άπολεπισμένο. Ύψ. 0.065 μ. Διαμ. 0.04 μ. Μήκ. 0.022 μ.
Σωμα κυλινδρικό με ψηλό στέλεχος ως βάση. Τό άνω μέρος, γύρω από τήν ό.π., σχεδόν επίπεδο. Στην περιφέρεια τού ώμου έντονη αλάκωση.
Πρβ. 105, 106, 104 (πίν. 25, 26).
Βιβλ.: Bailey, *BML* I, Q379, πίν. 76-77 (Ρόδος, 4ος αϊ. π.Χ.), Scheibler, *Kerameikos* XI, άρ. 354-355, πίν. 62-63 (μόνο για τó πόδι).
- 104.** A1296 (1958, I, έργαστήριο). Πίν. 25. Λείπουν ό μυκτήρας και τó κάτω τμήμα τού ποδιού. Πηλός γκρίζος καστανός, γάνωμα μελανό θαμπό (άμαυρό). Ύψ. 0.026 μ. Διάμ. 0.03 μ. Μήκ. 0.037 μ.
Σωμα κυλινδρικό στο άνω μέρος, γύρω από τήν ό.π. σχεδόν επίπεδο, στηρίζεται σε ψηλό στέλεχος-πόδι. Στόν ώμο μικρή προεξοχή στη θέση τού ώτιου.
Πρβ. 103, 105, 104, 107 (πίν. 25, 26).
- 105.** A3382 (1961, I₂, στρώμα 2). Πίν. 25. Λείπουν μικρό θραύσμα από τόν μυκτήρα και τó ψηλό στέλεχος-πόδι. Πηλός κοκκινωπός, γάνωμα κόκκινο-καστανό. Ύψ. 0.038 μ. Μήκ. 0.072 μ. Διάμ. άνω 0.045 μ.

95. Βλ. BAILEY, *BML*, Q379, πίν. 76-77. Άκόμη *Die Sammlung Kiseleff*, II, in M.v. Wagner-Museum, 1989, άρ. 236, πίν. 93 (ύπό G. BECKEL).

96. Βλ. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 61 κέ. BAILEY, *BML* I, 172. Ένδιαφέρουσα είναι ή άποψη τού G. BECKEL για λύχνους από κέρνο (*Die Sammlung Kiseleff* II, δ.π. 150), μαρτυρημένη στην Κάτω Ίταλία.

97. Βλ. σχετικό κεφάλαιο.

98. Ούσιαστικά δέν πρόκειται ακριβώς για έναν άμιγή τύπο, αλλά για τήν άπόδοση χαρακτηριστικών από διαφορετικούς τύπους, όπως ακριβώς τούς δισκόμορφους (Scheibler, DSL) και τόν HT 25 B και HT 27 A (4ος - 3ος αϊ. π.Χ.). Βλ. σχετικά κεφάλαια.

99. Πρβ. τούς λύχνους 11, 24, 57.

100. Ή καλύτερα επιβεβαιώνεται ή ψηλότερη χρονολόγηση της I. Scheibler (βλ. σημ. 1), μολονότι ή μορφή τών λύχνων SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, άρ. 350-355, πίν. 63.

Σῶμα κυλινδρικό. Στὸ ἄνω μέρος, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π., στενὴ αὐλάκωση. Στὴ θέση τῆς βάσης ὑπόλοιπο στελέχους. Μυκτήρας βραχὺς με καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. 103 (πίν. 25).

- 106.** A3712. Πίν. 26. Λείπει ὁ μυκτήρας. Πηλὸς γκριζός, γάνωμα καστανομέλανο, φθαρμένο. Ὑψ. 0.03 μ.

Σῶμα μικρὸ, σχεδὸν κυλινδρικό, ἐπίπεδο στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Μικρὴ ἀπόφυση στὸ πλευρὸ ὡς ὠτίο. Στὸ κάτω μέρος, στὴ θέση τῆς βάσης στέλεχος-πόδι. Τὸ ἴδιο περιέργο σπᾶσιμο στὴν ὀ.π. ὅπως στὸ 107.

Πρβ. 104, 107, 103 (πίν. 25, 26).

- 107.** A3719. Πίν. 26. Λεῖπουν ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτήρα καὶ τὸ πόδι. Πηλὸς καστανός, γάνωμα καστανομέλανο. Ὑψ. 0.02 μ. Διάμ. 0.036 μ. Διάμ. ποδιοῦ 0.018 μ.

Σχῆμα ὅμοιο με αὐτὸ τῶν 104, 106, 103. Σῶμα κυλινδρικό πάνω σὲ ψηλὸ στέλεχος-πόδι. Τὸ ἄνω μέρος ἐπίπεδο με μικρὴ ὀ.π. Μυκτήρας βραχὺς καὶ στενός.

Πρβ. 103, 104 (πίν. 25).

ΠΛ8. ΑΣΚΟΣ - ΛΥΧΝΟΣ

Ὁ λύχνος 108 εἶναι τὸ μοναδικὸ παράδειγμα μιᾶς σπάνιας μορφῆς λύχνων, τόσο στὸ σύνολο τῶν λύχνων τῆς Πέλλας ὅσο καὶ εὐρύτερα. Ἐνῶ παραδείγματα κλειστῶν ἀσκόμορφων λύχνων ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. τόσο στὴν Ἀθηναϊκὴ Ἀγορά (HT 26 B), ὅσο καὶ στὸν Κεραμεικὸ (Scheibler ASL)¹⁰¹, εἶναι γνωστά, ἀντίθετα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Μακεδονίας δὲν ὑπάρχουν ἀρκετοὶ λύχνοι οὔτε καὶ ἀργότερα, στὸ β' μισὸ τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ., ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναγνώριση τοῦ τύπου. Ὁ 108 ἀπὸ τὴν Πέλλα ἔχει ὀρισμένες ἀναλογίες με τὸ λύχνο ἀπὸ τὴν Πριήνη ἀρ. 161 (Βερολίνο)¹⁰², ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται στὸν 3ο αἰῶνα π.Χ. Ἡ χρονολόγησις αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἰσχύσει καὶ γιὰ τὸ λύχνο τῆς Πέλλας μόνο χάρις στὶς μορφολογικὲς ὁμοιότητες, με σύγχρονους μικροὺς λύχνους, ἀφοῦ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα δὲν παρέχουν καμία σχετικὴ χρονολογικὴ στήριξις¹⁰³. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἀκόμη ἡ φανερὴ ἀναλογία τοῦ μικροῦ αὐτοῦ λύχνου καὶ τοῦ τύπου του πρὸς τοὺς ἐπίσης μικροὺς σύγχρονους λύχνους με κεντρικὸ στέλεχος¹⁰⁴, ὅπως δηλώνουν τὸ μικρὸ σφαιρικὸ σῶμα, ἡ ἀπόληξη τοῦ κεντρικοῦ διαμπεροῦς σωληνίσκου καθὼς καὶ ἡ ἡμικυκλικὴ ἀπόληξη τοῦ μικροῦ μυκτήρα. Ὅλα αὐτὰ τὰ γνωρίσματα ἐπιβεβαιώνουν τὴ χρονικὴ τοποθέτησις τῶν μικρῶν ἀσκόμορφων λύχνων στὰ μέσα τοῦ 3ου αἰῶνα π.Χ.¹⁰⁵.

- 108.** A3972 (1692, I, δρόμος 1Δ). Εἰκ. 8. Πίν. 26. Λείπει μικρὸ θραῦσμα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος. Πηλὸς γκριζός, γάνωμα καστανόγκριζο. Ὑψ. 0.055 μ. Διάμ. β. 0.037 μ.

Μικρὴ δακτυλιωτὴ βάση. Σῶμα σχεδὸν σφαιρικὸ, φέρει στὸ κέντρο διαμπερὴ σωληνίσκο ποὺ προεξέχει ἀρκετὰ, ἐνῶ ἡ ὀ.π. βρίσκεται κάπως πλάγια ὅπως καὶ ὁ πολὺ μικρὸς — σχεδὸν ἀνύπαρκτος — μυκτήρας. Ὁ σωληνίσκος πιθανότατα χρησίμευε γιὰ τὴ στήριξις τοῦ λύχνου ἀντίστοιχα πρὸς τοὺς *Stocklampen*.

101. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 84 κέ. (HT 26 B - β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.). SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 43, ἀρ. 229-232 (ASL - β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.).

102. Βλ. σχετικὰ WIEGAND - SCHRADER, *Priene*, 449, εἰκ. 556, ἀρ. 161. BRONEER, *Isthmia* III, 22 (unclassified hellenistic lamps).

103. Βλ. σημ. I. Ἀκόμη ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 133 κέ.

104. Πρβ. τοὺς μικροὺς λύχνους με κεντρικὸ στέλεχος στὸ κάτω μέρος. Γιὰ τὰ ἐπιμέρους χαρακτηριστικὰ SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 43 καὶ 44 κέ. (STL 1 - STL 2). BAILEY, *BML* I, Q 272, πίν. 46-47 (Κνίδος, τελευταῖο τέταρτο τοῦ 3ου - ἀρχές τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.).

105. Ἡ χρονολογικὴ διαφορά τοῦ λύχνου ἀπὸ τοὺς ἀττικοὺς τύπους τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. εἶναι δικαιολογημένη γιὰ τὴ ὁμοιότητα ἀνάμεσά τους, ὡς πρὸς τὸ ἀσκόμορφο σχῆμα, εἶναι πολὺ γενικὴ καὶ ἐξωτερικὴ.

Πρβ. Κανένα ὄμοιο.

Βιβλ. Wiegand - Schrader, *Priene* 449, ἀρ. 161, εἰκ. 556. Howland, *Athenian Agora IV*, ἀρ. 372 (HT 26 B - τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 40. Broneer, *Isthmia III*, 22.

Μέσα τοῦ 3ου αἰώνα π.Χ.

ΠΛ9. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΣΦΑΙΡΙΚΟΙ - ΦΑΚΟΕΙΔΕΙΣ ΛΥΧΝΟΙ

Οἱ λύχνοι τῆς ὀλιγάριθμης αὐτῆς σειρᾶς ἔχουν ὄμοιο, σχεδὸν ταυτόσημο, σχῆμα τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἐπιγονικὸ τῶν φακοειδῶν λύχνων (Scheibler FSL 3)¹⁰⁶. Γύρω ἀπὸ τὴ στενὴ ὀ.π. δὲν ὑπάρχει οὐσιαστικὰ κανένα διαμορφωμένο περιχέλιμα. Ἐπίσης χαρακτηριστικὸς γιὰ τὸ σχῆμα εἶναι ὁ σχετικὰ μεγάλος μυκτήρας μὲ τὸ εὐρὸ καὶ τετράγωνο σχῆμα καὶ τὴ μεγάλη ὀπή καύσης¹⁰⁷.

Οἱ λύχνοι αὐτοὶ ἀποδίδουν ἐγγώρια παραγωγή, ἐνῶ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα στὴν Πέλλα εἶναι ἀσήμαντα, ἔτσι ὥστε ὁ χρονολογικὸς τους προσδιορισμὸς προκύπτει ἀπὸ τὴ μορφολογικὴ ἐξέτασή τους. Χρήσιμα βέβαια ἀποδεικνύονται καὶ πάλι τὰ παράλληλα παραδείγματα ἀπὸ τὰ ταφικὰ σύνολα τῶν λαξευτῶν τάφων τῆς Βέροιας¹⁰⁸, ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ σύνολο τοῦ ἀπὸ παλιὰ γνωστοῦ ἐλληνιστικοῦ τάφου στὶς Σάρδεις (περὶ τὸ 190 π.Χ.)¹⁰⁹. Τὰ παράλληλα αὐτὰ καὶ ἡ μορφή τοῦ μυκτήρα ὀδηγεῖ στὶς ἀρχές τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. Ἀξίζει ἐδῶ ἀκόμη νὰ ἀναφερθεῖ καὶ ὁ λύχνος 1977/139 ἀπὸ τὸν τάφο Β τῆς τομῆς Ο.Υ.Θ., ποῦ χρονολογεῖται στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ., γεγονὸς ποῦ δίνει καὶ τὸ νεότερο χρονολογικὸ ὄριο τῆς μορφῆς αὐτῆς¹¹⁰. Ὅπως προαναφέρθηκε, οἱ λύχνοι εἶναι ἐγγώριοι, ὅμως συγγενικὲς μορφές συναντᾶ κανεὶς στοὺς κορινθιακοὺς λύχνους (πρβ. τὸν τύπο Χ ἀπὸ τὴν Ἴσθμία), ἀκόμη καὶ ἡ J. Scheibler ὑποθέτει ὅτι λ.χ. οἱ ὄμοιοι λύχνοι 582-585 ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ ἔχουν κορινθιακὴ προέλευση¹¹¹.

- 109.** A3929 (1961, I, δρόμος 2). Πίν. 26. Ἄκεραιος, ἐκτὸς ἀπὸ μικρὲς κακώσεις. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ὑψ. 0.026 μ. Διάμ. β. 0.05 μ. Μῆκ. 0.08 μ.
Χωρὶς βάση. Σῶμα σφαιρικὸ μὲ μικρὸ ὀτίο στὸν ὄμο καὶ χωρὶς ἰδιαίτερη διαμόρφωση γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα μικρὸ αὐλάκι. Μυκτήρας στενός, ἐπιμήκης μὲ σχεδὸν τετράγωνη ἀπόληξη.
Πρβ. 110 (πίν. 27).
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos XI*, ἀρ. 289 (περὶ τὸ 150 π.Χ.), πίν. 51 (FSL 3), ἀρ. 582-585, πίν. 84-85 (2ος αἰ. π.Χ.), Κ. Braun, *AM* 85, 1970, 162, ἀρ. 212, πίν. 77. Howland, *Athenian Agora IV*, ἀρ. 424 (β' τέταρτο - γ' τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 41 (HT 31).
Τέλος τοῦ 3ου - ἀρχές τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.
- 110.** A3893. Πίν. 27. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτήρα. Πυλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα κόκκινο-καστανό. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.047 μ.
Χωρὶς βάση. Σῶμα σφαιρικὸ μὲ μικρὸ ὀτίο στὸν ὄμο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στενὸ κοῖλο περιχέλιμα. Μεγάλος σωληνωτὸς μυκτήρας.

106. Βλ. σχετικὸ κεφάλαιο. Κύρια διαφορὰ ἡ ἔλλειψη βάσης ἀπὸ τοὺς ἐλληνιστικοὺς αὐτοὺς λύχνους.

107. Ἡ διαφορὰ στὸ μέγεθος δὲν παίζει κανένα ρόλο στὴ χρονολόγηση τοῦ τύπου τοῦ λύχνου.

108. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, ἀρ. Π 1456, πίν. 49-50 (μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.)

109. *AJA* 26, 1922, 402, εἰκ. 10 (Σάρδεις).

110. Βλ. ἐπίσης ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἀρ. 28, πίν. 8β, 9α.

111. SCHEIBLER, *Kerameikos XI*, 94 (μὲ σχετικὰ παραδείγματα καὶ βιβλιογραφία), πίν. 84-85. Ἐπίσης BRONEER, *Isthmia* 22 κέ. (τύπος Χ).

- Πρβ. 109 (πίν. 26).
Βιβλ.: Ό,τι στὸν Α 3929. Broneer, *Isthmia*, 218, πίν. 18, 4 (μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. - τύπος Χ).
111. Α3380 (1961, I, δρόμος 3, βάθ. 1.60 μ.). Πίν. 27. Λείπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.028 μ. Μῆκ. 0.092 μ.
Όμοιος μὲ 109, 114 (πίν. 26, 28).
112. Α1927 (Π2). Πίν. 27. Ἀκέραιος. Ό πηλὸς κοκκινωπός, τὸ γάνωμα καστανὸ καὶ ἀπολεπισμένο.
Ύψ. 0.03 μ.
Πρβ. 110 (πίν. 27).
113. Α2358 (Π2). Εἰκ. 8. Πίν. 27. Λείπει τμήμα τοῦ ὄμου. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.031 μ. Διάμ. β. 0.043 μ.
Όμοιος μὲ τοὺς 110, 112 (πίν. 27).
114. Α2036. Εἰκ. 8. Πίν. 28. Λείπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα, ἀπολείσματα στὸ γάνωμα. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.028 μ. Μῆκ. 0.095 μ.
Χωρὶς βάση, σῶμα καμπύλο καὶ κωνικό. Στὸ κάτω μέρος στενότερο καὶ ἐπίπεδο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατὺ ἐλαφρὰ κοῖλο περιχειλῶμα. Μυκτῆρας μεγάλος.

ΠΑ10. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΑΣΚΟΜΟΡΦΟΙ ΛΥΧΝΟΙ

Πρόκειται γιὰ τὸν βασικὸ τύπο ἑλληνιστικῶν λύχνων μὲ πολλὲς μάλιστα παραλλαγές, ὁ ὁποῖος γνωρίζει μεγάλη διάδοση, τουλάχιστον στὴν περιοχή τῆς Μακεδονίας¹¹². Στὴν πολυάριθμη ὁμάδα ἀπὸ τὴν Πέλλα ὁ κύριος αὐτὸς τύπος ἔχει νὰ δείξει σχετικὰ λίγα παραδείγματα. Ἀντίθετα οἱ δύο κύριες παραλλαγές του ἐμφανίζονται συχνότερα μὲ πολλὰ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν καὶ μιὰ πλούσια ὁμάδα.

Στὸν βασικὸ τύπο τὸ σχῆμα εἶναι μεγάλο ἀμφικωνικὸ καὶ πλατὺ. Ό μυκτῆρας εἶναι μεγάλος, ριζώνει σχεδὸν κοντὰ στὴ μικρὴ ὀ.π. ἐνῶ ἡ ὀπὴ καύσης εἶναι μεγάλη μὲ καμπύλη ἀπόληξη. Ἡ ὀ.π. ἔχει νὰ δείξει μεγάλο περιχειλῶμα μὲ ὑπερυψωμένη τὴν περιφέρεια, ὅπου κατὰ κανόνα σχηματίζεται ἓνα πλαστικὸ δαχτυλίδι. Ἡ βάση εἶναι ψηλὴ, δισκόμορφη, ὄχι ιδιαίτερα διαμορφωμένη. Κύριο χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ μεγάλη δακτυλιόσχημη λαβὴ πὺ συνδυάζεται σὲ ὀρισμένα παραδείγματα μὲ ἓνα σιγμοειδὲς ὠτίο. Τὰ μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι τυπικὰ γιὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς λύχνους, κοινὰ γιὰ σειρὰ ἑλληνιστικῶν τύπων¹¹³. Παράλληλα τὰ ιδιαίτερα γνωρίσματα ὀδηγοῦν σὲ συγγενικοὺς τύπους, ὅπως αὐτὸς ὁ λεγόμενος τῆς Ἐφέσου, ἢ τῆς Κνίδου, μὲ διαφορὲς στὸν μυκτῆρα ἢ τὸν τρόπο κατασκευῆς¹¹⁴.

Ἀντίστοιχος τύπος δὲν ἐπισημάνθηκε στὸν ἑλληνιστικὸ ἀττικὸ Κεραμεικὸ καὶ μόνο ἐπιλεκτικὰ μποροῦν νὰ ἀναγνωριστοῦν μερικὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα λύχνων γιὰ τὸ διάστημα τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ. (πρβ. Scheibler SSL 3 καὶ 4)¹¹⁵. Εὐρύτερο πλαίσιο προσφέρει ὁ κορινθιακὸς τύπος Broneer XII, πὺ καλύπτει τὸ μεγάλο διάστημα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰῶνα ὠς τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ.¹¹⁶ καὶ περιλαμβάνει περισσότερες μορφές καὶ παραλλαγές τοῦ τύπου μὲ ἀντίστοιχους χρονικὰ τοὺς ἀττικοὺς HT 34 A καὶ Scheibler SSL 1.

112. Βλ. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 136 κέ. ΑΝΑΡΟΝΙΚΟΣ, *ΑΕ*, 1955, 31 κέ.

113. Πρβ. SCHEIBLER, *Kerameikos XI*, 52 κέ. (FSL 3). HOWLAND, *Athenian Agora IV* (τύποι HT 33 A, HT 34 A καὶ B), 101 κέ. 104 κέ. SCHÄFER, *Pergamon*, 120. H Goldman (ed.), *Excavations at Tarsus 1950*, 88 κέ. (ὁμάδα IV). BRUNEAU, *Délos XXVI*, 22 κέ.

114. BRUNEAU, *Délos XXVI*, 33 κέ.

115. SCHEIBLER, *Kerameikos XI*, 54 κέ., πίν. 55.

116. BRONEER, *Corinth IV*₂ (γιὰ τὴ χρησιμοποίησι τοῦ συστήματος Broneer βλ. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ *Βέροια*, 134 κέ). Ἀκόμη γιὰ τοὺς σύγχρονους ἀττικοὺς τύπους, SCHEIBLER, *Kerameikos XI*, 113 κέ.

Οί λύχνοι τῆς Πέλλας, παρὰ τὶς ὁμοιότητες μὲ ἀνάλογους ἑλληνιστικοὺς λύχνους ἀπὸ ἄλλες περιοχές, φαίνεται ὅτι ἔχουν μιὰ ἀνεξάρτητη ἐξέλιξη, βραδεία βέβαια καὶ ἀνάλογη μὲ τὸ χρονικὸ πλαίσιο πὸ διαμορφώνεται στὴν τελευταία φάση τῆς ἀρχαίας πόλης: Διατηροῦν ἀκόμη τὸ παλιότερο μελανὸ γάνωμα-ἐπίχρῖσμα, ἐνῶ τὸ μεγάλο μέγεθος πολλῶν παραδειγμάτων καὶ ἡ καμπύλη ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα φανερώνει τὴν ἐμμονὴν στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πρώιμης φάσης τοῦ τύπου¹¹⁷. Ἡ βραδεία αὐτὴ ἐξέλιξη τῶν ἑλληνιστικῶν μορφῶν καὶ ἡ ἐπιλεκτικὴ διαμόρφωση τῶν τύπων, ἰδιαίτερα στὴ Μακεδονία, σημαίνουν ἀναγκαστικὰ καὶ μιὰ βέβαιη χρονολογικὴ ἀξιολόγηση, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τὴ βοήθεια μόνο ἄλλων ἐξωτερικῶν (ἀνασκαφικῶν κλπ.) δεδομένων.

Τὰ ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα γιὰ τοὺς λύχνους τοῦ τύπου ΠΛ10 ἀπὸ τὴν Πέλλα εἶναι λίγα: Ὅρισμένα παραδείγματα τοῦ τύπου ἔχουν βρεθεῖ στὸ στρώμα καταστροφῆς τῶν I₂ καὶ I₃ μαζί μὲ λύχνους κατασκευασμένους μὲ μήτρα¹¹⁸. Ἡ χρονολόγηση τοῦ στρώματος στὶς ἀρχές τοῦ Iου αἰῶνα π.Χ.¹¹⁹ προσφέρει ἓνα χρονολογικὸ σημεῖο γιὰ τὸν τύπο τῶν λύχνων πὸ φανερώνει τὴ μεγάλη διάρκειά του. Ἀσφαλέστερη ὅμως χρονολογικὴ στήριξη στὸν τύπο προσφέρουν τὰ ταφικὰ σύνολα τῆς ἀρχαίας Βέροιας, πὸ χρονολογοῦνται γενικὰ στὸ α' μισὸ τοῦ 2ου αἰῶνα καὶ λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ ἴδιου αἰῶνα¹²⁰. Τὰ παραδείγματα τοῦ τύπου φτάνουν σὲ ἰκανὸ ἀριθμὸ ἀνάμεσα στὰ κτερίσματα τῶν τάφων καὶ κυρίως αὐτῶν πὸ χρονολογοῦνται στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ. ἢ καὶ λίγο μετὰ καὶ προσφέρουν ἓνα σημαντικὸ χρονολογικὸ στήριγμα γιὰ τὸν τύπο αὐτὸν στὴ Μακεδονία. Παράλληλα ὅμως τὰ παλιότερα χρονολογικὰ ὄρια προσφέρουν καὶ πάλι οἱ ἀντίστοιχοι λύχνοι ἀπὸ τοὺς πρώιμους τάφους στὴ Βέροια, οἱ ὁποῖοι ἀποδεικνύουν μιὰ πρώιμη ἐμφάνιση τοῦ τύπου στὸ τέλος τοῦ 3ου - ἀρχές τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ.¹²¹.

ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ Α.

Ἡ παραλλαγή Α ἔχει τὸ βασικὸ ἀμφικωνικὸ σχῆμα τοῦ ἀρχικοῦ τύπου σὲ μιὰ ἀπλουστευμένη μορφή· τὸ περιχέλωμα εἶναι ὅμοια διαμορφωμένο, ἀλλὰ στενὸ καὶ ἀβαθές. Λιγότερο ἀκόμη φροντισμένη ἀπὸ τὸν ἀρχικὸν τύπο εἶναι ἡ διαμόρφωση τοῦ κάτω μέρους καὶ τῆς βάσης, ἐνῶ σὲ ὁρισμένα παραδείγματα λείπει παντελῶς ὁποιαδήποτε διαμόρφωση βάσης¹²². Τὸ μικρὸ λοβωτὸ ὠτίο παρατηρεῖται συχνά, ἐνῶ δὲν ὑπάρχουν λύχνοι τῆς παραλλαγῆς μὲ κανονικὴ λαβή.

Ὁ χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τῆς παραλλαγῆς καὶ ἡ διάδοση εἶναι θέματα ἀρκετὰ δύσκολα. Πρέπει νὰ θεωρηθεῖ οὐσιαστικὰ σύγχρονα μὲ τὸν ἀρχικὸν τύπο, τουλάχιστον στὴν παλιότερή του φάση, γιὰ τὴν πραγματικότητά τόσο στὴ Βέροια, ὅσο καὶ στὴν Πέλλα βρίσκονται συγχρόνως στὶς ἴδιες στρωματογραφικὲς ομάδες. Συναντᾶται ὅμως καὶ σὲ λίγο νεότερες ομάδες, μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ. Οὐσιαστικὰ ἀνταποκρίνονται στὴν ομάδα SSL 1, τὴν ὁποία ἡ J. Scheibler χρονολογεῖ ἀνάμεσα στὰ 200-140 π.Χ.¹²³ καὶ ἡ χρονολόγηση αὐτὴ βρίσκει ἐπιβεβαίωση στὰ δεδομένα τῶν ταφικῶν συνόλων στὴ Βέροια.

117. Ὁ τύπος, πρβ. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 52, FSL 3. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 104 κέ.

118. Πρβ. λύχνους κατασκευασμένους μὲ μήτρα.

119. Πρβ. ἀνάλογα δεδομένα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Πέλλα ἀπὸ τὶς νεότερες ἀνασκαφικὲς ἐρευνες καὶ κυρίως στὴν Ἀρχαία Ἀγορά. Βλ. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *Πήλινες Μῆτρες Πέλλας*.

120. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 136.

121. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 135.

122. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 136.

123. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 53 κέ.

ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ Β.

Ἡ παραλλαγή Β τοῦ ἀρχικοῦ τύπου τῶν ἀσκόμορφων λύχνων εἶναι ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον παράδειγμα ἐνδιάμεσης ἢ μεταβατικῆς δημιουργίας μὲ πολυπληθῆ παραδείγματα καὶ σύνθετη σημασία στὴν ἐξέλιξη τῶν λύχνων στὰ μέσα καὶ τὸ τέλος τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. Τὸ ἀμφικωνικὸ σῶμα τοῦ ἀρχικοῦ τύπου ἔχει μεταβληθεῖ σὲ κυλινδρικό-κωνικό. Βάση δὲν ὑπάρχει, παρὰ μόνο ἡ ἐπίπεδη κάτω ἐπιφάνεια τοῦ σώματος. Τὸ μικρὸ λοβωτὸ ὠτίο ἐμφανίζεται στὰ περισσότερα παραδείγματα. Ἄτονη εἶναι καὶ ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐπάνω μέρους καὶ τοῦ ἀβαθοῦς περιχειλώματος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Ὁ μυκτήρας ἔχει τὸ κοινὸ σχῆμα τῆς ὁμάδας μὲ κύριο γνώρισμα τὸ μεγάλος μέγεθος.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ παραλλαγή ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν ἀρχικὸν τύπον καὶ μορφολογικὰ τοποθετεῖται ἀνάμεσα στοὺς ἀσκόμορφους καὶ τοὺς κυλινδρικούς λύχνους.

Οὐσιαστικὰ οἱ λύχνοι τῆς παραλλαγῆς Β ἀνταποκρίνονται γενικὰ στὸν κορινθιακὸν τύπον Broneer XII, μὲ μιὰ ὅμως ἀνεξάρτητη ἐξέλιξη. Τὸ κυριότερο στοιχεῖο εἶναι ὅτι οἱ λύχνοι τοῦ τύπου καὶ τῶν παραλλαγῶν του γνωρίζουν μεγαλύτερη ζωὴ, πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ αὐτὴ τῶν παραδειγμάτων τοῦ κορινθιακοῦ τύπου Broneer XII, ὡς καὶ τὸ τέλος τοῦ 2ου αἰώνα¹²⁴. Γενικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ σχέση (σύνδεση) μὲ τοὺς ἄττικους τύπους καὶ κυρίως βέβαια μὲ τὸν HT 34 A (τέλος τοῦ 3ου - γ' τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.) ἢ τοῦ FSL 3 ἀπὸ τὸν Κεραμεϊκὸν¹²⁵. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι τοὺς Πελλαίους καὶ κατ' ἐπέκταση τοὺς ὑπόλοιπους λύχνους ἀπὸ τὴν Μακεδονία πρέπει νὰ τοὺς χρονολογήσουμε ὡς τὸ τέλος τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.

ΠΛΗ. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΚΥΛΙΝΔΡΙΚΟΙ ΛΥΧΝΟΙ

Τὰ μορφολογικὰ γνωρίσματα τῶν κυλινδρικών λύχνων εἶναι χαρακτηριστικὰ καὶ ἐπαναλαμβάνονται στὰ περισσότερα παραδείγματα σχεδὸν στερεότυπα. Τὸ σῶμα εἶναι κυλινδρικό ἢ ἑλαφρὰ κωνικό, χωρὶς διαμορφωμένη βάση καὶ μὲ ἓνα μικρὸ λοβό-ὠτίο στὴν περιφέρεια τοῦ πάνω μέρους. Ἡ διαμόρφωση τοῦ πάνω μέρους, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. εἶναι χαρακτηριστικὴ καὶ δίνει σχεδὸν μιὰ ἀντίληψη μεταλλικοῦ σκεύους. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ὑπάρχει μιὰ βαθειὰ καὶ πλατεῖα ἀυλάκωση μὲ ὑψωμένη τὴν ἀκραία περιφέρειά της. Ὁ μυκτήρας εἶναι μακρὸς καὶ πλατὺς σχεδὸν τετράγωνος στὴ θέση τῆς ὀπῆς καύσης.

Στὰ ἐπιμέρους τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἀνταποκρίνονται στὴν κοινὴ ἑλληνιστικὴ γλῶσσα τῶν τροχήλατων λύχνων καὶ μάλιστα σὲ μιὰ ἰδιαίτερα ὀψιμη φάση, ὅπως φανερώνει ἡ ζιγκ-ζάγκ ἀπόληξη τοῦ μυκτήρα¹²⁶. Ἐξάλλου ἡ διάπλαση αὐτῶν τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ γενικὰ τοῦ κυλινδρικοῦ τύπου φαίνεται νὰ μὴ σχετίζεται τόσο μὲ μιὰ χρονικὴ ἐξέλιξη τοῦ σχήματος ὅσο μὲ τὸν γεωγραφικὸ χῶρον ὅπου ἀναπτύσσεται. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ὡς τὸ τέλος τῆς περιόδου αὐτῆς στὴν Ἀθήνα δὲν ἐμφανίζεται αὐτὴ ἡ μορφή τοῦ μυκτήρα. Ἀντίθετα στὶς βορειοελληνικὲς καὶ ἀνατολικὲς περιοχὰς εἶναι μιὰ συνηθισμένη μορφή¹²⁷. Ἄλλη σημαντικὴ διαφορὰ ἀπὸ ἄττικὰ ἀνάλογα εἶναι ἡ ἔλλειψη τῆς μεγάλης ταινιωτῆς λαβῆς ἀπὸ τοὺς λύχνους τοῦ τύπου αὐτοῦ τῆς Πέλλας.

Ἀξιομνημόνευτη, καὶ ἴσως τὸ πλέον χαρακτηριστικὸ γνώρισμα, εἶναι ἡ ἔντονα «μεταλλικὴ» διαμόρφωση τοῦ ἄνω μέρους, ἐντονότερη σὲ σύγκριση μὲ τὰ ἀντίστοιχα ἄττικὰ παρα-

124. Ἡ χρονικὴ διάρκεια τοῦ τύπου XII κατὰ Broneer φτάνει τὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. BRONEER, *Corinth IV*, 53.

125. SCHEIBLER, *Kerameikos XI*, 50 κέ. HOWLAND, *Athenian Agora IV*, 104 κέ.

126. Πρβ. HOWLAND, *Athenian Agora IV*, 162. SCHEIBLER, *Kerameikos XI*, 117 κέ. BRUNEAU, *Délos*, 19 κέ.

127. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 137. BAILEY, *BML I*, Q488, Q449, πίν. 86. GOLDMAN, *Tarsus I*, 88, εἰκ. 93 (ὁμάδα III).

δείγματα. Τὸ «μεταλλικὸ» στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν σημαίνει ὀπωσδήποτε μεταλλικὰ πρό-
τυπα ἢ μίμηση, ἀλλὰ περισσότερο ἓνα τρόπο διάπλασης καὶ ἀπόδοσης.

Συνοψίζοντας, δὲν μπορούμε νὰ ἔχουμε ἀληθινὴ ἀντιστοιχία στοὺς ἀττικοὺς λύχνους καὶ
τοὺς μακεδονικοὺς ὡς πρὸς κοινούς τύπους. Ὁ τύπος τῶν κυλινδρικών λύχνων φαίνεται νὰ
εἶναι εὐρύτερα γνωστός στὰ μεγάλα ἑλληνιστικὰ κέντρα στὴν ἑλλαδικὴ περιφέρεια, ἀλλὰ μὲ
ποικίλες μορφές¹²⁸.

Τὸ θέμα τῆς μορφολογικῆς ἐξέλιξης τοῦ τύπου εἶναι αὐτὴ τῆ φορὰ γενικὰ συνδεδεμένο μὲ
τὴ χρονολογικὴ τοποθέτηση.

Στὴν περίπτωση τοῦ τύπου τῶν κυλινδρικών λύχνων ὑπάρχουν ἀρκετὰ στοιχεῖα καὶ γιὰ
αὐτὸ δὲν εἶναι ἰδιαίτερα δύσκολος ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς, ἂν καὶ τὰ σχετικὰ ἀνασκαφικὰ
δεδομένα τῆς ἴδιας τῆς Πέλλας εἶναι λίγα. Αὐτὰ ὅμως συμπληρώνονται ἀπὸ ἀνασκαφικὲς
πληροφορίες ὅπως αὐτὲς τῶν κλειστῶν ταφικῶν συνόλων τῆς Βέροιας, ποὺ προσφέρουν ἓνα
σταθερὸ πλαίσιο. Ἀνάμεσα στὶς ταφὲς τῆς Βέροιας ἐμφανίζεται ὁ τύπος στὶς νεότερες, λίγο
δηλ. μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. Στὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τῆς Πέλλας, τὸ κύριο
στοιχεῖο εἶναι ἡ σύγχρονη καὶ παράλληλη ἐμφάνιση τῶν λύχνων τοῦ τύπου κυλινδρικών
λύχνων καὶ ἐκείνων μὲ μήτρα.

Ὅλα τὰ παραπάνω ἐπιτρέπουν τὴ διαγραφὴ τῆς παρακάτω εικόνας: Ὁ τύπος τῶν κυλιν-
δρικών λύχνων ἀνήκει στοὺς τελευταίους ἑλληνιστικοὺς τροχήλατους μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου
καὶ ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 1ου αἰώνα π.Χ., τουλάχιστον γιὰ τὴν Πέλλα, συγχρόνως μὲ τοὺς λύ-
χνους τοὺς κατασκευασμένους μὲ μήτρα. Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐμφάνισής τους συμπύπτουν, ὅπως
φανερώνουν τὰ δεδομένα τῶν ταφικῶν συνόλων τῆς Βέροιας¹²⁹, μὲ τοὺς λύχνους τῆς δεύτε-
ρης παραλλαγῆς τῶν ἀσκόμορφων λύχνων, στοὺς ὁποίους φαίνεται ὅτι δανεῖζουν μορφολο-
γικὰ χαρακτηριστικὰ (μέσα ἢ λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.). Ἐπιστρέφοντας στὸ α΄
μισὸ τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ., παρατηροῦνται οἱ ἀσκόμορφοι λύχνοι, κυρίως ἡ πρώτη παραλλαγὴ
ποὺ εἶναι πολυπληθὴς καὶ συνηθισμένη, ἐνῶ τὴν ἀρχὴ τοῦ τύπου πρέπει νὰ τὴν τοποθετή-
σουμε στὸ τέλος τοῦ 3ου αἰώνα π.Χ. Οἱ φακοειδεῖς λύχνοι καὶ οἱ ὄψιμοι λύχνοι μὲ σφαιρικὸ
ῶμο πρέπει νὰ ἔπαιξαν ἓνα ρόλο στὴ διαμόρφωσή του.

- 115.** A1414 (1958, I, βᾶθ. 1.30 μ). Εἰκ. 9. Πίν. 28. Λεῖπουν ἡ δακτυλιωτὴ λαβὴ, ἡ ἀπόληξη τοῦ
μυκτήρα καὶ τμῆμα τῆς βάσης. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό-καστανὸ ἀμαυρὸ. Ὑψ. 0.059 μ.
Διάμ. β. 0.077 μ. Μῆκ. 0.142 μ.
Βάση δακτυλιωτὴ, κάτω ἀγάνωτη. Σῶμα εὐρὸ μὲ πλατὺ ῶμο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. μικρὸ περιχει-
λωμα. Κάθετα στὸν ῶμο δακτυλιωτὴ λαβὴ.
Πρβ. 116 (πίν. 29).
Βιβλ.: Λιλιμπάκη, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἀρ. 338, πίν. 120. Ὅρισμένες γενικὲς μορφολογικὲς ἀνα-
λογίες μὲ ροδίτικους λύχνους: Bailey, *BML* I, Q391, Q393, πίν. 78-81 (3ος αἰ. π.Χ.).
Τέλος τοῦ 3ου - ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.
- 116.** A1523 (Π1). Εἰκ. 9. Πίν. 29. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτήρα. Πηλὸς κοκκινωπός-καστανός,
γάνωμα καστανό, ἀπολεπισμένο. Ὑψ. 0.06 μ. Διάμ. β. 0.63 μ. Διάμ. ἄνω 0.09 μ.
Βάση δισκόμορφη. Σῶμα σχεδὸν καμπύλο μὲ πλατὺ λοξὸ ῶμο, ποὺ ὑψώνεται γύρω ἀπὸ τὸ πλατὺ
καὶ κοῖλο περιχειλωμα τῆς ὀ.π. Στὴν περιφέρεια τοῦ ῶμου σιγμοειδὲς ὠτίο. Μεγάλος μυκτήρας.
Πρβ. 127, 177, 121, 122, 129, 115, 124 (πίν. 28, 31, 32, 33, 34, 46).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, ἀρ. 193, πίν. 4c (2ος - 1ος αἰ. π.Χ. après la provenance de 196, 197,
198).

128. Πρβ. Broneer, τύπος XII καὶ XVI. BRONEER, *Corinth IV*, 52 καὶ 58.

129. Βλ. ἄνω σημ. 127.

Ἄρχες τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.

117. A1589 (1958, I, βάθ. 1.60 μ.). Πίν. 29. Ἀκέραιος, ἐκτὸς ἀπὸ μικρὲς κακώσεις στὴν ἐπιφάνεια τοῦ σώματος. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μελανό-ἀμαυρό. Ὑψ. 0.029 μ. Διάμ. β. 0.049 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.015 μ.
Βάση ἀγάνωτη δισκόμορφη. Σῶμα μὲ γωνιῶδες περίγραμμα. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ ὄμου ὑψώνεται γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ὅπου ἀπλὸ λοξὸ περιχέλωμα. Στὸν ὄμο σιγμοειδὲς ὠτίο-λοβός. Μυκτῆρας μακρὸς μὲ τοξωτὴ ἀπόληξη.
Βιβλ.: Ανδρόνικος, *AE*, 1955, ἀρ. 4, εἰκ. 3 καὶ 6. Δρούγου - Τουρατσόγλου, *Βέροια*, ἀρ. Π 1459, πίν. 49.
118. A2901. Πίν. 30. Ἀκέραιος. Πηλὸς κοκκινωπός-καστανός, γάνωμα κστανό-γκρίζο. Ὑψ. 0.049 μ. Βάση δισκόμορφη, σῶμα ἐξαιρετικὰ πλατὺ ἀμφικωνικὸ μὲ γωνιῶδες περίγραμμα. Ὁμος ὑπερυψωμένος μὲ σιγμοειδὲς ὠτίο στὴν περιφέρεια. Γύρω ἀπὸ τὴ σχετικὰ μικρὴ ὀ.π. κοῖλο καὶ πλατὺ περιχέλωμα. Μυκτῆρας πλατὺς μὲ τρεῖς στενὲς ἀπολήξεις.
Πρβ. 124 (πίν. 32).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, ἀρ. 154, πίν. 3 (β' μισὸ τοῦ 2ου - 1ου αἰ. π.Χ.).
Μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.
119. A2902. Πίν. 30. Ἀκέραιος μὲ κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα κστανό. Ὑψ. 0.034 μ. Διάμ. β. 0.049 μ. Διάμ. ἄνω 0.032 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ 118.
Πρβ. 118, 124, 116 (πίν. 29, 30, 32).
120. A3100 (1960, I3, κατώτατο στρώμα). Πίν. 30. Λείπουν ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα καὶ τμήμα τοῦ ὠτίου. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μελανό, ἀμαυρό, λεπτό. Ὑψ. 0.034 μ. Διάμ. 0.044 μ.
Βάση δισκόμορφη, κάτω ἀγάνωτη καὶ ἐλαφρὰ κοίλη. Σῶμα ἀμφικωνικὸ. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. περιχέλωμα κοῖλο. Στὸν ὄμο μικρὸ λοβωτὸ ὠτίο. Μυκτῆρας μακρὸς.
Πρβ. 117, 118 (πίν. 29, 30).
Βιβλ.: Ανδρόνικος, *AE*, 1955, ἀρ. 1, εἰκ. 3. Δρούγου - Τουρατσόγλου, *Βέροια*, ἀρ. Π1386, πίν. 23.
121. A3374 (1961, I3, βάθ. 0.70 μ.). Πίν. 31. Λείπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα κστανό. Ὑψ. 0.058 μ. Διάμ. β. 0.071 μ. Διάμ. ἄνω 0.11 μ.
Βάση δισκόμορφη, κάτω κοίλη καὶ ἀγάνωτη. Σῶμα μὲ σχῆμα λαγύνου ἀμφικωνικοῦ. Στὴν περιφέρεια τοῦ ὄμου σιγμοειδὲς ὠτίο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. χωριστὸ κοῖλο ψηλὸ περιχέλωμα. Μυκτῆρας μεγάλος καὶ ἐπιμήκης.
Πρβ. 122, 116, 129, 118 (πίν. 29, 30, 31, 34).
Βιβλ.: Λιλιμπάκη, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἀρ. 47, σχέδ. 21 καὶ ἀρ. 376, σχέδ. 60 καὶ πίν. 8.
Μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.
122. A3375. Πίν. 31. Λείπουν τμήματα ἀπὸ τὸ σῶμα. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα κστανό. Ὑψ. 0.044 μ. Διάμ. β. 0.052 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.045 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ 121 μὲ περισσότερο γωνιῶδες περίγραμμα.
Πρβ. 121 (πίν. 31).
Βιβλ.: Λιλιμπάκη, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἐπίσης ἀρ. 338, σχ. 51, πίν. 120.
Μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.
123. A3630 (1962, I6, στρώμα 2). Πίν. 32. Λείπει σχεδὸν τὸ μισό. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.038 μ. Διάμ. β. 0.05 μ. Μῆκ. 0.095 μ.
Βάση δισκόμορφη, ἀγάνωτη κάτω. Σῶμα μὲ γωνιῶδες περίγραμμα. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. κοῖλο περιχέλωμα καὶ στὴν περιφέρεια ὑπερυψωμένο περιθώριο.
Πρβ. 121, 122 (πίν. 31).
124. A3770 (1962, I6, στρώμα 2). Πίν. 32. Λείπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα, ἐνῶ στὴν ἐπιδερμίδα ἀπολείψματα. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα κστανό-μελανό. Ὑψ. 0.047 μ. Διάμ. β. 0.059 μ. Διάμ. ἄνω 0.045 μ.
Βάση δισκόμορφη ψηλῆ. Σῶμα μὲ γωνιῶδες περίγραμμα. Ὁ ὄμος ὑψωμένος γύρω ἀπὸ τὸ κοῖλο

περιχέλιωμα τῆς σχετικὰ μικρῆς ὀ.π. Στὴν περιφέρεια τοῦ ὄμου σιγμοειδῆς ὄτιο.
Πρβ. 116, 129, 115, 121, 122, 128, 127 (πίν. 28, 29, 31, 33, 34).
Μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.

125. A3629 (1962, I₂). Πίν. 32. Λεῖπουν ὁ μυκτήρας καὶ μεγάλο τμήμα τοῦ σώματος. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα κοκκινωπό. Ύψ. 0.025 μ. Μῆκ. 0.04 μ.
Χαρακτηριστικὰ σχήματος ὅμοια μετὸ 194.
126. A3896 (1960, I₃, 0.90 μ.). Εἰκ. 9. Πίν. 33. Ἐκέραιος ἐκτὸς ἀπὸ κακώσεις στὴν ὀ.π. Ἀπολείσματα. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ύψ. 0.043 μ. Διάμ. β. 0.068 μ. Διάμ. ἄνω 0.09 μ.
Βάση δισκόμορφη ψηλὴ, κάτω ἀγάνωτη. Σῶμα ἀμφικωνικὸ μετὸ γωνιώδες περίγραμμα. Στὸν πλατὺ ὄμο σιγμοειδῆς ὄτιο. Μυκτήρας μακρὸς μετὸ πλατεῖα καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. 127, 115, 130 (πίν. 28, 33, 34).
Μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.
127. A5254. Εἰκ. 9. Πίν. 33. Ἐκέραιος. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ύψ. 0.05 μ. Διάμ. β. 0.062 μ. Διάμ. μεγ. 0.086 μ.
Βάση ψηλὴ, δισκόμορφη, ἀγάνωτη στὸ κάτω μέρος. Σῶμα μετὸ γωνιώδες περίγραμμα, πλατὺ ὄμο, ὅπου σιγμοειδῆς ὄτιο. Μυκτήρας μεγάλος μετὸ πλατεῖα καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. 121, 122, 129 (πίν. 31, 34).
128. A5261. Πίν. 34. Λεῖπει ἢ ἀπόληξη τοῦ μυκτήρα. Ἀπολείσματα. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.049 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μετὰ 127, 197. Ἡ διαφορὰ βρίσκεται στὸ μικρότερο μέγεθος καὶ τὸ ἐντονότερα καμπύλο περίγραμμα.
Πρβ. 127, 177, 121 (πίν. 31, 33, 46).
Βιβλ.: Λιλιμπάκη, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἀρ. 338, πίν. 120.
Μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.
129. A5844 (1964, I₄, βᾶθ. 0.60 μ.). Πίν. 34. Λεῖπουν ἢ ἀπόληξη τοῦ μυκτήρα καὶ ἢ δακτυλιωτὴ λαβή. Πηλὸς καστανοκόκκινος, γάνωμα μελανό-καστανό, ἀμαυρό. Ύψ. 0.053 μ. Διάμ. β. 0.075 μ. Διάμ. ἄνω 0.058 μ.
Βάση ψηλὴ κωνικὴ, στὸ κάτω μέρος ἀγάνωτη. Σῶμα ἀμφικωνικὸ μετὸ γωνιώδες περίγραμμα, μετὸ σιγμοειδῆς ὄτιο καὶ δακτυλιωτὴ λαβὴ στὴν περιφέρεια τοῦ ὄμου. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ὑπερυψωμένο περιχέλιωμα. Μυκτήρας μεγάλος ἐπιμήκης.
Πρβ. 115, 149 (πίν. 28, 39).
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora IV*, ἀρ. 446, πίν. 42 (τελευταῖο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), HT 35 A.
Μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.
130. A5847. Πίν. 34. Λεῖπει ἢ ἀπόληξη τοῦ μυκτήρα. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος πορτοκαλόχρωμος. Γάνωμα μελανό ἀμαυρό. Ύψ. 0.039 μ. Διάμ. β. 0.047 μ. Μῆκ. 0.097 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μετὸ 129. Στὸ ἄνω μέρος τὸ ὑπερυψωμένο τμήμα χωρίζεται μετὸ ἐντονο χάραγμα. Σῶμα ἀμφικωνικόν. Μυκτήρας, ἐπιμήκης.
Πρβ. 115, 116, 129 (πίν. 28, 29, 34).
131. A69. Εἰκ. 10. Πίν. 35. Ἐκέραιος ἐκτὸς ἀπὸ μικρῆς κακώσεις. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα κοκκινωπὸ θαμπό. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.04 μ.
Βάση ψηλὴ δισκόμορφη, ἀγάνωτη. Σῶμα πλατὺ μετὸ γωνιώδες περίγραμμα. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στενὸ περιχέλιωμα. Μυκτήρας μεγάλος, ἐπίπεδος ἄνω μετὸ πλατεῖα τοξωτὴ ἀπόληξη. Ἀμελῆς ὄτιο.
Πρβ. 117, 132 (πίν. 29, 35).
Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, ἀρ. Π 1393. Ἀνδρόνικος, *AE*, 1955, ἀρ. 4, εἰκ. 8.
Μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.

132. A1428 (1958, I, στρώμα 2). Πίν. 35. Λείπει ή απόληξη του μυκτήρα. Πηλός κόκκινος, άκάθαρτος, έπίχρισμα κοκκινωπό. Ύψ. 0.032 μ.
Σχήμα όμοιο με έκεινο του 131.
Βιβλ.: Λιλιμπάκη, *Τάφοι της Πέλλας*, άρ. 48, πίν. 8, 9.
133. A2460 (1959, IV). Πίν. 35. Λείπει ή απόληξη του μυκτήρα. Άμελής κατασκευή. Πηλός καστανόφαιος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.03-0.032 μ. Διάμ. 0.05 μ. Μήκ. 0.07 μ. Διάμ. β. 0.034 μ.
Άμελής βάση, ψηλή. Σώμα ψηλό με γωνιώδες περίγραμμα, που ύψώνεται περι την ό.π. Άμελές σιγμοειδές ώτιο.
Σημ: Σύμφωνα με τα άνασκαφικά δεδομένα, μέσα στον λύχνο βρέθηκε ένας μικρός πήλινος δίσκος-πώμα, διαμ. 0.016 μ.
Πρβ. 145, 144 (πίν. 38).
134. A3355 (Π5). Πίν. 35. Άκέραιος, με άπολεπισμένη έπιδερμίδα. Πηλός κοκκινωπός, γάνωμα καστανό-κόκκινο. Ύψ. 0.027 μ. Μήκ. 0.04 μ.
Βάση ύπουτυπόδης. Σώμα σχεδόν κωνικό-κυλινδρικό. Γύρω από την ό.π. κανένα διαμορφωμένο περιχείλωμα. Μυκτήρας μεγάλος.
Πρβ. 156 (πίν. 41).
135. A3766 (1962, I₆, στρώμα 2). Πίν. 36. Λείπει ή απόληξη του μυκτήρα. Πηλός καστανός, γάνωμα καστανό-μελανό. Ύψ. 0.037 μ. Διάμ. β. 0.038 μ. Διάμ. άνω 0.033 μ.
Βάση δισκόμορφη, γανωμένη κάτω. Σώμα με άμφικωνικό, γωνιώδες περίγραμμα. Στον ύπερυψωμένο όμο άδιαμόρφωτο ώτιο. Γύρω από την ό.π. πλατύ λοξό περιχείλωμα.
Πρβ. 149 (πίν. 39).
Βιβλ.: Άνδρόνικος, *ΑΕ*, 1955, άρ. 4, εικ. 8.
Μέσα του 2ου αιώνα ή λίγο μετά.
136. A3932β. Λείπει ή απόληξη του μυκτήρα. Κακώσεις στο γάνωμα και την ό.π. Πηλός άνοιχτόχρωμος-πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.042 μ. Διάμ. άνω 0.032 μ.
Σώμα χαμηλό, κωνικό, άμελές στην κατασκευή, με άμελή βάση, κοίλη στο κάτω μέρος. Το περιχείλωμα γύρω από την ό.π. όρίζεται από πλαστικό δακτυλίδι.
Πρβ. 158, 167, 131 (πίν. 35, 41, 43).
137. A3376. Πίν. 36. Άκέραιος έκτος από άπολεπίσματα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.038 μ. Μήκ. 0.092 μ.
Βάση δακτυλιωτή. Σώμα άμφικωνικό με πλατύ όμο και ώτιο στην περιφέρεια. Γύρω από την ό.π. μικρό κοίλο περιχείλωμα. Μυκτήρας βραχύς και πλατύς με πλάγιες τριγωνικές άπολήξεις.
Πρβ. 142, 143, 144 (πίν. 37, 38).
138. A3360. Πίν. 36. Λείπει ή βάση. Άπολεπίσματα στο γάνωμα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό-μελανό. Ύψ. 0.03 μ. Μήκ. 0.089 μ.
Σώμα άμφικωνικό με πλατύ όμο όπου σιγμοειδές ώτιο. Γύρω από την ό.π. στενό περιχείλωμα. Μυκτήρας μεγάλος με μεγάλη όπή καύσης και πλάγιες τριγωνικές άπολήξεις.
Πρβ. 139, 144 (πίν. 36, 38).
139. A3352. Πίν. 36. Άκέραιος. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό-μελανό. Ύψ. 0.037 μ. Διάμ. 0.045 μ. Μήκ. 0.099 μ.
Βάση μεγάλη δακτυλιόσχημη. Γύρω από την ό.π. στενό κοίλο περιχείλωμα. Μυκτήρας μεγάλος με μεγάλη όπή καύσης και δύο πλάγιες τριγωνικές άπολήξεις.
140. A5846. Πίν. 37. Άκέραιος. Πηλός καστανός, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.032 μ. Πλ. 0.063 μ.
Βάση δισκόμορφη. Σώμα άμφικωνικό με πλατύ όμο, όπου σιγμοειδές ώτιο. Γύρω από τη μεγάλη ό.π. στενό κοίλο περιχείλωμα. Μυκτήρας μεγάλος, έπίπεδος άνω με καμπύλη άπόληξη.
Βιβλ.: Άνδρόνικος, *ΑΕ*, 1955, 6, 26 κέ.
141. A5848. Πίν. 37. Άκέραιος με άπολεπίσματα στο γάνωμα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα

- μελανό, άμαυρό. Ύψ. 0.03 μ. Μήκ. 0.103 μ.
Βάση δισκόμορφη, σώμα άμφικωνικό. Στο άνω μέρος πλατὺς ὄμος με σιγμοειδὲς ὠτίο καὶ πλατὺ περιχέλωμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Μυκτῆρας μεγάλος με πλατειὰ ἀπόληξη.
142. A3836 (1962, I, δρόμος 2, βάθ. 1.40 μ.). Πίν. 37. Ἐκέραιος με ἀπολεπισμένη ἐπιδερμίδα. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα μελανό-καστανό. Ύψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Μήκ. 0.087 μ.
Ἐποτυπώδης βάση. Σῶμα άμφικωνικό με ὑψωμένο τὸ ἄνω μέρος, ὄπου γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. κοῖλο περιχέλωμα. Μυκτῆρας βραχὺς, πολὺ πλατὺς με καμπύλη ἀπόληξη. Μικρὸ ὠτίο.
Πρβ. 122 (πίν. 31).
143. A3891 (1962, I, Δρόμος 2B, βάθ. 1 μ.). Πίν. 37. Ἐκέραιος-μεταχειρισμένος. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος-πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.033 μ.
Ἐμελῆς βάση, σώμα εὐρὺ με γωνιώδεις περίγραμμα. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. περιχέλωμα σχεδὸν ὀριζόντιο με ὀριζόντιο ἔξαγμα στὴν περιφέρεια.
Πρβ. 150 (πίν. 39).
144. A3973 (1962, I, δρόμος 1). Πίν. 38. Λεῖπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ μυκτῆρα, με ἀπολείσματα στὸν ὄμο. Πηλὸς καστανοκόκκινος, γάνωμα καστανό άμαυρό. Ύψ. 0.03 μ. Μήκ. 0.08 μ.
Σχῆμα ὄμοιο με τὰ 145, 149, 130.
145. A3977 (1962, I, δρόμος 1). Πίν. 38. Λεῖπουν τμήμα τοῦ μυκτῆρα καὶ τοῦ ὠτίου. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα καστανόμαυρο μεταλλικό. Ύψ. 0.03 μ. Μήκ. 0.09 μ.
Σχῆμα ὄμοιο με τὸ 257.
Πρβ. 170 (πίν. 44).
146. A5849 (1964, I₄, δωμάτιο E, κάτω ἀπὸ στρῶμα κεραμιδιῶν). Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς τεφρός, γάνωμα μελανὸ κακῆς ποιότητας. Ύψ. 0.03 μ. Μήκ. 0.071 μ.
Σχῆμα ὄμοιο με τὸ 180.
Πρβ. 149, 150 (πίν. 39).
147. A4903. Πίν. 38. Λεῖπει τμήμα τοῦ σώματος ὄπου τὸ ὠτίο. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος κοκκινωπός, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.031 μ. Διάμ. β. 0.041 μ.
Βάση χαμηλὴ δισκόμορφη, κοίλη στὸ κάτω μέρος. Σῶμα σχετικὰ ψηλὸ με γωνιώδεις περίγραμμα. Τὸ ἄνω μέρος ὑπερψωμένο γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. με στενὸ περιχέλωμα. Μυκτῆρας μεγάλος.
Πρβ. 132, 133 (πίν. 35).
148. A5262 (1993, I). Πίν. 38. Λεῖπει ὁ μυκτῆρας. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανόφαιο. Ύψ. 0.031 μ. Διάμ. β. 0.058 μ.
Βάση κωνική, δακτυλιωτή. Σῶμα άμφικωνικό με γωνιώδεις περίγραμμα καὶ πλαστικὸ σιγμοειδὲς ὠτίο στὸν ὄμο. Στὸ πλατὺ ἄνω τμήμα, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἑλαφρὰ κοῖλο περιχέλωμα.
149. A1585 (1958, I, βάθ. 1.60 μ.). Πίν. 39. Λεῖπουν τὸ μισὸ σχεδὸν τοῦ σώματος καὶ τμήμα τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς καστανός, γάνωμα μελανὸ άμαυρό. Ύψ. 0.052 μ. Διάμ. β. 0.063 μ.
Ἐμελῆς βάση, σώμα κωνικό. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στενὴ αὐλάκωση. Μυκτῆρας μεγάλος. Μεγάλο σιγμοειδὲς ὠτίο στὸν ὄμο.
Πρβ. 158, 181 (πίν. 41, 47).
Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, ἀρ. Π 1388, πίν. 22, 23. Λιλιμπάκη, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἀρ. 48, πίν. 9, ἀρ. 186, πίν. 63 (μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.), ἀρ. 221, πίν. 74.
Μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ.
150. A1757 (Π2). Πίν. 39. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς φαιός-τεφρός, γάνωμα μελανό-άμαυρό. Ύψ. 0.03 μ. Μήκ. 0.076 μ.
Χωρὶς βάση, σώμα σχεδὸν κωνικό με μικρὸ ὠτίο στὸν ὄμο. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. περιχέλωμα. Μυκτῆρας μεγάλος.
Βιβλ.: Λιλιμπάκη, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἀρ. 296, πίν. 79, ἀρ. 221, πίν. 73, 74. Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, ἀρ. Π 1394 (μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.), πίν. 23.

Μέσα του 2ου αιώνα π.Χ.

151. A4995. Πίν. 39. Ἀκέραιος. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.045 μ.
Βάση δακτυλιόσχημη. Σῶμα ἀμφικωνικὸ με πλατὺ ὄμο καὶ σιγμοειδῆς ὠτίο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στενὸ περιχέλωμα. Μυκτῆρας μεγάλος.
152. A3351 (Π3). Πίν. 40. Λεῖπει μεγάλο τμήμα τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα καστανό-μελανό. Ὑψ. 0.026 μ. Διάμ. β. 0.038 μ. Διάμ. ἄνω 0.037 μ.
Σχήμα ὅμοιο με τὰ 168, 149, 156. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. κοῖλο περιχέλωμα καὶ στὸν ὄμο ὠτίο. Πρβ. 156, 168, 117 (πίν. 29, 41, 44).
Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, ἀρ. Π 1450, πίν. 48. Λιλιμπάκη, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἀρ. 339, καὶ 401, πίν. 120.
Μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.
153. A3362 Πίν. 40. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς κοκκινωπὸς, γάνωμα κοκκινωπὸ. Ὑψ. 0.024 μ.
Χωρὶς βάση. Σῶμα σχεδὸν κωνικό-κυλινδρικό με μικρὸ λοβό-ὠτίο στὸν ὄμο. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἐλαφρὰ κοῖλο περιχέλωμα. Μυκτῆρας μεγάλος, στενὸς με πλατεῖα ἀπόληξη. Πρβ. 171, 152 (γενικὴ ὁμοιότητα) (πίν. 40, 44).
154. A3363 (Π3). Πίν. 40. Λεῖπουν μέρη τοῦ σώματος καὶ ἡ λαβή. Πηλὸς κοκκινωπὸς, γάνωμα καστανὸ ἀπολεπισμένο. Ὑψ. 0.033 μ. Διάμ. β. 0.047 μ. Διάμ. ἄνω 0.03 μ.
Βάση δισκόμεορφη, στὸ κάτω μέρος γανωμένη. Σῶμα κωνικὸ με σχετικὰ μικρὴ ὀ.π. καὶ στενὸ, ἐπίπεδο περιχέλωμα. Ὦτίο καὶ λαβὴ δακτυλιωτὴ στὸν ὄμο. Μυκτῆρας μικρὸς.
Πρβ. γενικὰ 169, 153 (πίν. 40, 44).
155. A3365 (Π4). Πίν. 40. Μεγάλο θραῦσμα λύχνου. Πηλὸς κοκκινωπὸς ἀνοιχτόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ὑψ. 0.03 μ.
Χωρὶς βάση, σῶμα κωνικό-κυλινδρικό. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατεῖα αὐλάκωση ὡς περιχέλωμα. Στὸ ἄνω μέρος τοῦ τοιχώματος ὠτίο.
Πρβ. 166, 150, 125 (πίν. 32, 39, 43).
Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, ἀρ. Π 1450, πίν. 48, ἀρ. Π 388, πίν. 22, 23.
156. A3368 (Π3). Πίν. 41. Ἀκέραιος με ἀπολεπίσματα στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς κοκκινωπὸς, γάνωμα καστανόμαυρο. Ὑψ. 0.021 μ. Διάμ.β. 0.035 μ. Διάμ. ἄνω 0.035 μ.
Σῶμα με βάση ὑποτυπώδη, κυλινδρικό-κωνικό, με σχετικὰ μεγάλο κοῖλο περιχέλωμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Μυκτῆρας σχετικὰ βραχὺς σχεδὸν τετράγωνος με εὐθεῖα ἀπόληξη. Στὸν ὄμο πλαστικὸ ὠτίο.
Πρβ. 152, 153 (πίν. 40).
157. A3370. Πίν. 41. Λεῖπει τὸ μισὸ ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς καστανός, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.036 μ. Μῆκ. 0.069 μ.
Βάση δισκόμεορφη. Σῶμα καμπύλο χαμηλὸ με ὠτίο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π., πλατὺ περιχέλωμα με ψηλὸ περιθώριο.
Πρβ. 158 (παραλλαγή Α) (πίν. 41).
Βιβλ.: Λιλιμπάκη, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἀρ. 335, σχέδ. 50 (γιὰ τὸ ψηλὸ περιχέλωμα), ἀρ. 88, πίν. 16, ἀρ. 174, πίν. 64.
Μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.
158. A3372. Πίν. 41. Λεῖπει ὁ μυκτῆρας. Πηλὸς κοκκινωπὸς, γάνωμα φαιό. Ὑψ. 0.034 μ. Διάμ. β. 0.037 μ. Διάμ. ἄνω 0.033 μ.
Βάση ψηλὴ δακτυλιωτὴ. Σῶμα γωνιώδες, περίγραμμα κωνικό, με μικρὸ πλαστικὸ ὠτίο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. χωριστὸ λοξὸ περιχέλωμα.
Πρβ. 181 (πίν. 47).
159. A3393. Πίν. 41. Λεῖπουν ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα καὶ ἡ λαβή. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό

- ἀπολεπισμένο. Ύψ. 0.031 μ. Διάμ. β. 0.046 μ.
Σῶμα χωρίς βάση, κωνικό. Στὰ πλάγια μικρὸ σιγμοειδὲς ὠτίο καὶ ἴχνη δακτυλιωτῆς λαβῆς. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατειά, κοίλη αὐλάκωση καλύπτει τὸ ἄνω μέρος. Μυκτῆρας μεγάλος. Πρβ. 155, 144 (πίν. 38, 40).
- 160.** A3635 (Π7). Πίν. 42. Λεῖπει τμήμα τοῦ μυκτῆρα. Κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς ἀνοιχτό-χρωμος-κοκκινωπός, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.03 μ. Μῆκ. 0.095 μ.
Σχήμα ὅμοιο μὲ τὰ 162, 163.
- 161.** A3621 (Π7). Πίν. 42. Κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα (χρησιμοποιημένος). Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα κόκκινο. Ύψ. 0.025 μ. Μῆκ. 0.08 μ.
Χωρὶς βάση. Σῶμα ἀμελῶς διαμορφωμένο, ἐλαφρὰ καμπύλο. Μυκτῆρας μεγάλος, ἀλλὰ καὶ βραχὺς μὲ καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. 149 (πίν. 39).
- 162.** A3638 (1962, I_δ). Πίν. 42. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.039 μ.
Βάση ψηλὴ δισκώμορφη. Σῶμα σχεδὸν κωνικό. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. βαθειὰ αὐλάκωση.
Πρβ. 158, 126 (πίν. 33, 41).
- 163.** A3644. Εἰκ. 10. Πίν. 42. Ἀκέραιος. Πηλὸς καστανοκόκκινος, γάνωμα μελανό-φαιό. Ύψ. 0.037 μ. Μῆκ. 0.087 μ.
Βάση δακτυλιωτῆ, ἀμελῆς. Σῶμα μὲ περίγραμμα γωνιῶδες μὲ σιγμοειδὲς ὠτίο στὸν ὄμο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀμελῆς χαμηλὸ περιχέλιωμα. Μυκτῆρας μακρὺς μὲ πλατειά καὶ καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. 156, 152, 136 (πίν. 40, 41).
Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, ἀρ. Π 1278, πίν. 8, Π 1452, πίν. 50.
- 164.** A3764. Πίν. 43. Ἀκέραιος, κακοπλασμένος. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα κοκκινωπό. Ύψ. 0.032 μ. Διάμ. κάτω 0.03 μ., ἄνω 0.034 μ.
Σῶμα ψηλό, στενὸ στὸ κάτω μισό, χωρὶς βάση. Στὸν ὄμο μικρὸ λοβωτὸ ὠτίο. Μυκτῆρας ἐπιμήκης τετράπλευρος.
- 165.** A3769. Πίν. 43. Λεῖπει ὁ μυκτῆρας. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα καστανό-μελανό. Ύψ. 0.034 μ. Διάμ. κάτω 0.04 μ., ἄνω 0.04 μ.
Σῶμα σχεδὸν κυλινδρικό χωρὶς βάση. Στενὸ περιχέλιωμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Μικρὸ λοβωτὸ ὠτίο.
Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, Π 1280, πίν. 8. Scheibler, *Kerameikos XI*, ἀρ. 343 (2ος αἰ. π.Χ.), πίν. 61.
- 166.** A3813. Πίν. 43. Λεῖπει τμήμα τοῦ ὄμου. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος κοκκινωπός, γάνωμα καστανό-μελανὸ ἀπολεπισμένο. Ύψ. 0.033 μ. Μῆκ. 0.093 μ.
Σῶμα χωρὶς βάση, κωνικό-κυλινδρικό μὲ μικρὸ ὠτίο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατειά αὐλάκωση. Μυκτῆρας μακρὺς καὶ στενὸς μὲ μεγάλη ὀπή.
Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, ἀρ. Π 1278, πίν. 8, Π 1456, πίν. 50 (γιὰ τὸν μυκτῆρα).
Λιλιμπάκη, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἀρ. 301, πίν. 79.
Μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ.
- 167.** A3818. Πίν. 43. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Φθαρμένη ἐπιδερμίδα. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.025 μ. Μῆκ. 0.07 μ.
Σῶμα μὲ ὑποτυπώδη βάση, κωνικό μὲ μικρὴ ἀπόφυση ὡς ὠτίο στὸ πλευρό. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. χωριστὸ κοῖλο περιχέλιωμα ποῦ ξεχωρίζει στὴν περιφέρεια. Μυκτῆρας μεγάλος, σωληνωτός.
Πρβ. 152, 156, 162 (πίν. 40, 41, 42).
- 168.** A3847 (1962, I, δρόμος 2B, βάθ. 1.40 μ.). Πίν. 44. Ἀκέραιος μὲ κακώσεις στὴ γανωμένη ἐπιφάνεια. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος κοκκινωπός, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.042 μ.
Σχήμα ὅμοιο μὲ τὸ 152 καὶ 142. Σῶμα μὲ μικρὸ μέγεθος καὶ ἀμελῆς ὠτίο. Μυκτῆρας σχετικὰ πλατὺς μὲ εὐθεία ἀπόληξη.

- Πρβ. 170, 142, 152 (πίν. 37, 40, 44).
Βιβλ.: Χρυσοστόμου, *Μακεδονικά* 23, 1983, 199 εικ. 6,2 (:). Λιλιμπάκη, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἀρ. 47, πίν. 8.
169. A3819 (1962, I, δρόμος 2, βάθ. 0.90 μ.). Εἰκ. 10. Πίν. 44. Ἀκέραιος με κακώσεις στὴν ἐπίδερμίδα. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος-κοκκινωπός, ὁμοιόχρωμο γάνωμα. Ὑψ. 0.025 μ. Μῆκ. 0.07 μ. Βάση στενή, χαμηλή. Σῶμα κωνικό, καταλήγει ἄνω σὲ ἓνα στενὸ ἐπίπεδο δακτυλίδι-περιχίλωμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Μυκτῆρας βραχὺς καὶ πλατὺς με εὐθύγραμμη ἀπόληξη καὶ μεγάλη ὀπή καύσης.
170. A3848 (1962, I, δρόμος 2, βάθ. 1.30 μ.). Πίν. 44. Λεῖπει τμήμα ἀπὸ τὸν μυκτῆρα. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.038 μ. Διάμ. ἄνω 0.038 μ. Σχῆμα ὅμοιο με τὰ προηγούμενα. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. λοξό, ἔντονα ὑψωμένο, περιχίλωμα (τύπος Ἐφέσου;).
Πρβ. 166, 129 (πίν. 34, 43).
171. A3839 (1962, I₆). Πίν. 44. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα κοκκινωπὸ πολὺ φθαρμένο. Ὑψ. 0.032 μ. Μῆκ. 0.075 μ. Βάση μικρὴ δισκόμορφη. Σῶμα κωνικό κυλινδρικό, με μικρὸ λοβό-ὠτίο. Μυκτῆρας μεγάλος. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. κοῖλο περιχίλωμα.
Πρβ. 153, 152 (χωρὶς βάση) (πίν. 40).
172. A3895β. Ἀκέραιος με μικρὲς κακώσεις στὸν μυκτῆρα καὶ τὸ σῶμα. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανὸ ἀνοιχτόχρωμο. Ὑψ. 0.037 μ. Διάμ. β. 0.047 μ. Μῆκ. 0.08 μ. Βάση δισκόμορφη, ἀγάνωτη. Σῶμα κυλινδρικό-κωνικό με πλατὺ κοῖλο περιχίλωμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Στὸν ὠμο ἀμελὲς σιγμοειδὲς ὠτίο. Μυκτῆρας σχετικὰ βραχὺς-τριγωνικὸς με πλατεῖα καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. 179, 167, 150 (πίν. 39, 43, 46).
173. A3904 (Π5). Πίν. 45. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ὑψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Διάμ. ἄνω 0.038 μ. Σχῆμα ὅμοιο με τὰ 56, 172. Ὁ ὠμος εἶναι στενός, ὅπου μικρὸ ὠτίο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. περιχίλωμα. Μυκτῆρας βραχὺς.
Πρβ. 126, 178 (πίν. 33, 46).
174. A3930 (1961, I, δρόμος 2). Πίν. 45. Ἀκέραιος με ἀπολεπίσματα. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ὑψ. 0.023 μ. Διάμ. β. 0.035 μ. Διάμ. μεγ. 0.06 μ. Σῶμα χωρὶς βάση, χαμηλό, κωνικό με γωνιώδες περίγραμμα. Στὸν ὠμο σιγμοειδὲς ὠτίο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατὺ περιχίλωμα με μικρὸ ἔξαρμα στὴν περιφέρεια. Μυκτῆρας ἐπιμήκης καὶ τετράπλευρος.
Πρβ. 179, 169, 134 (πίν. 35, 44, 46).
175. A3976. Εἰκ. 10. Πίν. 45. Λεῖπουν ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα καὶ ἡ δακτυλιωτὴ λαβή. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Διάμ. ἄνω 0.06 μ. Βάση δισκόμορφη, ὑποτυπώδης. Σῶμα κωνικό με πλατεῖα αὐλάκωση γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Στὰ πλευρὰ πλαστικὸ σιγμοειδὲς ὠτίο. Στὸν ὠμο λείψανα δακτυλιωτῆς λαβῆς. Μυκτῆρας μεγάλος.
Πρβ. 145 (πίν. 38).
176. A4993 (1961, I₂, στρῶμα 3). Πίν. 45. Ἀκέραιος με κακώσεις στὸν μυκτῆρα καὶ ἀπολεπίσματα. Πηλὸς καστανοκόκκινος, γάνωμα καστανό. Ὑψ. 0.028 μ. Διάμ. β. 0.04 μ. Σῶμα χωρὶς βάση, κυλινδρικό με ψηλὸ περιχίλωμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Μυκτῆρας μεγάλος με καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. 152, 127 (πίν. 33, 40).
Βλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, ἀρ. Π 1450, πίν. 50.
Μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ.

177. A5256 (1963, I, κοινόχρηστος). Είκ. 10. Πίν. 46. Ἀκέραιος ἐκτὸς ἀπὸ μικρὸ θραῦσμα στὴν ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς καστανός-γκρίζος, γάνωμα κοκκινωπὸ, ἄνισα ἀπλωμένο στὴν ἐπιφάνεια.
Βάση χαμηλὴ, δισκόμορφη. Σῶμα μὲ γωνιῶδες περίγραμμα καὶ ὠτίο στὸν ὄμο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. μεγάλο, ἐλαφρὰ κοῖλο περιχέλωμα, χωριστὸ καὶ ψηλὸ. Μυκτῆρας βραχὺς καὶ πλατὺς μὲ εὐθεία ἀπόληξη.
Πρβ. 176, 158 (πίν. 41, 45).
178. A5258 (1963, I). Είκ. 10. Πίν. 46. Ἀκέραιος. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό-φαιό.
Ύψ. 0.027 μ. Διάμ. 0.056 μ.
Σῶμα χωρὶς βάση, ἐπίπεδο κάτω, κυλινδρικό. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. κοῖλο περιχέλωμα. Μυκτῆρας ἐπιμήκης μὲ μεγάλη ὀπή μὲ εὐθεία ἀπόληξη.
Πρβ. 167, 156, 174 (γιὰ τὸν μεγάλο μυκτῆρα) (πίν. 41, 43, 45).
179. A5264. Πίν. 46. Ἀκέραιος. Πηλὸς καστανός, γάνωμα τέφρο(ς). Ύψ. 0.027 μ. Διάμ. μεγ. 0.049 μ.
Πρβ. 176, 177 (πίν. 45, 46).
180. A5850. Πίν. 46. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς φαιός-γκρίζος. Γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.026 μ. Μῆκ. 0.026 μ.
Χωρὶς βάση. Σῶμα κωνικό μὲ γωνιῶδες περίγραμμα, ὄχι ὅμως πλατὺ, ὅπως καὶ τὰ περισσότερα τῆς κατηγορίας. Μικρὸς λοβός-ὠτίο στὴν περιφέρεια τοῦ ὄμου. Μεγάλῃ ὀ.π. μὲ στενὸ περιχέλωμα. Μυκτῆρας σωληνωτός.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ 146.
181. A5851 (1964, I₄, βόρεια στοά, ὑπὸ κεράμων). Πίν. 47. Ἀκέραιος. Πηλὸς φαιός, γάνωμα καστανὸ ἀμαυρό. Ύψ. 0.037 μ. Μῆκ. 0.092 μ.
Βάση σχετικὰ ψηλὴ, δισκόμορφη. Σῶμα σχεδὸν κωνικό μὲ ὑψωμένο τὸν ὄμο ὅπου σιγμοειδῆς ὠτίο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. κοῖλο περιχέλωμα. Μυκτῆρας μακρὺς μὲ καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. 116, 153 (πίν. 29, 40).
Β' μισὸ τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ.
182. A5859. Πίν. 47. Ἀπολείσματα καὶ κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς τεφρός, γάνωμα φαιό.
Ύψ. 0.037 μ.
Βάση σχετικὰ ψηλὴ, δισκόμορφη. Σῶμα σχεδὸν σφαιρικό ἢ κωνικό. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. κοῖλο καὶ πλατὺ περιχέλωμα. Στὴν πλευρὰ ὑποτυπῶδες ὠτίο. Μυκτῆρας μακρὺς μὲ καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. 166 (πίν. 43).
183. A1416. Πίν. 47. Λεῖπει μικρὸ τμήμα ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος. Κακώσεις στὸ γάνωμα. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος καστανός, γάνωμα φαιό. Ύψ. 0.024 μ.
Βάση ὑποτυπῶδης. Σῶμα κυλινδρικό. Μυκτῆρας ἐπιμήκης, στενὸς μὲ ἀπόληξη σχεδὸν τετράγωνη. Στὸ πλευρὸ μικρὸ ὠτίο. Ὅμοιο μὲ τὸ 186.
Πρβ. 186 (κυρίως γιὰ τὸν μυκτῆρα) (πίν. 48).
Βιβλ.: HT 35 A (δ' τέταρτο τοῦ 2ου - 1ου αἰ. π.Χ.) γενικὲς ὁμοιότητες (= Broneer XII, μορφολογικὴ συγγένεια, χωρὶς χρονολογικὲς ἐνδείξεις). Λιλιμπάκη, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἀρ. 252, πίν. 79.
Τέλος τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ.
184. A1591. Πίν. 47. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Κακώσεις στὸ γάνωμα. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος κόκκινος, γάνωμα καστανό-μελανὸ ἀμαυρό. Ύψ. 0.03 μ. Μῆκος 0.078 μ.
Ὅμοιο σχῆμα μὲ τὰ 190, 188 μὲ φροντισμένη ὅμως κατασκευὴ καὶ κυρίως στὸ περιχέλωμα, ποὺ ξεχωρίζει μὲ τὶς καμπύλες ἀπόληξεις.
Πρβ. τοὺς ἑλληνιστικοὺς λύχνους ἀπὸ τὴ Ρόδο.
Βιβλ.: Bailey, *CatBritM*, Q387, Q390, Q391, πίν. 78/79, 80/81.
3ος αἰῶνας π.Χ.
185. A1821. Είκ. 11. Πίν. 48. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα καὶ μεγάλο μέρος τῆς λαβῆς. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα φαιό. Ύψ. 0.03 μ.

- Χωρίς βάση, σῶμα σχεδόν κυλινδρικό με δακτυλιωτή λαβή. Στο ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. κοίλο περιχειλίωμα. Μυκτήρας βραχὺς καὶ μεγάλος.
Πρβ. 183, 184 (πίν. 47).
- 186.** A1926 (1959, I, δρόμος 2B, στρώμα 2). Εἰκ. 11. Πίν. 48. Λείπει τμήμα τοῦ σώματος. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα μελανό-καστανό. Ύψ. 0.029 μ. Μῆκ. 0.086 μ.
Χωρὶς βάση, σῶμα κυλινδρικό-κωνικό. Ὁ μυκτήρας ἐπιμήκης, στενὸς καὶ ἐπίπεδος με καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. 183, 185, 189 (πίν. 47, 48, 49).
Βιβλ.: Λιλιμπάκη, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἀρ. 340, σχ. 5, ἀρ. 367, σχ. 6, ἀρ. 339, πίν. 121.
Τέλος τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.
- 187.** A4973. Πίν. 48. Λείπει τμήμα τοῦ σώματος καὶ τοῦ μυκτήρα. Πηλὸς καστανοκόκκινος, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ύψ. 0.035 μ. Διάμ. β. 0.04 μ.
Βάση ὑποτυπώδης δισκόμορφη, σῶμα σχεδόν κωνικό με πλατὺ ὄμο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. χωριστὸ κοίλο περιχειλίωμα. Μεγάλος μυκτήρας.
- 188.** A2368 (1961, I₂). Πίν. 48. Λείπουν μέρος τοῦ σώματος καὶ ὁ μυκτήρας. Πηλὸς φαιός, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.028 μ.
Χωρὶς βάση. Σῶμα σχεδόν κυλινδρικό με μικρὸ λοβωτὸ ὠτίο στὰ πλάγια. Τὸ ἄνω μέρος ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ πλατὺ κοίλο περιχειλίωμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π.
Πρβ. 183, 186 κλπ. (πίν. 47, 48)
- 189.** A2570 (Π2). Εἰκ. 11. Πίν. 49. Ἀκέραιος. Ἰχνη πυρᾶς στὸν μυκτήρα. Πηλὸς ἐρυθρός, γάνωμα κοκκινωπό-καστανό. Ύψ. 0.028 μ. Μῆκ. 0.095 μ.
Χωρὶς βάση. Σῶμα σχεδόν κωνικό-κυλινδρικό. Στὰ πλάγια μικρὸ ὠτίο. Ὀλόκληρο τὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. κοίλο περιχειλίωμα. Μυκτήρας ἐπιμήκης με ἀπόληξη σχεδόν τετράγωνη.
Πρβ. 183, 186 (πίν. 47, 48).
- 190.** A2579 (1960, I₃, βάθ. 0.60 = Π3). Εἰκ. 11. Πίν. 49. Πηλὸς καστανός, γάνωμα καστανό-μελανὸ ἄμαυρό. Ύψ. 0.034 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Βάση ὑποτυπώδης, στενή. Σῶμα σχεδόν κυλινδρικό με μικρὸ λοβωτὸ ὠτίο στὰ πλάγια. Τὸ ἄνω μέρος ἀποτελεῖ τὸ πλατὺ, κοίλο περιχειλίωμα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Μυκτήρας πλατὺς καὶ βραχὺς με ὀδοντωτὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 183, 188, 196 (πίν. 47, 48, 50).
Βιβλ.: Scheibler, *SSL 3, Kerameikos XI*, ἀρ. 308-310 (περὶ τὸ 100 π.Χ.). Λιλιμπάκη, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, ἀρ. 252, πίν. 79 (μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.) Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, ἀρ. Π 2450, πίν. 48.
Τέλος τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.
- 191.** A3354 (1061, I₃, στρώμα κεράμων). Πίν. 49. Ἀκέραιος με ἀπολεπίσματα στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ύψ. 0.031 μ. Διάμ. β. 0.035 μ. Διάμ. ἄνω 0.04 μ.
Σῶμα χωρὶς βάση, κυλινδρικό με μικρὸ πλαστικὸ ὠτίο στὸ πλευρό. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. διαμορφώνεται πλατὺ, κοίλο περιχειλίωμα. Μυκτήρας πλατὺς με τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 196, 190 (πίν. 49, 50).
Τέλος τοῦ 2ου - ἀρχὲς τοῦ 1ου αἰώνα π.Χ.
- 192.** A3367 (Π4). Εἰκ. 11. Ἀκέραιος. Ἀπολεπίσματα στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς κιτρινωπός-πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.026 μ. Μῆκ. 0.076 μ.
Χωρὶς βάση. Σῶμα κυλινδρικό με μεγάλο διάτρητο λοβό-ὠτίο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καμὰ ἰδιαιτέρη διαμόρφωση ἐκτὸς τοῦ λείου περιχειλώματος. Κανένα ἀνάλογο παράλληλο.
Βλ. τοὺς δισκόμορφους λύχνους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους φαίνεται νὰ κατάγεται τὸ ἄνω τμήμα.
- 193.** A3350. Πίν. 49. Λείπει ἢ ἀπόληξη τοῦ μυκτήρα. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ύψ. 0.033 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Χωρὶς βάση, με σῶμα κυλινδρικό-κωνικό. Στὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος τριγωνικὸ ὠτίο. Ὅλο τὸ ἄνω μέρος καταλαμβάνει τὸ περιχειλίωμα τῆς ὀ.π.

194. A3634 (1962, I₆). Πίν. 50. Λείπει ή απόληξη του μυκτήρα. Κακώσεις στην ό.π. Πηλός κοκκινωπός-πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.028 μ. Διάμ. κάτω 0.031 μ., άνω 0.034 μ. Σώμα σχεδόν κυλινδρικό με μικρό ώτιο στον ώμο. Στο άνω μέρος γύρω από την ό.π. κοίλο περιχειλίωμα με βαθειά χαρακτή γραμμή στην έξωτερική περιφέρεια. Μεγάλος μυκτήρας. Πρβ. 190, 188, 184 (πίν. 47, 48, 49).
195. A3777. Πίν. 50. Λείπει το κάτω μέρος του λύχνου και ή απόληξη του μυκτήρα. Πηλός ώχρός-κοκκινωπός, γάνωμα κοκκινωπό. Σωζ. ύψ. 0.023 μ. Διάμ. 0.045 μ. Γύρω από την ό.π. κοίλο περιχειλίωμα με καμπύλο περιθώριο, που καλύπτει σχεδόν το άνω μισό. Μικρό λοβωτό ώτιο. Μυκτήρας μεγωνιάδεις-όξειεις πλευρές. Ό μυκτήρας διακρίνεται από το υπόλοιπο με βαθειά αυλάκωση. Πρβ. 204, 190, 188, 184 (πίν. 47, 48, 49, 52). Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, άρ. 469-471 (HT 35 A). Scheibler, *Kerameikos* XI, άρ. 307-310 (περί το 100 π.Χ.). Bruehau, *Délos* XXVIII, άρ. 164, 168, πίν. 3. Τέλος του 2ου - άρχές του 1ου αιώνα π.Χ.
196. A3846 (1962, I, δρόμος 2B, βάθ. 1.20 μ.). Πίν. 50. Άκέραιος εκτός από απολεπίσματα στον μυκτήρα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.03 μ. Διάμ. άνω 0.04 μ. Σώμα χωρίς βάση, κυλινδρικό. Στο άνω μέρος πλατειά αυλάκωση περιβάλλει την ό.π., ενώ στην έξωτερική περιφέρεια ξεχωρίζει από το υπόλοιπο σώμα με στενή κυκλική έγκοπή. Στα πλάγια πλαστικό ώτιο. Μυκτήρας μεγάλος πλατύς με μεγάλη όπή και τριγωνική απόληξη. Πρβ. 191, 197 (πίν. 49, 50). Τέλος του 2ου αιώνα π.Χ.
197. A3894 (1961, I, δρόμος 2). Πίν. 50. Μικρές κακώσεις στο σώμα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα έρυθρωπό. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.035 μ. Διάμ. άνω 0.04 μ. Σχήμα όμοιο με 203 κλπ.
198. A3903 (Π3). Πίν. 51. Λείπει το άκραιο τμήμα του μυκτήρα. Πηλός κόκκινος, γάνωμα μελανό-καστανό. Ύψ. 0.022 μ. Διάμ. β. 0.034 μ. Διάμ. άνω 0.03 μ. Σώμα χωρίς βάση, επίπεδο κάτω, κυλινδρικό, ψηλό, με μικρό πλαστικό ώτιο. Στο άνω μέρος γύρω από την ό.π. στενές, όμόκεντρες αυλακώσεις. Μυκτήρας επιμήκης σωληνωτός. Πρβ. 200, 197, 199 (πίν. 50, 51).
199. A3905 (Π3). Είκ. 11. Πίν. 51. Άκέραιος. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.032 μ. Διάμ. β. 0.03 μ. Διάμ. άνω 0.04 μ. Σχήμα όμοιο με 197, 202.
200. A3908 (Π3). Είκ. 12. Πίν. 51. Λείπει ή απόληξη του μυκτήρα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.023 μ. Διάμ. β. 0.034 μ. Διάμ. άνω 0.04 μ. Σχήμα όμοιο με τα παραδείγματα του τύπου 198, 199, 197.
201. A3937 (1961, I, δρόμος 2). Πίν. 51. Μικρές κακώσεις στην ό.π. και την απόληξη του μυκτήρα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.035 μ. Διάμ. μεγ. 0.04 μ. Σώμα χωρίς βάση, κυλινδρικό, με πλαστικό ώτιο στα πλάγια. Στο άνω μέρος γύρω από την ό.π. πλατειά κοίλη αυλάκωση. Μυκτήρας σχετικά μεγάλος πλατύς. Πρβ. 203, 299, 197 (πίν. 50, 52, 83). Τέλος του 2ου αιώνα π.Χ.
202. A5257. Είκ. 12. Πίν. 51. Άκέραιος. Πηλός κοκκινωπός, γάνωμα καστανόφαιο. Ύψ. 0.029 μ. Διάμ. β. 0.047 μ. Σχήμα όμοιο με το 201.
203. A5358. Πίν. 52. Άκέραιος εκτός από μικρές κακώσεις στην επιφάνεια. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανόφαιο. Ύψ. 0.032 μ. Σώμα χωρίς βάση, κυλινδρικό με μικρό ώτιο στο πλευρό. Στο άνω μέρος γύρω από την ό.π.

πλατειά κοίλη αὐλάκωση. Μυκτήρας σχετικά μακρὺς καὶ τριγωνικὴ ἀπόληξη.

Πρβ. 201, 202, 183 (πίν. 47, 51).

Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 469, πίν. 17, 43 (HT 35 A).

204. A5861. Πίν. 52. Λείπει τὸ μεγάλο τμήμα τοῦ μυκτήρα. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα μελανό-καστανό. Ὑψ. 0.03 μ. Μῆκ. 0.061 μ.
Βάση στενή. Σῶμα σχεδὸν κωνικὸ μὲ ὠτίο στὴν πλευρά. Ἄνω στὴν περιφέρεια ψηλὸ περιθώριο ὀρίζει τὸ πλατὺ κοῖλο περιχέλωμα τῆς ὀ.π. Μεγάλος μυκτήρας.
Πρβ. 196, 203 (πίν. 50, 52).

ΠΛ12. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΛΥΧΝΟΙ ΜΕ ΜΗΤΡΑ

1. Οἱ λύχνοι ποὺ ἔχουν κατασκευαστεῖ μὲ μήτρα ἀποτελοῦν μιὰ μεγάλη καὶ πολυάριθμη ὁμάδα μέσα στὸ σύνολο τῶν λύχνων ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀνασκαφὴ τῆς Πέλλας. Πρόκειται γιὰ ἓνα χαρακτηριστικὸ δείγμα λύχνων μὲ νέα τεχνικὴ, ποὺ σχεδὸν παράλληλα ἐφαρμόστηκε καὶ στὴν ὑπόλοιπη Κεραμικὴ μὲ σημαντικὲς συνέπειες στὴ μορφολογία καὶ τὴν παραγωγή τους. Οἱ μελετητὲς τῆς ἀττικῆς Κεραμικῆς συμφωνοῦν ὅτι λύχνοι κατασκευασμένοι μὲ μήτρα ἐμφανίζονται στὰ κεραμικὰ ἐργαστήρια τῆς Ἀττικῆς στὰ μέσα τοῦ 3ου αἰώνα π.Χ.¹³⁰. Ἡ τεχνικὴ ὅμως τῆς μήτρας διαδίδεται καὶ χρησιμοποιεῖται πλατιά στὸν 2ο αἰώνα π.Χ. ἔτσι ὥστε στὰ μεγάλα κέντρα ἑλληνιστικῆς Κεραμικῆς νὰ συναγωνίζονται οἱ λύχνοι μὲ μήτρα τοὺς τροχήλατους¹³¹.

Ἄξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἀλλαγὴ ποὺ παρατηρεῖται στὴ γενικὴ μορφή τῆς παραγωγῆς τῶν λύχνων ἐξαιτίας τῆς νέας τεχνικῆς. Στὴν προηγούμενη περίοδο τὸ σχῆμα παίζει τὸν πρωταρχικὸ ρόλο, ἐνῶ ἀντίθετα τώρα στοὺς λύχνους τοὺς κατασκευασμένους μὲ μήτρα ὑποβαθμίζεται. Σ' αὐτοὺς τοὺς τελευταίους συγκεντρώνεται τὸ ἐνδιαφέρον στὴ διαμόρφωση τοῦ ἄνω μισοῦ τοῦ λύχνου καὶ τὰ ἀνάγλυφα κοσμήματα¹³².

Τὸ πρόβλημα τῆς ταξινόμησης τῶν λύχνων ἀπὸ μήτρα εἶναι ἀκόμη πιὸ πολύπλοκο καὶ κυρίως ἐξαιτίας τοῦ θέματος τῶν μητρῶν, τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ ἐμπορίου τους¹³³. Ἔτσι λ.χ. εἶναι δύσκολο νὰ συσταθοῦν γεωγραφικὲς ὁμάδες καὶ νὰ ἐξεταστεῖ ἡ γραμμὴ τῆς ἐξέλιξής του. Βέβαια διαπιστώνονται καὶ παρὰ τῆς δυσκολίας αὐτὲς ὀρισμένες μορφολογικὲς διαφορὲς γιὰ μεγάλα χρονικὰ διαστήματα ποὺ μποροῦν νὰ στηρίξουν μιὰ σχετικὴ χρονολόγηση, ὡστόσο τὸ πρόβλημα παραμένει ἀπὸ τὰ δυσκολότερα στὸ θέμα μας: εἶναι λ.χ. γενικὰ παραδεκτὸ πὼς ὁ μυκτήρας μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη ἐμφανίζεται πρὸς τὸ τέλος τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ., ὄχι ὅμως τόσο ἔντονα στὴν Ἀθήνα¹³⁴, ὅσο σὲ ἄλλα κατὰ μιὰ πιθανότητα μικρασιατικὰ

130. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 137, κέ. (HT 43 D). SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 64 κέ. (M-DSL - 260-180 π.Χ.). THOMPSON, *Hesperia* 3, 1934, 367, εἰκ. 50 (Group C). Πρβ. S. Rotroff γιὰ τὴ χρονολόγηση στὸ ROTROFF - THOMPSON, *Hellenistic Pottery*, 1.

131. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 137. SCHÄFER, *Pergamon*, 129 κέ. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 137. BRUNEAU, *Délos* XXVI, 53. VESSBERG - WESTHOLM, *SwedCyExp.* IV, 3, 75 κέ. 184 κέ. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ μεγαλύτερη συχνότητα σημειώνεται —τουλάχιστον γιὰ κέντρα ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ— στὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.

132. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος τῶν διαφορετικῶν κριτηρίων στὴν ταξινόμηση τῶν λύχνων. Οἱ παλιότεροι τροχήλατοι ἔχουν διακριθεῖ μὲ βάση τὸ σχῆμα· ἀντίθετα οἱ λύχνοι, οἱ κατασκευασμένοι μὲ μήτρα χωρίζονται μὲ βάση τὸ κόσμημά τους.

133. Τὸ παράδειγμα τῶν δηλιακῶν λύχνων, ποὺ βεβαίως δὲν κατασκευάζονται στὴ Δῆλο καὶ διακινοῦνται στὴ μεσογειακὴ λεκάνη, εἶναι χαρακτηριστικὸ (βλ. Ἐπισκόπηση). Παράλληλο φαινόμενο μὲ ὅμοια προβλήματα παρέχουν τὰ ἀνάγλυφα ἀγγελία, κυρίως οἱ ἀνάγλυφοι σκύφοι (λεγόμενοι «μεγαρικοὶ» καὶ «ὀμηρικοί»). Γιὰ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ εἶδη τῶν λύχνων μὲ μήτρα εἶναι ἀκόμη ἄγνωστη ἡ χώρα κατασκευῆς τους καὶ μόνο ὑποθέσεις διατυπώνονται. Πρβ. BRUNEAU, *Délos* XXVI, 13 κέ. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 135 κέ. G. HERES, *Die punischen und griechischen Lampen*, 1969, 40 κέ.

134. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 133 κέ. (σπάνια ἐμφάνιση). Ἀντίθετα BRUNEAU, *Délos* XXVI, 344 κέ.

κέντρα· ακόμη είναι γνωστό ότι οι μεγάλες λαβές γίνονται προσφιλείς από τα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ. δίπλα στα ωτία των παλιότερων τροχήλατων λύχνων¹³⁵.

Ἡ εἰκόνα τῶν λύχνων τῶν κατασκευασμένων με μήτρα ἀπὸ τὴν Πέλλα ἐμφανίζει ἀπὸ μιὰ ἄποψη ἀναλογίες πρὸς τὴν ἀντίστοιχη Κεραμικὴ τῶν κατασκευασμένων με μήτρα, τῆς ὁποίας ὅμως ἡ μελέτη μετὰ τὸ πλούσιο εὖρημα τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῆς Πέλλας εἶναι σὲ ἐξέλιξη καὶ πρέπει κανεὶς νὰ περιμένει τὰ ἀποτελέσματά της¹³⁶. Ἡ εἰκόνα ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ πολυάριθμους λύχνους ἀπὸ μήτρα εἶναι ἰδιόμορφη καὶ ἡ προσέγγιση ἐπιβάλλει προσοχή. Τὰ ἀντικειμενικὰ δεδομένα ποὺ καθορίζουν τὴν ἐξέταση τῶν λύχνων τῆς παλιᾶς ἀνασκαφῆς στὴν Πέλλα εἶναι ἀποφασιστικά: 1) Τὰ περισσότερα παραδείγματα προέρχονται ἀπὸ τὸ λεγόμενο στρῶμα καταστροφῆς, ποὺ ὅμως κατὰ περίπτωσιν ποικίλλει ἡ σημασία του γιὰ τὴν ἀνασκαφή. 2) Ἐνας μεγάλος ἀριθμὸς λύχνων ἀπὸ μήτρα προέρχεται ἀπὸ τὸ I₆, τοῦ τετραγώνου δηλ. ποὺ ἔχει ἄμεση σχέση με τὴν ἐμπορικὴ Ἀγορὰ τῆς ἀρχαίας πόλης, ὅπως ἔδειξε ἡ νεότερη ἀνασκαφή. Οἱ πρῶτες πληροφορίες τῆς νεότερης ἀνασκαφῆς ἀναφέρουν σύνολα καὶ ἀποθηκευτικούς χώρους μητρῶν ἀνάγλυφων ἀγγείων, λύχνων καὶ εἰδωλίων. Τὰ στοιχεῖα ὅμως αὐτὰ δὲν μποροῦν, γιὰ εὐνόητους λόγους, νὰ περιληφτοῦν στὸν ὀρίζοντα αὐτῆς τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία περιορίζεται ἀναγκαστικὰ νὰ δώσει τὸ δείγμα τῆς παλιότερης ἀνασκαφῆς.

Ἐνας ἀριθμὸς ἀπὸ τοὺς λύχνους ἀπὸ μήτρα προέρχονται ἀπὸ διάφορα σημεῖα τῆς παλιᾶς ἀνασκαφῆς ἐκτὸς ἀπὸ τὸ I₆. Ὅρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς βρίσκονται στὴν ἴδια χρονολογικὴ βαθμίδα με ἐκείνους τῆς ὁμάδας τοῦ I₆. Ἐνας μικρότερος ὅμως ἀριθμὸς πρέπει νὰ ἀποδίδει παλιότερους λύχνους, ὅπως προκύπτει περισσότερο ἀπὸ τὴ συγκριτικὴ μορφολογικὴ ἐξέταση καὶ πολὺ λιγότερο ἀπὸ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα¹³⁷. Με τὸν τρόπο αὐτὸ καὶ τὴ βοήθεια τῶν δημοσιευμένων συνόλων, κυρίως αὐτῶν τῆς Βέροιας σχηματίζεται μιὰ ἀξιοσημείωτη σειρά τύπων, τῶν λύχνων με μήτρα.

Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τῆς παλιᾶς ἀνασκαφῆς γιὰ τὴ χρονολόγησιν εἶναι πενιχρά: Ἡ μεγάλη ὁμάδα τοῦ I₆ ἀντιπροσωπεύει τὴν πληρέστερη καὶ τὴ νεότερη ὁμάδα καὶ προέρχονται ἀπὸ τὸ στρῶμα καταστροφῆς τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ I₆, ποὺ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ περὶ τὸ 100 π.Χ. ἢ λίγο μετὰ. Ἡ εἰκόνα τῶν λύχνων ἀπὸ τὸ στρῶμα καταστροφῆς τοῦ I₅ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν προηγούμενη: Ἀνταποκρίνεται πρὸς αὐτὴ τῶν χρονολογημένων συνόλων τῶν λαξευτῶν τάφων τῆς Βέροιας ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα¹³⁸. Εἶναι πολὺ σημαντικό νὰ θυμίσουμε ὅτι τὰ ταφικὰ αὐτὰ σύνολα, ὅπως καὶ τὸ I₅ δὲν περιλαμβάνουν λύχνους τῆς μορφῆς τῶν λύχνων τοῦ I₆ —γεγονὸς ποὺ δηλώνει καὶ πιθανῶς γενικὴ χρονολογικὴ διάκριση— ἀλλὰ γιὰ τὴ χρονολόγησιν ἀπὸ ἄλλα σημεῖα. Στὴν εἰκόνα τῶν λύχνων ἀπὸ τοὺς λαξευτοὺς τάφους τῆς Βέροιας ἀνταποκρίνονται ἀκόμη οἱ 219, 235 ἀπὸ τὸ κατώτατο στρῶμα τοῦ I₃ (1960) καὶ οἱ 206 ἀπὸ τὸ δρόμο 2 βόρεια τοῦ I₅ καὶ ἀπὸ τὸ βάθος 1.10 μ.

Μὲ βάση τὰ ὀλιγάριθμα αὐτὰ χρονολογικὰ δεδομένα καὶ σὲ συνδυασμὸ με τὰ μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ οἱ λύχνοι ἀπὸ μήτρα μποροῦν νὰ διακριθοῦν σὲ δύο μεγάλες ὁμάδες ποὺ ἀνταποκρίνονται σὲ δύο μεγάλες χρονολογικὲς φάσεις, ἐκείνη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα καὶ κυρίως τὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. (Α) καὶ ἡ δευτέρη στὸ τέλος τοῦ 2ου - ἀρχὲς τοῦ 1ου αἰώνα π.Χ. (Β).

Στὴν ὁμάδα Α διακρίνονται ὀρισμένες ὑποκατηγορίες: Τὸ σύνολο τῶν λύχνων 206, 207,

135. BRUNEAU, *Délos* XXVI, 33 κέ. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 43 κέ., 117 κέ.

136. Πρβ. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *Πήλινες μῆτρες ἀπὸ τὴν Πέλλα*, passim. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *Ἐγνατία*, passim, I, 176. Ἀναφέρονται ἀκόμη στὰ ἴδια καταστήματα καὶ μῆτρες λύχνων.

137. Βλ. σημ. 7.

138. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 138.

209, 205, 212 δὲν ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητα ἐνιαῖο μορφολογικὸ σύνολο, ἀλλὰ στὸ πλαίσιο τοῦ συγκεντρώνονται μόνο οἱ ἀκόσμητοι λύχνοι, ὅπου ὅμως εἶναι φανερὴ ἡ τάση τοῦ κεραμέα νὰ ἀντιγράψει σχήματα τροχήλατων λύχνων. Ἡ ποιότητα τοῦ πηλοῦ εἶναι χαρακτηριστικὴ, ὅμοια κυρίως μὲ ἐκείνη τῶν σύγχρονων κυλινδρικών τροχήλατων λύχνων¹³⁹. Ἀκόμη κοινὰ εἶναι ὀρισμένα χαρακτηριστικά, ὅπως ὁ μεγάλος καὶ πλατὺς μυκτήρας μὲ τὴ μεγάλη ὀπή, μορφή δηλ. γνωστὴ ἀπὸ τοὺς τροχήλατους λύχνους, ποὺ ὑποχωρεῖ στὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. καὶ παραχωρεῖ τὴ θέση της στὸν μυκτήρα μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη. Τὸ σῶμα εἶναι συνήθως μικρὸ, ἀμφικωνικό, ἐνῶ τὸ σιγμοειδὲς ὡτίο καὶ ἡ βάση διαμορφώνονται ἐντελῶς πρόχειρα καὶ χωρὶς ἀκρίβεια, πράγμα ποὺ δὲν ὀφείλεται μόνο στὴν κακὴ κατάσταση τῆς μήτρας.

Ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ μορφή τῶν ἀκόσμητων αὐτῶν λύχνων ἐμφανίζεται στὰ ταφικὰ σύνολα τῆς Βέροιας, ἐνῶ ἀκόμη νωρίτερα —τέλος τοῦ 3ου αἰώνα π.Χ.— στὴν Ἀθήνα εἶναι γνωστὴ ἡ προσπάθεια νὰ ἀντιγραφοῦν τύποι τροχήλατων λύχνων μὲ τὴν τεχνικὴ τῆς μήτρας.

Στὴν ἴδια χρονικὴ βαθμίδα πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ καὶ ὁ λύχνος 297 (σὲ θραύσματα), ἕνας χαρακτηριστικὸς τύπος ποὺ ἐμφανίζεται στὴ Μακεδονία ἀκόμη στὸ α' μισὸ τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. (πρβ. Βέροια) καὶ ποὺ ὁ μικρὸς γνωστὸς ἀριθμὸς ἀπὸ τὴν Πέλλα πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τυχαῖο γεγονός. Τὸ σῶμα εἶναι πλατὺ μὲ δύο πρόσφατα σιγμοειδῆ ὡτία στὰ πλάγια καὶ κοσμεῖται γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. μὲ ἀκτινωτὲς πλαστικὲς ραβδώσεις. Στὸν μυκτήρα, παρὰ τὴ φθορὰ τῆς ἐπιδερμίδας, φαίνεται ἀνάγλυφη μάσκα σατύρου. Τὸ ἀπλὸ κόσμημα τοῦ ἄνω μισοῦ ὀδηγεῖ λιγότερο στὰ μεγάλα ἑλληνιστικὰ κέντρα, μὲ τὰ ὁποῖα συνδέεται ἡ Κεραμικὴ τῆς Μακεδονίας. Μολονότι εἶναι ἕνα συνηθισμένο διακοσμητικὸ σχῆμα ὀδηγεῖ στοὺς ἀνάλογους καὶ ὅμοιους ἀττικοὺς τύπους λύχνων μὲ μήτρα ἀπὸ τὸν 2ο αἰώνα π.Χ., ὅπως τοῦ SML 1 ἀπὸ τὸν Κεραμικὸ ἢ HT 48 A ἂν καὶ τὰ δεδομένα τῶν δύο αὐτῶν χώρων συγκεντρώνονται κυρίως στὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. Ἡ σχέση αὐτὴ ὡστόσο τῶν λύχνων τῆς Πέλλας μὲ τὴν Ἀττικὴ ἢ μὲ ἄλλο κέντρο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ κατευθεῖαν καὶ ἐξαρτημένη καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ἄλλοι ἐνδιάμεσοι σταθμοὶ ποὺ μποροῦν ἴσως νὰ ὑποδείξουν οἱ νεότερες ἀνασκαφές.

Ἡ ὁμοιότητα μὲ τοὺς λύχνους Π 1283, Π 1390, Π 1392 καὶ Π 1395 ἀπὸ τὴ Βέροια ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεση ὅτι προέρχονται ἀπὸ κοινὲς μήτρες¹⁴⁰ (οἱ Π 1390 καὶ Π 1395 ἔχουν στὴ βάση τους τὸ ἀνάγλυφο γράμμα Δ (Δρούγου - Τουράτσογλου, Βέροια, 138).

Οἱ λύχνοι μὲ προέλευση ἀπὸ τοὺς δύο τόπους, τὴ Βέροια καὶ τὴν Πέλλα, αὐτοὶ χωρὶς διακόσμηση ἢ ραβδωτοὶ ἀλληλοσυμπληρώνονται καὶ συνιστοῦν μιὰ πρώτη ἐνδεικτικὴ εἰκόνα τῶν λύχνων μὲ μήτρα στὴν περιοχὴ ὡς καὶ λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. Ἡ προσγραφή τους στὸν κορινθιακὸ τύπο Βρονεεγ XVIII στὴ δημοσίευση τῶν τάφων τῆς Βέροιας γίνεται γιὰ τὸν καλύτερο προσανατολισμὸ τοῦ μελετητῆ. Αὐτὴ ἡ ἴδια ἢ ὁμάδα εἶναι χαρακτηριστικὸ δείγμα τῆς ἐγχώριας παραγωγῆς λύχνων μὲ μήτρα στὰ μακεδονικὰ κεραμικὰ ἐργαστήρια.

Ἡ δευτέρη ὁμάδα (B), ὅπως προαναφέρθηκε, εἶναι ὀλιγάριθμη καὶ νεότερη μὲ κύριο σημεῖο προέλευσης τὸ τετράγωνο I₆.

Ὅλοι σχεδὸν οἱ λύχνοι ἐμφανίζουν ἕνα βασικὸ σχῆμα μὲ ἀσήμαντες διαφορές, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ χαρακτηριστικὲς διαφοροποιήσεις σημειώνονται στὸ ἄνω μέρος καὶ τὰ κοσμήματα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Ἡ ταυτότητα στὸ σχῆμα καὶ ἡ ὁμοιότητα στὴν ἀπόδοση τῶν κοσμημάτων

139. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, Βέροια, 137.

140. Οἱ λύχνοι Π 1390 καὶ Π 1395 ἀπὸ τὴ Βέροια στὸ Μουσεῖο τῆς Βέροιας ἔχουν στὴ βάση τους τὸ ἀνάγλυφο γράμμα Δ (ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, Βέροια, 138, σχέδιο 27).

όδηγεί στη σκέψη, τουλάχιστον για τους περισσότερους, ότι πρόκειται για προϊόντα συγκεκριμένων εργαστηρίων: Ὁ πηλὸς εἶναι σχετικὰ καθαρὸς, συνήθως ἀνοιχτόχρωμος κοκκινωπὸς ὡς πορτοκαλόχρωμος, καὶ γιὰ ἓνα μικρὸ ἀριθμὸ λύχνων γκριζός. Γιὰ ὅλες τὶς περιπτώσεις ἰσχύει ἓνα μελανὸ ἢ καστανοκόκκινο θαμπὸ ἐπίχρισμα (=γάναμα), χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα γενικὰ καὶ ἄλλων εἰδῶν τῆς ὄψιμης ἑλληνιστικῆς Κεραμικῆς.

Κύριο γνῶρισμα τῆς παραλλαγῆς μετὰ τὸ ἀμφικωνικὸ σχῆμα εἶναι ὁ μεγάλος μυκτήρας μετὰ τὴν τριγωνικὴ ἀπόληξη ποὺ σχηματίζει μετὰ τὰ πτερύγιά του στὸ ἄνω μέρος ἓνα ρόμβο. Σημαντικὸ γνῶρισμα γιὰ ἓνα ἀξιοπρόσεχτο ἀριθμὸ λύχνων εἶναι ἡ μεγάλη ταινιωτὴ λαβὴ στὸν ὄμο, κολλημένη πάνω στὰ ἀνάγλυφα κοσμήματα. Αὐτὰ τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ ἔχουν ἄλλοι ὅμοιοι λύχνοι χωρὶς τὴν ταινιωτὴ λαβή, φανερόντως ὅτι τὸ γνῶρισμα τῆς λαβῆς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι εἰδοποιὸ γνῶρισμα ἐργαστηρίου ἢ περιοχῆς, ὅταν μάλιστα ἡ προέλευση τῶν λύχνων ἀνιχνεύεται ἱκανοποιητικὰ. Ἡ ὁμοιότητα μετὰ τοὺς «δηλιακοὺς» λύχνους εἶναι φανερὴ¹⁴¹ καὶ ἐπιβάλλει ὀρισμένα ἀναγκαστικὰ συμπεράσματα. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀσκληπιάδη ἐπιβεβαιώνει τὴ στενὴ σχέση τῶν δύο κέντρων, τὴν εἰσαγωγὴ τῶν προϊόντων ποὺ διακινουῦνται ἀπὸ τὴ Δῆλο στὴν Πέλλα. Ἡ ὁμοιότητα τῶν κοσμημάτων ποὺ σὲ πολλὲς περιπτώσεις φαίνεται νὰ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὶς ἴδιες μῆτρες ἀνήκει στὸν ἴδιο κύκλο παρατηρήσεων. Ὡστόσο πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς προσεκτικὸς. Τὰ νέα εὐρήματα τῆς ἐμπορικῆς Ἀγορᾶς, ὅπου περιλαμβάνονται μῆτρες λύχνων, ἴσως δεῖξουν τὴ σωστὴ ἐρμηνεία καί, ὅπως καὶ γιὰ τὴν ὑπόλοιπη ἀνάγλυφη Κεραμικὴ, δώσουν στοιχεῖα γιὰ τὸ ἐμπόριο τῶν μητρῶν.

Ἡ διαμόρφωση ὅμως γύρω ἀπὸ τὴν ὁ.π. καὶ τὰ κοσμήματα καθορίζουν καὶ τὶς ἰδιαίτερες σειρὲς ἢ ὑποομάδες. Διακρίνονται δύο ομάδες: Α) Γύρω ἀπὸ τὴν ὁ.π. δύο πλαστικὰ δακτυλίδια ὀρίζουν μιὰ αὐλάκωση. Στὴν ομάδα αὕτῃ διαμορφώνονται οἱ ἐξῆς σειρὲς τῶν κοσμημάτων:

Σειρὰ 1: Οἱ λύχνοι φέρουν συνήθως ἀκτινωτὸ ἀνάγλυφο κόσμημα κοῖλο ἢ κυρτό (σειρὰ 1α), κλειστὰ μέσα σ' ἓνα κύκλο μετὰ τὸ κορδόνι. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτήρα ὑπάρχουν διάφορα πλαστικὰ κοσμήματα, καρδιόσχημα φύλλα, μάσκες σατύρων, ἔλικες μετὰ κεραυνοὺ ἢ κηρύκειο.

Σειρὰ 2: Γύρω ἀπὸ τὴν ὁ.π. σχηματίζεται ἀνάγλυφος σπειρομαϊάνδρος ἢ μαϊάνδρος, ἀνάλογα δηλ. πρὸς τοὺς «δηλιακοὺς» λύχνους. Οἱ Π 3835 καὶ 235 προέρχονται πιθανότατα ἀπὸ κοινὴ μῆτρα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀνθέμιο ποὺ εἶναι ἀνάστροφα τοποθετημένο. Ἀντίθετα, οἱ λύχνοι μετὰ τὸν σπειρομαϊάνδρο 245, 233, 292 προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὲς μῆτρες, ὅπου ὅμως τὸ καρδιόσχημο φύλλο τοῦ 233 ἔγινε ἴσως ἀπὸ τὴν ἴδια σφραγίδα μετὰ ἐκεῖνα τῆς σειρᾶς 1. Ὁ λύχνος 222 φέρει τὸ χάραγμα μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀσκληπιάδη, πιθανῶς τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τὴ Δῆλο τεχνίτη¹⁴².

Σειρὰ 3: Τὰ κοσμήματα γύρω ἀπὸ τὴν κοιλότητα τῆς ὁ.π. εἶναι φυτικά, κυρίως φύλλα καὶ βλαστοὶ σχηματοποιημένα, ἢ φυσικὰ ἀποδομένα, ἀσύνδετα μεταξὺ τους, ὅλα σχεδὸν θέματα γνωστὰ ἀπὸ τὸ «δηλιακὸ» θεματολόγιο¹⁴³:

- α) φύλλα λογχόσχημα καὶ ἔλικες ἐναλλάξ (266, 267),
- β) φύλλα λογχόσχημα καὶ ἔλικες ἐναλλάξ (263),
- γ) φύλλα μετὰ ὀδοντωτὸ περίγραμμα καὶ λογχόσχημα ἐναλλάξ· στὸν μυκτήρα μάσκα σατύρου (255),
- δ) φύλλα σχηματοποιημένα τριγωνικὰ ἢ ρομβοειδῆ (232),
- ε) ἀνθεμωτὰ σχήματα,

141. Βλ. σημ. 9-10. BRUNEAU, *Délos XXVI*, 51 καὶ κυρίως ομάδα 1, 56 κέ.

142. BRUNEAU, *Délos XXVI*, 52 εἰκ. 2 (ὑπογραφὲς τεχνιτῶν ἢ ἰδιοκτητῶν).

143. BRUNEAU, *Délos XXVI*, 51 κέ. (λύχνοι, οἱ ἐπωνομαζόμενοι τύπου «Ἐφέσου», ομάδα 1).

στ) έλικωτά ή ριποειδή γραμμικά κοσμήματα,

ζ) ζώνες γύρω από την ό.π. με κυμάτιο ή πλοχμό· στη ρίζα του μυκτήρα καρδιόσχημο φύλλο.

Στην ομάδα Β πρέπει να ένταχτεί και μιὰ πλούσια ύποομάδα που κύριο γνώρισμά της είναι ή διαμόρφωση του τμήματος γύρω από την ό.π.: αντίθετα προς την προηγούμενη ομάδα, τὸ περιχέιλωμα είναι πλατὺ και επίπεδο και όρίζεται στην έξωτερική του περιφέρεια από ένα κυκλικὸ έξαρμα· τούτο είναι άλλοτε κλειστὸ δακτυλίδι (270, 275) και άλλοτε άνοιχτὸ στην άρχή του μυκτήρα (281, 285, 196). Τὰ πραγματικά κοσμήματα είναι ανάγλυφα και περιορίζονται γύρω και έξτὸς του δακτυλιδιού: πρόκειται συνήθως για τριγωνικά φύλλα (269, 272) ή στενὸ κυμάτιο (281, 285), ή άπλοποιημένο άστράγαλο (275, 278), πολὺ γνωστὰ θέματα από τὸς λεγόμενους λύχνους τύπου «'Εφέσου»¹⁴⁴. Σε πολλὲς περιπτώσεις υπάρχει στη ρίζα του μυκτήρα μιὰ μάσκα σατύρου ή ένα φύλλο, κοινὰ θέματα για ὅλες τις ομάδες τῶν λύχνων από μήτρα.

Ἡ κοινότητα και όμοιότητα τῶν κοσμημάτων και στις δύο ομάδες τῶν λύχνων από μήτρα και στις δύο τελευταίες ομάδες πρέπει να ύπογραμμιστεί, γιατί άκριβῶς μαζί με άλλα έπιμέρους ὅμοια στοιχεῖα, πρέπει να θεωρηθοῦν προϊόντα κοινῆς εργαστηριακῆς προέλευσης άφου ή μορφολογική σχέση δεν είναι γενική, αλλά προφανῶς σχετίζεται με τὸς τρόπους τῶν τεχνιτῶν (βλ. 'Ασκληπιάδη).

Ὅπως και στην περίπτωση τῶν μεγαρικῶν-ανάγλυφων σκύφων από την Πέλλα, έτσι και οἱ λύχνοι δύσκολα μποροῦν να σχετιστοῦν με άττικά παράλληλα. Ἐντίθετα, ὅπως κιόλας έπισημάνθηκε, ή σχέση με τὴ Δῆλο είναι στενή και άνταποκρίνεται στην εικόνα που σχηματίζεται από την ύπόλοιπη σύγχρονη ανάγλυφη Κεραμική¹⁴⁵.

Ἡ ομάδα τῶν λύχνων 213, 216, 302 δεν έχει ένιαίιο χαρακτήρα στη διακόσμηση, ένῶ αντίθετα τὸ σχῆμα τους είναι κοινό: τὸ σῶμα ψηλό, καμπύλο, με μικρὸ σιγμοειδὲς ὠτίο και μεγάλη ταινωτή λαβή έχει κύριο γνώρισμα τὸν μεγάλο μακρόστενο μυκτήρα με την καμπύλη άπόληξη. Γύρω από την ό.π. υπάρχει ένα στενὸ, επίπεδο περιχέιλωμα. Τὰ διακοσμητικά θέματα είναι πολὺ περιορισμένα, κυρίως άκτινωτὲς ραβδώσεις με ψαροκόκκαλο και μικρὰ τριγωνικά φύλλα, θέματα δηλ. που βρίσκονται ανάμεσα στο «δηλιακὸ» θεματολόγιο.

Χρονολογικά και τυπολογικά ανήκει τὸ θραῦσμα 302 στην ίδια βαθμίδα με τὰ προηγούμενα, ένῶ αναγνωρίζονται εύκολα παράλληλα, ανάμεσα στοῦς δηλιακοῦς.

Ὁ λύχνος 304 εμφανίζει σημαντικὲς διαφορὲς από τὸς προηγούμενους λύχνους: Κύριο γνώρισμα είναι τὰ δύο σιγμοειδή ὠτία και ή μεγάλη ταινωτή λαβή, ένῶ τὸν μυκτήρα τὸν κοσμεῖ ένα μεγάλο άνθέμιο. Οὐσιαστικά πρόκειται για ένα δείγμα του άττικού τύπου HT 45 Β, που χρονολογεί ὁ Howland στο τέλος του 3ου - άρχὲς του 2ου αἰώνα π.Χ.¹⁴⁶ Ἡ χρονολόγηση αὐτή δεν μπορεῖ να ισχύει για τὸ παράδειγμα τῆς Πέλλας, που σύμφωνα με τὰ άνασκαφικά δεδομένα πρέπει να τοποθετηθεῖ στο τέλος του 2ου αἰώνα π.Χ. Πρόκειται δηλ. για ένα παράδειγμα ὄψιμης φάσης του τύπου, του ὁποίου ή διάρκεια πρέπει να έπεκταθεῖ ὡς τὸ τέλος του 2ου αἰώνα π.Χ.

Δύσκολα ταξινομεῖται ὁ λύχνος 208 σε μιὰ ὀρισμένη κατηγορία, ή τύπο εξαιτίας τῶν μεγάλων κακώσεων, ὡστόσο ή διαμόρφωση στο άνω μέρος φανερώνει ὅτι ανήκει σε μιὰ περίοδο σύγχρονη με τὰ προηγούμενα.

Ὁ 303 μπορεῖ να χρονολογηθεῖ μόνο με στυλιστικά-μορφολογικά στοιχεῖα, άφου τὰ άνα-

144. Βλ. άνω σημ. 13 και 14.

145. Για τὰ θέματα βλ. την προσεχή δημοσίευση τῶν ανάγλυφων άγγείων από την Πέλλα από τὴ γράφουσα. Συζήτηση για τὸ θέμα βλ. Α. ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ. *Φεραϊκά έργαστήρια «μεγαρικῶν» σκύφων. Β' Ἐπιστημονική Συνάντηση για την Ἐλληνιστική Κεραμική*, Ρόδος 1990, 127 κέ.

146. Βλ. άνω σημ. 13, 14.

σκαφικά του είναι αδιάφορα. Τὸ περιχέλωμα εἶναι ἔντονα σχηματοποιημένο καὶ περιβάλλεται ἀπὸ ἀνάγλυφο γλωσσωτὸ κόσμημα. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα ὑπάρχει ἡ τυπικὴ ἀνάγλυφη μάσκα σατύρου. Τὸ ψηλὸ σῶμα ἔχει δύο καρδιόχημα ὠτία¹⁴⁷. Ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν *Herzblattlampen* πού, ὅπως ἔδειξε ὁ J. Schäfer, προέρχεται ἀπὸ τὸ Πέργαμο¹⁴⁸. Μὲ ἓνα ὠστόσο παράδειγμα εἶναι δύσκολο νὰ προσδιοριστεῖ ἡ θέση τοῦ τύπου στὴν Πέλλα καὶ πολὺ δυσκολότερα στὴ Μακεδονία.

Παρὰ τὶς διαφορὲς στὴ διακόσμησή τους οἱ λύχνοι 298 καὶ 300 μποροῦν νὰ ἐξεταστοῦν ἀπὸ κοινού γιὰ τὸ ὅμοιο σχῆμα τους. Τὸ σῶμα εἶναι πλατὺ στρογγυλὸ μὲ πλατεῖα καὶ καμπύλη ἀπόληξη στὸν μυκτῆρα, ἐνῶ τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα εἶναι τὸ ἔξαγμα πού περιβάλλει ὡς μανδύας ὀλόκληρο τὸν λύχνο. Στὸν 298 ἡ ὁ.π. περιβάλλεται ἀπὸ πλατὺ περιχέλωμα καὶ στὴ συνέχεια τὸ ὑπόλοιπο μισὸ τοῦ ὤμου καλύπτεται ἀπὸ κοκκιδωτὸ κόσμημα. Τὸ ἀντίστοιχο τμήμα τοῦ 300 διαμορφώνεται διαφορετικὰ, ὅμοια μὲ τοὺς λύχνους τῆς ὁμάδας Β. Δύσκολα μποροῦν νὰ προσγραφοῦν σ' ἓναν ὀρισμένο τύπο. Ἴσως ὅμως τὸ πλατὺ περιθώριο στὴν περιφέρεια τοῦ λύχνου νὰ προδίδει μιὰ μίμηση τῶν λύχνων τῆς ὁμάδας τοῦ Ἀριστίωνα καὶ ἄλλων δηλιακῶν μὲ ἀνάλογα χαρακτηριστικὰ¹⁴⁹.

Τὴν ἴδια δυσκολία προσδιορισμοῦ τοῦ τύπου ἐμφανίζουν καὶ οἱ λύχνοι 291 καὶ 290 μὲ γνωρίσματα μεταλλικῶν προτύπων: Ἡ μικρὴ ὁ.π., τὸ στρογγυλὸ σῶμα μὲ τὶς συμπαγεῖς λαβὲς στὰ πλάγια καὶ τὴν πλατεῖα καμπύλη ἀπόληξη ὀδηγοῦν στὸν 1ο αἰῶνα π.Χ. Ἀνάλογα παραδείγματα συναντῶνται στὴ Δήλο¹⁵⁰ καὶ στὸ Πέργαμο¹⁵¹, ὅπου οἱ ἐρευνητὲς χρονολογοῦν ἐπίσης στὸν 1ο αἰῶνα π.Χ. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἀκόμη ἡ ὁμοιότητά τους μὲ τοὺς περγαμηνούς *Herzblattlampen*. Ἴσως ὅμως οἱ λύχνοι αὐτοὶ ἀντιπροσωπεύουν μιὰ πρῶιμη φάση τῶν τύπων Ἀντιόχεια 86 καὶ 87 (Typ 35) πού εἶναι «ἰταλικὸς ἐξελιγμένος τύπος»¹⁵². Τοῦτο σημαίνει βέβαια ὅτι ἀντίθετα ὁ τύπος διαμορφώθηκε στὴν Ἀνατολή.

Τὸ δείγμα τῶν λύχνων τῶν κατασκευασμένων μὲ μήτρα ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀνασκαφὴ τῆς Πέλλας —μολονότι εἶναι μικρό— ἀποδεικνύεται μὲ νέες ἐρευνες ἐλλιπές, ὠστόσο ἐπιτρέπει ὀρισμένες χρήσιμες παρατηρήσεις: οἱ λύχνοι μὲ μήτρα συναγωνίζονται στὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ. κέ. τοὺς τροχίλατους, ἀφοῦ ἔχει προηγηθεῖ μιὰ σύντομη περίοδος δοκιμῶν τόσο τῆς τεχνικῆς, ὅσο καὶ τῆς μορφῆς. Φαίνεται ὅτι στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰῶνα καὶ στὸν 1ο αἰῶνα κυριαρχεῖ. Τοὺς τρόπους καὶ τοὺς λόγους θὰ δεῖξουν τὰ δεδομένα τῆς νέας ἀνασκαφικῆς ἐρευνας.

205. A3613 (1962, I₁, στρῶμα 2). Πίν. 52. Ἀκέρατο. Ἀκόσμητο. Πηλὸς φαιός, γάνωμα μελανὸ θαμπό. Ὑψ. 0.032 μ. Μῆκ. 0.085 μ.
Χωρὶς βάση. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη μὲ τριγωνικὸ περίγραμμα. Μυκτῆρας μεγάλος, σχετικὰ βραχύς, μὲ καμπύλη ἀπόληξη. Γενικὰ ἀμελῆς ἀπόδοση τοῦ σχήματος.
Πρβ. 210, 209, 207, 206 (πίν. 52, 53).
Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, Π 1449, πίν. 49-50.
Μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ.
206. A3831 (1962, I, δρόμος 2, βᾶθ. 1.10 μ.). Πίν. 52. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς ὠχρὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα κόκκινο. Ὑψ. 0.03 μ.
Βάση ὑποτιπῶδης. Σῶμα μὲ τριγωνικὸ περίγραμμα χωρὶς διακόσμηση καὶ ἀμελῆς σιγμοειδῆς ὠτία στὴν ἔνωση τῶν δύο μερῶν. Μυκτῆρας μεγάλος μὲ καμπύλη ἀπόληξη.

147. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 137. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 68 κέ.

148. SCHÄFER, *Pergamon*, 130 κέ.

149. Πρβ. BRUNEAU, *Délos* XXVI, 45 κέ.

150. BRUNEAU, *Délos* XXVI, 79 κέ.

151. SCHÄFER, *Pergamon*, 145 κέ.

152. F. WAAGE, *Antioch on the Orontes* IV₂, 1948, 59.

- Πρβ. 212, 209, 210 (πίν. 53, 54).
 Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, 92, 139, Π 2113, πίν. 58.
- 207.** A3936 (1961, I, δρόμος 2). Πίν. 53. Ἀκέραιο, ἀλλὰ κακοπλασμένο. Κακώσεις στὸν μυκτήρα καὶ τὸ σῶμα. Πηλὸς ὠχρὸς κόκκινος, γάνωμα ὠχρό-κόκκινο. Ὑψ. 0.03 μ.
 Βάση ἀμελής. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, σχετικὰ ψηλὸ χωρὶς ἀνάγλυφα κοσμήματα, μὲ μόνο ἓνα μικρὸ σιγμοειδῆ ὠτίο. Μυκτήρας ἐπιμήκης μὲ καμπύλη ἀπόληξη.
 Πρβ. 209, 210 (πίν. 53).
 Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, Π 2123, 134 κέ.
- 208.** A5280 (1963, I, κοινόχρηστος χῶρος). Πίν. 53. Λείπουν ὁ μυκτήρας καὶ ἡ λαβή, μὲ ἰσχυρὲς κακώσεις στὸ ἀνάγλυφο κόσμημα στὸ ἄνω μέρος. Πηλὸς ὠχρορόδιος, γάνωμα κοκκινωπό. Ὑψ. 0.035 μ. Διάμ. β. 0.039 μ.
 Βάση δισκόμορφη, χαμηλή. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, σχετικὰ ψηλὸ, μὲ δύο ὠτία καὶ ἔχνη λαβῆς στὸν ὦμο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. χωριστὸ κοῖλο καὶ πλατὺ περιχέλωμα καὶ στὴ συνέχεια ἀδιάγνωστο ἀνάγλυφο κόσμημα.
 Πρβ. 291, 290 (πίν. 81).
 Βιβλ.: *Heres*, ἀρ. 148. Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 22, ἀρ. 4220.
- 209.** A5852 (1964, I₄). Πίν. 53. Λείπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτήρα. Κακὴ κατασκευή. Πηλὸς τεφρὸς ἀκάθαρτος. Ὑψ. 0.029 μ.
 Βάση σχετικὰ ψηλή, ἀμελής. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη σχετικὰ ψηλὰ μὲ μικρὸ ὠτίο στὸν ὦμο. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. κοῖλο περιχέλωμα.
 Πρβ. 207 (πίν. 53).
 Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, Π 1278, πίν. 8, Π 2113, πίν. 57 καὶ Π 1282, πίν. 9.
- 210.** A5854. Πίν. 53. Ἀκέραιος. Κακὴ κατασκευή. Πηλὸς τεφρὸς. Ὑψ. 0.03 μ.
 Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ 209.
 Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, Π 1282.
- 211.** A3781 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 54. Λείπουν τμήματα τοῦ μυκτήρα. Ἐπιδερμίδα φθαρμένη. Πηλὸς ὠχρὸς, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ὑψ. 0.04 μ.
 Βάση ἀμελής. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη μὲ γωνιώδες περίγραμμα. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀνάγλυφο ἀκτινωτὸ κόσμημα. Ἡ ταινιωτὴ δακτυλιωτὴ λαβὴ φύεται στὸν ὦμο μαζί μὲ ἓνα ἀνάγλυφο φύλλο, ἐνῶ στὴν περιφέρεια τοῦ ὦμου δύο σιγμοειδῆ ὠτία. Ἡ κακὴ ποιότητα τοῦ ἀνάγλυφου προδίδει τὴν κακὴ ἢ πολυμεταχειρισμένη ποιότητα τῆς μήτρας.
 Πρβ. 258, 297, 210 (πίν. 53, 70, 82).
 Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, Π 1389, Π 1395, πίν. 23.
 Μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ.
- 212.** A3371. Πίν. 54. Ἀκέραιος. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα κοκκινωπό. Ὑψ. 0.029 μ.
 Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη μὲ τὴν κάτω ἐπιφάνεια στενότερη καὶ ἀδιαμόρφωτη. Τὸ ἄνω μέρος, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀκόσμητο. Μυκτήρας μεγάλος καὶ ἐπιμήκης μὲ πλατεῖα ἀπόληξη.
- 213.** A3982 (1962, I, δρόμος 1, βάθ. 0.90 μ.). Εἰκ. 12. Πίν. 54. Λείπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτήρα. Πηλὸς φαιός-τεφρὸς, γάνωμα καστανόφαιο. Ὑψ. 0.022 μ.
 Χωρὶς βάση. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, σχεδὸν σφαιρικὸ μὲ διπλὴ λαβὴ στὸν ὦμο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀνάγλυφα σχηματοποιημένα κοσμήματα, ἐναλλάξ ταινίες καὶ φύλλα. Μυκτήρας ἐπιμήκης. Ἐχνη ἀμελοῦς σιγμοειδοῦς ὠτίου.
 Πρβ. 216 (πίν. 55).
 Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 20, ἀρ. 4031, 4003. Bucovana, *Tomis*, 125 εἰκ. 84a-b.
 Τέλος τοῦ 2ου - ἀρχὲς τοῦ 1ου αἰῶνα π.Χ.
- 214.** A4902 (1962, I₅, στρῶμα 2). Πίν. 55. Λείπει ὁ μυκτήρας, ἔντονα φθαρμένη ἐπιδερμίδα. Πηλὸς ὠχρὸς. Ὑψ. 0.022 μ.
 Βάση χαμηλή, δισκόμορφη. Σῶμα σχεδὸν σφαιρικόν. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη. Στὸ ἄνω μέρος πλαστικὲς ραβδώσεις γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Στὸν ὦμο μικρὸ ὠτίο.

- Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 12, ἀρ. 2332, 2336.
- 215.** A1875 (Π2). Πίν. 55. Λείπουν ἡ ἀπόληξη καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ μυκτῆρα. Ἐπολείσματα. Πηλὸς τεφρὸς, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ὑψ. 0.031 μ.
Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλαστικὸ δακτυλίδι καὶ στὴ συνέχεια ἀνάγλυφα φυτικά κοσμήματα (ἀνθέμια). Στὸν ὄμο μεγάλη ὄρθια δακτυλιωτὴ λαβή.
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 13, ἀρ. 2469, 2478.
- 216.** A279. Πίν. 55. Λείπουν τὸ ὄτιο καὶ μικρὰ ἀκόμη θραύσματα. Πηλὸς τεφρὸς καμένος, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.025 μ.
Βάση χαμηλὴ ὑποτυπώδης. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη χαμηλὸ μὲ μικρὸ σιγμοειδῆ ὄτιο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀκτινωτὰ μικρὰ ἀνάγλυφα φύλλα. Μυκτῆρας ἐπιμήκης μὲ στρογγυλὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 213 (πίν. 54).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 21, ἀρ. 4097.
- 217.** A2041. Εἰκ. 12. Πίν. 55. Ἐκέραιος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατακόρυφη λαβὴ στὸν ὄμο, ποὺ λείπει. Πηλὸς φαιὸς, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ὑψ. 0.031 μ. Διάμ. β. 0.03 μ.
Χωρὶς βάση, σῶμα σφαιρικὸ πλατὺ. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατὺ περιχέλιωμα. Στὸν ὄμο ἀνάγλυφο φυτικὸ κόσμημα στὸ σχῆμα στεφανιοῦ. Μυκτῆρας μεγάλος μὲ τετράγωνη ἀπόληξη.
- 218.** A2624 (1960, I₃). Πίν. 56. Λείπει ὁ μυκτῆρας καὶ ἡ λαβή. Πηλὸς τεφρὸς, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.028 μ. Διάμ. β. 0.031 μ.
Βάση ὑποτυπώδης. Σχῆμα καὶ ἀνάγλυφα κοσμήματα ὅμοια μὲ τὸ 196, μὲ καλύτερη ποιότητα. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα μάσκα.
Πρβ. 239 (πίν. 62).
- 219.** A3353 (Π3). Ἐκέραιος μὲ μικρὰς φθορὰς στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα κόκκινο. Ὑψ. 0.026 μ.
Βάση μικρὴ, ὑποτυπώδης. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, σχεδὸν σφαιρικόν. Στὸ ἄνω μέρος, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀνάγλυφο σπειροειδῆς κόσμημα. Μυκτῆρας σχετικὰ στενὸς μὲ καμπύλη ἀπόληξη.
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 13, ἀρ. 2384.
- 220.** A3377 (Π5). Πίν. 56. Ἐκέραιος. Πηλὸς τεφρὸς, γάνωμα μελανό, ἀπολεπισμένο. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Βάση ὑποτυπώδης, χαμηλὴ. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ περιχέλιωμα ἀνάγλυφα κοσμήματα: μικρὰ ἀνάγλυφα δελφίνια κυκλικὰ τοποθετημένα. Μυκτῆρας μεγάλος μὲ ἀπόληξη τριγωνικὴ.
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 12.
- 221.** A3667. Πίν. 56. Ἐκέραιος. Πηλὸς γκρίζος, γάνωμα γκρίζο μελανό. Ὑψ. 0.035 μ. Διάμ. β. 0.03 μ.
Σῶμα χωρὶς διαμορφωμένη βάση, σχεδὸν σφαιρικόν καὶ χωρὶς λαβή.
Στὸ ἄνω μέρος ἀνάγλυφα φύλλα ἐναλλάξ καρδιόσχημα καὶ ἄκανθες. Μυκτῆρας ἐπιμήκης μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 249 (πίν. 65).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 13, ἀρ. 2469, πίν. 14, ἀρ. 2499.
Ἄρχες τοῦ ἰου αἰῶνα π.Χ.
- 222.** A3676 (Π7). Πίν. 57. Λείπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς τεφρὸς, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.02 μ. Διάμ. β. 0.034-0.04 μ.
Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. βαθὺ περιχέλιωμα καὶ πλαστικὸ δακτυλίδι καὶ στὴ συνέχεια ἀνάγλυφος σπειρομαϊάνδρος. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα ἀνάγλυφο σχηματοποιημένο ἀνθέμιο. Στὸ κάτω μέρος τῆς βάσης

- Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, 52, εικ. 2₁₋₂ και 54 (τύπος Ἐφέσου, με σχετική βιβλιογραφία), πίν. 12, ἀρ. 2235 και 2358.
- 223.** A3677 (1962, I₆, στρώμα 2). Πίν. 57. Λείπει ἡ ταινιωτὴ κατακόρυφη λαβή. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος, κοκκινωπός. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.032 μ.
Βάση σχεδὸν ἀδιαμόρφωτη. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ περιχέλωμα ἀνάγλυφα φύλλα.
Πρβ. 256, 234, 295 (πίν. 60, 69, 82).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 13, ἀρ. 2433, 2510.
- 224.** A3678 (1962, I₆, στρώμα 2). Πίν. 57. Ἀκέραιο. Πηλὸς ὠχρός, γάνωμα καστανὸ ἀνοιχτό. Ὑψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.03 μ.
Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στεφάνι ἀπὸ ἀνάγλυφο κυμάτιο. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα μάσκα σατύρου. Μυκτῆρας ἐπιμήκης με τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 261 (πίν. 71).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 12, ἀρ. 2336.
- 225.** A3679 (1962, I₆, στρώμα 2). Πίν. 57. Λείπει ὁ μυκτῆρας. Πηλὸς τεφρός, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.034 μ.
Σχῆμα ὅμοιο με τὰ 227, 232, 231.
Πρβ. 227, 232, 231 (πίν. 58, 59).
- 226.** A3680 (1962, I₆, στρώμα 2). Πίν. 58. Λείπει ἡ ταινιωτὴ λαβή. Πηλὸς τεφρός, γάνωμα μελανό, ἀμαυρό. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Βάση ἀδιαμόρφωτη. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, χαμηλό. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ στενὸ περιχέλωμα με ἀνάγλυφο δακτυλίδι, ἀνάγλυφα φυτικὰ κοσμήματα. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα ἀνάγλυφο σχηματοποιημένο ἀνθέμιο. Μυκτῆρας ἐπιμήκης με τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 292, 234 (πίν. 60, 81).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 13, ἀρ. 2415.
- 227.** A3683 (1962, I₆, στρώμα 2). Πίν. 58. Λείπει ὁ μυκτῆρας. Πηλὸς τεφρός, γάνωμα καστανό-μελανό. Ὑψ. 0.027 μ.
Σχῆμα ὅμοιο με τὰ 231, 232.
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 13, ἀρ. 2480.
- 228.** A5870. Πίν. 58. Ἀκέραιος. Πηλὸς γκριζός με μαρμαρυγία, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.0325 μ. Μῆκ. 0.096 μ.
Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀνάγλυφο κόσμημα τὸ ὁποῖο σχηματίζουν ταινίες με κορδόνι καὶ κωνικὸ κυμάτιο. Μυκτῆρας μεγάλος με τριγωνικὴ ἀπόληξη.
- 229.** A3826 (1962, I, δρόμος 2B). Εἰκ. 12. Πίν. 58. Λείπει ἡ ταινιωτὴ δακτυλιωτὴ λαβή. Μικρὰ ἀπολείσματα. Πηλὸς φαιός, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ὑψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.032-0.035 μ.
Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, χαμηλό. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ κοῖλο περιχέλωμα στεφάνι ἀπὸ ἀνάγλυφο κυμάτιο καὶ στεφάνι ἀπὸ ἀνάγλυφα μακρόστενα φύλλα. Στὴ ρίζα τοῦ μακρόστενου μυκτῆρα ἀνάγλυφο καρδιόσχημο φύλλο. Ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα τριγωνικὴ.
Πρβ. 231, 226 (μόνο γιὰ τὸ σχῆμα) (πίν. 58, 59).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 12, ἀρ. 2260, 2235.
- 230.** A3835 (1962, I₆, στρώμα 2). Εἰκ. 13. Πίν. 59. Ἀκέραιος με μικρὲς φθορὲς στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος, πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.031 μ.
Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, σχεδὸν σφαιρικόν. Στὸ ἄνω μέρος καὶ γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ στενὸ περιχέλωμα (πλαστικὸ δακτυλίδι) στεφάνι ἀνάγλυφου μαιάνδρου (πρβ. ἀντίστοιχο κόσμημα τῶν ἀνάγλυφων σκύφων). Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα ἀνάγλυφο ἀνθέμιο. Μυκτῆρας ὄχι ἰδιαίτερα ἐπιμήκης με τριγωνικὴ ἀπόληξη.

- Πρβ. 235 (ὄμοια μήτρα) (πίν. 60).
 Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 13, ἀρ. 2397 (ἢ 2387), πίν. 16, ἀρ. 2888 (γιά τὸ κόσμημα).
231. A3837. Εἰκ. 13. Πίν. 59. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς γκριζός, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.037 μ.
 Βάση δισκόμορφη, ὑποτυπώδης. Σῶμα χαμηλὸ ἀπὸ δύο μέρη. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀμελὲς κοῖλο περιχέλωμα καὶ στῆ συνέχεια στεφάνι ἀπὸ πεταλόσχημα φύλλα καὶ ἔλικες χωρισμένα μὲ κοκκίδες. Στὴν ρίζα τοῦ μυκτῆρα μεγάλο ἀνάγλυφο ἀνθέμιο.
 Πρβ. 264 (πίν. 72).
 Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 12, ἀρ. 2415.
232. A3840 (1962, I₅, δρόμος 2, βάθ. 1.20 μ.). Εἰκ. 13. Πίν. 59. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς γκριζός, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ψ. 0.082 μ. Διάμ. β. 0.032 μ.
 Βάση χαμηλὴ, ὑποτυπώδης, δισκόμορφη. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ κοῖλο περιχέλωμα στεφάνια ἀπὸ ἀνάγλυφα λογχόσχημα φύλλα. Στῆ ρίζα τοῦ μυκτῆρα ἀνάγλυφο ἀνθέμιο.
 Πρβ. 224, 229 (πίν. 57, 58).
 Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 13, ἀρ. 2449, 2463, 2510, 2517.
233. A3851 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 60. Ἀκέραιος μὲ ἀπολεπίσματα. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος κοκκινωπός, γάνωμα καστανό. Ψ. 0.023 μ. Διάμ. β. 0.032 μ.
 Βάση χαμηλὴ, δισκόμορφη. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, χαμηλό. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. περιχέλωμα ἀπὸ διπλὸ πλαστικὸ δακτυλίδι καὶ στῆ συνέχεια ἀνάγλυφος σπειρομαϊάνδρος. Στὸν ὄμο δακτυλιωτὴ λαβή. Κατὰ μῆκος τοῦ μυκτῆρα ἀνάγλυφο καρδιόσχημο φύλλο. Μυκτῆρας ἐπιμήκης μὲ καμπύλη ἀπόληξη.
 Πρβ. 245 (γιά τὸ κόσμημα), 238 (γιά τὸ σχῆμα τοῦ μυκτῆρα) (πίν. 61, 64).
 Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 16, ἀρ. 2879, πίν. 12, ἀρ. 2370.
234. A3899 (Π15). Πίν. 60. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς γκριζός, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ψ. 0.033 μ.
 Σχῆμα ὄμοιο μὲ τὸ 246. Στὸ ἄνω μισὸ γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. κοῖλο περιχέλωμα καὶ στῆ συνέχεια ἀκτινωτὰ ἀνάγλυφα τριγωνικὰ φύλλα.
 Πρβ. 221 (γιά τὸ σχῆμα), 253 (γιά τὸ κόσμημα) (πίν. 56, 67).
 Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 13, ἀρ. 2467, 2501.
235. A3909 (Π13). Πίν. 60. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλὸς φαιός, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
 Σχῆμα ὄμοιο μὲ τὸ 292. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. περιχέλωμα ἀπὸ διπλὸ δακτυλίδι καὶ στῆ συνέχεια ἀνάγλυφος σύνθετος μαϊάνδρος. Στῆ ρίζα τοῦ μυκτῆρα ἀνάγλυφο ἀνθέμιο. Μυκτῆρας ἐπιμήκης.
 Πρβ. 292 (πίν. 81).
 Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 13, ἀρ. 2394, πίν. 16, ἀρ. 2888.
236. A3921 (1961, I, δρόμος 2). Πίν. 61. Λεῖπουν ὁ μυκτῆρας καὶ τὸ μισὸ τοῦ σώματος. Πηλὸς ὠχρός-φαιός, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ψ. 0.025 μ.
 Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, σχεδὸν καμπύλο. Στὸ ἄνω μισὸ γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ στενὸ περιχέλωμα ἀκτινωτὲς αὐλακώσεις καὶ ἡμικύκλια.
 Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 21, ἀρ. 4081 (γιά τὸ κόσμημα).
237. A3928 (1961, I, δρόμος 2, βάθ. 1.10 μ.). Πίν. 61. Ἀκέραιος. Πηλὸς φαιός, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ψ. 0.027 μ.
 Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα πλατὺ χαμηλό. Στὸ ἄνω μισὸ γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. δακτυλιωτὸ περιχέλωμα καὶ στῆ συνέχεια ἀνάγλυφες ἀκτινωτὲς ραβδώσεις. Δύο συμφυῆ σιγμοειδῆ ὠτία καὶ κατακόρυφη δακτυλιωτὴ λαβή. Μυκτῆρας ἐπιμήκης, σωληνωτὸς μὲ καμπύλη ἀπόληξη.
238. A3941 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 61. Ἀκέραιος μὲ ἀπολεπίσματα. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος,

- γάνωμα μελανό άμαυρό. Ύψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.032 μ.
 Βάση ύποτυπώδης. Σῶμα από δύο μέρη με γωνιώδες περίγραμμα. Στο άνω μέρος, γύρω από την ό.π. ανάγλυφα φυτικά κοσμήματα, έναλλάξ μακρόστενα και τετράγωνα με ζίγκ-ζάγκ περίγραμμα. Κατά μήκος του μυκτήρα άνθέμιο. Μυκτήρας μακρὺς με καμπύλη απόληξη.
 Πρβ. 255, 249, 221 (με λαβές και μυκτήρα με τριγωνική απόληξη) (πίν. 56, 65, 68).
 Βιβλ.: Thompson, *Hesperia* 3, 1934, 113, E 112, εικ. 98.
239. A3942 (1962, I₆, στρώμα 2). Πίν. 62. Άκέραιος με κακώσεις. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
 Σχήμα ὅμοιο με τὸ 256, χωρίς ὅμως τὴ λαβή. Γύρω από τὴν ό.π. ανάγλυφο συνεχές φυλλωτὸ κόσμημα. Χωρίς λαβή. Μυκτήρας μακρὺς με τριγωνική απόληξη.
 Πρβ. 256 (με λαβή) (πίν. 69).
 Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 15, άρ. 2869.
240. A3943 (1962, I₆, στρώμα 2). Πίν. 62. Λείπει τμήμα τῆς βάσης και ἡ απόληξη τοῦ μυκτήρα. Πηλός ανοιχτόχρωμος κοκκινωπός, γάνωμα μελανό καστανό. Ύψ. 0.027 μ. Μῆκ. 0.10 μ.
 Βάση δισκόμορφη, άμελής. Σῶμα από δύο μέρη με γωνιώδες περίγραμμα. Στο άνω μέρος, κατασκευασμένο με μήτρα, ανάγλυφα γλωσσωτά σχηματοποιημένα φύλλα. Γύρω από τὴν ό.π. στενὸ περιχέιλωμα. Στὸν ὄμο δακτυλιωτὴ λαβή. Μυκτήρας με τριγωνική απόληξη και άνθέμιο στὴ ρίζα του.
241. A3944 (1961, I₆, στρώμα 2). Πίν. 63. Άκέραιος. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ύψ. 0.028 μ. Διάμ. β. 0.03 μ.
 Βάση ύποτυπώδης. Σῶμα με γωνιώδες περίγραμμα με δακτυλιωτὴ ταινιωτὴ λαβὴ στὸν ὄμο. Κόσμημα ανάγλυφο γύρω από τὴν ό.π. ὅμοιο με τὸ 240. Στὸν μυκτήρα άνθέμιο.
242. A3946 (1961, I₆, στρώμα 2). Άκέραιος. Πηλός ανοιχτόχρωμος, γάνωμα καστανό-μελανό. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.032 μ.
 Σῶμα χωρίς βάση, από δύο μέρη. Στο άνω μέρος ταινιωτὴ δακτυλιωτὴ λαβή. Γύρω από τὴν ό.π. στενὸ κοίλο περιχέιλωμα και στὴ συνέχεια άκτινωτὸ κόσμημα. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτήρα ανάγλυφο καρδιόσχημο κόσμημα. Μυκτήρες με τριγωνική απόληξη.
 Πρβ. 260 (πίν. 71).
 Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 12, άρ. 2275.
243. A3620. Εικ. 13. Άκέραιος, ἔκτος από τὴν κατακόρυφη λαβὴ στὸν ὄμο. Ύψ. 0.025 μ.
 Ὅμοιο με τὸ 293 ἔκτος από τὸ κάπως διαφορετικὸ κόσμημα.
244. A3947 (1961, I₆, στρώμα 2). Εικ. 13. Πίν. 63. Μικρὲς κακώσεις στὸν μυκτήρα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα μελανό καστανό. Ύψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.035 μ. Μῆκ. 0.098 μ.
 Βάση ύποτυπώδης, δισκόμορφη. Σῶμα με γωνιώδες περίγραμμα. Στὸν ὄμο ταινιωτὴ λαβή. Στο άνω μέρος ανάγλυφο ἰωνικὸ κυμάτιο γύρω από τὸ πλατὺ περιχέιλωμα τῆς ό.π. Γύρω από τὴν ό.π. τέσσερις μικρὲς ὀπές. Μυκτήρας ἐπιμήκης με τριγωνική απόληξη.
 Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 19, άρ. 3136, 3146.
245. A3948 (1961, I₆, στρώμα 2). Εικ. 14. Πίν. 64. Άκέραιος με μικρὰ ἀπολεπίσματα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.03-0.035 μ.
 Σχήμα ὅμοιο με τὸ 239, χωρίς λαβή. Γύρω από τὴν ό.π. κοίλο χωριστὸ περιχέιλωμα και στὴ συνέχεια από ανάγλυφο σπειρομαϊάνδρο.
 Πρβ. 233 (γιὰ τὸ κόσμημα) (πίν. 60).
 Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 12, άρ. 2381.
246. A3949 (1961, I₆, στρώμα 2). Πίν. 64. Άκέραιος. Πηλός γκρίζος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.032 μ.
 Σχήμα και κόσμημα ὅμοια με τὰ 249, 255. Στο άνω μέρος τοῦ μυκτήρα ανάγλυφη παράσταση κηρυκείου.
 Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, άρ. 2644.

247. A3625. Εικ. 14. Πίν. 65. Ἀκέραιος. Πηλὸς φαιὸς, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ὑψ. 0.028 μ. Μῆκ. 0.095 μ.
Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη χωρὶς βάση. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. κοῖλο περιχειλῶμα καὶ στὴ συνέχεια ἀνάγλυφα φύλλα ἐναλλάξ.
248. A3951 (1961, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 65. Σχεδὸν ἀκέραιος μὲ μικρὲς κακώσεις στὸν μυκτῆρα. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ὑψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.033 μ.
Βάση ἀμελής, Σῶμα χωρὶς λαβή. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὸ στενὸ περιχειλῶμα στενόμακρο γλωσσωτὸ κόσμημα. Κατὰ μῆκος τοῦ μυκτῆρα ἀνάγλυφη παράσταση κεραυνοῦ μὲ δύο ἔλικες δεξιὰ καὶ ἀριστερά.
249. A3953 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 65. Ἀκέραιος. Πηλὸς ὠχρὸς, γάνωμα καστανομέλανο. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.03-0.035 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ 253. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀνάγλυφα μεμονωμένα φύλλα, ἐναλλάξ τριγωνικὰ καὶ ἔλλειψοειδῆ. Κατὰ μῆκος τοῦ μυκτῆρα ἀνάγλυφη παράσταση κεραυνοῦ. Στὸν ὄμο δακτυλιωτὴ λαβή.
Πρβ. 253, 255, 251 (πίν. 66, 67, 68).
250. A3954 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 66. Ἀκέραιος μὲ μικρὲς κακώσεις στὸν μυκτῆρα. Πηλὸς γκριζός, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ὑψ. 0.031 μ. Διάμ. β. 0.02 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ 242 μὲ τὸ καρδιόσχημο φύλλο στὴν ἐπιφάνεια τοῦ μυκτῆρα.
251. A3956 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 66. Ἀκέραιος. Πηλὸς ὠχρὸς-πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ὑψ. 0.02 μ. Διάμ. β. 0.031 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ 260, 257, 238. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα μάσκα σατύρου.
252. A3957 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 67. Ἀκέραιος. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ὑψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.032 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.035 μ.
Βάση ἀμελής, χαμηλή. Σῶμα μὲ τριγωνικὸ περίγραμμα. Στὸ ἄνω μέρος ἀνάγλυφο γλωσσωτὸ κόσμημα καὶ στὴ συνέχεια γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στενὸ κοῖλο περιχειλῶμα. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα κεφαλὴ σατύρου. Μυκτῆρας ἐπιμήκης, γωνιώδης μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 261 (πίν. 71).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 12, ἀρ. 2336.
253. A3958 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 67. Ἀκέραιος μὲ ἀπολεπίσματα. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανό. Ὑψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.027 μ.
Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα μὲ γωνιώδεις περίγραμμα. Στὸ ἄνω ἐλαφρὰ καμπύλο τμήμα, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀνάγλυφα κοσμήματα (φύλλα κισσοῦ). Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα μάσκα σατύρου. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στενὸ κοῖλο περιχειλῶμα. Μυκτῆρας μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη. Λαβὴ ταινιωτὴ-δακτυλιωτὴ στὸν ὄμο.
Πρβ. 251, 252 (πίν. 66, 67).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 13, ἀρ. 2467.
254. A3959 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 68. Ἀκέραιος μὲ μικρὲς κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς ὠχρὸς-πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα κοκκινωπό. Ὑψ. 0.033 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Βάση μικρὴ δισκόμορφη. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, σχετικὰ ψηλό. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατύ, κοῖλο περιχειλῶμα καὶ στὴ συνέχεια ἀνάγλυφες ἀκτινωτὲς ραβδώσεις. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα ἀνάγλυφο ἀνθέμιο. Μυκτῆρας μεγάλος, ἐπίπεδος ἄνω μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 239, 256 (μὲ λαβή) (πίν. 62, 69).
255. A3961 (1962, I₆, στρῶμα 2). Εἰκ. 14. Πίν. 68. Ἀκέραιος. Πηλὸς ὠχρὸς, γάνωμα καστανομέλανο. Ὑψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.03 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ 249. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα ἀνάγλυφη παράσταση σατύρου. Στὸν ὄμο λαβὴ ταινιωτὴ-δακτυλιωτὴ. Καλὸ παράδειγμα καλῆς κατάστασης τῆς μήτρας.
256. A3962 (1962, I₆, στρῶμα 2). Εἰκ. 14. Πίν. 69. Ἀκέραιος. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ὑψ. 0.02 μ. Διάμ. β. 0.029 μ.

- Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη με γωνιώδες περίγραμμα. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. σχηματοποιημένο κόσμημα (βραχὺ φυλλωτό). Μυκτῆρας ἐπιμήκης με τριγωνικὴ ἀπόληξη. Λαβὴ ταινιωτὴ στὸν ὦμο. Πρβ. 273, 239, 240, 108 (γιὰ τὸ κόσμημα) (πίν. 26, 62, 76).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 15, ἀρ. 2689.
257. A3963 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 69. Ἀκέραιος. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ὑψ. 0.023 μ. Διάμ. β. 0.03 μ.
Σχῆμα ὅμοιο με τὰ 250, 251, 255, 246. Στὸν ὦμο δακτυλιωτὴ λαβή.
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 16, ἀρ. 2903.
258. A3964 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 70. Ἀκέραιος με μικρὲς κακώσεις. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Σχῆμα καὶ κόσμημα ὅμοια με τὰ 250, 242, 260. Στὸν ὦμο δακτυλιωτὴ λαβή.
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 12, ἀρ. 2275.
259. A3965 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 70. Ἀκέραιος με κακώσεις στὸν μυκτῆρα. Πηλὸς γκρίζος, γάνωμα μελανὸ ἀμαυρό. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα με γωνιώδες περίγραμμα. Τὸ ἄνω μέρος ἀκόσμητο, ὅπου καὶ ἡ δακτυλιωτὴ λαβή. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατὸ κοῖλο περιχέλωμα, ἐλαφρὰ ὑψωμένο στὴν περιφέρεια. Μυκτῆρας με τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 244 (πίν. 63).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 15, ἀρ. 2760, 2703.
260. A3966 (1962, I₆, στρῶμα 2). Εἰκ. 14. Πίν. 71. Ἀκέραιος. Πηλὸς γκρίζος, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.023 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Σχῆμα ὅμοιο με τὰ 250, 242. Ὅμοιο εἶναι τὸ κόσμημα στὸ ἄνω μέρος, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π.: πυκνὰ γλωσσωτὰ κοσμήματα. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα καρδιόσχημα φύλλα.
Πρβ. 242, 250, 258 (πίν. 66, 70).
261. A3967 (1962, I₆, στρῶμα 2). Εἰκ. 14. Πίν. 71. Ἀκέραιος με ἐλάχιστα ἀπολεπίσματα. Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ὑψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.034 μ.
Βάση μικρὴ, δισκόμορφη. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη με μεγάλη ταινιωτὴ λαβὴ στὸν ὦμο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. διπλὸ πλαστικὸ περιχέλωμα καὶ στὴ συνέχεια γλωσσωτὸ ἀνάγλυφο κόσμημα. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα ἀνάγλυφη μάσκα. Μυκτῆρας ἐπιμήκης στενὸς με τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 252 (γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τὸ κόσμημα - ἴσως ἀπὸ τὴν ἴδια μήτρα) (πίν. 67).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 12, ἀρ. 2344, 2336.
262. A5869 (1964, I₄). Εἰκ. 15. Πίν. 72. Ἀκέραιος. Πηλὸς τεφρὸς ἀκάθαρτος, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.031 μ.
Σχῆμα ὅμοιο με τὰ 265 κλπ. Στὸ ἄνω μέρος καὶ γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ δακτυλιωτὸ περιχέλωμα στεφάνι με ἰωνικὸ κυμάτιο. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα μάσκα σειληνοῦ με μακριὰ γενειάδα.
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 12, ἀρ. 2336, 2344.
263. A5882 (1964, I₄). Πίν. 72. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα καὶ ἡ λαβή. Πηλὸς τεφρὸς ἀκάθαρτος, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.025 μ.
Σχῆμα ὅμοιο με τὰ 266 καὶ 251 (ὅμοια μήτρα).
264. A5875 (1964, I₄). Εἰκ. 15. Πίν. 72. Ἀκέραιος. Πηλὸς τεφρὸς ἀκάθαρτος, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.033 μ.
Σχῆμα ὅμοιο με τὰ 266, 267. Στὸ ἄνω μέρος, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ δακτυλιωτὸ περιχέλωμα, στεφάνι ἀπὸ ἀνάγλυφα τριγωνικὰ καὶ γλωσσωτὰ φύλλα με στικτὲς γραμμὲς ἀνάμεσά τους.
Πρβ. 266, 267 (πίν. 73, 74).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 14, ἀρ. 2611.
265. A5868 (1964, I₄). Πίν. 73. Ἀκέραιος με ἐλάχιστες κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς τεφρὸς ἀκάθαρτος, γάνωμα μελανόφαιο. Ὑψ. 0.034 μ.

Σχήμα ὁμοιο με τὰ 264, 266. Στὸ ἄνω μέρος, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ περιχέλιωμα, ἀνάγλυφα ἀκτινωτὰ φύλλα. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα δύο ἑλικες.

- 266.** A5876 (1964, I₄). Πίν. 73. Ἐκέραιος (ἀπὸ πολλὰ θραύσματα). Πηλὸς τεφρὸς ἀκάθαρτος, γάνωμα μελανό. Ψψ. 0.0315 μ.
Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη με γωνιώδεις περίγραμμα. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ δακτυλιωτὸ περιχέλιωμα στεφάνι ἀπὸ ἀνάγλυφα φύλλα καὶ κληματίδες ἐναλλάξ. Στὸ πάνω μέρος τοῦ ἐπιμήκου μυκτῆρα ἀνάγλυφο καρδιόσχημο φύλλο.
Πρβ. 267, 292 (πίν. 74, 81).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 13, ἀρ. 2467, 2469.
- 267.** A5883 (1964, I₄). Εἰκ. 15. Πίν. 74. Ἐκέραιος. Πηλὸς τεφρὸς, ἀκάθαρτος γάνωμα μελανό. Ψψ. 0.028 μ.
Σχήμα ὁμοιο με τὸ 266 με λαβὴ στὸν ὦμο. Πιθανότατα ἀπὸ τὴν ἴδια μήτρα (καὶ ἐργαστήριο;) με τὸ 266.
- 268.** A298. Εἰκ. 15. Πίν. 74. Λεῖπει ἢ μικρὴ κατακόρυφη ταινιωτὴ λαβὴ καὶ θραύσματα στὸ σῶμα. Πηλὸς φαιὸς, γάνωμα κόκκινο-φαιό. Ψψ. 0.03 μ.
Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα χαμηλό, ἀπὸ δύο μέρη. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ εὐρὸ περιχέλιωμα μικρὰ ἀνάγλυφα θέματα: μάσκα, ἐρμαϊκὴ στήλη κλπ.
Πρβ. 256 (πίν. 69).
- 269.** A3631 (1962, I₆, στρῶμα 2). Εἰκ. 15. Πίν. 75. Πολλὲς κακώσεις στὴ βάση καὶ γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Φθαρμένη ἐπιδερμίδα. Πηλὸς φαιὸς γκριζός, γάνωμα μελανό, ἀμαυρὸ κακῆς ποιότητος. Ψψ. 0.032 μ. Διάμ. β. 0.035 μ. Μῆκ. 0.035 μ.
Χωρὶς διαμορφωμένη βάση. Τὸ σῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη καὶ τὸ περίγραμμα εἶναι γωνιώδεις. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. τριγωνικὰ σχηματοποιημένα φύλλα. Μυκτῆρας μεγάλος με τριγωνικὴ ἀπόληξη. Χωρὶς λαβή.
Πρβ. 240, 272 (πίν. 62, 76).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 15, ἀρ. 2703, 2720, 2724.
- 270.** A3945 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 75. Ἐκέραιος. Πηλὸς καστανός, γάνωμα μελανό, ἀμαυρὸ. Ψψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Σχήμα ὁμοιο με τὰ 244, 259, 285. Χωρὶς κόσμημα.
- 271.** A3950 (1962, I₆, στρῶμα 2). Εἰκ. 16. Πίν. 76. Ἐκέραιος. Πηλὸς ὠχρὸς-ρόδιος, γάνωμα ἀνοιχτό-χρωμο κοκκινωπό. Ψψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.04 μ.
Βάση χαμηλὴ, ὑποτυπώδης. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατὺ καὶ ἐπίπεδο περιχέλιωμα ποῦ διακρίνεται με πλαστικὸ δακτύλιο. Στὴ συνέχεια ἀνάγλυφα φυτικὰ κοσμήματα (ἀνθέμια καὶ φύλλα).
Πρβ. 273, 270 (πίν. 75, 76).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 15, ἀρ. 2812.
- 272.** A3952 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 76. Ἐκέραιος με μικρὸ θραῦσμα στὴν ὀ.π. Πηλὸς γκριζός, γάνωμα μελανό. Ψψ. 0.02 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Βάση δισκόμορφη, ὑποτυπώδης. Σῶμα με γωνιώδεις περίγραμμα. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. μικρὰ ἀνάγλυφα φύλλα, στὴν περιφέρειά του μεγάλο πλαστικὸ δακτυλίδι. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα μάσκα σατύρου. Μυκτῆρας μεγάλος με τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 275, 259, 269 (πίν. 70, 75, 77).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 15, ἀρ. 2703, A 2720, A 2724.
- 273.** A3955 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 76. Ἐκέραιος με μικρὰ ἀπολεπίσματα. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος ρόδιος, γάνωμα κοκκινωπό. Ψψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα με γωνιώδεις περίγραμμα. Χωρὶς λαβὴ καὶ ἄλλο κόσμημα. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ρηχό, ἐπίπεδο περιχέλιωμα με μικρὸ δακτυλίδι στὴν περιφέρεια. Στὴν πλευρὰ μικρὸ ὠτίο.
Πρβ. 270, 244 (πίν. 63, 75).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 15, ἀρ. 2828.

274. A3960 (1962, I₆, στρώμα 2). Πίν. 77. 'Ακέραιος εκτός από μικρές κακώσεις στην ό.π. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα κοκκινωπό. Ύψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.03 μ.
Βάση χαμηλή ύπουπώδης. Σῶμα από δύο μέρη. Στο πάνω μέρος στην περιφέρεια του ὄμου ανάγλυφο κυμάτιο, ἐνῶ γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατὺ, ἐπίπεδο περιχέλωμα μὲ στενὸ δακτυλίδι. Μυκτῆρας ἐπιμήκης μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 273 (γιὰ τὸ σχῆμα), 285 (πίν. 76, 79).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 19, ἀρ. 3119.
275. A3970 (1962, I₆, στρώμα 2). Πίν. 77. 'Ακέραιος μὲ μικρὲς κακώσεις στὸ σῶμα. Πηλός γκριζός, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.033 μ.
Βάση δισκόμορφη, ύπουπώδης. Σῶμα μὲ γωνιώδες περίγραμμα μὲ λαβὴ στὸν ὄμο. Στο ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ πλαστικὸ δακτυλίδι ἀνάγλυφος σχηματοποιημένος ἀστράγαλος. Κατὰ μῆκος τοῦ μυκτῆρα καρδιόσχημο φύλλο. Μυκτῆρας μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 258, 250, 272, 270 (πίν. 66, 70, 75, 76).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 15, ἀρ. 2740, 2735, 2738.
276. A5354 (1962, I₄, βάθ. 1.20 μ.). Πίν. 77. 'Ακέραιος. Πηλός ὠχρός, γάνωμα μελανό-τεφρὸ κακῆς ποιότητας. Ύψ. 0.022 μ. Διάμ. β. 0.053 μ.
Βάση ύπουπώδης. Σῶμα χαμηλό, πλατὺ. Στο ἄνω μισὸ γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. εὐρὺ, κοῖλο περιχέλωμα μὲ διπλὸ περιθώριο καὶ στὴ συνέχεια ἀνάγλυφο γλωσσωτὸ κόσμημα. Μυκτῆρας εὐρὺς μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 239, 256 (πίν. 62, 69).
277. A5863 (1964, I₄). Πίν. 77. 'Ακέραιος μὲ κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλός τεφρὸς ἀκάθατος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.032 μ.
Βάση χαμηλὴ, ύπουπώδης. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη. Στο ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἐπίπεδο περιχέλωμα καὶ τὸ μικρὸ ἀνάγλυφο δακτυλίδι. Χωρὶς κόσμημα. Μυκτῆρας ἐπιμήκης μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 278, 287 (ἀνοιχτὸ δακτυλίδι) (πίν. 78, 80).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 18, ἀρ. 3105 (περίπου).
278. A5864 (1964, I₄). Πίν. 78. 'Ακέραιος μὲ κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλός τεφρὸς, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.028 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὰ 279, 288. Γύρω ἀπὸ τὸ εὐρὸ περιχέλωμα ἀνάγλυφος ἀστράγαλος. Στὸν μυκτῆρα ἀνάγλυφο καρδιόσχημο φύλλο.
Πρβ. ὅμοιους λύχνους (πίν. 78, 80).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 18, ἀρ. 3103 καὶ ἀρ. 3105, πίν. 19, ἀρ. 3119.
279. A5865 (1964, I₄). Πίν. 78. 'Ακέραιος μὲ κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλός τεφρὸς, ἀκάθατος. Γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.029 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ 280.
280. A5866 (1964, I₄). Πίν. 78. 'Ακέραιος μὲ κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλός τεφρὸς, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.03 μ.
Βάση ύπουπώδης, δισκόμορφη. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, χαμηλό. Στο ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατὺ περιχέλωμα μὲ πλαστικὸ δακτυλίδι στὴν περιφέρεια καὶ στὴ συνέχεια σειρὰ ἀνάγλυφων φύλλων. Μυκτῆρας ἐπιμήκης μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα μάσκα σατύρου.
Πρβ. 279 (πίν. 78).
281. A3628 (1962, I₆, στρώμα κεράμων). Πίν. 78. Λεῖπει ἢ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλός γκριζὸς φαιός, γάνωμα μελανό, ἄμαυρό. Ύψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.035 μ. Διάμ. ἄνω 0.04 μ.
Βάση χαμηλὴ, ἀμελῆς. Τὸ σῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη καὶ σχηματίζει γωνιώδες περίγραμμα. Στο ἄνω μέρος ἀνάγλυφο δακτυλίδι ἀνοιχτὸ στὴν πλευρὰ τοῦ μυκτῆρα, περιβάλλεται ἀπὸ σχηματοποιημένο κυμάτιο. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στενὸ δακτυλίδι.
Πρβ. 284, 285, 244 (πίν. 63, 79).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 18, ἀρ. 30941.

- 282.** A3646 (1962, I₆, στρώμα 2). Πίν. 79. 'Ακέραιος. Πηλός φαιός, γάνωμα μελανό, φαιό. Ύψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.034-0.036 μ.
Βάση άμελής, ύποτυπώδης. Σώμα πλατύ χωρίς λαβή. Στο άνω μέρος άμελές ανάγλυφο κυμάτιο γύρω από την ό.π. με τó εύρύ πλαστικό περιθώριο.
Πρβ. 283, 284 (πίν. 79).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 19, άρ. 3095.
- 283.** A3845 (1962, I₆, στρώμα 2). Είκ. 16. Πίν. 79. 'Ακέραιος. Πηλός φαιός, γάνωμα μελανό άμαυρό. Ύψ. 0.028 μ. Διάμ. β. 0.033 μ.
Βάση άμελής, ύποτυπώδης. Σώμα από δύο μέρη. Στο άνω μέρος, γύρω από την ό.π. πλατύ και επίπεδο περιχέλωμα με κυκλικό έξαρμα στην περιφέρεια. Μυκτήρας επιμήκης με τριγωνική απόληξη.
Πρβ. 284, 287 (πίν. 79, 80).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 19, άρ. 3136.
- 284.** A3841 (1962, I₆, στρώμα 2). Πίν. 79. Λείπει ή απόληξη του μυκτήρα. Πηλός φαιός άκάθαρος, γάνωμα μελανό άμαυρό. Ύψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.032 μ.
Βάση ύποτυπώδης, άμελής. Σώμα από δύο μέρη. Στο άνω μέρος γύρω από την ό.π. και τó επίπεδο και πλατύ περιχέλωμα, κύκλος από ανάγλυφα κυμάτια, άνοιχτός πρós τόν μυκτήρα.
Πρβ. 283, 282 (πίν. 79).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 9, άρ. 3093, 3095.
- 285.** A3986 (1962, I₆, στρώμα 2). Είκ. 16. Πίν. 79. 'Ακέραιος, χωρίς λαβή. Πηλός γκριζός, γάνωμα μελανό άμαυρό. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.032 μ.
Σώμα με γωνιώδες περίγραμμα. Στο άνω μέρος ή ό.π. όρίζεται από στενό περιχέλωμα και στή μέση του ώμου πλαστικό δακτυλίδι που άνοίγει πρós τόν μυκτήρα. Στην περιφέρεια ανάγλυφο κυμάτιο. Χωρίς λαβή. Μυκτήρας με τριγωνική απόληξη.
Πρβ. 244 (με μικρές όπές), 281 (όμοια μήτρα) (πίν. 63, 78).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 18, άρ. 3103, 3093.
- 286.** A5877 (1964, I₄). Πίν. 80. Λείπει μεγάλο τμήμα από τó σώμα. Πηλός τεφρός άκάθαρος, γάνωμα μελανό (;). Ύψ. 0.028 μ.
Σχήμα όμοιο με τó 288.
- 287.** A5880 (1964, I₄, δωμ. Ε₄ - ύπό τούς κεράμους). Πίν. 80. 'Ακέραιος. Πηλός τεφρός με μαρμαρυγή, γάνωμα μελανό, άμαυρό. Ύψ. 0.024 μ.
Χωρίς βάση. Σώμα χαμηλό, από δύο μέρη. Στο άνω μέρος γύρω από την ό.π. πλατύ και ρηχό περιχέλωμα όρίζεται από ανάγλυφη ταινία. Η ίδια ταινία και στόν μυκτήρα. Μυκτήρας επιμήκης με τριγωνική απόληξη.
Πρβ. 286, 288 (πίν. 80).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 18, άρ. 3108.
- 288.** A5878 (1964, I₄). Πίν. 80. Λείπει τó μεγαλύτερο τμήμα του μυκτήρα. Πηλός τεφρός, άκάθαρος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.025 μ.
Σχήμα όμοιο με τó 287. Στόν ώμο και γύρω από τó ανάγλυφο δακτυλίδι μικρό στεφάνι από κυμάτιο.
Πρβ. 286, 274, 285 (πίν. 77, 79, 80).
- 289.** A3636. Είκ. 16. Πίν. 80. Λείπουν ή λαβή και ή απόληξη του μυκτήρα. Πηλός ώχροκόκκινος, γάνωμα καστανό. Ύψ. 0.025 μ. Μήκ. 0.09 μ. Διάμ. β. 0.06 μ.
Βάση ψηλή, κωνική. Σώμα σχεδόν κυλινδρικό με μικρό σιγμοειδές ώτιό στή μιá πλευρά. Στόν ώμο τμήμα δακτυλιωτής κατακόρυφης, ταινιωτής λαβής. Στο άνω μέρος στην περιφέρεια έντονο πλαστικό δακτυλίδι, ένw γύρω από την ό.π. κυκλική κοιλότητα. Στο χώρο ανάμεσά τους τέσσερις όπές. Μυκτήρας στενός, μεγάλος με καμπύλη απόληξη και στενή άνω επιφάνεια.
- 290.** A3627. Είκ. 16. Πίν. 81. Λείπει ή λαβή. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ύψ. 0.027 μ. Πλ. 0.07 μ.

- Βάση ψηλή, δακτυλιωτή. Σῶμα σχεδόν κυλινδρικό και στὸ ἄνω μέρος πλατύ. Στὶς δύο πλευρὲς λαβὲς στὸ σχῆμα τριμερῶν πλακῶν. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλατεῖα κοιλότητα μὲ στενὸ αὐλάκι. Μυκτήρας μεγάλος και πλατὺς μὲ πραγματικὰ καμπύλη και πλατεῖα ἀπόληξη.
- 291.** A3624. Εἰκ. 17. Πίν. 81. Λεῖπει τὸ μισὸ τοῦ λύχνου. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος κοκκινωπός, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ύψ. 0.03 μ. Μῆκ. 0.10 μ. Πλ. 0.07 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ 295.
- 292.** A5251. Εἰκ. 17. Πίν. 81. Ἀκέραιος. Πηλὸς ὠχροκίτρινος, γάνωμα μελανό, ἀμαυρό. Ύψ. 0.032 μ. Διάμ. μεγ. 0.055 μ.
Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, σχετικὰ ψηλό. Στὸ ἄνω μέρος, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στενὸ κοῖλο περιχέλωμα και στὴ συνέχεια ἀνάγλυφα φυτικά καρδιόσχημα φύλλα. Στὴ γένεση τοῦ μυκτήρα δελφίνια. Μυκτήρας μεγάλος μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 250, 253 (γιὰ τὸ σχῆμα), 246 (πίν. 66, 67).
- 293.** A5255. Εἰκ. 17. Πίν. 81. Ἀκέραιος. Πηλὸς καστανόφαιος, γάνωμα πορτοκαλόχρωμο. Ύψ. 0.027 μ. Διάμ. μεγ. 0.049 μ.
Βάση ἀγάνωτη, χαμηλή, ὑποτυπώδης. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, σχετικὰ καμπύλο. Στὸ ἄνω μέρος, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλαστικὸ δακτυλίδι και στὴ συνέχεια ἀνάγλυφος σπειρομαϊάνδρος. Μυκτήρας ἐπιμήκης μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη.
Πρβ. 246 (γιὰ τὸ σχῆμα), 245, 244 (γιὰ τὸ κόσμημα, ἂν και ἀπὸ ἄλλη μήτρα) (πίν. 63, 64).
- 294.** A5871. Εἰκ. 17. Πίν. 82. Ἀκέραιος. Πηλὸς τέφρος ἀκάθαρτος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.031 μ.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὰ 265, 264 και 293, 233 (γιὰ τὸ κόσμημα). Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀνάγλυφος σπειρομαϊάνδρος. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτήρα μεγάλο ἀνθέμιο.
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 12, ἀρ. 2370, πίν. 13, ἀρ. 2384.
- 295.** A5867 (1964, I₄). Πίν. 82. Ἀκέραιος. Πηλὸς τεφρός, ἀκάθαρτος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.026 μ.
Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. και τὸ πλαστικὸ δακτυλιωτὸ περιχέλωμα, στεφάνι ἀπὸ ἀνάγλυφα κυκλικὰ και μακρόστενα φύλλα.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὰ 265, 264 κλπ.
- 296.** A5884 (1964, I₄). Λεῖπει τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ μυκτήρα. Ἐντονες κακώσεις στὴν ἐπίδερμιδα. Πηλὸς τεφρός ἀκάθαρτος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.031 μ.
Βάση χαμηλή, δυσκόμορφη. Σῶμα σχετικὰ ψηλό μὲ γωνιώδεις περίγραμμα. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. χωριστὸ πλαστικὸ περιχέλωμα. Στὴ συνέχεια μεγάλο στεφάνι ἀπὸ κυμάτιο.
Πρβ. 262 (πίν. 72).
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 12, ἀρ. 2235, 2252.
- 297.** A5885 (1964, I₄, E₅ - ὑπὸ κεράμους). Πίν. 82. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτήρα. Ἐντονες κακώσεις στὴν ἐπίδερμιδα. Πηλὸς φαιός, γάνωμα μελανό-καστανό. Ύψ. 0.04 μ.
Βάση ψηλή, ἀμελής. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, σχεδόν σφαιρικό. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλαστικὸ δακτυλιωτὸ περιχέλωμα και στὴ συνέχεια ἀνάγλυφες ἀκτινωτὲς ραβδώσεις. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτήρα ἀμελῆς ἀνάγλυφη μάσκα. Στὶς δύο πλευρὲς ἀμελῆ σιγμοειδῆ ὠτία.
Πρβ. 211 (πίν. 54).
Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, Π 1283, πίν. 9, Π 1390, πίν. 22, Π 1395, πίν. 23. Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 10, ἀρ. 2332 (γενικὰ νεότερο).
- 298.** A1557. Εἰκ. 18. Πίν. 83. Ἀκέραιος. Πηλὸς τεφρός, γάνωμα φαιό. Ύψ. 0.035 μ. Διάμ. β. 0.045 μ.
Βάση χαμηλή. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, σφαιρικό. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἐπίπεδο περιχέλωμα μὲ ψηλὸ πλαστικὸ δακτυλίδι στὴν περιφέρεια. Στὴ συνέχεια ἀνάγλυφο κοκκιδωτὸ κόσμημα. Ψηλὴ λαβὴ στὸν ὦμο. Μυκτήρας βραχὺς και πλατὺς και καμπύλη ἀπόληξη.
Σχῆμα ὅμοιο μὲ τὸ 300.
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 20, ἀρ. 3155. Scheibler, *Kerameikos XI*, ἀρ. 417, 418 (περὶ τὸ 100 π.Χ.), πίν. 70, ἀρ. 421, 425 (πρώιμος Ιος αἰ. π.Χ.).
- 299.** A2050 (Π2). Πίν. 83. Λεῖπει ὁ μυκτήρας. Πηλὸς φαιός, γάνωμα μελανό, ἀμαυρό. Ύψ. 0.03 μ.

Διάμ. β. 0.034 μ.

Βάση χαμηλή. Σῶμα πλατύ, χαμηλό, ἀπὸ δύο μέρη. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. καὶ τὸ χωριστὸ περιχέλιωμα ἀνάγλυφη βλαστόσπειρα, ποὺ καταλήγει ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς σὲ ἄνθος στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα.

Βιβλ.: HT 46 C (=ἀπὸ τὸ γ' στὸ δ' τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.). Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 605, πίν. 47 ("...the original lamp or matrix from which the mould was made could have been imported..."). Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 13, ἀρ. 2384.

- 300.** A2661 (Π3). Εἰκ. 18. Λεῖπει ἢ ταινιωτὴ λαβή. Πηλὸς κόκκινος, ἀκάθαρτος, καμένος. Ὑψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.05 μ.
Βάση ὑποτυπώδης. Σῶμα ὅμοιο μὲ τὸ 298. Τὸ ἀνάγλυφο κόσμημα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀποτελεῖται ἀπὸ κυμάτιο. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα ἀνάγλυφη μάσκα, ὄχι καλὰ διαμορφωμένη.
- 301.** A3980 (1962, I, δρόμος 1Δ, βάθ. 1 μ.). Εἰκ. 18. Πίν. 83. Πηλὸς κοκκινωπὸς, γάνωμα καστανοκόκκινο. Διαστ. 0.065-0.048 μ.
Ἡ μικρὴ ὀ.π. βρῖσκεται ἐκκεντρα. Στὸ κέντρο ὑπάρχει δισκάριο μὲ προτομὴ γυναικείας μορφῆς (γοργόνειο). Γύρω ἀπὸ τὸ δίσκο ἀνάγλυφο ἰωνικὸ κυμάτιο. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα ἐλικωτὸ κόσμημα.
- 302.** A4930. Πίν. 83. Θραῦσμα λύχνου. Πηλὸς καστανός, ἀκάθαρτος. Διαστ. 0.03-0.055 μ.
Γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἀνάγλυφη παράσταση: μικρὸς Ἔρωτας καὶ μέρος δευτέρου.
Βιβλ.: Bruneau, *Délos XXVI*, πίν. 21, ἀρ. 4173, 4195. R. Rosenthal - K. Sivan, *Ancient Lamps in the Schloessinger Collection*, 1978, ἀρ. 24, 25 (βιβλιογραφία). E.M. Cahn-Klaiber, *Die antiken Lampen des archäologischen Instituts Tübingen*, 1977, 134-139.
- 303.** A3632 (1962, I₆, στρῶμα 2). Πίν. 84. Λεῖπει ἢ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα, κακώσεις στὴν ἐπιδερμίδα. Πηλὸς φαιὸς-τεφρὸς, γάνωμα καστανοκόκκινο. Ὑψ. 0.038 μ. Μῆκ. 0.10 μ.
Βάση σχετικὰ ψηλὴ, δισκόμορφη. Σῶμα ψηλό, καμπύλο, καλύπτεται στὸν ὄμο μὲ ἔντονα ἀνάγλυφο κυμάτιο γύρω ἀπὸ τὸ ψηλὸ ἀνάγλυφο δακτυλίδι τῆς ὀ.π. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα καλὰ πλασμένη μάσκα σατύρου. Στὰ πλάγια δύο μεγάλες συμπαγεῖς λαβές.
Πρβ. 288, 262 (πίν. 72, 80).
Βιβλ.: J. Scheibler, *AM* 77, 1962, 290 κέ. (Κῶς, μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.). Bruneau, *Délos XXVI*, 22, ἀρ. 4211, 4212. *Heres*, 49, κέ., ἀρ. 133, πίν. 14. Schäfer, *Pergamon*, 132, ἀρ. Q 213 (Variation a, 1ος αἰ. π.Χ.).
- 304.** A3392 (1962, I₂, στρῶμα 2, βάθ. 2 μ., sic). Πίν. 84. Λεῖπουν ὁ μυκτῆρας καὶ ἡ λαβή. Πηλὸς κοκκινωπός, γάνωμα κοκκινωπό. Ὑψ. 0.027 μ.
Χωρὶς βάση. Σῶμα ἀπὸ δύο μέρη, χαμηλὸ καὶ πλατὺ μὲ λαβὴ δακτυλιωτὴ στὸν ὄμο. Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. πλαστικὸ δακτυλίδι καὶ στεφάνι ἀπὸ σφαιρίδια καὶ γύρω ἀπὸ τὸ περιχέλιωμα ἀνάγλυφο γλωσσωτὸ διαλυμένο κόσμημα, ἔντονα ἀνάγλυφο. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα ἀνάγλυφο ἀνθέμιο.
Βιβλ. HT 45 B (Benachi 3). Howland, *Athenian Agora* IV, πίν. 55, 47, ἀρ. 581 (εἰσαγμένος ἀνάγλυφος λύχνος - γ' τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.). Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 385/6 (περὶ τὸ 250 π.Χ.), πίν. 67.

ΤΟΜΗ Ο.Υ.Θ.

Α. ΤΡΟΧΗΛΑΤΟΙ ΛΥΧΝΟΙ

1. 77.412. Πίν. 85. Ἀκέραιος ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες κακώσεις. Χρησιμοποιημένος. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό-μεταλλικό. Ὑψ. 0.02 μ. Διάμ. β. 0.03 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.04 μ.
Βάση πολὺ χαμηλὴ, δισκόμορφη, ἀγάνωτη στὸ κάτω μέρος. Σῶμα χαμηλό, καμπύλο, πολὺ ἀνοιχτὸ στὸ πάνω μέρος. Μυκτῆρας μικρὸς μὲ καμπύλη ἀπόληξη.
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 177-178 (περὶ τὸ 400 π.Χ.), πίν. 6 (HT 21 C, prime). Bailey, *BML*, Q50-51 (480-415 π.Χ.), πίν. 10-11. Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 56-63 (τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5ου - ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.) πίν. 14-15 (RSL 1).
2. 77.688. Πίν. 85. Λεῖπει μεγάλο μέρος τοῦ μυκτῆρα. Μεταχειρισμένος. Πηλὸς καστανός, γάνωμα μελανό-φαιό, ἀπολεπισμένο. Ὑψ. 0.028 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Βάση μόλις διαμορφωμένη, δισκόμορφη, ἀγάνωτη. Σῶμα καμπύλο, σχεδὸν κωνικό, ἀνοιχτὸ στὸ πάνω μέρος, χωρὶς καμιὰ διαμόρφωση γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Μυκτῆρας μικρὸς.
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 66 (β' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 14-15 (RSL 2).
3. 77.409. Πίν. 86. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα καὶ ἡ λαβή. Χρησιμοποιημένος. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό. Ὑψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.052 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.026 μ.
Βάση πολὺ χαμηλὴ, δισκόμορφη, ἀγάνωτη κάτω. Σῶμα κυλινδρικό ἐπίπεδο στὸ πάνω μέρος, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. ἐλαφρὰ λοξὸ περιχέλιωμα. Μυκτῆρας μικρὸς, στενός. Λαβὴ ὀριζόντια ταινιωτή.
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 211 (τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.), ἀρ. 230 (β' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 36 (HT 23 A, HT 23 C). Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 168-169 (α' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 30-31 (DSL 1).
4. 77.656. Πίν. 86. Λεῖπει τμήμα τοῦ σώματος. Χρησιμοποιημένος. Πηλὸς κόκκινος, γάνωμα μελανό, μεταχειρισμένο. Ὑψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.032 μ.
Χωρὶς βάση, σῶμα κυλινδρικό μὲ μεγάλη ὀ.π. χωρὶς ιδιαίτερη διαμόρφωση στὸ περιχέλιωμα. Μυκτῆρας μικρὸς βραχύς.
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 178-179 (HT 21 C, prime - HT 21 D), πίν. 34, 35.
5. 77.438a. Πίν. 86. Ἀκέραιος. Χρησιμοποιημένος. Πηλὸς ἀνοιχτόχρωμος, φαιός. Χωρὶς γάνωμα. Ὑψ. 0.025 μ. Διάμ. β. 0.036 μ.
Χωρὶς βάση, μὲ αὐλάκωση στὴν περιφέρεια τοῦ πεπλατυσμένου κάτω μέρους. Σῶμα σφαιρικό, ἀνοιχτὸ στὸ ἄνω μέρος. Μικρὸς μυκτῆρας. Ἐγχώρια μίμηση ἀττικού τύπου.
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 69, πίν. 14-15 (RSL 2). Bailey, *BML*, Q377, Q378, πίν. 76-77 (γ' τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., sic - τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.).
6. 77.684. Πίν. 86. Λεῖπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα καὶ ἡ λαβή. Πηλὸς καστανός, γάνωμα μελανό-καστανό. Ὑψ. 0.026 μ. Διάμ. β. 0.042 μ.
Βάση χαμηλὴ, δισκόμορφη, ἀγάνωτη. Σῶμα κυλινδρικό, σφαιρικό, μὲ λαβὴ ὀριζόντια (θηλειά). Στὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. στενὸ περιχέλιωμα, τὸ ὁποῖο διακρίνεται ἀπὸ τὴν περιφέρεια μὲ βαθειὰ αὐλάκωση.
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 567, πίν. 82-83. Robinson, *Olynth* XIV, 357 (ὁμάδα VII, πρῶτος 4ος αἰ. π.Χ.).

7. 77.666. Πίν. 87. Λείπει τμήμα του σώματος. Χρησιμοποιημένος. Πηλός κόκκινος, γάνωμα μελανό στιλπνό. Ύψ. 0.028 μ. Διάμ. β. 0.03 μ.
Βάση δισκόμορφη με καμπύλο περίγραμμα, στο κάτω μέρος αγάνωτη. Σῶμα σχεδόν σφαιρικό με βαθειά αυλάκωση στο χρώμα του πηλού στην περιφέρεια του ὄμου. Γύρω από την ὀ.π. πλατύ, ἐλαφρὰ κυρτὸ περιχέλωμα. Μυκτῆρας σχετικὰ μικρὸς.
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 272 (340-310 π.Χ.), πίν. 38 (HT 25 A). Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 100-105 (γ' τέταρτο - δ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 12 (RSL 4). Bailey, *BML* I, Q84, πίν. 16-17 (τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. - Al Mina).
8. 77.450. Πίν. 87. Λείπει σχεδὸν ὅλος ὁ μυκτῆρας. Ἐντονες κακώσεις στην ἐπιδερμίδα. Πηλός κόκκινος, γάνωμα μελανό. Ύψ. 0.044 μ. Διάμ. β. 0.039 μ.
Ὅμοιο με τὸ 77.666, ἐκτὸς ἀπὸ τῆ στενότερη βάση.
9. 77.687. Πίν. 87. Λείπει ἡ ἀπόληξη τοῦ μυκτῆρα. Πηλός μονόχρωμος, πορτοκαλόχρωμος, γάνωμα μελανό, ἀπολεπισμένο. Ύψ. 0.037 μ. Διάμ. β. 0.038 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.025 μ.
Σχῆμα ὅμοιο με τὰ 77.666 καὶ 77.450.
10. 77.669. Πίν. 87. Λείπει τμήμα τοῦ μυκτῆρα. Πηλός καστανός, χωρὶς γάνωμα. Ύψ. 0.04 μ. Διάμ. β. 0.042 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.02 μ.
Ἰδιόμορφο σχῆμα με πρόχειρη κατασκευή, πιθανότατα ἐγχώριο προϊόν. Χωρὶς βάση, σῶμα κυλινδρικό, ἄνω ἐπίπεδο, ἐλαφρὰ ὑψωμένο στην περιφέρεια.
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, 230 (γ' τέταρτο - δ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.), πίν. 37.
11. 77.686. Πίν. 88. Ἀκέραιος ἐκτὸς ἀπὸ κακώσεις στην ἐπιδερμίδα. Χρησιμοποιημένος. Πηλός καστανός, γάνωμα μελανό-καστανό. Ύψ. 0.027 μ. Διάμ. ὀ.π. 0.022 μ.
Χωρὶς βάση, σῶμα κυλινδρικό, ἐπίπεδο στοῦ ἄνω μέρους με μεγάλη ὀ.π. καὶ στενὴ ἀκμὴ στην περιφέρεια τοῦ ὄμου, ὅπου διάτρητο ὠτίο. Μυκτῆρας στενὸς καὶ μεγάλος.
Βιβλ.: Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 309 (β' μισὸ τοῦ 4ου - ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), πίν. 40 (HT 25 B).
12. 77.683. Πίν. 88. Ἀκέραιος ἐκτὸς ἀπὸ κακώσεις στην ἐπιδερμίδα. Χρησιμοποιημένος. Πηλός φαιός-ρόδιος ἀκάθαρος. Ύψ. 0.028 μ. Διάμ. β. 0.056 μ.
Χωρὶς βάση, σῶμα κυλινδρικό, ἐπίπεδο στοῦ ἄνω μέρους, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. Μυκτῆρας μικρὸς.
Ἀνάλογο πρὸς τὸν ἐπικὸ τύπο DSL 2 καὶ DSL 3. Πρβ. 77.669 (πίν. 87).
Τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.
13. 77.672. Πίν. 88. Λείπουν τὸ ὠτίο καὶ μικρὸ μέρος τοῦ σώματος, ἀπολεπισμένη ἐπιδερμίδα. Πηλός φαιός-ρόδιος, γάνωμα μελανό-φαιό. Ύψ. 0.03 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Βάση χαμηλὴ, χωρὶς ἰδιαίτερη διαμόρφωση. Σῶμα σφαιρικό, πλατὺ με μικρὴ ὀ.π. με πλατὺ ὄμο, ὅπου ὠτίο. Μυκτῆρας μεγάλος, ἐπιμήκης με καμπύλη ἀπόληξη.
Πρβ. 77. 432 (πίν. 88).
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 585 (3ος αἰ. π.Χ., Ἄργος), πίν. 84-85.
14. 77.432. Πίν. 89. Ἀκέραιος. Πηλός κοκκινωπός-ἀνοιχτόχρωμος, γάνωμα μελανό-καστανό. Ύψ. 0.032 μ. Διάμ. β. 0.044 μ.
Βάση πλατεῖα χωρὶς ἰδιαίτερη διαμόρφωση. Σῶμα σφαιρικό με ὠτίο στὸν ὄμο. Μικρὴ, στενὴ ὀ.π. με πλατὺ περιχέλωμα. Μυκτῆρας στενός, ἐπιμήκης.
Πρβ. 77.457 (πίν. 88).
15. 77.457. Πίν. 89. Λείπει τμήμα τοῦ μυκτῆρα. Πηλός καστανός, ἀκάθαρος. Ύψ. 0.042 μ. Διάμ. β. 0.035 μ.
Βάση μικρὴ, χαμηλὴ, κοίλη στοῦ κάτω μέρους. Μυκτῆρας πλατὺς καὶ βραχύς. Στην ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ μυκτῆρα graffito Ξ.
Βιβλ.: Scheibler, *Kerameikos* XI, ἀρ. 107 (περὶ τὸ 300 π.Χ.) (RSL 4). Howland, *Athenian Agora* IV, ἀρ. 322 (γ' τέταρτο τοῦ αἰ. - 3ος αἰ. π.Χ.), πίν. 39 (HT 25 B, prime).

B. ΛΥΧΝΟΙ ΜΕ ΜΗΤΡΑ

- M1.** 77.693. Πίν. 85. Λείπουν ό μυκτήρας και τμήμα του άνω μέρους. Πηλός άνοιχτόχρωμος φαιός, γάνωμα φαιό-ρόδινο. Ύψ. 0.028 μ. Διάμ. άνω 0.055 μ.
Σώμα από δύο μέρη άμφικωνικό, χωρίς βάση. Στην περιφέρεια του ώμου γύρω από την ό.π. κοίλα ραβδωτά κοσμήματα. Στην ό.π. κοίλο περιχέλιωμα. Στη ρίζα του μυκτήρα μάσκα σιληνοῦ.
Βιβλ.: Δρούγου - Τουράτσογλου, *Βέροια*, άρ. Π 1395, Π 1389. Λιλιμπάκη, *Τάφοι τής Πέλλας*, πίν. 23.
- M2.** 77.699. Πίν. 85. Λείπουν ή δακτυλιωτή λαβή και ό μυκτήρας. Πηλός γκριζος, γάνωμα μελανό, άπολεπισμένο. Ύψ. 0.027 μ. Διάμ. β. 0.036 μ.
Σώμα σχεδόν σφαιρικό άποτελούμενο από δύο μέρη με έλαφριά αύλάκωση στη μέση του ύψους, χωρίς βάση. Στόν ώμο ανάγλυφο γλωσσωτό κόσμημα γύρω από την ό.π. Μικρό ώτιό.

ΟΙ ΤΑΦΟΙ ΤΗΣ ΠΕΛΛΑΣ

Μ. ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, *ΛΑΞΕΥΤΟΙ ΘΑΛΑΜΩΤΟΙ ΤΑΦΟΙ ΤΗΣ ΠΕΛΛΑΣ*, 1987, 147 κέ., 342 κέ.

1. 28 — Λύχνος 1977/139
Τύπος Broneer XVII	13. 186 — Λύχνος 1978/29
Τύπος Broneer XII	26. 367 — Λύχνος 1976/235
Τύπος Broneer XII
2. 29 — Λύχνος 1977/140
Τύπος Broneer XVIII
Κατασκευασμένο με μήτρα.	14. 221 — Λύχνος 1978/66
Τύπος Broneer X	27. 368 — Λύχνος 1976/236
Τύπος Broneer IX
3. 47 — Λύχνος 1977/141
Τύπος Broneer XIX
(= Έφέσσου)	15. 222 — Λύχνος 1978/67
Τύπος Broneer XII	28. 369 — Λύχνος 1976/237
Τύπος Broneer IX
4. 48 — Λύχνος 1977/142
Τύπος Broneer XII	16. 246 — Λύχνος 1978/65
Τύπος Broneer XII	29. 370 — Λύχνος 1976/238
Δρούγου - Τουράτσογλου,
<i>Βέροια</i> , 135, Π 1283
5. 83 — Λύχνος 1977/173
Τύπος Broneer XIII	17. 253 — Λύχνος 1978/228
Τύπος Broneer XIX	30. 371 — Λύχνος 1976/239
Τύπος Broneer XII
6. 87 — Λύχνος 1977/174
Τύπος Broneer XII	18. 196 — Λύχνος 1978/154
Τύπος Broneer XII	31. 372 — Λύχνος 1976/240
Τύπος Broneer XII
7. 88 — Λύχνος 1977/175
Τύπος Broneer XIX	19. 335 — Λύχνος 1978/228
Τύπος Broneer XIX	32. 373 — Λύχνος 1976/241
Τύπος Broneer VII
8. 131 — Λύχνος 1977/171
Δρούγου - Τουράτσογλου,
<i>Βέροια</i> , 138, πίν. 23, Π 1395	20. 336 — Λύχνος 1976/229
Τύπος Broneer XIX	33. 374 — Λύχνος 1976/242
9. 132 — Λύχνος 1977/172
Τύπος Broneer XII	21. 337 — Λύχνος 1976/230
Τύπος Broneer IX	34. 375 — Λύχνος 1976/243
Τύπος Broneer VIII
10. 184 — Λύχνος 1978/31
Τύπος Broneer XII	22. 338 — Λύχνος 1976/231
Τύπος Broneer XIX	35. 376 — Λύχνος 1976/244
Τύπος Broneer XIX
11. 184 — Λύχνος 1978/27	23. 339 — Λύχνος 1976/232
Τύπος Broneer XII	36. 377 — Λύχνος 1976/245
Τύπος Broneer XIX
12. 185 — Λύχνος 1978/28
Τύπος Broneer XII	24. 340 — Λύχνος 1976/233
Τύπος Broneer XII	37. 378 — Λύχνος 1976/246
Τύπος Broneer IX
	25. 341 — Λύχνος 1976/234
Τύπος Broneer XII	

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΣΧΗΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΛΥΧΝΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΕΛΛΑΣ (ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1957 - 1964, 1977)

Α1. ΤΡΟΧΗΛΑΤΟΙ ΛΥΧΝΟΙ

Οι λύχνοι της παλιάς ανασκαφής της αρχαίας Πέλλας αποτελούν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της κατηγορίας αυτής εύρημάτων, του όποιου τα χαρακτηριστικά προσδιορίζονται σε ένα μέρος από τους όρους και το είδος της ανασκαφής¹⁵³. Η εικόνα που διαγράφεται από το δείγμα αυτό είναι αυτή των εύρημάτων της ανασκαφής της Πέλλας, δηλ. κυρίως οι χρόνοι της μεγάλης ανάπτυξης της μακεδονικής πρωτεύουσας —το τέλος του 4ου αιώνα— και της τελευταίας της περιόδου με την έναρξη της ρωμαιοκρατίας ως το τέλος του 2ου - αρχές του 1ου αιώνα π.Χ. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι λείπουν από τον ιστορικό ορίζοντα της αρχαίας πόλης στοιχεία από τον 5ο ή τον πρώιμο 4ο αιώνα π.Χ. ή τους μέσους έλληνιστικούς χρόνους (3ος/2ος αι. π.Χ.)¹⁵⁴. Τα δεδομένα όμως αυτά είτε στην παλιά ανασκαφή είναι έλλιπη είτε είναι ακόμη νέες πληροφορίες από την πρόσφατη ανασκαφική έρευνα της αρχαίας πόλης και έπομένως δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν από την έργασία αυτή. Με τους περιριστικούς αυτούς όρους διαγράφεται ένα ένδεικτικό μόνο φάσμα των λύχνων από την αρχαία πόλη και για τη μακριά περίοδο από το τέλος του 5ου - αρχές του 4ου ως το τέλος του 2ου - αρχές του 1ου αιώνα π.Χ., με τη συνείδηση ότι πολλά χαρακτηριστικά μπορούν να αναθεωρηθούν, άλλα να προστεθούν, ή ακόμη να μετατοπιστούν τα χρονολογικά όριά τους¹⁵¹.

Τα έπομένα κύρια σημεία τα όποια πρέπει να υπογραμμιστούν με έμφαση, και πριν από τη λεπτομερειακή μορφολογική έπισκόπηση των λύχνων, είναι αποτέλεσμα των γεωγραφικών όριων και του χρόνου που εκπροσωπούν. Το γεγονός ότι εκπροσωπούν την περίοδο των όσμων κλασικών και των έλληνιστικών χρόνων και προέρχονται από τη Μακεδονία καθο-

153. Βλ. εισαγωγικό κεφάλαιο για τους όρους και τις συνθήκες δημιουργίας του δείγματος των λύχνων της αρχαίας Πέλλας, καθώς και τα χρήσιμα δεδομένα της παλιάς ανασκαφής.

154. Το ανατολικό κλασικό νεκροταφείο της πόλης, το όποιο ανασκάπτεται τα τελευταία χρόνια, όπως και η μελέτη της τομής Ο.Υ.Θ. στα νότια της πόλης έχουν να προσφέρουν πολλά στη γνώση της κλασικής περιόδου (5ος - 4ος αι. π.Χ.). Για τον 3ο και 2ο αιώνα π.Χ. χρειάζεται να μελετηθεί ακόμη η παλιά ανασκαφή, κάτω μάλιστα από το φως και των νέων στοιχείων. Πρβ. για τα νεκροταφεία της Πέλλας. 'Ακόμη ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΥ, *Πέλλα* I, 59. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *Έγνατία* I, 174 κέ. Του ίδιου, *Η αγορά της Πέλλας. Τα πρώτα αρχαιολογικά συμπεράσματα. Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, 1990, 177 κέ. Μ. ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *Αρχαία Μακεδονία* IV, 1986, 552 κέ. Της ίδιας, *Πολοδομικά προβλήματα της Πέλλας. Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, 1990, 167 κέ. Μ. ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, *Άμητός*, 455 κέ. *Πέλλα*, 30 χρόνια ανασκαφών (1954-1984), όδηγός Έκθεσης 1984.

155. Βλ. εισαγωγικό κεφάλαιο.

ρίζει και τὸν κύριο προβληματισμό¹⁵⁶. Κύριος στόχος δὲν εἶναι πλέον ἢ ἀναγνώριση ἢ ἡ δημιουργία νέων τύπων, ἀλλὰ ἡ ἀνίχνευση τοῦ τρόπου ἀποδοχῆς καὶ χρήσης γνωστῶν τύπων ἀπὸ ἄλλα κέντρα καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Συγγενικὸ πρὸς τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι τὸ ἐρώτημα τῆς δημιουργίας τῆς ἐγχώριας παραγωγῆς, πού, μὲ τὴν παράλληλη ἀνάπτυξη τῆς πόλης, θὰ ὑποκαταστήσει τὰ ξένα εἰσαγόμενα προϊόντα ὄχι μόνο τῶν λύχνων, ἀλλὰ καὶ γενικὰ τῆς Κεραμικῆς¹⁵⁷.

Μὲ βάση τὴν παρατήρηση αὐτὴ καὶ μὲ τὴν προσπάθεια νὰ διατηρήσουμε ὅσο γίνεται ἀκέραιο τὸ ἱστορικὸ γεγονὸς τῶν σχέσεων τῶν δύο κέντρων —τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Πέλλας— καὶ τῆς δημιουργίας τῆς Ἑλληνιστικῆς Κεραμικῆς, δὲν ἐπιδιώχτηκε νὰ εἰσαχθοῦν νέοι τύποι, ἀλλὰ διατηρήθηκαν οἱ γνωστοὶ καθιερωμένοι ἀττικοί, κορινθιακοὶ κλπ. τύποι καὶ παράλληλα ἐξετάστηκαν οἱ ἐγχώριες ἀντιγραφές. Τοῦτο ἴσχυσε κυρίως γιὰ τὸν 4ο αἰῶνα, ἐνῶ γιὰ τὸν 3ο καὶ τὸν 2ο αἰῶνα, ὅποτε τὸ σύνολο τῶν λύχνων ἀποδίδει τὴν ἐγχώρια παραγωγή, ἀλλὰ καὶ μιὰ κοινὴ ἑλληνιστικὴ ἀντίληψη, χρησιμοποιήθηκαν τύποι καὶ κριτήρια ποὺ ἰσχύουν γιὰ τὴν Κοινὴ αὐτὴ Ἑλληνιστικὴ, ὑπογραμμίζοντας τὶς μορφολογικὲς καὶ χρονολογικὲς διαφοροποιήσεις, οἱ ὁποῖες ἔχουν καὶ τὴ μεγαλύτερη σημασία.

Ἡ χρονολογικὴ ἀποτίμηση τῶν λύχνων τῆς παλιᾶς ἀνασκαφῆς εἶναι τὸ δεύτερο, ὅμως ἐξίσου σημαντικὸ θέμα καὶ μάλιστα ὄχι μόνο γιὰ τὴν Πέλλα¹⁵⁸. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τὰ ὁποῖα ἦσαν στὴ διάθεσή μας ἦσαν ἐλάχιστα καὶ δὲν ἐπαρκοῦσαν γιὰ νὰ στηρίξουν τὶς παρατηρήσεις μας. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ χρησιμοποιήθηκαν, στὸ μέτρο ποὺ ἦταν δυνατὸ καὶ νόμιμο, ἀνάλογα σύνολα, κυρίως ἀπὸ τὴ Μακεδονία, ὅπως τὰ ταφικὰ σύνολα τῆς Βέροιας ἢ αὐτὰ τῆς Ὀλύνθου κλπ. Τοῦτο ἔχει καὶ μιὰ ἀκόμη χρησιμότητα, διότι ἀποκαθιστᾶ βαθμιαῖα ἓνα εὐρύτερο σύστημα λύχνων στὴ Μακεδονία, τουλάχιστον γιὰ τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια τὸ ὁποῖο θὰ μπορεῖ νὰ ἐμπλουτίζεται καὶ νὰ βελτιώνεται συνεχῶς μὲ τὰ στοιχεῖα νεότερων ἐρευνῶν.

Μὲ τοὺς παραπάνω ὅρους ἢ εἰκόνα τῶν λύχνων ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀνασκαφὴ τῆς ἀρχαίας Πέλλας σχηματίζεται ἀπὸ τρεῖς κύκλους: α) τῆς Ἀττικῆς Ἐπίδρασης (κυρίως στὸν 4ο αἰ. π.Χ.), β) τῆς Ἑλληνιστικῆς Κοινῆς μὲ σχέσεις κυρίως μὲ μικρασιατικὰ κέντρα καὶ γ) τῆς Ὀψιμῆς Ἑλληνιστικῆς παραγωγῆς, ὅπου ἐπικρατοῦν οἱ λύχνου οἱ κατασκευασμένοι μὲ μήτρα.

Γιὰ τὰ εὐρήματα Κεραμικῆς ἀπὸ τὴν Ὀλύνθο ὁ D. Robinson¹⁵⁹ παρατηρεῖ ὅτι οἱ ἀττικοὶ λύχνου —ὅπως γενικὰ στὸ σύνολο τῆς Κεραμικῆς τὰ ἀττικὰ προϊόντα — κυριαρχοῦν στὸν 4ο αἰῶνα χάρις στὸ ζωηρὸ ἐμπόριο. Ὅμοια εἶναι ἡ διατύπωση γιὰ τὴν ἴδια περίοδο τῶν ὄψιμων κλασικῶν χρόνων καὶ στὴν Πέλλα, μέσα βέβαια στὰ περιθώρια τοῦ δείγματος ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς λύχνους τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ., οἱ ὑπόλοιποι λύχνου ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα καὶ ἐξῆς προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐπίχωση κάτω ἀπὸ τὰ μεγάλα σπιτία τῆς κασσάνδρειας φάσης τῆς πόλης¹⁶⁰.

Τὸ σύνολο τῶν κλασικῶν λύχνων ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα ὡς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα,

156. Καὶ ἂν ἀκόμη ἡ θεωρητικὴ δεοντολογία στὴ μελέτη τῶν λύχνων προβλέπει ἀνάλογα κριτήρια (βλ. BRUNEAU, *Les Lampes et l'histoire. Céramiques Hellénistiques et Romaines*, 1980, 35 κέ.), αὐτόματα ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τῶν δεδομένων ἐπιβάλλονται τὰ ἐρωτήματα αὐτά. Ἄλλωστε πρόκειται γιὰ κύρια ἐρωτήματα στὴ μελέτη τῆς Ἑλληνιστικῆς Κεραμικῆς (βλ. Β' *Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ*, Ρόδος 1990, *passim*).

157. Βλ. κεφάλαιο Εἰσαγωγῆς καὶ ἄνω σημ. 156.

158. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *Πήλινες Μῆτρες*, 483 κέ. Πρβ. ἀκόμη Α' *Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ*, Ρόδος 1990, 213 κέ.

159. ROBINSON, *Olynth XIV*, 335 κέ., 347 κέ. (τύποι VI, VIII, IX).

160. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν μεγάλων σπιτιῶν βλ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *ΑΔ* 30, 1985, 179 κέ. (μὲ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία). Πρβ. Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ - Ε. ΓΙΟΥΡΗ, *Οἱ οἰκίαι Ἀρπαγῆς τῆς Ἑλένης καὶ Διονύσου τῆς Πέλλας*, 1989, 157 κέ.

ἀποτελείται ἀπὸ λύχνους ποὺ προσγράφονται σὲ ἀττικoὺς τύπους, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἀπὸ ἀττικὰ προϊόντα ὅπως φανερῶνουν ἢ ποιότητα τοῦ πηλοῦ, τοῦ γανώματος καὶ τῆς κατασκευῆς τους (ἀνοιχτοὶ λύχνοι 1, 4, 7). Παράλληλα ὁμως ἐμφανίζονται ἐγγῶριες ἀπομιμήσεις τῶν ἀττικῶν τύπων, ὅπως προδίδουν κυρίως ἢ ποιότητα τοῦ πηλοῦ καὶ ὁ τρόπος ἀπόδοσης τοῦ τύπου, ἕνα φαινόμενο ποὺ ἐκτείνεται πρὸς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. (10 κέ., 34 κέ.). Ὁ ἀριθμὸς τῶν τελευταίων αὐτῶν εἶναι σχετικὰ μικρὸς, ἀλλὰ τοῦτο ὀφείλεται στὸ τυχαῖο τῆς ἀνασκαφῆς, ἀφοῦ ἄλλωστε πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀττικῶν τύπων εἶναι ἐπιτυχέστερη καὶ εὐρύτερη.

Τὸ ἀντίστοιχο παράλληλο δεῖγμα λύχνων γιὰ τὴν περίοδο τοῦ 4ου αἰῶνα εἶναι οἱ λύχνοι τῆς Ὀλύνθου μὲ ἀνάλογα ἀττικὰ καὶ ἐγγῶρια προϊόντα ὡς καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς πόλης (348 π.Χ.), τὰ ὁποῖα συμπληρῶνουν γιὰ ἕνα μικρὸ μέρος τὴν εἰκόνα τῶν λύχνων στὴ Μακεδονία¹⁶¹. Μετὰ τὴ χρονολογικὴ αὐτὴ τομὴ τῆς Ὀλύνθου καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς (348 π.Χ.) μικρὲς ἀντιστοιχίαι καὶ παράλληλο ὑλικὸ προσφέρουν μόνο μεμονωμένα ταφικὰ σύνολα, ὅπως λ.χ. αὐτὸ ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Τούμπα τῆς Βεργίνας καὶ σπάνιες παρατηρήσεις ἀπὸ τὸ οἰκιστικὸ σύνολο¹⁶².

Τοὺς παλιότερους λύχνους τοῦ δείγματός μας ἐκπροσωπεῖ ἡ ὁμάδα τῶν ἀνοιχτῶν λύχνων, ποὺ ἀντιστοιχοῦν στοὺς ἀττικoὺς τύπους HT 21 B καὶ prime καὶ RSL 1, οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦνται ἀκόμη στὸν 5ο αἰῶνα π.Χ. Τὰ παραδείγματα τῆς Πέλλας ἀνήκουν στὴν τελευταία φάση, γύρω στὸ 400 π.Χ. ἐκτὸς ἀπὸ μικρὸ ἀριθμὸ, ὅπως τὸ 77.412 ἀπὸ τὴν τομὴ Ο.Υ.Θ., ὁ ὁποῖος ἔχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ. Τὰ ὑπόλοιπα ἔχουν σῶμα χαμηλό, καμπύλο, μὲ μεγάλη ὀ.π., ἢ ὁποῖα περιβάλλεται μόνο ἀπὸ τὸν στενὸ καμπύλο ὄμο¹⁶³. Ὁ μικρὸς μυκτήρας εἶναι βραχύς, ἐνῶ στὴν ἀντίθετη πλευρὰ τοῦ σώματος βρίσκεται ἡ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν τύπο ταινιωτὴ ὀριζόντια λαβή. Ἡ ποιότητα τοῦ γανώματος καὶ τῆς κατασκευῆς ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσουμε τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς λύχνους ἀττικὰ προϊόντα, ἐνῶ τὸ σχῆμα ἐπαναλαμβάνεται καὶ σὲ ὀλιγάριθμους ἐγγῶριους (4, 6, 7), οἱ ὁποῖοιμποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν ἀκόμη στὸν 4ο αἰῶνα π.Χ.¹⁶⁴.

161. ROBINSON, *Olynth XIV*, 335 κέ. Μολονότι τὸ χρονολογικὸ σχῆμα χρειάζεται ἐπανελέγχο, εἶναι πολὺ σημαντικὴ ἡ παρατήρηση τῆς παράλληλης ὑπαρξῆς καὶ χρήσης τῶν ἐγγῶριων λύχνων καὶ τῶν ἀττικῶν τύπων καὶ λύχνων. Ἡ ὁμάδα V ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα π.Χ. περιλαμβάνει ἐγγῶρια προϊόντα, ἐνῶ ἡ σχεδὸν σύγχρονη ὁμάδα VI ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀττικoὺς λύχνους σὲ ἴση σχεδὸν ποσοστιαία ἀναλογία. Ἡ ὁμάδα VII καλύπτει τὸ β' μισὸ τοῦ 5ου αἰῶνα καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα καὶ σχηματίζεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ἐγγῶριους λύχνους οἱ ὁποῖοι προφανῶς ὑποδηλώνουν οἰκονομικὲς σχέσεις τῆς πόλης ὡς τὸ 394 π.Χ. Μετὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα καὶ ὡς τὴν καταστροφὴ τῆς πόλης (348 π.Χ.), ἡ σχέση μὲ τὴν Ἀθήνα γίνεται ἔντονα αἰσθητὴ μὲ τὴν παρουσία μεγάλου ἀριθμοῦ προϊόντων τοῦ ἀττικoῦ Κεραμικοῦ καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν λύχνων τῆς ὁμάδας VIII καὶ IX.

162. ΑΝΑΡΟΝΙΚΟΣ, *Οἱ βασιλικοὶ τάφοι τῆς Βεργίνας*, 1984, 156 κέ. 162 (μακεδονικὸς τάφος II - μελαμβαφῆς μόνιμος λύχνος τύπου μελανοδοχείου), 202 (μακεδονικὸς τάφος III - μελαμβαφῆς δίμυξος λύχνος τῆς κατηγορίας τῶν ὄψιμων ἀνοιχτῶν λύχνων). Εἰδικά: ΔΡΟΥΓΟΥ, *Ἡ Κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Μεγάλῃ Τούμπα τῆς Βεργίνας* (ἔτοιμάζεται). Ἀκόμη ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Ἀρχαία Μακεδονία IV*, 1986, 639 κέ. (ταφικὸ σύνολο τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰῶνα, δίμυξος λύχνος Π 2197 τῆς κατηγορίας τῶν ὄψιμων ἀνοιχτῶν λύχνων). Οἱ τάφοι τοῦ Δερβενίου δὲν περιλαμβάνουν, ὅσο μοῦ εἶναι γνωστὸ, λύχνους, εἶναι ὁμως πολὺ σημαντικὰ σύνολα γιὰ τὴν εἰκόνα τῆς Κεραμικῆς ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 4ου αἰῶνα. Ἀντίθετα ὀρισμένες κλασικὲς ταφὲς ἀπὸ τὸ προϊστορικὸ νεκροταφεῖο Βεργίνας, Φ. ΠΕΤΣΑΣ, *ΑΔ 17*, 1961/62 *Μελέται*, 218 κέ., *ΑΔ 18*, 1963, *Χρονικά*, 217 κέ. Ἀπὸ οἰκιστικὰ σύνολα βλ. Σ. ΔΡΟΥΓΟΥ - Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαία Βέροια. Β' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ*, Ρόδος 1990, 74 κέ. BLONDÉ, *BCH 113*, 1989, 503 κέ., ἄρ. 87-99) ἀττικοὶ λύχνοι ἀπὸ τὸν μνημειακὸ ἀποθέτη τῆς πλατείας ΒΑ τῆς διόδου τῶν Θεωρῶν τῆς Θάσου (330 π.Χ., terminus post quem - τύποι λύχνων σφαιρικοῦ, «μελανοδοχείου», μὲ ἀνοιχτὸ στέλεχος).

163. SCHEIBLER, *Kerameikos XI*, 23 κέ. HOWLAND, *Athenian Agora IV*, 46 κέ.

164. Βλ. Κατάλογο, Ἀνοιχτοὶ λύχνοι (ΠΛ1).

Παράλληλα με τούς άττικούς λύχνους έμφανίζεται και χρησιμοποιείται στη διάρκεια του 4ου αιώνα π.Χ. μιá σειρά από όμοιους μικρούς λύχνους. Τό σώμα είναι μικρότερο από τούς προηγούμενους, καμπύλο χωρίς διαμορφωμένη βάση και χωρίς λαβή, με μικρό μυκτήρα¹⁶⁵. 'Ανάλογα σχήματα περιλαμβάνει ή ομάδα V τής 'Ολύνθου, τήν όποία ό D. Robinson τοποθετεί άκόμη στον 5ο αιώνα π.Χ. Τά σχήματα αυτά θα χρησιμοποιηθούν και στον 4ο αιώνα π.Χ., κυρίως στην ομάδα τών έγγώριων λύχνων τής ομάδας VII, μιá ομάδα τής όποίας ή διάρκεια φτάνει ως τήν καταστροφή τής πόλης τό 348 π.Χ. και γνωρίζει μιάν άνεξάρτητη από τά άττικά πρότυπα εξέλιξη¹⁶⁶.

Δυστυχώς με τά σύνολα αυτά έξαντλούνται και οι πληροφορίες για τήν πρώιμη αυτή για τή Μακεδονία περίοδο ως πρός τό θέμα τών λύχνων. Καμιá άλλη ομάδα, όπως λ.χ. τό κλασικό νεκροταφείο τής Κοζάνης, τό μόνο γνωστό δημοσιευμένο, δέν περιλαμβάνει σύγχρονους λύχνους, ούτε από άλλες περιοχές άνάλογα εύρήματα γνωστά¹⁶⁷.

'Η έπόμενη μεγάλη ομάδα κλασικών λύχνων όπως και γενικότερα όλοι οι υπόλοιποι αντίστοιχοι κλασικοί τύποι καλύπτουν κυρίως τό β' μισό του 4ου αιώνα π.Χ.: Πρόκειται για τούς σφαιρικούς μελαμβαφείς λύχνους και τήν ιδιαίτερα χαρακτηριστική λίγο νεότερη σειρά τών όμοιων άβαφών. Τά περισσότερα παραδείγματα προέρχονται από τά θεμέλια τών μεγάλων σπιτιών μαζί με δισκόμορφους και φακοειδείς λύχνους¹⁶⁸. Οι 34, 35, 22 και ίσως και ό 47 είναι πιθανότατα άττικοί και χαρακτηριστικά δείγματα τών άττικών τύπων HT 25 ή RSL 4¹⁶⁹. Για τούς υπόλοιπους όμως λύχνους ή προέλευση δέν μπορεί νά προσδιοριστεί με βεβαιότητα αλλά πιθανότατα είναι πλέον προϊόντα έγγώριων έργαστηρίων, όπου ήδη με έπιτυχία φαίνεται ότι έχει υίοθετηθεί μεγάλος αριθμός μορφών και τύπων τής άττικής Κεραμικής¹⁷⁰.

Οι 34 και 35 είναι από τούς παλιότερους στην ομάδα τών σφαιρικών λύχνων και άνταποκρίνονται καλά στον τύπο RSL 4 του Κεραμικού κατά τό τελευταίο τέταρτο του 4ου αιώνα. 'Η σημασία τους, όπως βέβαια και όλόκληρης τής ομάδας είναι ότι δηλώνουν τή χρήση του τύπου στον βόρειο χώρο, δεδομένου ότι τά άνάλογα παραδείγματα στο στρώμα καταστροφής τής 'Ολύνθου είναι ελάχιστα και δέν δηλώνεται με αυτά ό χρόνος τής εισαγωγής τής μορφής

165. Πρβ. τις ομάδες V και VII τής 'Ολύνθου, ROBINSON, *OLynth XIV*, 347 πίν. 144, 357 πίν. 147.

166. Βλ. άνω σημ. 161, 165. 'Η χρονολόγηση αυτή έχει άνάγκη άναθεώρησης, άφού φαίνεται ότι τά σχήματα χρησιμοποιούνται και μετά τον 5ο αιώνα π.Χ. 'Ανάλογος πρός τά παραδείγματα αυτά είναι ό δίμυξος λύχνος από τή Βέροια Π 2197. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *'Αρχαία Μακεδονία IV*, 639 κέ. σχέδ. 6.

167. Β. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ, *'Αρχαία Μακεδονία III*, 1983, 117 κέ. (Κεραμική κλασικών χρόνων από τή Δυτ. Μακεδονία). 'Ωστόσο θα πρέπει νά αναμένει κανείς πλούσιες πληροφορίες για τά θέματα αυτά από άνασκαφές όπως αυτή τής Αιανής. Τό ίδιο ισχύει και για τις άνασκαφές κλασικών νεκροταφείων και οικισμών, όπως τής Πύδνας, τής Βέροιας και τής Θεσσαλονίκης (άδημοσίευτα). Μ. ΜΠΕΣΙΟΣ, *Οί 'Αρχαιολόγοι μιλούν για τήν Πιερία*, 1984, 51 κέ. Του ίδιου, *Οί 'Αρχαιολόγοι μιλούν για τήν Πιερία*, 1985, 54 κέ. Μ. ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ, *Τό άρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη I*, 1987, 361 κέ.

168. Βλ. εισαγωγικό κεφάλαιο και τά αντίστοιχα του Καταλόγου.

169. SCHEIBLER, *Kerameikos XI*, 26 κέ. HOWLAND, *Athenian Agora IV*, 67 κέ. Τά αντίστοιχα παραδείγματα από τήν 'Ολυνθο είναι ελάχιστα και σημειώνουν κυρίως τις άρχικές φάσεις τών σχημάτων, βλ. σχετικά στον Κατάλογο, Σφαιρικοί λύχνοι (ΠΛ2).

170. Τό θέμα τών άττικών εισαγμένων άγγείων στις πόλεις τής Μακεδονίας, τής συνύπαρξής τους με προϊόντα τής τοπικής παράδοσης ή άπομιμήσεις στον 4ο αιώνα π.Χ. δέν έχει μελετηθεί σοβαρά, άν και πρόκειται για ένα φαινόμενο-άφετηρία στη δημιουργία τής έπόμενης έλληνιστικής Κεραμικής στη Μακεδονία. 'Εξάιρεση βέβαια αποτελούν τά εύρήματα τής Κεραμικής από τήν 'Ολυνθο. ROBINSON, *OLynth XIII και XIV passim*. 'Ακόμη μόνο ένδεικτικά και πολύ λίγο, Σ. ΔΡΟΥΓΟΥ - Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Β' 'Επιστημονική Συνάντηση για τήν 'Ελληνιστική Κεραμική*, Ρόδος 1990, 75 κέ. και ΔΡΟΥΓΟΥ, *Κεραμική από τήν Μεγάλη Τούμπα τής Βεργίνας*. 'Αντίθετα με τούς προηγούμενους άρχαίκοις και ένμέρει κλασικούς (7ος - 5ος αϊ. π.Χ.). Μόνο ένδεικτικά βλ. Μ. ΤΙΒΕΡΙΟΥ, *Τό άρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη I*, 1987, 247 κέ. Βλ. και κάτω, Β' Μέρος, σημ. 259 και 264.

αυτής στη Μακεδονία. Οί νεότεροι λύχνοι της ομάδας, οί όποιοι πρέπει νά χρονολογηθοῦν περί τὸ 300 π.Χ., ὅπως και ὀρισμένοι ἀκόμη συγγενικοί τύποι, φανερώουν μιὰ περισσότερο μακρόχρονη χρήση τοῦ τύπου στὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα.

Οί 34 καὶ 35 ἔχουν καμπύλο σῶμα, ἀλλὰ στὸ ὕψος εἶναι σχετικὰ βραχεῖς σὲ σχέση με τοὺς νεότερους στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ., ὅπως λ.χ. τοῦ 47. Τὴν ἴδια ἀντίληψη ἀκολουθεῖ καὶ ἡ βάση ἢ ὁποία δὲν εἶναι τόσο ψηλὴ, ὅσο στοὺς νεότερους ἀνάλογους. Χαρακτηριστικός εἶναι ὁ μυκτήρας, ὁ ὁποῖος σὲ σχέση με τοὺς παλιότερους λύχνους τοῦ 4ου αἰώνα ἔχει γίνεαι μεγάλος καὶ ἐπιμήκης. Σχεδὸν ὄλοι δὲν διαθέτουν καμιάς μορφῆς λαβῆ οὔτε ὠτίο, μολονότι στὰ ἀντίστοιχα παραδείγματα τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς καὶ τοῦ Κεραμικοῦ ἐμφανίζεται καὶ ἕνας ἀριθμὸς με τὰ μικρὰ αὐτὰ στοιχεῖα¹⁷¹. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἀνάμεσα στοὺς πελλαίους σφαιρικούς λύχνους ὁ 47, ὁ ὁποῖος ἔχει τὸ μικρὸ χαρακτηριστικὸ ὠτίο ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὰ ἀττικά παράλληλα¹⁷². Ὁ ἴδιος αὐτὸς λύχνος ἔχει ἀκόμη τὸ μεγάλο σφαιρικό-κυλινδρικό σῶμα, τὴ μεγάλη αὐλάκωση στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ στὴν περιφέρεια τοῦ ὄμου καὶ τὸ πλατύ του περιχέλωμα εἶναι καλὸ παράδειγμα τῆς μορφῆς ἢ ὁποία ἀναγνωρίζεται στοὺς περισσότερους σφαιρικούς λύχνους τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰώνα. Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ διάδοξη μορφή τῶν λύχνων τοῦ ἀττικοῦ τύπου Διοκλῆ, πὸν χρονολογεῖται περί τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰώνα¹⁷³. Ἡ μορφή τῶν πελλαίων λύχνων ἀποδεικνύεται, ἰδιαίτερα με τὸ σχεδὸν κυλινδρικό σῶμα, συγγενικὴ με τοὺς σύγχρονους δισκόμορφους λύχνους τοὺς λεγόμενους τύπου «μελανοδοχείου», ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια. Τὰ χαρακτηριστικά, ὡστόσο, τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦνται, εἶναι τὸ βαρὺ σῶμα με τὰ χοντρὰ τοιχώματα καὶ τὸν ἰδιαίτερα βαρὺ καὶ χοντρὸ πυθμένα, ὅπου σχηματίζεται καὶ ἡ τυπικὴ κωνικὴ ἀπόφυση. Τὰ γνωρίσματα αὐτὰ γίνονται πρωταρχικὰ στὴν ὁμάδα τῶν ἀγάνωτων σφαιρικῶν λύχνων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὰ ἀττικά δεδομένα ἐντάσσονται στοὺς σφαιρικούς RSL 5 κυρίως (HT 25 A prime καὶ 25 B)¹⁷⁴, ἀλλὰ πραγματικὰ ἀποτελοῦν μιὰ ξεχωριστὴ ὁμάδα. Οἱ ὅμοιοι λύχνοι τῆς Πέλλας ἀποδίδουν τὴ νεότερη φάση τοῦ τύπου, ἢ με τὰ δεδομένα τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς τοῦ HT 25 B ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο, ἢ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ.¹⁷⁵. Τὸ σῶμα του εἶναι μεγάλο καὶ σφαιρικό χωρὶς μελανὸ γάνωμα ἐξωτερικά, ἀλλὰ με ἕνα ἐπίχρισμα στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, πὸν ἔχει μιὰ ἰδιαίτερη λιπαρὴ ὕφή¹⁷⁶. Ἀντίθετα, μελανὸ γάνωμα παρατηρεῖται στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ λύχνου, ἐνῶ χρησιμοποιεῖται ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῶν αὐλακώσεων ἢ ἀνάγλυφων δαχτυλιδιῶν γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. (πρβ. 49). Παράλληλα, τὰ τοιχώματα τοῦ σώματος καὶ ἡ βάση ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἰδιαίτερα βαριὰ καὶ χοντρά, ὅπως δείχνουν τὰ περισσότερα παραδείγματα ἀπὸ τὴν Πέλλα. Ἀπὸ τοὺς λύχνους τῆς Πέλλας, λίγοι μόνο ἔχουν τὸ τυπικὸ γιὰ τοὺς ἀττικούς λύχνους τοῦ τύπου διάτρητο ὠτίο, ἐνῶ τὸ πλακίδιο τοῦ 49 εἶναι γενικὰ μοναδικό, ἄγνωστο καὶ ἀνάμεσα στὰ ἀττικά παραδείγματα.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀγάνωτους σφαιρικούς λύχνους τῆς Πέλλας φανερώουν ἀποκλίσεις ἀπὸ τὸ τυπικὸ σχῆμα, ὅπως ὁ 57 κλπ., γεγονός πὸν ἐπιβεβαιώνει τὴν παρατήρηση τῆς I. Scheibler¹⁷⁷ γιὰ μιὰ ἀποδυνάμωση τοῦ τύπου, ἢ ὁποία, με βάση τὰ ἀνάλογα τοῦ νεκροταφείου τοῦ Hadra καὶ Sciatbi στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἔχει προφανῶς καὶ μιὰ χρονολογικὴ σημασία καθὼς οἱ λύχνοι αὐτοὶ ὑπερβαίνουν τὸ 300 π.Χ. καὶ χρονολογοῦνται ἀκόμη καὶ στὸν 3ο αἰώνα π.Χ.

171. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 27 πίν. 17.

172. Βλ. Κατάλογο, Σφαιρικοί λύχνοι (ΠΛ2).

173. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 107 κέ. BLONDE, *Thorikos*, 115 κέ.

174. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 30 κέ., 108 κέ.

175. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 74 κέ.

176. Ἡ ποιότητα τοῦ πηλοῦ εἶναι πραγματικὰ ἰδιαίτερη καὶ γεννᾷ ἐρωτήματα. Βλ. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 111, 113, 120 (Vc). BAILEY, *BML* 2 κέ. καὶ 8.

177. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 31.

Τὰ ἀνασκαφικά στοιχεῖα τῆς Πέλλας δὲν προσφέρουν ιδιαίτερα χρονολογικά στηρίγματα, ὡστόσο ἐπιβεβαιώνουν γενικά τὸ ὄριο τοῦ 300 π.Χ.

Οἱ κλασικοὶ δισκόμορφοι λύχνοι (τύπου μελανοδοχείου) τῆς Πέλλας προέρχονται σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἴδια χρονολογικὴ βαθμίδα μὲ τοὺς προηγούμενους, καὶ ἐκπροσωποῦν μορφολογικά τὴν ὄψιμη φάση τοῦ ἴδιου ἀττικοῦ τύπου (Scheibler DSL 2 = HT 25 A)¹⁷⁸. Ὁ τύπος εἶναι δημιούργημα τοῦ ἀττικοῦ Κεραμικοῦ στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ. ἢ λίγο μετὰ ἐνῶ στὴν Ὀλυνθο ἐκπροσωπεῖται ἐλάχιστα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι δημοφιλὴς ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ μάλιστα μὲ πλεῖστα παραδείγματα ὡς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἢ προσπάθεια τῶν ντόπιων κεραμῶν νὰ ἀντιγράψουν τὸν τύπο, ὅπως φανερώνει ὁ λύχνος 77.669 ἀπὸ τὸ κλασικὸ στρῶμα (βάθ. 2 μ.) τῆς τομῆς τοῦ Ο.Υ.Θ. στὸν ὁποῖο παρὰ τὴν ἀττικὴ ποιότητα καὶ τὴν ἀπλούστευση τοῦ σχήματος ἀναγνωρίζει κανεὶς τὴν πρόθεση τοῦ κεραμ-
έα¹⁷⁹.

Ἄν ὁ λύχνος 77.669 εἶναι μιὰ δοκιμὴ γιὰ τὴν ἀντιγραφή τοῦ ἀττικοῦ τύπου, οἱ μικροὶ μελαμβαφεῖς λύχνοι 72, 73 μὲ τὸ κυλινδρικό σῶμα καὶ τὸ ἐπίπεδο ἄνω μέρος ἀπὸ τὸν πρῶμο 3ο αἰώνα π.Χ. φανερώνουν ὅτι ὁ τύπος τῶν δισκόμορφων, ὅπως καὶ τῶν σφαιρικῶν (DSL 2 καὶ RSL 4 καὶ 5) ἐπηρρεάζουν τὴν πρῶμην ἑλληνιστικὴ παραγωγὴ λύχνων στὴν περιοχὴ τῆς Μακεδονίας ἂν καὶ καθυστερημένα σὲ σχέση μὲ τὴν ἀττικὴ παραγωγὴ¹⁸⁰.

Τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ. εἶναι ἓνα σημαντικὸ χρονικὸ σημεῖο γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς πόλης τῆς Πέλλας, καὶ τοῦτο παίζει ρόλο στὴν ἱστορία πολλῶν θεμάτων καὶ πραγμάτων τῆς πόλης. Ὅπως ἔδειξε μὲ τὴ στρωματογραφικὴ του ἔρευνα ὁ Γ. Τουράτσογλου, οἰκοδομοῦνται κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, πού συμπίπτει μὲ τὴ βασιλεία τοῦ Κασσάνδρου, τὰ μεγάλα σπίτια τῆς πόλης μὲ τὰ γνωστὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα, σημαντικοὶ μάρτυρες τῆς ἀκμῆς τῆς πόλης¹⁸¹. Δὲν εἶναι ἐπομένως τυχαῖο γεγονὸς ἢ ἀποτέλεσμα μόνο τῆς τύχης τῆς ἀνασκαφῆς, ἢ ἀνεύρεση μιᾶς πλούσιας σειρᾶς λύχνων καὶ μάλιστα εὐάριθμων ἀττικῶν τύπων, μιὰ δηλαδὴ ζω-
ηρὴ εἰκόνα σὲ σχέση μὲ τὴς προηγούμενες περιόδους τοῦ ἴδιου αἰώνα. Ὅρισμένοι τύποι εἶναι χαρακτηριστικοὶ γιὰ τὸ ἐξαγωγικὸ ἐμπόριο τῆς Ἀθήνας ὅπως οἱ ἀγάνωτοι σφαιρικοί, ἄλλοι ὅμως, ὅπως οἱ φακοειδεῖς πού θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, παραμένουν καὶ ἐπηρρεάζουν τὴν παραγωγὴ λύχνων ἀκόμη καὶ στὸν 3ο αἰώνα π.Χ.¹⁸².

Στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν καὶ οἱ παλιότεροι φακοειδεῖς λύχνοι στὴν Πέλλα, ὅπως δηλώνουν τόσο τὰ μορφολογικά, ὅσο καὶ τὰ ἀνασκαφικά στοιχεῖα. Πρόκειται στὴν πραγματικότητα γιὰ δείγματα τοῦ ἀττικοῦ τύπου FSL 1 (HT 29 A), ὁ ὁποῖος ὅμως γνωρίζει μεγαλύτερη διάρκεια μέσα στὸν 3ο αἰώνα¹⁸³ καὶ θὰ ἐπηρρεάσει τὴν ἑλληνιστικὴ παραγωγὴ τῶν τροχήλατων λύχνων. Ὁ 80 εἶναι ἀπὸ τοὺς παλιότερους φακοειδεῖς τῆς ὁμάδας καὶ πιθανῶς ἀττικὸ προϊόν: Τὸ σῶμα εἶναι πλατὺ καὶ χαμηλό, ὅπως καὶ ἡ βάση, ἐνῶ κύριο γνώρισμα ἀποβαίνει ἡ ὀργανικὴ σχέση τοῦ μυκτήρα μὲ τὸ σῶμα. Αὐτὴ ἡ σχέση ἀκριβῶς παύει νὰ ἰσχύει στοὺς μικροὺς κατὰ κανόνα φακοειδεῖς λύχνους, πού συγκεντρώνονται στὸ

178. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 37 κέ.

179. Πρβ. ἀνάλογες «ἀπομιμήσεις», Σ. ΔΡΟΥΓΟΥ. *Ἡ Κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Μεγάλῃ Τούμπα τῆς Βεργίνας*, πινάκιο τοῦ τάφου I. (ἐτοιμάζεται).

180. Βλ. Κατάλογο καὶ κάτω.

181. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *ΑΔ* 30, 1975, 179. Γιὰ τὴν πολιτιστικὴ δραστηριότητα τοῦ Κασσάνδρου καὶ τὴν ἐπίδραση τῆς πολιτείας του στὴν κατάσταση τῆς Μακεδονίας βλ. Ε. ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗ, *Ἀρχαία Μακεδονία* II, 1977, 225 κέ. Γενικά Ν. HAMMOND καὶ F.W. WALBANK, *A History of Macedonia* III, 180 κέ.

182. Βλ. σημείωση 170. Γιὰ μιὰ γενικὴ εἰκόνα βλ. Μ. ROSTOVITZEFF, *The Social and Economic History of the Hellenistic World* I, 250 κέ. καὶ 632 (γιὰ τὴ νεότερη περίοδο).

183. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 50 κέ.

α' μισό ἢ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰώνα π.Χ.¹⁸⁴.

Μὲ τοὺς φακοειδεῖς λύχνους τελειώνει οὐσιαστικὰ ἡ «κλασικὴ» περίοδος τῶν λύχνων τῆς Πέλλας καὶ ἡ ἄττική τους περίοδος καὶ συγχρόνως γίνεται ἡ εἰσαγωγή στὸν 3ο αἰώνα π.Χ. Τὸ γεγονός δὲν εἶναι ὀπωσδήποτε μεμονωμένο καὶ δὲν περιορίζεται μόνο στοὺς λύχνους, ἀλλὰ παρατηρεῖται εὐκόλα καὶ γιὰ τὴν ὑπόλοιπη Κεραμικὴ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς στὴ Μακεδονία τουλάχιστον¹⁸⁵. Στὸ πέρασμα αὐτό, ὄχι τόσο ἀπὸ τὸν ἕναν αἰώνα στὸν ἄλλο, ὅσο ἀπὸ τὸ τέλος τῆς κλασικῆς περιόδου στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, βρίσκεται καὶ ἕνα μεγάλο καὶ σύνθετο χρονολογικὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι μόνο χρονολογικὸ, ἀλλὰ ἀκόμη σχετικὸ μὲ τὸ χαρακτῆρα τῆς Κεραμικῆς γενικότερα. Πρόκειται γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν δύο πρώτων ομάδων τῆς ἑλληνιστικῆς Κεραμικῆς ἀπὸ τὴν Ἀθηναϊκὴ Ἀγορὰ κατὰ τὸν Thompson (Α καὶ Β), οἱ ὁποῖες μετακινήθηκαν ἀπὸ τοὺς νεότερους ἐρευνητὲς ἀπὸ τὸν 4ο αἰώνα στὸν 3ο αἰώνα π.Χ.¹⁸⁶. Τὸ πρόβλημα ἐπηρρεάζει ἀπὸ μιὰν ἄποψη καὶ τὶς σχετικὲς χρονολογήσεις τῆς Κεραμικῆς ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς, ὥστόσο χρειάζεται κατὰ περίπτωσιν καὶ πρόσθετα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς ὀρθότητάς τους¹⁸⁷. Ἔτσι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συζητηθεῖ στὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας αὐτῆς τὸ σύνολο τῶν προβλημάτων αὐτῶν, περιμένοντας τὰ δεδομένα τῶν νέων ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν στὴ Μακεδονία.

Ἄν οἱ πληροφορίες γιὰ τὸν 4ο αἰώνα π.Χ. εἶναι λίγες, οἱ ἀντίστοιχες γιὰ τὸν 3ο αἰώνα στὴ Μακεδονία ἀποδεικνύονται ἀκόμη περισσότερο ἐλλειπεῖς, δεδομένου ὅτι λείπουν σύνολα, ὅπως αὐτὸ τῆς Ὀλύνθου, ποὺ θὰ στήριζαν ὀρισμένες χρονολογικὲς προτάσεις, καὶ γενικὰ χρήσιμο ἀντίστοιχο ὕλικό¹⁸⁸. Τὸ πέρασμα ὅμως ἀπὸ τὸν 4ο στὸν 3ο αἰώνα π.Χ. ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐξέλιξης τῆς μορφῆς τῶν λύχνων δὲν σημαίνει καὶ μιὰ ὀριστικὴ τομῆ. Ὅρισμένοι ἄττικοὶ τύποι τοῦ 4ου αἰώνα, οἱ ὁποῖοι υἱοθετοῦνται ἀπὸ τοὺς ντόπιους τεχνίτες ἐπιβιώνουν καὶ στὸν ἐπόμενο αἰώνα καὶ συγκροτοῦν τὴν εἰκόνα του. Ἡ σημαντικότερη ἴσως ἀλλαγὴ ὅμως εἶναι ὅτι ἐπικρατεῖ πλέον ἐντελῶς σχεδὸν ἡ ἐγχώρια παραγωγὴ τῶν λύχνων. Οἱ παλιοὶ ἄττικοὶ τύποι ἐξελίσσονται σὲ ἐγχώριους τύπους μὲ αὐτόνομη ἀνάπτυξη, γεγονός ποὺ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴ γενικότερη ἐξέλιξη τῆς σύγχρονης Κεραμικῆς¹⁸⁹. Οἱ παρατηρήσεις ὅμως αὐτὲς θὰ πρέπει νὰ παραμένουν ἀκόμη γενικὲς, μὲ τὸ νόημα κυρίως τῶν προτάσεων. Προβληματικὴ παραμένει πάντοτε ἡ χρονολόγηση τῶν τύπων, ὅπου δὲν ὑπάρχουν ἀπὸ τὸν 3ο αἰώνα σχεδὸν καθόλου δημοσιευμένα ἀνασκαφικὰ σύνολα μὲ σημαντικὲς χρονολογικὲς ἐνδείξεις. Ἔτσι μένει στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἡ μορφολογικὴ ἐξέταση ὡς τὸ μοναδικὸ κάποτε σημεῖο ἀναφορᾶς.

Οἱ μικροὶ δισκόμορφοι λύχνοι μὲ τὸ κυλινδρικό σῶμα, τὴ μικρὴ ὀ.π. καὶ τὸν μικρὸ μυχτῆρα, σὲ πολλὰ παραδείγματα χωρὶς βάση (78, 77, 79) ἀποτελοῦν τὴ συνέχεια τοῦ δισκόμορ-

184. Πρβ. Κατάλογο, Φακοειδεῖς λύχνοι (ΠΛ5).

185. Βλ. σημ. 170. Ἀκόμη ὡς μικρὸ δείγμα ΔΡΟΥΓΟΥ, «Τὰ πήλινα κτερίσματα τοῦ μακεδονικοῦ τάφου στὴν πλατεία Συντριβανίου Θεσσαλονίκης», *ΑΕ*, 1985 (τυπώνεται) (Κεραμικὴ ἀπὸ τὸ α' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.). Μ. ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ, *Μακεδονικά* 25, 1985/86, 119 κέ. (λύχνοι: φακοειδῆς καὶ δισκόμορφος - ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.)

186. Γιὰ τὸ θέμα βλ. S. ROTROFF (Εἰσαγωγή στὸ S. Rotroff, ed.), *Hellenistic Pottery and Terracottas*, 1987, 1 κέ. (μὲ ὀλόκληρο τὸν προβληματισμὸ καὶ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία).

187. Πρβ. περίσκεψη ἀπὸ τοὺς ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ γιὰ τὴν περίπτωσιν Βεροίας (*Β' Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ*, Ρόδος 1989), ὅπως καὶ τὸ σχετικὸ πρόβλημα στὴ χρονολόγηση τοῦ μακεδονικοῦ τάφου II στὴ Μεγάλη Τούμπα τῆς Βεργίνας· βλ. Σ. ΔΡΟΥΓΟΥ, *Κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Μεγάλη Τούμπα τῆς Βεργίνας* (ἐτοιμάζεται).

188. Ἕνας ἐξωτερικὸς λόγος τῆς ἑλλειψῆς αὐτῆς εἶναι ἴσως τὸ τυχαῖο τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἴσως καὶ τὸ γεγονός ὅτι στὶς περισσότερες ἀνεσκαμμένες σήμερα θέσεις συνεχίστηκε ἡ ζωὴ ὡς τὴ Ρωμαϊκὴ βασιλεία, καὶ αὐτὸ ἐξαφάνισε ἕνα μέρος τῶν λειψάνων. Ὡστόσο ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθοῦν ἀκόμη καὶ ἄλλοι, ἱστορικοὶ ἴσως λόγοι.

189. Βλ. Σ. ΔΡΟΥΓΟΥ - Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Τὰ κλειστά χρονολογημένα σύνολα Ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὴ Μακεδονία, Γ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ*, Θεσσαλονίκη 1991 (τυπώνεται).

φου τύπου από τον 4ο αιώνα π.Χ. Σε μερικές περιπτώσεις τονίζεται ή επίπεδη άνω πλευρά με μια αυλάκωση στην περιφέρεια στο χρώμα του ηλιού (75) ή γανωμένη (78). Στον 78 υπάρχει και μια ακόμη αυλάκωση στο άνω μέρος του κατακόρυφου τοιχώματος, έτσι ώστε σχηματίζεται ένα ανάγλυφο δαχτυλίδι στην περιφέρεια του λύχνου. Κύριο ακόμη γνώρισμα, που ανταποκρίνεται και στα άττικά χαρακτηριστικά του τύπου, είναι το μικρό διάτρητο ώτιο και ο μικρός μυκτήρας¹⁹⁰. Μορφολογικά όχι μόνο αυτά τα δύο τελευταία γνωρίσματα ανήκουν στον 3ο αιώνα αλλά γενικότερα και το ίδιο το περίγραμμα του σώματος καθώς και η ποιότητα του γανώματος ενισχύουν αυτή τη χρονολογική αποτίμηση, γεγονός που υποστηρίζουν σύγχρονοι άττικοί λύχνοι, όπως ο τύπος Scheibler DSL 3 από τον Κεραμεικό¹⁹¹.

Σε ανάλογες διαπιστώσεις οδηγούν και άλλες μικρότερες ομάδες, όπως αυτή με το σωληνωτό κεντρικό στέλεχος και κυλινδρικό σῶμα¹⁹². Και στην περίπτωση αυτή τα εξωτερικά σημεία χρονολογικής αναφοράς, που σχετίζονται με την ανασκαφή, είναι ελάχιστα. Τα παλιότερα παραδείγματα (96, 98, 97) ανήκουν στους κλασικούς λύχνους του 4ου αιώνα και μάλιστα πριν από το τέλος του αιώνα, με βάση βέβαια τις μορφολογικές αναλογίες και ομοιότητες με τα άττικά παράλληλα του Scheibler DSL 2 του Κεραμεικού ή HT 26 A¹⁹³, αφού λείπουν τα ανασκαφικά δεδομένα. Περισσότερο ενδιαφέρον συγκεντρώνουν οι μικροί λύχνοι 90 και 101 με το μικρό τους μέγεθος καθώς και ο δίμυξος 100, όλοι από τον 3ο αιώνα. Τα δύο πρώτα μικρά παραδείγματα έχουν σῶμα μικρό, κυλινδρικό με εϋθύγραμμη άνω απόληξη, σε αντίθεση προς τα άττικά ανάλογα με το καμπύλο σχεδόν σφαιρικό σῶμα. Χρονολογούνται με βάση τα ανάλογα του Κεραμεικού και της Ἀθηναϊκής Ἀγοράς (α' μισό του 3ου αϊ. ή λίγο μετά τα μέσα). Ἀνάλογα και πλησιέστερα μορφολογικά είναι τα παραδείγματα από το Πέργαμο, τα οποία ο Schäfer χρονολογεί επίσης στον 3ο αιώνα π.Χ.¹⁹⁴. Το μοναδικό παράδειγμα από την Πριήνη¹⁹⁵ επιβεβαιώνει την αυξανόμενη σχέση της Ἀγοράς της Πέλλας με τις περιοχές της Μ. Ἀσίας.

Ο δίμυξος λύχνος 100 είναι επίσης ανοιχτός με κεντρικό στέλεχος, το οποίο όμως ήταν τυφλό, ωστόσο δεν μπορεί να ένταχτει στην ομάδα αυτή των λύχνων: Ἐχει μικρή δισκόμορφη βάση, ενώ το ανοιχτό σῶμα άνω σχηματίζει ένα στενό επίπεδο περιχέλιωμα με ένα στενό δαχτυλίδι στην εξωτερική περιφέρεια. Ἡ κατασκευή αυτή είναι λειτουργική, ακριβῶς για να δέχεται ο μικρός λύχνος ένα καπάκι διάτρητο, όπως αποδείχτηκε από νέα ανάλογα εϋρήματα και στην Πέλλα¹⁹⁶. Τα παραδείγματα αυτά είναι και για έναν ακόμη λόγο σημαντικά, γιατί σηματοδοτούν την αλλαγή των σχέσεων της Πέλλας με άλλα κέντρα ή καλύτερα την οπισθοχώρηση της Ἀθήνας από την Ἀγορά της Πέλλας. Τα ανάλογα και ὅμοια παραδείγματα από το Νεκρομαντείο (Μουσείο Ἰωαννίνων) ή το ἱερό του Ποσειδώνα της Ἰσθμίας φανερώνουν την εϋρύτατη διάδοση του τύπου (τέλος του 3ου - αρχές του 2ου αϊ. π.Χ.)¹⁹⁷, ενώ τα παραδείγματα από τὴ Δῆλο¹⁹⁸ δηλώνουν τὴ συνέχεια στὸν 2ο αἰώνα π.Χ., χωρίς νὰ εἶναι δυνατόν νὰ προσδιοριστεῖ ὁ ἀρχικὸς τόπος τῆς προέλευσῆς τους.

190. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 37 κέ.

191. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 38 κέ. HOWLAND *Athenian Agora* IV, 61 κέ. (HT 23 Δ).

192. Πρβ. ακόμη VESSBERG - WESTHOLM, *SwedyCyExp.* IV₃, 186, εἰκ. 37, 20. SCHÄFER, *Pergamon*, 123. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, *ΠΑΕ*, 1975, 1976, 76 κέ., πίν. 38β₂.

193. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 37. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 82 κέ.

194. SCHÄFER, *Pergamon*, 128 κέ.

195. Βλ. Κατάλογο, Λύχνοι με κεντρικό στέλεχος (ΠΛ7). WIEGAND - SCHRADER, *Priene*, 449 εἰκ. 556, ἀρ. 161.

196. Ἀδημοσιεύτα. Πρβ. ROBINSON, *Olynth* XIV, ἀρ. 126-132, πίν. 155-157.

197. ROBINSON, *Olynth* XIV, ἀρ. 135, πίν. 160. Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ, *ΠΑΕ*, 1961, πίν. 70 (νεκρομαντεῖο). BRONEER, *Isthmia* III, 23 κέ. P. ΘΕΜΕΛΗΣ, *ΑΑΑ* XII, 1981, 268, εἰκ. 34 (τρίμυξος με καπάκι).

198. BRUNEAU, *Délos* XXVI, πίν. 2., ἀρ. 143.

Ἡ μικρὴ ομάδα τῶν λύχνων μὲ πόδι δὲν ἔχει νὰ προσφέρει ἰσχυρὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα, μολονότι πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ἐπίσης ἀκόμη στὸν 3ο αἰώνα. Κυρίως ἐνδιαφέρον ἐμφανίζει τὸ γεγονός ὅτι σχετίζεται καὶ πάλι μὲ τὸ ἀνατολικὸ Αἰγαῖο, μικρασιατικὰ κέντρα καὶ βέβαια τὴ χαρακτηριστικὴ μορφή καὶ χρῆση τους¹⁹⁹.

Χρονολογικὰ καὶ μορφολογικὰ οἱ ἐπόμενες ομάδες λύχνων ποὺ ἀφοροῦν γενικὰ στὴ Μακεδονία μὲ τὸ ἀρχικὸ τους τμήμα ἀνήκουν ἀκόμη στὸν 3ο αἰώνα, κυρίως ὅμως εἶναι λύχνοι τοῦ 2ου ὡς τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. Τὰ σχετικὰ μάλιστα δεδομένα εἶναι πλουσιότερα καὶ κατὰ συνέπεια συγκροτοῦν μιὰ καλύτερη σὲ συνοχὴ εἰκόνα ἐξέλιξης στὴ διάρκεια τοῦ προτελευταίου προχριστιανικοῦ αἰώνα χωρὶς ἰδιαίτερα κενά. Πρόκειται γιὰ τοὺς ἀμφικωνικοὺς λύχνους μὲ τὴν αὐλάκωση γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π., οἱ ὁποῖοι στὴν ἀρχικὴ τους φάση ἔχουν μιὰ στενὴ συγγένεια καταγωγῆς ἀπὸ τοὺς ὄψιμους φακοειδεῖς λύχνους²⁰⁰. Παράλληλα, οἱ πληροφορίες ἀπὸ τὰ ταφικὰ σύνολα τῆς Βέροιας προσφέρουν ἕνα σημαντικὸ στήριγμα γιὰ τὴν καταγραφή τῶν ὀρίων τῆς πολυπληθοῦς αὐτῆς ομάδας σὲ συνδυασμὸ μὲ δεδομένα ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς ὅπως ἡ Κόρινθος²⁰¹. Στὴν ομάδα τῶν λύχνων τῆς Πέλλας οἱ 83 καὶ 84 ἀπὸ τὸ κατώτερο στρώμα τοῦ φρέατος τῆς οἰκίας I (1958 = μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.) ἀποδίδουν τὸ ἀνώτατο χρονολογικὸ ὄριο τῆς ομάδας τῶν μικρῶν λύχνων²⁰². Ἰδιαίτερα ὁ 84 ἔχει γνώρισματα ποὺ θὰ γίνουν συνηθισμένα στὸ ἐπόμενο μισὸ τοῦ αἰώνα καὶ στὸν 2ο αἰώνα π.Χ.: Τὸ σῶμα εἶναι μικρὸ καὶ ψηλότερο, ἐνῶ ὁ μυκτήρας εἶναι σχετικὰ μεγάλος καὶ σωληνωτὸς χωρὶς τὴν τετράγωνη ἀπόληξη.

Γιὰ τὸ β' μισὸ καὶ τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰώνα τὰ στοιχεῖα εἶναι ἐλάχιστα καὶ ὄχι μόνο στὴν Πέλλα. Εἶναι πιθανὸ νὰ συνεχίζεται ἡ χρῆση τῶν μικρῶν λύχνων καὶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰώνα, ὅμως δὲν ὑπάρχουν σταθερὰ χρονολογικὰ στοιχεῖα. Ὁ ἀντίστοιχος ἀττικὸς τύπος FSL 1 τοῦ Κεραμικοῦ ἐγγίζει τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 3ου αἰώνα π.Χ., ὅμως στὴν ομάδα ἡ J. Scheibler περιέλαβε σαφῶς νεότερες ἐξελιγμένες μορφὲς λύχνων²⁰³. Ἀντίθετα ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, ἀπὸ τὴ Βέροια καὶ τὴ Θεσσαλονίκη, τὰ λίγα —καὶ μάλιστα ἐγχώρια— παραδείγματα τοῦ τύπου φανερόνουν ἐμμονὴ στὴν πλατεῖα αὐτὴ μορφή λύχνων²⁰⁴.

Γιὰ τὴν τελευταία ἑλληνιστικὴ περίοδο εἶναι χρήσιμο νὰ προηγηθοῦν μερικὲς χρήσιμες γενικὲς παρατηρήσεις, οἱ ὁποῖες ἔχουν σχέση μὲ τὴ γενικότερη εἰκόνα τῆς Κεραμικῆς στὴ Μακεδονία. Ἄν ἡ συσχέτιση τῶν πηλινῶν εὐρημάτων καὶ ἰδιαίτερα τῶν λύχνων τῆς Πέλλας μὲ τὴν Ὀλυνθο ἦταν χρήσιμη, ὁ συνδυασμὸς τῶν ἑλληνιστικῶν λύχνων τῆς Πέλλας μὲ τὰ ἀντίστοιχα καλὰ χρονολογημένα σύνολα Κεραμικῆς κυρίως τῆς Βέροιας εἶναι νόμιμος καὶ ἐπιβεβλημένος. Τουλάχιστον τὰ δύο κέντρα ἀνήκουν στὴν ἴδια γεωγραφικὴ περιοχὴ καὶ συγχρόνως φανερόνουν ὡς πρὸς τὴν Κεραμικὴ ἰσχυρὲς μορφολογικὲς συγγένειες, γεγονόσ το ὁποῖο ὑποδηλώνει τὸν ἴδιο εὐρὸ κύκλο Κεραμικῆς.

199. Πρβ. BAILEY, *BML*, Q379, πίν. 76-77 (Ρόδος), Q264, Q265, πίν. 44-45 (Κνίδος).

200. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 52, κέ. (Ausläufer). ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 135 κέ.

201. Γιὰ Βέροια βλ. ἄνω σημ. 200. BRONEER, *Corinth* IV₂, 47 κέ. Ἡ χρῆση τῶν κορινθιακῶν τύπων τοῦ Broneer δὲν ἔγινε οὔτε ἐδῶ, οὔτε στὴν παλιότερη ἐργασία τῶν ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, τυχαῖα, ἀλλὰ ἀνταποκρίνεται σὲ ὀρισμένα, ὄχι ἀσήμαντα γεγονότα: Οἱ μορφὲς τῶν λύχνων ποὺ ἐξετάζονται ἐδῶ ἀπὸ τὸν 3ο αἰώνα κιάλας παύουν νὰ ἔχουν σχέση μὲ ἀττικὰ πρότυπα καὶ ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀπευθείας ἀναφορὰ σ' αὐτά. Ἡ γενικότητα τῶν τύπων στὸ BRONEER, *Corinth* IV₂, βοηθᾷ στὴν πρώτη κατάταξη νὰ ἀντιμετωπίσει κανεὶς ἀσάφειες καὶ δάνεια στὴ μορφή τους.

202. Βλ. ἀνασκαφικὰ δεδομένα.

203. Βλ. σημ. 200.

204. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, ἀρ. Π 2124, Π 2150, πίν. 58 καὶ ἀρ. Π 2166, πίν. 67 (τέλος τοῦ 3ου - ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.). Μ. ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ, *Μακεδονικὰ* 25, 1985-86, 130, *AE* 9768, πίν. 8β, α (β' τέταρτο τοῦ 3ου - ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., χρονολόγηση ταφικοῦ συνόλου).

Στις παλιότερες χρονολογικά βαθμίδες τῶν δημοσιευμένων ταφικῶν συνόλων τῆς Βέροιας (στό τέλος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.) περιλαμβάνονται ὄψιμα δείγματα τῶν φακοειδῶν λύχνων²⁰⁵. Πρόκειται ἀκριβῶς γιά τίς τελευταῖες ἐμφανίσεις τοῦ τύπου ποῦ φαίνεται ὅτι γνώρισε μακριά χρήση στή Μακεδονία: Τό σῶμα εἶναι πλατῶ καί μεγάλο μέ μεγάλη βάση καί πλατῶ μυκτήρα. Τά τελευταῖα γνωστά παραδείγματα τοῦ τύπου φτάνουν τίς ἀρχές τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ. καί στίς σχετικές δημοσιεύσεις ἀποδίδεται στόν τύπο Bronner XII τοῦ κορινθιακοῦ Κεραμικοῦ²⁰⁶. Τό χαμηλῶ καί καμπύλο σῶμα τῶν παλιότερων φακοειδῶν λύχνων μετατρέπεται σέ ψηλῶ καί ἀμφικωνικό (ἤ λαγυνόμορφο). Ἡ βάση χάνει τό σχῆμα της, γι' αὐτό καί εἶναι σέ πολλές περιπτώσεις ἀμελής ἤ καί ἀνύπαρκτη. Ὁ μυκτήρας εἶναι μεγάλος καί ριζώνει στό σῶμα του λύχνου ἐνῶ ἡ ἀπόληξή του εἶναι ἀκόμη καμπύλη. Στό ἄνω μέρος, γύρω ἀπό τήν ὀ.π. σχηματίζεται ἕνα χαμηλῶ περιχέλωμα, κοῖλο ἤ λοξότμητο. Ἀντίθετα πρὸς τά ἀττικά παραδείγματα, λείπει ἡ λαβή ἐνῶ ποικίλλει ἡ μορφή τῶν λοβῶν καί τῶν ὠτίων²⁰⁷.

Ἐλάχιστα εἶναι τά παραδείγματα λύχνων στήν Πέλλα ἀπό τήν περιοχή τῶν σπιτιῶν ἀπό τό α' μισῶ τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ., ὅμως πρέπει νά θεωρηθεῖ βέβαιη ἡ χρήση τους στήν περίοδο αὐτή, ὅπως δείχνουν οἱ ὅμοιοι λύχνοι ἀπό τοὺς λαξευτοὺς τάφους τῆς τομῆς Ο.Υ.Θ. στήν Πέλλα²⁰⁸. Οἱ λύχνοι ἀπό τά ταφικά ἐλληνιστικά σύνολα τῆς Βέροιας εἶναι τό καλύτερα γνωστό σύνολο γιά τό α' μισῶ τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ., ποῦ μπορεῖ νά συμπεριληφτεῖ καί μέ ἄλλα παραδείγματα ἀπό τήν εὐρύτερη περιοχή τῆς Μακεδονίας²⁰⁹. Οἱ ἀσκόμορφοι αὐτοὶ λύχνοι μορφολογικά ἔχουν συνδεθεῖ μέ τὸν κορινθιακῶ τύπο Bronner XII οὐσιαστικά ὅμως, καί παρὰ τίς συγγένειες μέ ἀττικούς ἤ κορινθιακοὺς λύχνους τοῦ 2ου αἰῶνα, ἀντιπροσωπεύουν ἕνα ἐγχώριο τύπο μέ πολυάριθμες παραλλαγές καί μακριά ζωὴ στή Μακεδονία. Ἀξιοσημείωτη εἶναι καί ἡ ὁμοιότητα τῶν λύχνων τοῦ τύπου αὐτοῦ μέ τοὺς ἀντίστοιχους ἐλληνιστικοὺς ἀπό τὴ Ρόδο, ὅπως κυρίως φανερώνουν τά παραδείγματα ἀπό τό Βρετανικῶ Μουσείο. Ὁ D.M.Bailey χρονολογεῖ τοὺς ροδίτικους λύχνους στόν 3ο ἀκόμη αἰῶνα π.Χ., μολονότι ἴσως θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν νεότεροι, ἀφοῦ ἡ ἄριστη ποιότητά τους δὲν ἐμποδίζει μιὰ τέτοια χρονολόγηση²¹⁰. Περισσότερη σημασία θά εἶχε νά ἐξεταστεῖ τό θέμα ποῦ προκύπτει ἀπό τήν ὁμοιότητα τῶν λύχνων, δηλαδή τῶν σχέσεων τῶν δύο περιοχῶν.

Ἐνῶ τά ταφικά σύνολα Κεραμικῆς τῆς Βέροιας καί τῆς Πέλλας καί οἱ ἀσκόμορφοι λύχνοι τοῦ κορινθιακοῦ τύπου XII ποῦ περιλαμβάνονται σ' αὐτά καλύπτουν τό α' μισῶ τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ., οἱ ἀσκόμορφοι λύχνοι καί οἱ παραλλαγές τους ἀπό τό στρῶμα καταστροφῆς τῶν σπιτιῶν τῆς Πέλλας μέ ἕνα μεγάλο ἀριθμῶ ἀνταποκρίνονται στό β' μισῶ καί στό τέλος τοῦ αἰῶνα²¹¹, καθῶς ἀνταγωνίζονται στήν ἴδια περίοδο τοὺς λύχνους ποῦ κατασκευάζονται μέ μήτρα²¹².

Ἡ εἰκόνα τῶν ὑστεροελληνιστικῶν τροχήλατων λύχνων ἀπό τήν παλιὰ ἀνασκαφὴ τῆς ἀρχαίας Πέλλας διαγράφεται κάτω ἀπό ὀρισμένους ὅρους. Ὁ μεγαλύτερος ἀριθμῶ τῶν λύχνων προέρχεται ἀπό τό στρῶμα καταστροφῆς τῶν μεγάλων σπιτιῶν, μιὰ καταστροφή ἡ ὁποία τοποθετεῖται, ἀπό τά συνευρήματα ἀλλά καί τίς νεότερες ἐρευνες, στό τέλος τοῦ 2ου ἤ

205. Βλ. ἄνω σημ. 204.

206. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 135. BRONNER, *Corinth IV*₂. U. SINN, *Demetrias*, 135, ἀρ. 191.

207. Πρβ. Φακοειδεῖς λύχνους (ΠΛ5).

208. ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, 344 κέ.

209. Γιά τὴ Βέροια βλ. σημ. 204 καί 205. Ἀκόμη Κ. ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ, *Μακεδονικά* 23, 1983, 246 κέ. Α. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Μακεδονικά* 23, 1983, 492 κέ. (Πέλλα).

210. BAILEY, *BML I*, 164 κέ. Γιά τὴ σχέση μέ τὴ Ρόδο βλ. Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ, *ΑΔ* 16, 1960, 85. Γ. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *Ἐγνατία I*, 179 κέ.

211. Βλ. ἀνασκαφικά δεδομένα.

212. Βλ. Κατάλογο, Λύχνοι κατασκευασμένοι μέ μήτρα (ΠΛ12) καί κάτω.

τις ἀρχές τοῦ Ιου αἰώνα²¹³.

Ἐνας μεγάλος ἀριθμὸς λύχνων ποὺ προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὸ τετράγωνο I₂ εἶναι ὅμοιοι μεταξύ τους καὶ συγκεντρώνουν μεγάλον ἀριθμὸ, φαινόμενο ποὺ θὰ ἐπαναληφτεῖ καὶ στὴν ὁμάδα τῶν σύγχρονων λύχνων μὲ μήτρα.

Δύο κυρίως μορφές-τύποι σχηματίζονται γιὰ τὴν ὄψιμη αὐτὴ περίοδο, ὁ ἀσκόμορφος-ἀμφικωνικός τύπος μὲ τὶς παραλλαγές του, ἐπιγονικός τύπος τῶν ἀντίστοιχων λύχνων τοῦ ἀ' μισοῦ τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. (Broneer XII) καὶ ὁ ἀπλούστερος καὶ νεότερος κυλινδρικός τύπος²¹⁴. Λύχνοι μὲ ἀνάλογα χαρακτηριστικὰ λείπουν σχεδὸν παντελῶς ἀπὸ τὶς σειρές τῶν ἀττικῶν ἐλληνιστικῶν λύχνων. Περισσότερο φανερὴ μὲ τοὺς ἐγγώριους αὐτοὺς λύχνους τῆς Πέλλας εἶναι, δίπλα στὴ φανερὴ παρουσία τῆς τοπικῆς παράδοσης, μιὰ ἔντονη σχέση μὲ μορφές λύχνων ποὺ προσγράφονται σὲ μικρασιατικὰ ἐργαστήρια (Ἐφέσου, Κνίδου καὶ Δήλου)²¹⁵. Τὰ δημοσιευμένα ταφικὰ σύνολα τῆς Βέροιας περιλαμβάνουν ἐλάχιστα παραδείγματα τῶν τύπων αὐτῶν καὶ μὲ ποιότητα κατώτερη τῶν πελλαίων, γεγονός ποὺ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὴν εὐρωστία τοῦ μεγαλύτερου κέντρου, ὅπως ἡ Πέλλα, ἀπέναντι στὶς μικρότερες δυνατότητες τῆς Βέροιας, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὸ γεγονός ὅτι οἱ λύχνοι τῆς Πέλλας προέρχονται ἀπὸ οἰκιστικὸ σύνολο, ἐνῶ τὰ ταφικὰ σύνολα ἔχουν περιορισμένο πλῆθος εὐρημάτων.

Οἱ ἀσκόμορφοι λύχνοι ἔχουν μεγάλο μέγεθος καὶ ξεχωριστὸ σχῆμα. Ἡ βάση εἶναι μεγάλη δακτυλιωτὴ καὶ ἀγάνωτη. Στὴ γωνία ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὰ δύο μέρη τοῦ σώματος ὑπάρχει κατὰ κανόνα τὸ πλαστικὸ σιγμοειδὲς ὠτίο· ἡ ταινωτὴ λαβὴ ποὺ ἐμφανίζεται σὲ μερικὰ παραδείγματα δὲν ἀνήκει στὸν κανόνα. Στὸ ἄνω μέρος, γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. σχηματίζεται ἕνα πλατὺ περιχέλιωμα χωρισμένο σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἀπὸ ἕνα κατακόρυφο κολλάρο, ἕνα γνώρισμα ποὺ ἔχει συνδεθεῖ σὲ προηγούμενες δημοσιεύσεις μὲ τὸν λεγόμενο τύπο τῆς Ἐφέσου. Στὸν τύπο ὅμως αὐτὸν δὲν πρέπει νὰ προσγραφοῦν οἱ παραπάνω λύχνοι τῆς Πέλλας (καὶ γενικὰ τῆς Μακεδονίας) γιὰτὶ αὐτοὶ εἶναι τροχήλατοι καὶ προφανῶς δείγματα μιᾶς ἄλλης παράδοσης²¹⁶, ἀφοῦ ἄλλωστε αὐτοὶ ἀντιπροσωπεύουν τύπους ποὺ διαμορφώθηκαν ἀπὸ παλιότερους ἐλληνιστικούς, ὅπως ἤδη ἐπισημάνθηκε καὶ προηγουμένως. Ἡ χρονολόγηση τοῦ τύπου τῶν λύχνων αὐτῶν εἶναι δύσκολη. Τὰ παραδείγματα καὶ πάλι ἀπὸ τὰ ταφικὰ σύνολα τῆς Βέροιας συνηγοροῦν γιὰ τὴν ἐμφάνισή του ἀμέσως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.²¹⁷. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς ἀνάλογους λύχνους ἀπὸ τοὺς λαξευτοὺς τάφους τῆς τομῆς Ο.Υ.Θ. στὴν Πέλλα²¹⁸. Τὰ ὑπόλοιπα ἀνασκαφικὰ δεδομένα εἶναι λιγοστά: Τὴν καλύτερη πληροφορία στοιχειοθετεῖ λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα, στὰ χρόνια δηλ. τῆς ἀνάκτησης τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους²¹⁹. Τὰ ἴδια χρονολογικὰ δεδομένα ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴν ἀ' παραλλαγή τοῦ τύπου, ἡ ὁποία ἔχει νὰ ἐπιδείξει καὶ ἕνα σημαντικὸ ἀριθμὸ παραδειγμάτων. Οἱ λύχνοι τῆς παραλλαγῆς ἔχουν ὅμοια κύρια χαρακτηριστικὰ μὲ τὸν βασικὸν τύπο, ὅμοιο ἀμφικωνικὸ σῶμα καὶ λοβωτὸ ὠτίο στὴν περιφέρεια τοῦ ὤμου, ἀλλὰ εἶναι ἀπλούστερο στὸ περιχέλιωμα. Οἱ λύχνοι τῆς παραλλαγῆς αὐτῆς εἶναι πολὺ διαδεδομένοι στὰ κέντρα τῆς Μα-

213. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *Πήλινες Μῆτρες Πέλλας*, 483 κέ. Τοῦ ἴδιου, *Ἐγνατία* I, 173 κέ. Πρβ. τὶς ἐνδείξεις ἀπὸ τὰ σπίτια I₂ καὶ I₄ ὅπου τὸ στρῶμα τῆς καταστροφῆς.

214. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 136 κέ. ΛΙΑΙΜΠΑΚΗ, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, 344 κέ.

215. Πρβ. BRUNEAU, *Délos XXVI*, 14. BAILEY, *BML* I, 63. SCHEIBLER, *Kerameikos XI*, 94 πίν. 85 (εἰσαγόμενοι λύχνοι).

216. Ὁ τύπος Ἐφέσου. BRUNEAU, *Délos XXVI*, 53 κέ. SCHEIBLER, *Kerameikos XI*, 57, 84 καὶ κυρίως 97 κέ. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 137 (πρβ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, *ΑΕ*, 1955, 31). SCHÄFER, *Pergamon*, 145 κέ.

217. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 137.

218. ΛΙΑΙΜΠΑΚΗ, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, 342.

219. Ἀνασκαφικὰ δεδομένα.

κεδονίας²²⁰ και πρέπει να θεωρηθεί τοπική, χαρακτηριστική μορφή, όσο κι αν έχει συνδεθεί με τύπους από την Κόρινθο. Είναι ορθότερο να αναγνωρίσει κανείς γενικά ελληνιστικά χαρακτηριστικά παρά την επίδραση ενός ορισμένου κέντρου.

Η δεύτερη παραλλαγή του βασικού τύπου έχει απλούστερα χαρακτηριστικά, όπου και το αρχικό σχήμα έχει αλλάξει σημαντικά: Το σώμα είναι σχεδόν κωνικό-κυλινδρικό, χωρίς βάση, έχει την άκμή του σώματος λίγο ψηλότερα από την επιφάνεια έδρασης και επομένως δεν υπάρχει ο πλατύς ώμος των προηγούμενων. Το συνηθισμένο ώτιο βρίσκεται στο άνω μέρος του τοιχώματος. Γύρω από την ό.π. υπάρχει μια πλατειά αυλάκωση. Όμοια με τους προηγούμενους διαμορφώνεται και ο μυκτήρας. Σε όλα ό πληλός είναι πορτοκαλόχρωμος, ενώ το γάνωμα είναι πολύ άραιό, μελανόφαιο, όπως ακριβώς παρατηρείται αντίστοιχα και στην υπόλοιπη σύγχρονη Κεραμική²²¹.

Για τη χρονολόγηση δεν αξίζει να υπογραμμιστεί ή εικόνα που προκύπτει από τα κτερίσματα των λαξευτών τάφων της τομής Ο.Υ.Θ.: Ο τάφος Β, ο οποίος πρέπει να χρονολογηθεί άμεσα μετά τα μέσα του αιώνα δεν έχει ανάλογα παραδείγματα²²². Αντίθετα, ο τάφος Γ που εξαιτίας των λύχνων 77/171 και 77/173 χρονολογείται λίγο αργότερα, περιλαμβάνει λύχνους από τη β' παραλλαγή του τύπου²²³. Με τον τρόπο αυτό προκύπτει μια χρονολογική έπαλληλία στις παραλλαγές του τύπου από τα μέσα ως το τέλος του 2ου αιώνα π.Χ.²²⁴.

Οι νεότεροι ελληνιστικοί τροχήλατοι λύχνοι, που εκπροσωπούνται στο μεγάλο δείγμα από την παλιά ανασκαφή της Πέλλας, είναι η πολύαριθμη ομάδα των κυλινδρικών λύχνων. Χρονολογούνται με βάση τα ανασκαφικά στοιχεία αλλά και τη μορφή, στο τέλος του 2ου αιώνα π.Χ., ή στο α' μισό του 1ου αιώνα π.Χ., και ουσιαστικά διαδέχονται τον προηγούμενο άμφικωνικό τύπο. Τα σύνολα των λαξευτών τάφων της Βέροιας δεν περιλαμβάνουν κανένα ανάλογο ή όμοιο παράδειγμα. Το ίδιο ισχύει και για τους τάφους της τομής του Ο.Υ.Θ. εκτός από τον νεότερο Γ, όπου αναγνωρίζονται δύο λύχνοι με κυλινδρικό σχήμα (77/172 και 77/173)²²⁵. Από την υπόλοιπη ανασκαφή των σπιτιών οι λύχνοι της παραλλαγής βρίσκονται συνήθως μαζί με τους λύχνους με μήτρα, όπως λ.χ. στο στρώμα καταστροφής του I₃ και I₅, τα όποια χρονολογούνται στις αρχές του 1ου αιώνα²²⁶. Εξάλλου ανάλογες μορφές λύχνων από την Άττική, όπως ο ΗΤ 35 Α (τελευταίο τέταρτο του 2ου - α' τέταρτο του 1ου αιώνα π.Χ.) επιβεβαιώνουν τη χρονολογική αυτή τοποθέτηση²²⁷.

Στο σχήμα οι κυλινδρικοί λύχνοι φαίνονται να είναι συγγενικοί με τη β' παραλλαγή του άμφικωνικού τύπου: Χωρίς βάση, το σώμα είναι κωνικό-κυλινδρικό με ένα μικρό άμορφο λοβό στη θέση του ώτιου. Όμοια «φύεται» από το κυλινδρικό σώμα ο μεγάλος, σχεδόν τετράπλευρος μυκτήρας με την πλατειά ζιγκ-ζαγκ απόληξη. Μια μικρή ομάδα λύχνων 183, 184, 186, 189 διαμορφώνουν διαφορετικό μυκτήρα, όπως και μια ιδιαίτερα καλύτερη ποιότητα: ο μυκτήρας είναι στενός και επιμήκης, σχεδόν επίπεδος στο άνω μέρος με απλή και ήμικυκλική απόληξη. Την ίδια μορφή του μυκτήρα εμφανίζουν οι λύχνοι από τους λαξευτούς

220. Βλ. άνω σημ. 216.

221. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, Βέροια, 115.

222. ΛΙΑΙΜΠΑΚΗ, Τάφοι της Πέλλας και κατάλογος τομής Ο.Υ.Θ. 305.

223. ΛΙΑΙΜΠΑΚΗ, Τάφοι της Πέλλας και κατάλογος τομής Ο.Υ.Θ., 306 κέ.

224. ΛΙΑΙΜΠΑΚΗ, Τάφοι της Πέλλας, 345.

225. ΛΙΑΙΜΠΑΚΗ, Τάφοι της Πέλλας, 343 κέ.

226. Βλ. ανασκαφικά δεδομένα.

227. HOWLAND, Athenian Agora IV, 109 κέ.

228. ΛΙΑΙΜΠΑΚΗ, Τάφοι της Πέλλας, 344.

τάφους τῆς τομῆς Ο.Υ.Θ. 78/28 καὶ 77/172, 77/174²²⁸. Τὸ σχῆμα αὐτὸ ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ κάπως παλιότερη χρονολογικὴ βαθμίδα ἀπὸ ἐκείνη τοῦ πλήθους τῶν λύχνων με ζίγκ-ζάγκ ἀπόληξη. Πρόκειται στὴν πραγματικότητα γιὰ μορφή πού χρονολογεῖται στὰ μέσα ἢ λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα, γεγονός πού ἐπιβεβαιώνεται καὶ πάλι ἀπὸ τὰ ταφικὰ σύνολα τῆς Βέροιας²²⁹. Ἀπὸ τὶς περιπτώσεις τῶν λύχνων ἐπομένως τῶν ταφικῶν συνόλων τῆς Πέλλας καὶ τῆς Βέροιας προκύπτει ὅτι ὁ κυλινδρικός τύπος ἔχει τὴν ἀρχὴ του λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα, ὅποτε διατηροῦν ἀκόμη στοιχεῖα ἀπὸ τοὺς σύγχρονους τοὺς λύχνους. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰώνα ὅμως οἱ κεραμεῖς προσαρμόζουν τὸν τύπο στὴ μόδα πού εἰσάγουν, κυρίως τοὺς λύχνους με μήτρα, οἱ ὁποῖοι ἔχουν στὸν μυκτήρα τριγωνικὴ ἀπόληξη καὶ παράγουν ὁμοίους τροχήλατους κυλινδρικούς.

Μὲ τὸ γνῶρισμα αὐτὸ καὶ πάλι ἓνας τοπικὸς τύπος λύχνων —πιθανότατα καὶ ὁ τελευταῖος τροχήλατος— διαφοροποιεῖται ἀπέναντι στοὺς ἀττικοὺς ἀνάλογους. Ὡστόσο δὲν παρατηρεῖται καμιά χρονολογικὴ διαφορὰ, ὅπως στὶς προηγούμενες περιόδους καὶ οἱ τοπικοὶ καὶ ἀττικοὶ τύποι ἀνταποκρίνονται σύγχρονα σὲ γενικότερες τάσεις, οἱ ὁποῖες, ὅπως καὶ στὴν Κεραμικὴ, διαμορφώνονται σὲ πανελλήνια κλίμακα²³⁰.

Α2. ΛΥΧΝΟΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΜΕΝΟΙ ΜΕ ΜΗΤΡΑ

Ἡ χρησιμοποίηση μητρῶν σὲ μεγάλη ἔκταση στὴν Κεραμικὴ εἶναι ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα γνῶρισμα τῆς Ἑλληνιστικῆς Κεραμικῆς. Ἡ τεχνικὴ δὲν εἶναι ἐντελῶς νέα γιὰ τὴν περίοδο αὐτή, ὅμως μετὰ τὴν πλατεῖα ἔκταση πού παίρνει στὸν 2ο αἰώνα π.Χ. καὶ μετὰ τὸν τρόπο μετὰ τὸν ὁποῖο «αὐτοματοποιήθηκε» ἡ παραγωγὴ ὀρισμένων εἰδῶν Κεραμικῆς εἶναι φαινόμενο τῆς Ἑλληνιστικῆς Κεραμικῆς²³¹. Τὰ σημερινὰ δεδομένα καὶ οἱ ἀποσπασματικὲς «ἀρχαιολογικὲς» γνώσεις τῆς Μακεδονίας δὲν ἐπιτρέπουν νὰ διαπιστωθεῖ με ἀκρίβεια πότε εἰσάγεται ἡ τεχνικὴ αὐτὴ στὴν Πέλλα καὶ γενικὰ στὴ Μακεδονία. Δεδομένου ὅτι ὁ 3ος αἰώνας π.Χ. στὴ Μακεδονία εἶναι πολὺ ἀποσπασματικὰ γνωστός, μένουν οἱ πλουσιότερες πληροφορίες ἀπὸ τὸν 2ο αἰώνα — τουλάχιστον γιὰ τὴν παραγωγὴ τῶν λύχνων. Ἔτσι τὰ παλιότερα γνωστὰ παραδείγματα λύχνων με μήτρα προέρχονται ἀπὸ τοὺς λαξευτοὺς τάφους τῆς Βέροιας καὶ τῆς Πέλλας ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.²³². Στὴν περίοδο αὐτὴ ἀκριβῶς τῶν μέσων τοῦ αἰώνα τοποθετεῖται μιὰ μικρὴ ὁμάδα ἀπὸ λύχνους κατασκευασμένους με μήτρα, ἀλλὰ χωρὶς καμιά διακόσμηση, καὶ τὸ κυριότερο, μετὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν σύγχρονων τροχήλατων λύχνων, τοὺς ὁποῖους ἀκριβῶς μιμοῦνται²³³. Σὲ ὀρισμένες μάλιστα περιπτώσεις ἀντιγράφουν ἀπὸ τὰ πρότυπά τους ἀκόμη καὶ τὸ σιγμοειδὲς ὠτίο (πρβ. 209, 210), ἐνῶ ἀντίθετα ἄλλοι ἔχουν κιάλας τὰ σύμφυτα σιγμοειδῆ ὠτία τῶν νεότερων λύχνων με μήτρα. Ὁμοίω φαινόμενο ἀντιγραφῆς τροχήλατων ἀπὸ λύχνους με μήτρα παρατηρεῖται καὶ στὸν ἀττικὸ Κεραμικὸ, κιάλας στὸν 3ο αἰώνα π.Χ. καὶ συνδέεται προφανῶς σωστὰ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴ καὶ τὴ δοκιμὴ τῆς νέας τεχνικῆς²³⁴. Εἶναι δύσκολο νὰ ἰσχυριστεῖ κανεὶς ἀκριβῶς τὸ ἴδιο γιὰ τὴ Μακεδονία με τοὺς ἀπλοὺς λύχνους με μήτρα, ὅτι δηλ. ἀποτελοῦν δεῖγμα τῆς εἰσαγωγῆς τῆς νέας τεχνικῆς,

229. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, ἀρ. Π 1450, πίν. 50 (μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.).

230. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 116 κέ. SCHÄFER, *Pergamon*, 8 κέ. Δυστυχῶς μιὰ περιεκτικὴ ἐργασία, ὅπως τοῦ Th. M. SCHMIDT, *Vasenkunst des Hellenismus* (διδ. διατριβή, Berlin 1981) δὲν προσέγγισε τὸ θέμα.

231. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 115 κέ. (ἡ τεχνικὴ τῆς μήτρας, ὅπου καὶ ὀλόκληρη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία). BRUNEAU, *Délos* XXVI, 42 κέ. (χωρὶς διαπραγμάτευση). BRONEER, *Corinth* IV₂, 61. Γιὰ τὴν παραγωγὴ τῶν ἀγγείων μετὰ τὴν ἴδια τεχνικὴ, βλ. μόνο ἐνδεικτικὰ S. ROTROFF, *Athenian Agora* XXII, 6 κέ.

232. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 138 κέ. ΛΙΑΙΜΠΑΚΗ, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, 345.

233. Βλ. ἄνω σημ. 232.

234. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 114, 133 κέ.

ἐπειδὴ λίγο ἀργότερα ἐμφανίζονται καὶ οἱ κοσμημένοι μὲ ἀνάγλυφα κοσμήματα λύχνοι. Τοῦτο σημαίνει τουλάχιστον ὅτι ἡ διαδικασία τῆς εἰσαγωγῆς τῆς νέας τεχνικῆς ὑπῆρξε στὴ Μακεδονία πολὺ σύντομη, γεγονός πού ἀποτυπώνεται καὶ ἀνασκαφικά: Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς λύχνους μὲ μήτρα ἀπὸ τοὺς λαξευτοὺς τάφους τῆς Βέροιας (Π 1282, Π 1457, Π 1452, Π 1285, Π 2113)²³⁵ καὶ βρίσκει ἐπιβεβαίωση στὴν Πέλλα: Ὁ λύχνος 263 βρέθηκε στὸ στρώμα καταστροφῆς (καὶ κάτω ἀπὸ τὰ κεραμίδια τῆς στέγης) τοῦ οἰκοδομήματος I₄ μαζί μὲ τὸν νεότερο ραβδωτὸ λύχνο 297²³⁶. Εἶναι ἐπομένως δύσκολο νὰ ἰσχυριστεῖ κανεὶς ὅτι οἱ λύχνοι αὐτοί, κοσμημένοι ἢ ὄχι, δηλώνουν τὴν ἀρχὴ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς νέας τεχνικῆς στὴ Μακεδονία, ἓνα πρόβλημα, τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε ἴσως νὰ διαφωτιστεῖ καὶ μὲ τὰ ἀπλὰ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα, ὅπως τοὺς λεγόμενους «μεγαρικοὺς» καὶ «ὄμηρικοὺς» σκύφους, μιὰ κατηγορία μὲ πολλὲς συγγένειες πρὸς τοὺς ἐξεταζόμενους λύχνους²³⁷. Σὲ μιὰ εὐρύτερη θεώρηση τοῦ θέματος δὲν πρέπει ἀκόμη νὰ λησμονεῖται ὅτι μὲ τοὺς λύχνους καὶ γενικὰ τὴν Κεραμικὴ μὲ μήτρα συνδέεται καὶ σειρὰ ἄλλων θεμάτων, κυρίως ἐμπορίου μητρῶν, γεγονός πού ἐπηρεάζει τὴν εἰκόνα τῶν διαφόρων ἐργαστηρίων καὶ τῆς ἐμφάνισής τους²³⁸.

Ὁ λύχνος 297 εἶναι δείγμα μιᾶς κακῆς ποιότητος, ὅμως χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν πρώτη μὴ φάση τῶν μακεδονικῶν λύχνων μὲ μήτρα ἀφοῦ ἀνασκαφικά καὶ μορφολογικά χρονολογεῖται μὲ σχετικὴ ἀσφάλεια μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ. (πρβ. Βέροια Π 1395, Π 1398)²³⁹. Ὅμοιοι εἶναι οἱ 1390 καὶ 1283. Πρόκειται γιὰ μικροὺς σχετικὰ λύχνους μὲ γλωσσωτὸ ἀνάγλυφο κόσμημα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π., ἐνῶ στὴν περιφέρεια τοῦ ὤμου ἔχουν δύο σύμφυτα σιγμοειδῆ ὠτία μὲ καθαρὰ διακοσμητικὸ χαρακτήρα. Στὴ ρίζα τοῦ μυκτῆρα ὑπάρχει ἡ μάσκα γενειοφόρου σατύρου. Ὁ πηλὸς εἶναι ἀνοιχτόχρωμος κοκκινωπὸς καὶ τὸ γάνωμα καστανοκόκκινο ἢ μελανό. Τὸ σχῆμα εἶναι γενικὰ ἀμελὲς μὲ σῶμα καμπύλο χωρὶς βάση. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ μεγάλος μυκτῆρας μὲ τὴν ἡμικυκλικὴ ἀπόληξη. Κανένα παράδειγμα δὲν φέρει λαβή. Ἡ μορφή τῶν λύχνων αὐτῶν δὲν συναντᾶται στὰ κέντρα τῆς νότιας Ἑλλάδας (Ἀθήνα ἢ Κόρινθος) οὔτε καὶ κατευθεῖαν στὰ ἀντίστοιχα μικρασιατικά, μολονότι μὲ τὰ τελευταῖα φαίνεται μιὰ γενικὴ συγγένεια. Συγγένεια μὲ μικρασιατικὰ ἐργαστήρια, ἴσως τὸ περγαμηνό, δηλώνει ὁ λύχνος 211 μὲ τὴν ταινιωτὴ λαβὴ καὶ τὸ μεγάλο πλαστικὸ φύλλο στὴ ρίζα του, χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ καλύτερα ὁ τόπος προέλευσης τῆς μήτρας²⁴⁰.

Ἐνδειξὴ τῆς σχέσης μὲ τὴ Μ. Ἀσία ἀποτελεῖ καὶ ὁ 303, πιθανότατα εἰσαγμένος λύχνος. Πρόκειται γιὰ τὸ καλὸ παράδειγμα τῶν περγαμηνῶν *Herzblattlampen* τὰ ὁποῖα ὁ J. Schäfer χρονολογεῖ στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα π.Χ.²⁴¹. Τὸ σῶμα εἶναι σφαιρικὸ καὶ ψηλὸ μὲ δισκόμορφη βάση. Τὸ γλωσσωτὸ ἀνάγλυφο κόσμημα γύρω ἀπὸ τὴν ὀ.π. εἶναι καλοσχηματισμένο μὲ κοῖλο περιχέλιωμα. Οἱ δύο καρδιόσχημοι λοβοὶ στὴ θέση τῶν σιγμοειδῶν ὠτίων καὶ ἡ ἀνάγλυφη μάσκα τοῦ σατύρου στὸν μυκτῆρα δηλώνουν γενικὰ καὶ τὴν προέλευση τοῦ λύχνου.

Ἡ ἐπόμενη ὁμάδα μὲ μήτρα εἶναι μιὰ πολυάριθμη σειρὰ λύχνων πού δημιουργεῖται κυρίως ἀπὸ λύχνους-εὐρήματα τοῦ στρώματος καταστροφῆς τῶν I₂ καὶ I₃. Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ τὴν τελευταία ἐλληνιστικὴ ὁμάδα λύχνων στὴν Πέλλα καὶ τυπολογικὰ πιθανῶς καὶ στὴ Μα-

235. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 139.

236. Βλ. Κατάλογο, Λύχνοι μὲ μήτρα (ΠΛ12).

237. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *Πήλινες Μῆτρες*, 17 κέ. (μὲ βιβλιογραφία). Α. LAUMONIER, *Délos XXI*, passim. G. SIEBERT, *Recherches sur les ateliers de bols à reliefs du Péloponnèse*, 1978, 153 κέ. U. SINN, *Die Hommerischen Becher*, 1979, 46 κέ.

238. Πρβ. μόνο ἐνδεικτικὰ ROTROFF, *Athenian Agora XII*, 6 κέ.

239. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 139. BRUNEAU, *Délos XXVI*, 43 (ἡ λεγόμενη κατηγορία τοῦ «Ἀριστίωνος»).

240. BRUNEAU, *Délos XXVI*, 90 κέ. (Πέργαμος). BAILEY, *BML I*, 63. SCHÄFER, *Pergamon*, 129 κέ.

241. SCHÄFER, *Pergamon*, 130 κέ.

κεδονία. Οί νέες έρευνες στην Έμπορικη Έγορά τής Πέλλας²⁴² και οί πιθανές μελλοντικές στην υπόλοιπη Μακεδονία θα βελτιώσουν τήν εικόνα ώς πρòς τή χρονολογική ακρίβεια και τόν πλοῦτο τών παραδειγμάτων, αλλά πιθανότατα δέν θα αλλάξουν τήν επαλληλία τών τύπων αὐτῶν και τò γεγονòς τής κατάληξης τής παραγωγής.

Πρόκειται για λύχνους κατασκευασμένους με μήτρα με σειρά γνωστῶν και ἀπò άλλες κατηγορίες ἀγγείων κοσμημάτων. Τò σῶμα εἶναι πλατὺ χωρὶς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά· χαρακτηριστικός εἶναι μόνο ὁ μεγάλος μυκτήρας με τήν τριγωνική ἀπόληξη. Οὐσιαστικά ταυτίζονται στò μεγαλύτερο μέρος τους με τούς «δηλιακούς» λύχνους²⁴³ και κυρίως τών ομάδων τοῦ Έσκληπιάδη.

Έ χρονολόγηση τών λύχνων αὐτῶν διαμορφώνεται με τή βοήθεια τής σχέσης τους με τούς «δηλιακούς» και τὰ λίγα ἀνασκαφικά δεδομένα τής Πέλλας και τής Βέροιας. Σύμφωνα με αὐτὰ οί δηλιακοί λύχνοι χρονολογούνται ἀπò τούς ἀνασκαφείς στò τελευταῖο τέταρτο τοῦ 2ου αἰῶνα και τò α΄ μισὸ τοῦ 1ου αἰῶνα²⁴⁴. Έξάλλου στὰ νεότερα σύνολα τών λαξευτῶν τάφων τής Βέροιας (μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ.) δέν συμπεριλαμβάνονται λύχνοι με τή μορφή αὐτή. Τò ἴδιο ἰσχύει και για τούς τάφους τής τομῆς Ο.Υ.Θ. ἐκτὸς ἀπò τόν νεότερο τάφο Γ και τόν ὅμοιο λύχνο 77/171²⁴⁵. Συνεπῶς δέν θα ἦταν λάθος νὰ τοποθετηθεῖ ἡ εἰσαγωγή τοῦ τύπου αὐτῶν τών λύχνων στη Μακεδονία στò τελευταῖο τέταρτο τοῦ 2ου αἰῶνα π.Χ., γεγονòς πò ἐπιβεβαιώνεται και ἀπò τὰ υπόλοιπα ἀνασκαφικά δεδομένα. Έξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οί λύχνοι ἀπò τò I₆ εἶναι οί πλεῖστοι ἀχρησιμοποίητοι με ὅμοια μορφολογικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἐπιτρέπουν τήν πιθανή ὑπόθεση ὅτι στην ὕστερη αὐτὴ φάση ὁ χῶρος αὐτὸς χρησίμευσε ὡς ἐργαστηριακὸς ἢ ἀποθηκευτικὸς²⁴⁶.

Όπως προαναφέρθηκε, τὰ χαρακτηριστικά εἶναι ὅμοια με τούς δηλιακούς λύχνους («τύπου Έφέςου») ἐκτὸς ἀπò τήν ταινιωτὴ λαβή, ἡ ὁποία λείπει ἀπò τούς δηλιακούς. Τò χαρακτηριστικὸ ὅμως γνώρισμα πò διαφοροποιεῖ τις μικρότερες ὑποομάδες εἶναι τò περιχέλωμα και τὰ κοσμήματα τοῦ ὄμου και ἀνταποκρίνεται ἐντελῶς στὰ γνωστὰ παραδείγματα. Έπόδειξη τής στενῆς ἐμπορικῆς σχέσης με τò κυκλαδίτικο ἐμπορικὸ κέντρο εἶναι ἡ ἐμφάνιση τοῦ ὀνόματος τοῦ Έσκληπιάδη²⁴⁷, τò μοναδικὸ ὄνομα ἰδιοκτήτη ἐργαστηρίου ἀπò τούς λύχνους τής παλιᾶς ἀνασκαφῆς τής Πέλλας. Έ ἴδιος Έσκληπιάδης εἶναι γνωστὸς ἀπò ἀριθμὸ λύχνων στη Δῆλο και ὄχι μόνο, και φαίνεται νὰ διατηρεῖ ἕνα εὔρωστο ἐργαστήριο παραγωγῆς με ἔντονη δραστηριότητα. Τοῦτο φανερῶνει ὄχι μόνο ἡ μεγάλη ἐξάπλωση τών προϊόντων τοῦ ἐργαστηρίου, αλλά και ἕνα ἀκόμη σημαντικὸ γεγονòς, ἡ στενὴ δηλαδή σχέση τών κοσμημάτων με ἀντίστοιχα μιᾶς μεγάλης ομάδας μεγαρικῶν σκύφων, οί ὁποῖοι ἐπίσης ἐμφανίζονται τόσο στη Δῆλο, ὅσο και στην Πέλλα²⁴⁸.

Οί λύχνοι με μήτρα τής ομάδας αὐτῆς μποροῦν νὰ διακριθοῦν σὲ δύο ὑποομάδες, ἀνάλογα με τò περιχέλωμα, τò ὁποῖο ἄλλοτε εἶναι ἕνα ἀνάγλυφο δαχτυλίδι και ἄλλοτε μιὰ κυκλικὴ κοιλότητα. Τὰ κοσμήματα εἶναι μαϊάνδρος, σειρά φύλλων και ἀνθέων. Στὸν μυκτήρα ἐμφανίζεται ἕνα ἀνθέμιο, ἢ μάσκα, ἢ, σπανιότερα, ὁ κεραυνός. Σὲ μιὰ τρίτη ὑποομάδα δέν ὑπάρχει

242. Νέες ἀνασκαφές. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, Έγνατία I, 174 σημ. 3. Τοῦ ἴδιου, Τò ἀρχαιολογικὸ ἔργο στη Μακεδονία και Θράκη, 1987, 425 κέ.

243. BRUNEAU, *Délos* XXVI, 54 κέ.

244. BRUNEAU, *Délos* XXVI, 12.

245. ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ, *Τάφοι τής Πέλλας*, 346. Βλ. Κατάλογο λύχνων τομῆς Ο.Υ.Θ.

246. Βλ. ἀνασκαφικά δεδομένα.

247. BRUNEAU, *Délos* XXVI, 54, κέ. SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 153.

248. Πρβ. LAUMONIER, *Délos* XXVI, passim. Πολλά θραύσματα μεγαρικῶν σκύφων ἀπò τήν παλιὰ ἀνασκαφὴ τής Πέλλας κοσμοῦνται με ὅμοια θέματα και κοσμήματα. Έ ὁμοιότητα αὐτὴ λύχνων και σκύφων στὸν ἴδιο τόπο και ἡ συγγένεια με τὰ ἀντίστοιχα δηλιακὰ ἀξίζει νὰ μελετηθοῦν.

περιχέλωμα αλλά σε αρκετή απόσταση από την ό.π. υπάρχει ένα πολύ στενό δαχτυλίδι, το οποίο σε όρισμένες περιπτώσεις είναι ανοιχτό προς τον μυκτήρα. Οί τελευταίοι αυτοί χαρακτηρίζονται συνήθως ως τύπου «'Εφέσου», λύχνοι χαρακτηρισμό τον οποίο διατηρούμε, αν και δεν είναι ακόμη σαφής ή γεωγραφική τους προέλευση. Παρά τη δυσκολία αυτή πρέπει να θεωρηθεί ή Μ. 'Ασία ως ευρύτερος χώρος παραγωγής των τύπων (των μητρών;) αυτών, υπόθεση που μπορεί να ισχύσει και για τους υπόλοιπους της μεγάλης αυτής ομάδας των δηλιακών λύχνων²⁴⁹. Το ισχυρό γεγονός παραμένει ότι οι λύχνοι αυτοί έχουν πλατειά διάδοση στο Βόρειο Αίγαίο και βέβαια τη Μακεδονία²⁵⁰ ενώ οι πολύτιμες ενδείξεις από τους λύχνους της Πέλλας, φανερώουν ότι η έμπορική διακίνησή τους—ή, καλύτερα, των μητρών τους— γίνεται με τη μεσολάβηση του εμπορικού κέντρου της Δήλου.

Οί ανασκαφικές ενδείξεις της παλιάς ανασκαφής της Πέλλας δεν ανατρέπουν τη χρονολόγηση που ισχύει κυρίως για τους λύχνους της Δήλου, τέλος του 2ου - αρχές του 1ου αιώνα π.Χ. 'Ο άποθηκευτικός χαρακτήρας του εύρηματος βέβαια στα βορειότερα τετράγωνα του παλιού άνεσκαμμένου χώρου, αυτά που σύμφωνα με τη νεότερη ανασκαφή αποδείχτηκε ότι γειτονεύουν με την 'Εμπορική 'Αγορά²⁵¹, επιβάλλει και όρισμένους περιορισμούς στα γενικά συμπεράσματα για την τελική αυτή φάση της ιστορίας των Λύχνων στην Πέλλα. Είναι φανερό ότι το πλούσιο αυτό δείγμα των λύχνων με μήτρα δεν είναι αντιπροσωπευτικό παρά μόνο για όρισμένες κατηγορίες της εποχής. Είναι πιθανό να πλουτιστεί το ρεπερτόριο των θεμάτων και των σχημάτων από νέα εύρηματα του ίδιου χρονολογικού όρίζοντα. Οί δυνατότητες της παλιάς ανασκαφής έδειξαν μόνο το μικρό αυτό σε ποικιλία δείγμα.

'Η παραγωγή της Κεραμικής και έπομένως και των λύχνων δεν σταμάτησε στην Πέλλα και υπάρχουν ανάλογα εύρηματα από την έπόμενη ρωμαϊκή-αυτοκρατορική περίοδο. 'Η καταστροφή των μεγάλων σπιτιών —και σήμερα γνωρίζουμε και της 'Αγοράς— συμπίπτει και με άλλα ιστορικά γεγονότα λίγο αργότερα, τα όποια τέμνουν βαθιά την ιστορία της πόλης²⁵² ώστε να πρέπει να κλείσει κανείς έδω το θέμα της έλληνιστικής περιόδου. Δεν είναι ώστόσο τυχαίο ότι και με τους τελευταίους τύπους λύχνων που εξετάστηκαν έδω (τροχήλατοι ή με μήτρα) φαίνεται να κλείνει και ό κύκλος των έλληνιστικών λύχνων, όπως μπορεί να παρατηρήσει κανείς ακόμη και σε άλλα έλληνιστικά κέντρα²⁵³.

B. ΓΕΝΙΚΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

'Η προσπάθεια του Α' μέρους του κεφαλαίου να οργανωθούν οι λύχνοι του δείγματος από την παλιά ανασκαφή της αρχαίας Πέλλας σε μια τυπολογική και χρονολογική άλυσίδα και σε συνδυασμό με τον γεωγραφικό παράγοντα, έχει ουσιαστικό στόχο να κερδίσει όρισμένα χρονολογικά και ευρύτερα ιστορικά στοιχεία, όχι μόνο για την Πέλλα, αλλά και για τη Μακεδονία γενικά. Για τον λόγο αυτό ένωματώθηκαν στο μέτρο του δυνατού όλα τα ανά-

249. BRUNEAU, *Délos* XXVI, 90 κέ.

250. GHALI - KAHIL, *Thasos* VII, 131 κέ. Δ. ΛΑΖΑΡΙΔΗ, *Τα πήλινα ειδώλια των 'Αδβήρων*, 1960, πίν. 34₁₋₉. BLONDÉ, *BCH* 113, 1989, 514 κέ.

251. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *'Η αγορά της Πέλλας, τα πρώτα αρχαιολογικά συμπεράσματα. Μνήμη Δ. Λαζαρίδη*, 175 κέ.

252. 'Η έρήμωση της πόλης, αλλά και ή πολιτική της Ρώμης όδήγησαν μετά από όρισμένες δεκαετίες τη μετακίνηση της πόλης προς Δ. και τη δημιουργία της ρωμαϊκής άποικίας (30 π.Χ.), γεγονός που άλλαξε και την πορεία της. Βλ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΥ, *Πέλλα* I, 90.

253. Περίπου στην ίδια περίοδο φαίνεται να κλείνει ό έλληνιστικός κύκλος παραγωγής σε πολλά κέντρα, αν και οι άφορμες ποικίλλουν. HOWLAND, *Athenian Agora* IV, 179 (HT 51). BRONEER, *Corinth* IV₂.

λογα και σύγχρονα στοιχεία από τη Μακεδονία κυρίως, και από περιοχές που αναγκαστικά παίζουν ένα ρόλο στη μελέτη του θέματος των λύχνων, έτσι ώστε να δημιουργηθεί ή βάση ή η προϋπόθεση για το σχηματισμό ενός ευρύτερου συστήματος. Οί δυσκολίες για την πραγματοποίηση του στόχου αυτού έχουν κιόλας επανειλημμένα αναφερθεί και δεν ήταν δυνατόν στα πλαίσια ενός μόνο δείγματος και μιας μόνο περίπτωσης να ολοκληρωθεί. Ωστόσο με τον τρόπο της εργασίας αυτής έγινε μια πρώτη προσέγγιση του θέματος, ή οποία μπορεί να βελτιωθεί και να πλουτιστεί αργότερα ακόμη και με τα δεδομένα της ελληνιστικής Κεραμικής²⁵⁴.

Για την περίοδο που εξετάζεται εδώ λείπουν από τη Μακεδονία, εκτός από εξαιρέσεις, τα δημοσιευμένα χρονολογικά σύνολα Κεραμικής, απαραίτητη προϋπόθεση για τη μελέτη θεμάτων χρονολόγησης της Κεραμικής²⁵⁵. Η έλλειψη αυτή έφερε στην πρώτη γραμμή χρησιμότητας σύνολα όπως αυτό της Ολύθνου (348 π.Χ.) και τα ταφικά σύνολα της Βέροιας (2ος αιώνας π.Χ.)²⁵⁶. Εξάλλου ή συγκριτική μορφολογική εξέταση δεν λησμονείται, ωστόσο όμως δεν αποφέρει βέβαια αποτελέσματα, ή τουλάχιστον χρήσιμα για το στόχο μας. Η μελέτη της ελληνιστικής Κεραμικής αποδεικνύει βαθμιαία ότι ή πλούσια αυτή κατηγορία διακρίνεται από πολλές ιδιαιτερότητες στη διαμόρφωσή της, οί οποίες επιβάλλουν νέους τρόπους μελέτης, αλλά και προσοχή στη χρήση μεθόδων από άλλες επιστημονικές περιοχές και κατηγορίες²⁵⁷.

Η εικόνα που προέκυψε από τους λύχνους της παλιάς ανασκαφής της Πέλλας είναι ενδιαφέρουσα αν και σε πολλά σημεία άσαφής και με κενά. Ουσιαστικά σταθερό σημείο άφετηρίας στην εξέτασή μας και στα πλαίσια του ύλικού μας πρέπει να θεωρηθεί ή μεταλεξάνδρεια φάση της πόλης, όταν ακριβώς κτιζονται τα μεγάλα και πολυτελή σπίτια²⁵⁸. Οί τύποι είναι ίκανοί σε αριθμό και φανερώνουν μια ζωηρή σχέση με το αθηναϊκό κέντρο, αλλά και μια αντίστοιχη δράση των τοπικών εργαστηρίων. Την ίδια εμπορική σχέση με την Αθήνα μαρτυρούν και οί παλιότεροι λύχνοι του 4ου αιώνα και του τέλους του 5ου αιώνα π.Χ. Το γεγονός όμως, ότι προέρχονται από αστρωματογράφιστες επιχώσεις, όπου θεμελιώθηκαν τα μεγάλα σπίτια του τέλους του 4ου αιώνα, αποκλείει την κανονική τους χρονολόγηση και συνεπώς την ένταξή τους στο χρονολογικό σύστημα²⁵⁹. Παρά τις δυσκολίες αυτές, οί λύχνοι με το μεγάλο πλήθος τους και τη γρήγορη έναλλαγή των τύπων τους έχουν τη δυνατότητα να αποδώσουν —κάποτε μάλιστα πολύ καλά— τις εμπορικές σχέσεις μιας κοινότητας καθώς και τις βιοτεχνικές της ικανότητες. Αυτά όμως επιβεβαιώνουν άλλη μια φορά την έντονη δράση

254. Βλ. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *XIII Παγκόσμιο Συνέδριο Κλασικής Αρχαιολογίας*, Βερολίνο 1988 (τυπώνεται στο *AntK* 1991). Πρβ. ακόμη ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 167 κέ.

255. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στους λύχνους τα δεδομένα είναι πενιχρά. Σύνολα κεραμικής, όπως τα ταφικά από το προϊστορικό νεκροταφείο της Βεργίνας, Φ. ΠΕΤΣΑΣ, *ΑΔ* 17, 1961/62 *Μελέται*, 218 κέ., *Τάφοι* XXV, Α13, XXV, Α19, XLII, Β9. ΠΕΤΣΑΣ *ΑΔ* 17, 1961/62 *Μελέται*, 218 κέ., *Τάφοι* XXV, Α13, XXV, Α19, XLII, Β9. ΠΕΤΣΑΣ, *ΑΔ* 18, 1963, *Χρονικά*, 217 κέ., (*Τάφοι* LXIX-LXXI ταφή Ε). Δερβένι: ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ, *ΑΔ* 18, 1963, *Χρονικά*, 193 κέ. Είναι γνωστά από τον 4ο αιώνα, όμως σπάνια περιλαμβάνουν λύχνους, όπως αργότερα τα αντίστοιχα ελληνιστικά.

256. Βλ. άνω εισαγωγή για Βέροια.

257. Ωστόσο δεν πρέπει να απορρίπτει κανείς τρόπους που με προσοχή μπορούν να αξιοποιήσουν το ύλικό μας. Στην περίπτωση των λύχνων της Πέλλας ή έλλειψη καλών ανασκαφικών στοιχείων, αλλά και ή ύπαρξη άλλων αντίστοιχων εργασιών, επέτρεψε συχνά και τη μορφολογική εξέταση.

258. Βλ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *ΑΔ* 30, 1985, *Μελέται*, 174.

259. TH. PEKARY, *Die Wirtschaft der griechisch-römischen Antike*, 1979, 37 κέ., (4ος αι. π.Χ. - ανάγκη αγαθών), 43 κέ., 67 κέ. (Έλληνισμός), 74 (Μακεδονία). S. ISAGER - M.H. HANSEN, *Aspects of Athenian Society in the 4th Cent.*, 1975, 20 κέ. (εμπόριο σιτηρών), 39 κέ. (κεραμική), 221 (πίνακας δρόμων άγγείων στη Μεσόγειο). C. MOSSE, *Το τέλος της Αθηναϊκής πολιτείας*, 1978, έλλην. μετάφραση, 418 κέ., 610 κέ. (ή πολιτική πλευρά των προβλημάτων).

τῶν Ἀθηναίων στὸ Βόρειο Αἰγαῖο κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ κρίσιμου γιὰ τὴν πολιτεία τους αἰώνα, γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἐπίσης ἀναγνωρίζονται καὶ σὲ ἄλλες κατηγορίες ἀγαθῶν καὶ κυρίως τῆς Κεραμικῆς²⁶⁰. Χωρὶς νὰ αἰρεται τὸ γεγονὸς τῆς κακῆς οἰκονομικῆς κατάστασης στὴν Ἀθήνα τὸν 4ο αἰώνα, εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια, ὅτι οἱ ἀναγκαστικὲς ἢ φιλικὲς σχέσεις κατὰ τὶς πολιτικὲς συγκυρίες στὸ Βόρειο Αἰγαῖο τῆς προσφέρουν ἄριστο πεδίο ἐμπορικῆς δραστηριότητος. Ὡς τὸ τέλος τοῦ αἰώνα αὐτοῦ ἀναγνωρίζει κανεὶς ἀθηναϊκὰ προϊόντα σὲ ὁλόκληρη τὴν παράλια περιοχὴ τῆς Βόρειας Ἑλλάδας ὡς καὶ τῆς Μαύρης Θάλασσας. Ἴσως ἔχει μιὰ μεγαλύτερη σημασία ἡ ὁμάδα τῆς περιόδου μὲ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν 5ο αἰώνα π.Χ., ὅπου παρατηρεῖται μιὰ συσσώρευση ἀττικῶν τύπων καὶ μιὰ ἐντεινόμενη σχέση πρὸς τὴν Ἀθήνα, πράγμα πού ἴσως συνδέεται μὲ τὴν ἐντονὴ δραστηριότητα τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρχελάου. Εἴτε καθιερώνεται ἡ Πέλλα ὡς πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου κατὰ τὴ διάρκεια τῶν χρόνων αὐτῶν εἴτε ὄχι, εἶναι γεγονὸς ὅτι στὴν πόλη ἀναγνωρίζεται μὲ τὶς νέες ἀνασκαφικὲς ἐρευνες μιὰ αὐξανόμενη δραστηριότητα²⁶¹.

Πολὺ λίγα στοιχεῖα προκύπτουν γιὰ τὴ διάρκεια τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ. στὴν Πέλλα μὲ βάση τὴν παραγωγή ἢ τὸ ἐμπόριο τῶν λύχνων²⁶². Θὰ πρέπει νὰ φτάσει κανεὶς στὴν καταστροφή τῆς Ὀλύνθου γιὰ νὰ ἔχει ἓνα σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς, ὅπως καὶ μιὰ σαφέστερη εἰκόνα γιὰ τὶς οἰκονομικὲς αὐτὲς σχέσεις καὶ τὴν ἱστορία τῆς κατηγορίας αὐτῆς²⁶³. Ἄλλη μιὰ φορὰ διαπιστώνεται καὶ μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῆς Κεραμικῆς ἢ δραστηριότητα τοῦ ἀττικοῦ ἐμπορίου, ἀλλὰ συγχρόνως διαγράφεται πολὺ ἀνάγλυφα καὶ ἓνα ἄλλο σημαντικό ἀνταγωνιστικὸ γεγονός, τῆς ἐγχώριας (τοπικῆς) παραγωγῆς. Μιὰ τέτοια εἰκόνα περίπου θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσει κανεὶς γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ στὴν Πέλλα. Ἡ διαφορὰ θὰ βρίσκεται μόνο στὴ συνέχιση τῆς ζωῆς στὴν Πέλλα καὶ μάλιστα μὲ λαμπρότητα, μετὰ τὴν καταστροφή τῆς Ὀλύνθου²⁶⁴.

Ἡ οἰκονομικὴ εὐρωστία τῆς πόλης ἀποτυπώθηκε ὀριστικὰ στὰ μεγάλα σπίτια μὲ τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα πού ἀνασκάφηκαν κατὰ τὴν παλιότερη ἀνασκαφικὴ περίοδόν τους²⁶⁵. Μὲ ἐξαιρέση τοὺς μνημειακοὺς καὶ παλιότερους μακεδονικοὺς τάφους, τὰ σπίτια αὐτὰ ἀποτελοῦν καὶ τὰ πρῶτα ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα στὴ Μακεδονία, ὅπου ἀποτυπώνεται ἀνάγλυφα ἢ οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς πόλης μετὰ τὴν ἐπιστροφή τῶν παλαίμαχων στρατιωτῶν ἀπὸ τὴ φιλόδοξη ἐκστρατεία τοῦ Ἀλεξάνδρου στὴν Ἀσία, ἀλλὰ κυρίως ἀποτυπώνονται —μὲ ἀγαθὰ ὅπως οἱ λύχνου καὶ ἡ Κεραμικὴ, μὲ τὴ συγκέντρωση τῶν ἀττικῶν τύπων λύχνων—, ὀρισμένα

260. Βλ. ἄνω, Κλασικοὶ λύχνου.

261. ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΥ, *Πέλλα I*, 84 κέ. καὶ κυρίως Μ. ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο στὴν Μακεδονία καὶ Θράκη I*, 1987, 119 κέ. (ἀνακτορικὸ συγκρότημα). ΔΙΑΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, *Ἀμνητός*, 455 κέ. *Πέλλα. Πρωτεύουσα τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων, 30 χρόνια ἀνασκαφῆς (1957-1987)*, 26-27 (νεκροταφεῖο τῆς Ἀγορᾶς). Γενικὰ Ν. G. HAMMOND - G. T. GRIFFITH, *A History of Macedonia II (550-336 B.C.)*, 1977, 137 κέ. καὶ 146 κέ.

262. Ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτὸ δὲν βοηθοῦν οἱ πολὺ ἐνδιαφέρουσες κατὰ καιροὺς ἀνακοινώσεις τῶν ἀνασκαφῶν γιὰ νέα εὐρήματα στὴν Πέλλα ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ. Βλ. σημ. 261 καὶ ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, *Ἀμνητός*, 765 κέ. (τεῖχη τῆς Πέλλας). ΔΙΑΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, *Ἀμνητός*, 455 κέ. Τῆς ἰδίας, *Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο στὴν Μακεδονία καὶ τὴν Θράκη I*, 1987, 137 κέ.

263. Βλ. ἄνω εἰσαγωγή.

264. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἐργασία πού ἔγινε γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ στὴν Ὀλύνθο. ROBINSON, *Olynth XIV*, 335 κέ., δὲν ὑπάρχει καμιά ἀντίστοιχη ἐργασία οὔτε προγραμματίζεται ἀνάλογη. (Πρβ. Μ. COJO - P. DUPONT, *Istria V*, 1979 (ateliers céramiques).

265. Ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὰ μεγάλα σπίτια τῆς Πέλλας εἶναι πολὺ μεγάλη. Μόνο ἐνδεικτικὰ, ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΥ, *Πέλλα I*, 60, *Πέλλα, πρωτεύουσα τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων, 30 χρόνια ἀνασκαφῶν (1957-1987)*, 16 κέ. ΡΗ. PETSAS, *Archaeology* 17, 1964, 74 κέ. Χ. ΜΑΚΑΡΟΝΑ - Ε. ΓΙΟΥΡΗ, *Οἱ οἰκίαι Ἀρπαγῆς τῆς Ἑλένης καὶ Διονύσου τῆς Πέλλας* 1989, passim.

χαρακτηριστικά στοιχεία της βασιλείας του Κασσάνδρου²⁶⁶. Όχι μόνο με την οικοδομική δραστηριότητα, αλλά και μέσα στις ειρηνικές οικονομικές σχέσεις με την Αθήνα²⁶⁷ — οι οποίες ίσως είναι και οι τελευταίες της φθίνουσας δημοκρατίας — αναγνωρίζονται οι τάσεις που επικράτησαν στην πολιτική του σημαντικού αυτού βασιλιά που έβαλε τέλος στην οικογένεια των Τημενιδών.

Η διάκριση ανάμεσα στον 4ο και 3ο αιώνα π.Χ. είναι τεχνητή· δημιουργήμα της έρευνας και χάρη της ευκολίας και της σαφήνειας. Τα φαινόμενα που παρατηρήθηκαν στις δύο τελευταίες περίπου δεκαετίες του 4ου αιώνα έχουν φυσικά μιὰ συνέχεια και μετά το 300 π.Χ. — τουλάχιστον για τους λύχνους και την Κεραμική²⁶⁸. Το όριό τους θα μπορούσε να είναι ή άνοδος στο θρόνο της Μακεδονίας του Αντιγόνου Γονατά.

Ο 3ος αιώνας π.Χ., αρχαιολογικά, είναι εξαιρετικά δύσκολος στη μελέτη του. Ένω πρόκειται για έναν πλούσιο σε ιστορικά γεγονότα αιώνα, όπου ή Μακεδονία γνωρίζει λ.χ. τη βασιλεία του Κασσάνδρου, την πολεμική δράση του βασιλιά της Ηπείρου Πύρρου, αλλά άκόμη και την άρχή της οικονομικής κάμψης με τον Φίλιππο Ε'²⁶⁹, οι αρχαιολογικές πληροφορίες είναι πενιχρές. Τουτό μπορεί να οφείλεται στον παράγοντα της τύχης του εύρηματος, ώστόσο δέν δικαιολογεί έντελώς τη μεγάλη έλλειψη τουλάχιστον στη Μακεδονία. Για αυτό άξίζει να ύπογραμμιστούν όρισμένες διαπιστώσεις: Είναι φανερό ότι ή Αθήνα παύει να παίζει ρόλο στη διακίνηση των προϊόντων της Κεραμικής — τουλάχιστον στο χώρο που έξεταζουμε. Από το τέλος κιόλας του 4ου αιώνα ή έγχώρια παραγωγή φαίνεται να καλύπτει τις ανάγκες των κατοίκων με προϊόντα όχι κακής ποιότητας²⁷⁰. Άλλωστε τουτό έναρμονίζεται στη γενικότερη τάση της έποχής για τα πολυτελή σκεύη να χρησιμοποιούνται άλλα άκριβότερα ύλικά. Στους τύπους των λύχνων αναγνωρίζεται συχνά ή μορφολογική τους καταγωγή, αλλά με το διαφοροποιημένο τους σχήμα άποδίδουν μιὰ νέα εικόνα²⁷¹.

Οί λύχνου είναι κυρίως μικροί, άκόμη μελαμβαφεύς και άκόσμητοι, έκτός από έλάχιστα παραδείγματα της κατηγορίας της Δυτικής Κλιτύος. Στο β' μισό ή το τέλος του 3ου αιώνα έμφανίζονται λύχνου με προέλευση άνατολική. Τα εύρωστα κέντρα της Μ. Ασίας και Άσίας άρχίζουν να επέκτείνουν την άκτίνα της έμπορικης τους δραστηριότητας²⁷², έτσι ώστε να γίνεται αίσθητή ή παρουσία τους σε προϊόντα, όπως οί λύχνου. Είναι άξιοπερίεργο πόσο λίγες μορφές ή τύποι λύχνων έμφανίζονται στα χρονικά περιθώρια και πόσο λίγα νέα χρηση-

266. HAMMOND - WALBANK, *A History of Macedonia*, 152 κέ., 199 κέ. ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, *Άρχαία Μακεδονία* II, 225 κέ. Την ένδειξη χρωστώ στον Γ. Τουράτσογλου και τον ευχαριστώ. Άκόμη πρβ. W.L.ADAMS, *Άρχαία Μακεδονία* III, 1977, 30.

267. Πίσω από τις ειρηνικές αυτές σχέσεις με τους Άθηναίους πρέπει να δεί κανείς τη σχέση έξάρτησης της άθηναϊκής πολιτείας, ώστόσο το άποτέλεσμα παραμένει το ίδιο. Βλ. ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, *δ.π.*, 236. Στον πυρήνα βέβαια των γεγονότων αυτών ύπάρχει ή ανάγκη των Άθηναίων για σιτηρά και άλλα άνάλογα άγαθά· τα βρίσκουν στις βόρειες αυτές χώρες, ανάγκη που ύπαγορεύει από μιὰ άποψη και τις τάσεις στο έμπόριο τους στον 4ο αιώνα. Βλ. σχετικά Μ.Μ.ΑUSTIN - P. VIDAL-NAQUET, *Economic and Social History of Ancient Greece*, 1977-1980, passim. Άκόμη για τις κοινωνικές έπιπτώσεις F. GSCHNITZER, *Griechische Sozialgeschichte*, 1981, 132 κέ. (οικονομικοί όροι).

268. Μιὰ τέτοια διάκριση ανταποκρίνεται όχι μόνο στα ιστορικά γεγονότα, αλλά και στα αρχαιολογικά και γενικά πολιτισμικά φαινόμενα. Το καλύτερο παράδειγμα το προσφέρει ή Κεραμική και μάλιστα σε μεγάλα κέντρα, όπως ή Αθήνα, όπου έφανίζει μιὰ χαρακτηριστική ένότητα χαρακτήρων από το τέλος του 4ου - άρχές του 3ου αιώνα π.Χ.

269. Πρβ. S. MILLER, *Menon Cistern*, *Hesperia* 43, 1974, 194 κέ. K. BRAUM, *AM* 85, 1970, 129 κέ. Άκόμη SCHEIBLER, *Kerameikos* XI, 111 κέ. Τουτό βέβαια δέν άπαλείφει τις μικρές άλλαγές που κατά διαστήματα παρατηρούνται.

270. WILL, *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 π.Χ.)* II, 208 κέ. M.ROSTOVZEFF, *The Social and Economic History of the Hellenistic World* II, 1972, 632 κέ.

271. Βλ. Έπισκόπηση.

272. ROSTOVZEFF, *δ.π.*

μποιοῦνται. Οὐσιαστικά φαίνεται οἱ παλιοὶ —ἀττικοὶ οἱ περισσότεροι— τύποι χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη στὰ διάφορα τοπικὰ ἐργαστήρια. Μόνο στὸ β' μισὸ τοῦ 3ου αἰώνα καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνιση τῶν μικρασιατικῶν ἐργαστηρίων γίνεται αἰσθητὴ ἡ ἀλλαγὴ μετὰ τύπους λύχνων ἀλλὰ καὶ ἄλλων κατηγοριῶν Κεραμικῆς, πού θὰ κάνουν χαρακτηριστικὴ τὴν περίοδο. Παρόλα αὐτὰ φαίνεται ὅτι ἡ πόλη ἀκμάζει, ἀναπτύσσει σχέσεις, ὅπως δηλώνουν ἐπιγραφικὲς πληροφορίες καὶ βρίσκεται στὸ κέντρο τῆς πολιτικῆς δραστηριότητος τοῦ μακεδόνια βασιλιᾶ²⁷³.

Ἡ περίοδος τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 3ου ὡς τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰώνα φαίνεται πὼς εἶναι κρίσιμη γιὰ τὸ βασίλειο τῆς Μακεδονίας καὶ τὶς πόλεις της καὶ κυρίως γιὰ τὴν οικονομικὴ τους ζωὴ²⁷⁴. Ἡ οικονομικὴ ἰσορροπία τῆς προηγούμενης περιόδου μεταλάσσεται σὲ ἕναν ἀγώνα ἐπιβίωσης καὶ ἀντίστασης στὸν ρωμαϊκὸ κίνδυνο, τὸν ὁποῖο διεξάγουν μετὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ μέτρα οἱ δύο τελευταῖοι βασιλεῖς, Φίλιππος Ε' καὶ Περσεύς²⁷⁵. Τοῦτο ὅμως ἔχει μεγάλες ἐπιπτώσεις στὴν οικονομικὴ ζωὴ τῆς χώρας. Ἡ ἀποτύπωση τῶν γεγονότων αὐτῶν σὲ εὐρήματα ὅπως ἡ Κεραμικὴ εἶναι χαρακτηριστικὴ, ἂν καὶ ὄχι πάντοτε μονοσήμαντη. Γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τῶν λύχνων χρειάζεται νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ πληροφορίες ἀπὸ τὴ Βέροια καὶ ἄλλα γειτονικὰ ἑλληνιστικὰ σύνολα. Ἡ περίοδος μπορεῖ νὰ διακριθεῖ σὲ δύο μέρη, στὴ μετάβαση ἀπὸ τὸν 3ο στὸν 2ο αἰώνα π.Χ. καὶ στὸν χρόνον ὡς τὰ μέσα τοῦ αἰώνα. Στὴν α' σύντομη περίοδο ἀναγνωρίζονται ἀκόμη παλιότεροι τύποι (φακοειδεῖς ΠΛ5) ἀλλὰ δειλὰ εἰσάγονται ἄλλοι πού θὰ κυριαρχήσουν στὸ α' μισὸ τοῦ 2ου αἰώνα (ἀμφικωνικοὶ λύχνοι Βronzeer τύπος XII). Ὅπως καὶ στὴν ἄλλη Κεραμικῇ, ἡ ποιότητα τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ γανώματος εἶναι μέτρια ἢ κακὴ, ἡ ἀπόδοση τοῦ σχήματος συχνὰ πρόχειρη²⁷⁶. Ἡ εἰκόνα πού σχηματίζεται καὶ γιὰ τὴν πρωτεύουσα δὲν πρέπει νὰ εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν εἰκόνα πού ἀποδίδουν τὰ κτερίσματα τῶν λαξευτῶν τάφων τῆς Βέροιας ἀπὸ τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο. Τοῦτο βρίσκει ἄλλωστε πολὺ καλὴ ἐπιβεβαίωση στοὺς ἀντίστοιχους λαξευτοὺς τάφους τῆς Πέλλας²⁷⁷, ὅπου ἐπίσης ἐπαναλαμβάνεται ἡ μέτρια ποιότητα καὶ ἡ μονοτονία στὴν ποικιλία τῶν σχημάτων. Τὸ μεγαλύτερο πλῆθος τῶν λύχνων ἀπὸ τὴν Πέλλα ἐρμηνεύεται εὐκόλα ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τοῦ οἰκισμού. Ἡ ἀγωνία τῶν δύο βασιλείων νὰ ἔχουν ἰσχυρὸ στράτευμα φαίνεται ὅτι δημιουργοῦσε μιὰ συνεχὴ ἀφαίμαξη στὴν οικονομικὴ ζωὴ καὶ μεγάλη φτώχεια στὴν ἐμπορικὴ κίνηση. Δυστυχῶς ἡ προσπάθεια αὐτὴ δὲν στάθηκε ἰκανὴ νὰ σώσει τὴν χώρα, ἐνῶ τελικὰ τὰ οικονομικὰ ἀποθέματα τοῦ Περσεῆ μαζὶ μετὰ τὰ ἄλλα λάφυρα κατέληξαν στὴ Ρώμη²⁷⁸.

Ἡ τύχη τῆς Πέλλας μετὰ τὴν ἦττα τοῦ Περσεῆ στὴν Πύδνα τὸ 168 π.Χ. εἶναι γνωστὴ. Παραδόθηκε στὸν Αἰμίλιο Παῦλο λίγες μέρες μετὰ καὶ λεηλατήθηκε, χωρὶς πιθανότατα νὰ καταστραφεῖ, ὅπως ἔδειξαν οἱ ἀνασκαφικὲς μαρτυρίες. Ἡ Κεραμικὴ, μάλιστα οἱ λύχνοι πού ἐξετάζονται ἐδῶ, φανερώνει τὴ συνέχιση τῆς οικονομικῆς ζωῆς καὶ μάλιστα ἀρκετὰ ζωηρὰ μετὰ τὴν ἐπανάληψη τῆς παραγωγῆς καὶ τὶς ἐμπορικὲς σχέσεις μετὰ ἄλλα κέντρα, ὅπως τὴ Δῆλο. Αὐτὰ ἐπιβεβαιώθηκαν μετὰ τὶς νεότερες ἀνασκαφές, οἱ ὁποῖες ἔδειξαν καὶ τοὺς πιθανοὺς λό-

273. ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΥ, *Πέλλα I*, 88 κέ.

274. Ἡ εἰκόνα δὲν ἀπέχει ἀπὸ αὐτὴ πού διαγράφεται μετὰ τὴ βοήθεια τῶν ταφικῶν συνόλων στὴν ἴδια περίοδο στὴ Βέροια. ΔΡΟΥΓΟΥ - ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, *Βέροια*, 183.

275. F. WALBANK, *Philip V of Macedon*, 1940, καὶ MELONI, *Perseo e la fine della Monarchia. Macedoine*, 1953. L. ADAMS, *Perseus and the 3rd Macedonian War*, στὸ *Philip II, «Alexander the Great and Macedonian Heritage»*, 1982, 237 κέ.

276. S. DROUGOU - I. TOURATSOGLOU, «Hellenistische Kerameik aus Makedonien: Chronologische Indizien» *Antk* 34, 1991, 13 κέ.

277. ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ, *Τάφοι τῆς Πέλλας*, 342 κέ.

278. HAMMOND - WALBANK, *A History of Macedonia*, 559 κέ.

γους τῆς ἐρήμωσης τῆς πόλης, οἱ ὅποιοι ἦσαν πιθανότατα καταστρεπτικοὶ σεισμοὶ στὶς ἀρχές τοῦ 1ου αἰώνα π.Χ.²⁷⁹. Σ' ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο τοῦ 2ου αἰώνα στὰ μεγάλα σπίτια οἱ χῶροι μεταρρυθμίστηκαν, χρησιμοποιήθηκαν ὡς ἐργαστήρια ἢ ἐξυπηρετήσαν περισσότερους ἀνθρώπους, φανερώνοντας ἔτσι καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀλλαγὴ ποὺ σημειώνεται στὴν περιοχὴ τῶν μεγάλων σπιτιῶν, ἐνδεικτικὸ δείγμα τῆς οἰκονομικῆς ἀλλαγῆς ποὺ σημειώνεται στοὺς χρόνους αὐτοῦς. Ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη ὡς τὴν ἐρήμωση τῆς πόλης, ἀξίζει νὰ ὑπογραμμίσαι κανεὶς ὅτι ἡ ἐργαστηριακὴ καὶ βιοτεχνικὴ παράδοση σὲ ἀγαθὰ, ὅπως ἡ Κεραμικὴ, συνέχισε, καὶ μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους, τὴ ζωὴ της καὶ διατήρησε τὸν ἐξελισσόμενον χαρακτήρα. Μόνον πλέον στὴν Κεραμικὴ παραγωγὴ τοῦ 1ου προχριστιανικοῦ αἰώνα θὰ μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσει κανεὶς —τουλάχιστον στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο— διαφορετικοὺς χαρακτήρες, ἔτσι ὥστε νὰ δικαιολογεῖται ἡ τοποθέτηση τοῦ θέματός μας στὸ ὄριο αὐτὸ τῆς ἐρήμωσης τῆς πόλης.

279. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *Πήλινες μῆτρες*, 1 κέ. 483 κέ. ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *Ἐγνατία 1*, 1988 καὶ ΑΚΑΜΑΤΗΣ, *Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο στὴν Μακεδονία καὶ Θράκη 1*, 1987, 125 κέ.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Publikation der Tonlampen aus der alten Grabungskampanie (1957-1964) in Pella ist der erste Teil der einer geplanten Studie über die hellenistische Keramik dieser antiken Hauptstadt. Obwohl die letzten Grabungen viele neue Kenntnisse darüber sich ergeben haben, hier werden nur die ältere Funde vorgestellt werden, und zwar nicht nur weil die Publikation Pflicht der Archäologen ist, sondern auch weil man hiermit den ersten Versuch unternommen wird, das chronologische und typologische Problem der Lampen im hellenistischen Makedonien zum Ausdruck zu bringen, und nicht nur das allein.

EINLEITUNG

Die sicheren chronologischen Angaben der alten Grabung sind an sich sehr beschränkt. Deshalb werden weitere Parallelen und etliche Angaben aus der breiteren Umgebung Makedoniens wie z.B. die Angaben der Gräber aus Veroia und der Häusern aus Olynth entsprechend hinzugezogen. Was die Typologie betrifft, so hat man hauptsächlich das System beibehalten, das bei älteren Arbeiten über die entsprechenden Lampen aus Athen und Korinth sich durchgesetzt hatte, während das Unterscheiden der Typen sich nach den entsprechenden attischen und korinthischen sich erfolgte. Im Endeffekt liegt der Schwerpunkt dieser Studie über die Lampen aus Pella nicht in der Einfuhr neuer Typen, sondern in der Tatsache, dass sie die Produktion und den Gebrauch bekannter Formen —hauptsächlich hellenistischen— in der makedonischen Hauptstadt wiedergeben, einem Raum, dessen Zivilisationsbild erst jetzt bekannt wird.

Mehr als 500 Lampen sind bereits untersucht worden, aus der Gesamtzahl, die bei den Ausgrabungen niedergeschrieben werden. Im Katalog der vorliegenden Studie sind 323 Lampen enthalten, davon 304 kommen aus dem Grabungsbefund und 17 aus einer grossen Notgrabung für die Wasserleitung von Thessaloniki.

Auf Grund der bekannten klassischen und hellenistischen Typen sind die Lampen des Katalogs in 12 Haupttypen- bzw Gruppen klassiziert worden. Der Grabungsbefund der alten Grabungen in Pella ist nicht besonders informativ. Man kann nur manche Grabungskomplexe mit gut datierbaren Elementen unterscheiden. Es lohnt sich z.B. Π_1 , also den Brunnen am Südperistyle der Insula I_1 (1958) als Vorbild Beispiel zu nehmen. Die älteren Funde in einer Trife von 8.60 m. werdem z.B. in der Mitte des 3. Jhs v. Chr. datiert. Π_2 gehört einem Teil der Strasse 1 (1A- Δ /72-78), wobei das Anfeinanderliegen der Stratigraphie ab der Mitte des 4. bis zur Mitte des 2. Jhs v. Chr. gesichert ist. Π_3 , Π_4 , Π_5 , Π_7 widerspiegeln am besten die Zerstörungsschicht von der Mitte des 2. Jhs v. Chr. bis zum Beginn des 1. Jhs v. Chr. Die unterste Schicht von I_2 (Π_6) ist repräsentativ für die Bauperiode der grossen Häuser aus dem ausgehenden 4. Jh. v. Chr. Ein grosses und noch offenes Problem ist die Zerstörung, bzw. das verlassen ist es mehr oder minder sicher, dass nach der römischen Besatzung die Stadt nicht sofort evakuiert wurde und bis zum Beginn des 1. Jhs v. Chr. weiter gelebt hat.

DE TYPENGRUPPEN

Die Typengruppen der Lampen folgen eine zeitliche Abfolge mit den folgenden Resultaten:

- ΠΑ1.** Sie sind entsprechend zu den attischen Formen HT 21 A-B-C und Scheibler RSL 1-2. Die ältesten Beispiele gehören zum Beginn des 4. Jhs v. Chr., während einige Exemplare aus Athen eingeführt wurden. Zur gleichen Zeit erschreinen auch die ersten ländlichen lokalen Nachahmungen. Eine "Untergruppe" mit einer Vielzahl von Funden bilden kleine Lampen ohne besondere Form am oberen Teil, die noch im 4. Jh. zu datieren sind und die meisten an Ort und Stelle hergestellt wurden. Die Lampen mit einem oder mehreren Schnauzen sind eine kleine aber um so mehr interessante Gruppe von eingeführten und lokaler Produktion Lampen aus der 2. Hälfte des 4. Jhs v. Chr.
- ΠΑ2.** Sie entsprechen den attischen Typen HT 25 A und Scheibler RSL 4. Es handelt sich um eine Vielzahl klassischer Lampen des 3. Jhs v. Chr. Darin sind etliche attische Beispiele enthalten, aber zum grössten Teil lokale Nachahmungen attischer Weche, während ohne Form hauptsächlich den sog. Diokles-Typus repräsentiert. Eine kleine Gruppe von Lampen im kleinen Format und breitem Körper kann als der Übergang von den kugelförmigen-zylindrischen (ΠΑ2) und den linsenförmigen (ΠΑ5) gedeutet werden. Kennzeichnend sind die Lampen Nr. 43, 44, die aus dem gleichen stratigraphischen Kontext wie die des Diokles-Typus herkommen und um 300 v.Chr. etwa datiert werden müssen.
- ΠΑ3.** Die kugelförmigen ungefirnissten Lampen sind die charakteristischen attische Typen des ausgehenden 4. Jhs v. Chr., die besonders beliebt im makedonischen Markt waren. Die lokalen Nachahmungen dieser Form repräsentieren die grösste Anzahl dieser Gruppe und auch die jüngsten Beispiele dieser Form in den ersten Jahrzehnten des 3. Jhs v. Chr. (β' und γ' Imitation).
- ΠΑ4.** Die diskusförmigen Lampen dieser Gruppe geben hauptsächlich die attische Form des ungefirnissten am Ende des 4. Jhs v. Chr. wieder, eine Form die die lokale Produktion "abgeschrieben" und wiederhergestellt hatte, und zwar in grossen Massen, während ihr Gebrauch mit verschiedenen Veränderungen im Laufe des ganzen 3. Jhs v. Chr. weiter überlebte. Aus diesen späten Abänderungen des Typus wie sie aus lokalen Beispielen zu entnehmen sind, stellt man jetzt, dass die Merkmale der diskusförmigen und der kugelförmigen Lampen irgendwo unter mit einander vertauscht wurden. Die allerletzte Abänderung mit dem etwas kegelförmigen Körper im unteren Teil geht zeitlich zum 2. Jh. v. Chr., wie uns etliche Beispiele aus Veria zeigen.
- ΠΑ5.** Obwohl die ältesten Beispiele aus Attika stammen sind, die meisten Lampen dieser Sorte lokaler Produktion und repräsentieren die Entwicklung der Form besonders im 3. Jhs v. Chr. Zu dieser Gruppe gehört auch das einzige Exemplar mit Dekoration des sog. Westabhang-Stils. Die Exemplare im Makedonien sind vom 3. bis zum 2. Jh. zu datieren, zu einer Zeitspanne während deren der Typus Broneer III aus Korinth unterwegs ist, ein Typus der in Makedonien besonders beliebt wird.
- ΠΑ6.** Zu dieser Gruppe gehören im Grunde genommen Lampen mit verschiedenen Formen und Datierung. Ihr einziges gemeinsames Merkmal besteht in dem kleinen Tutulum mit dem durchlöcherten Boden, ein Element das mit der Verwendung der Lampe zu tun hat. Die älteste Form ist attische (HT 26 A oder 27 A/aus der 2. Hälfte des 4. Jhs v. Chr.). Die Exemplare aus Pella sind gross, aber leider fragmentarisch erhalten, während ihre Anzahl an sich nicht besonders gross zu sein scheint. Gleichermassen klein ist die Anzahl der lokalen Nachahmungen im 3. Jh. v. Chr.
Die andere Form der durchgebohrten Lampe repräsentiert die jüngste hellenistische Phase dieser Gruppe und gewiss nicht mehr die attische Produktion. Hauptmerkmal dieser Gruppe

ausser der zentralen Tutulum ist der kleine durchbohrte Deckel, der das grosse zentrale noch bedeckt. Diese Lampen sind am Ende des 3. Jhs v. Chr. zu datieren. Eine kleine Anzahl dieser kleinen kugelförmigen Lampen mit durchbohrtem Tutulum stammen höchstwahrscheinlich aus der Ostägäis, obwohl sie auch nicht aus dem attischen Kerameikos fehlen. Die Exemplare aus Pella sind verwandt z.B. mit ärmlichen Beispielen aus Pergamon und mir auf Grund ihrer Morphologie sind sie im 3. Jh. zu datieren.

- ΠΑ7. Die Gruppe der kleinen Lampen mit eingebauter Basis ist zahlmässig klein in vielen Zentren vom 4. Jh. und besonders im 3. Jh. v. Chr. Der Körper ist klein, zylindrisch mit kleinem Ohr. In keinem Beispiel Fall ist die eigene Basis der Lampe erhalten. Höchstwahrscheinlich könnte eine Anzahl Lampen mit Fuss auf einer gemeinsamen Basis sich stützen eine Art *πολυελαίου* bilden. Sie sind um 300 v. Chr. oder etwas später zu datieren.
- ΠΑ8. Die askosförmige Lampe ist das einzige Beispiel einer seltenen Form von Lampen aus der Mitte des 3. Jhs v. Chr. und ähnelt sich sehr mit den kleinen Askosförmigen Lampen mit Fuss.
- ΠΑ9. Die Gruppe der Lampen mit dem linsenartigen-kugelförmigen Körper ist zahlmässig klein. Die Entstehung dieser Form ist wahrscheinlich auf die entsprechende Form der linsenförmigen Lampen aus klassischer Zeit zurückzuführen (ΠΑ5). Sie lassen sich in der 1. Hälfte des 3. Jhs v. Chr. datieren. Ähnliche Beispiele aus dieser Periode findet man hauptsächlich den korinthischen Lampen.
- ΠΑ10. Die askosförmigen Lampen, der üblichste hellenistische Typus der *τροχήλατος* Lampen in Makedonien, sind direkt mit dem korinthischen Typus Broneer XII in Verbindung zu bringen. Bei der wichtigsten Umwandlung dieser Form ergibt sich eine Lampe mit grossem, beiderseits kegelförmigen Körper und charakteristisch grossem Schnauze. Der grosse ringförmige Henkel steht in Kombination mit einem plastischen S-förmigen Öschen am Schulter. Wann diese Form zeitlich einzusetzen ist, ist schwer zu sagen. Daher ist man gezurungen, sich auf dem geringen Grabungs befund aus Pella und besonders auf den hellenistischen Grabkomplexen aus Veroia zu Stutzen, die eine ziemlich lange Zeitspanne aus der Mitte bis Ende des 2. Jhs v. Chr. decken. Man muss allerdings klarstellen, dass die ersten Beispiele bereits am Beginn dieses Jhs erscheinen. Zwei variationen gehen auch aus diesem vorausgehenden Typus dieser Gruppe aus. Bei der Variation A wird die ursprüngliche, beider seits kegelförmige Form beibehalten, wie auch die Ausformung um den Füllloch, während der Henkel und das grosse Format total fehlen, gibt es keinen chronologischen Unterschied im Vergleich zu den vorangehenden. Die Umwandlung B fungiert als Zwischenglied der Kette ainerseits der beiberseits kegelförmigen und andererseits der entsprechenden zylinderförmigen Lampen aus dem ausgehenden 2. Jh. v. Chr. Die Kegelform wird langsam zu einem Zylinder ohne Basis und mit kleinen Henkel. Die Schnauze ist gross. Chronologisch gehören Sie der Zeitspanne von der Mitte bis zum Ende des 2. Jhs v. Chr.
- ΠΑ11. Es handelt sich um die am meinschen typischen Gruppe hellenistischer gebrehten Lampen des ausgehenden 2. Jhs v. Chr. bis zum Beginn des 1. Jhs v. Chr. Der Körper ist zylinderförmig ohne Basis, um den Füllloch gibt es allerdings tiefe und breite Einritzungen. Die Schnauze ist normalerweise dreieckförmig zeitlich fallen sie mit den Lampen zusammen, die auf Grund von Matrizen hergestellt werden, und zwar als diese Herstellungsform bereits vorherrschend ist. Sie lassen sich in der Zeitspanne aus der 2. Hälfte des 2. Jhs bis zum Beginn des 1. Jhs v. Chr. datieren.
- ΠΑ12. Die Matrizenlampen sind zahlreich und repräsentieren hauptsächlich die späthellenistische Phase. Die Technik der Matrizen was die Lampen natürlich betrifft, war wahrscheinlich in der keramischen Werkstätten Makedoniens in der 1. Hälfte des 2. Jhs v. Chr. eingeführt worden. Die grösste Anzahl der Lampen aus Pella stammt aus Zerstörungsschichten um 100 v. Chr. oder kurz darauf. Die Form selbst wie auch hauptsächlich die Reliefdekoration findet Parallelen allgemein mit den Matrizenlampen aus dem griechischen Raum und besonders mit denje-

nigen, die aus der kleinasiatischen Küste über Delos verbreitet werden. Angenommen dass der Befund der Felsgräber aus Veroia zur Datierung dieser grossen Gruppe viel beigetragen hat, so muss man auch akzeptieren eingestehen, dass genauso der neuliche Fund der Werkstätten aus dem Marktplatz in Pella viel zum Verständnis dieser Produktion und ihrer Verbreitung beigetragen hat.

Man unterschreidet kleinere Gruppen und Reihen gemäss der Ausformung um den Füllungsloch und den Dekorationsmustern. Die erste Untergruppe besitzt um den Füllloch ein doppeltes, plastisch geformtes Ring mit zwei Reihen für die Dekoration, alles entsprechend zur delischen Repertoire der Werkstatt des Asklepiades. Das Wichtigste Merkmal der zweiten Untergruppe ist die breite und flache Ausformung um den Füllungsloch, die mit einem kreisförmigen *Relief* angedeutet wird. Der Reliefschmuck besitzt ein begrenztes Repertoire und hat viele Parallelen zu dem entsprechenden delischen Themenkreis.

In der gleichen Zeitspanne kommen zum Vorschein, und zwar mit geringen Beispielen, auch andere Formen, wie z.B. die Herzblattlampen usw. Diese Tatsache spricht von der Existenz einer grösseren Anzahl aus Matrizenlampen und von ihrer Vorherrschaft in bezug auf die zeitgenössischen gedrehten Lampen.

ÜBERBLICK

I

Die Tonlampen aus der älteren Grabungen in Pella sind ein repräsentatives Beispiel der Keramik dieser Gegend und speziell dieser Periode, die für die Entwicklung der Stadt von grosser Bedeutung war. Das Ziel ihrer Studie bezieht sich nicht auf die Feststellung des Vorhandenseins neuer Typen, sondern hauptsächlich auf das forschen der Art und Weise der Aufnahme und des Gebrauchs bekannter Typen in der makedonischen Hauptstadt. Was besonders dem 4. wie auch die erste Hälfte des 3. Jhs v. Chr. betrifft, so ist das Hauptmerkmal der enge Bezug mit den entsprechenden attischen Beispielen, die die lokale Produktion beeinflussen. Die meisten Typen stammen aus Attika, sie werden am meisten bei der Produktion vorgezogen und ihre Verwendung dauert wesentlich mehr. Bereit im 4. Jh. v. Chr. sind die Unterschiede der Typen auffällig, aber erst im 3. Jh. v. Chr. sind die Änderungen ganz offensichtlich. Manche Typen, wie z.B. die linsenförmigen und die diskosförmigen überleben auch im 3. Jh. Zu dieser Zeit, also im 3. Jh. v. Chr., nehmen die attischen Vorbilder langsam nach. Das gleiche gilt auch für die Importware aus Attika, die schon langsam durch die lokale Produktion ersetzt werden. So erklärt sich, wieso neue Typen aus anderen griechischen Werkstätten ausserhalb Attikas eine wichtige Rolle zu spielen beginnen.

Die grösste Schwierigkeit in der Forschung der Keramik des 3. Jhs v. Chr. besteht in der Tatsache, dass die Zahl der Grabungsbefunde so stark begrenzt ist, so dass eine genaue Datierung nicht nur der Lampen, sondern auch allgemein der zietgewössischen Keramik keine leichte Aufgabe ist. Im Gegenteil manchen im 2. Jh. v. Chr. die Grabungsangaben in Makedonien wesentlich und erlauben uns, die hellenistische Typen (ΠΛ10, ΠΛ11) genauer zu bestimmen. Die späthellenistischen Lampen aus der alten Grabung in Pella vertreten über eine Anzahl von bestimmten Merkmalen. Eine grosse Menge von Lampen kommt aus einer Zerstörungsschicht, die um 100 v. Chr. oder spätestens am Beginn des 1. Jhs v. Chr. zu datieren ist, so hat man auch das jüngste *ante quem*. Was die älteren Beispielen der Formen —urs sprechen immer vom 2. Jh v. Chr. — betrifft, so sind wir am Gräberbefund aus Veroia angewiesen.

II

Es herrschen hauptsächlich zwei Formen mit vielen Beispielen und ohne besonderen Variationsreichtum, die erste (IIA10) ist die beiderseits kegelförmige und die jüngere (IIA11) ist die zylindrische.

Die Matrizenlampen bilden ein besonderes Kapitel und ein spezielles Thema in bezug auf die Lampenproduktion der späthellenistischen Zeit. Für Pella ist es von besonderer Bedeutung, sowohl für ihre Kontakte mit anderen Zentren, wie z.B. Delos, als auch für die Einführung der Matrizen-technik in der lokalen makedonischen Keramik.

Die historische Bewertung des Produktionsbildes und des Handels der Lampen erlaubt uns folgende Feststellungen:

Bereits am Ende des 5. Jhs v. Chr., etwa in der Regierungszeit des Königs Archelaos, scheint die Stadt ein starkes intensives Leben gehabt zu haben. Die Beziehungen mit Athen basieren sich offensichtlich auf dem Handel. Das grosse Wachstum der Stadt aber findet am Ausgang des 4. Jhs v. Chr. statt und ist deutlich in vielen Lebensbereichen festzustellen. Die attischen Importwaren spielen vorläufig eher die Rolle des Vorbildes, während die lokale Keramikproduktion ganz schnell vorankommt, und zwar mit einer Vielfalt von Erzeugnissen. Im 3. Jh. folgen die Stadt wie auch ihre Finanzen dem Schicksal der hellenistischen Welt im allgemeinen. Attika als Zentrum spielt keine wichtige Rolle mehr. Im Gegenteil kommen andere Werkstätten im ägäischen und kleinasiatischen Raum stark zum Vorschein, besonders im finanziellen Bereich, wie es aus dem Grabungsbefund hervorgeht.

Im 2. Jh. herrscht der Versuch der Könige des makedonischen Reiches, die Römer einfach fernzuhalten. Die finanzielle Lage kann ihnen leider diesbezüglich keine grosse Hilfe leisten. Der Produktionsrhythmus bleibt wohl beständig, es erscheinen aber geringe neue Formen in der Keramik.

Der Fall des Reiches an die Römer hatte keine Folgen auf die Produktion selbst. Trotz der Zerstörung verschiedener Zentren, wie z.B. Pella, das Leben geht weiter bis zum Ausgang des 2. und zum Beginn des 1. Jhs v. Chr., als Naturkatastrophen, Einfälle und neue politische Umstände ausschlaggebend für ihr Ende wirkten. So kann es als Zufall bezeichnet werden, dass sowohl die Lampen wie auch die restliche Keramik im 1. Jh. v. Chr. einen ganz anderen Charakter, verschiedene Typen und eine andere Bedeutung aufweisen.

EYPETHPIO AYXNΩN

Ἄρ. Κατ.	Ἄρ. Ἀνασκ.	Εἰκ.	Πίν.
1	A 641	—	1
2	A 19	1	1
3	A 3939	1	1
4	A 5842	—	2
5	A 102	—	2
6	A 5357	—	2
7	A 3924	—	2
8	A 31	—	2
9	A 77	—	3
10	A 5353	—	3
11	A 20	—	3
12	A 2357	—	3
13	A 1981	—	4
14	A 2018	1	4
15	A 2319	—	5
16	A 2443	—	5
17	A 5244	—	5
18	A 648	—	5
19	A 2343	—	6
20	A 3807	1	6
21	A 2102	2	6
22	A 3700	—	6
23	A 290	—	7
24	A 624	—	7
25	A 622	—	7
26	A 3931	—	7
27	A 2024	—	—
28	A 3718	—	8
29	A 2501	2	8
30	A 3607	—	—
31	A 5241	2	8
32	A 3386	—	8
33	A 2053	—	—
34	A 3364	2	9
35	A 3920	2	9
36	A 2007	2	9
37	A 660	—	9
38	A 151	3	10
39	A 2162	3	—
40	A 4971	3	10

Ἄρ. Κατ.	Ἄρ. Ἀνασκ.	Εἰκ.	Πίν.
41	A 5843	—	10
42	A 857	3	10
43	A 3715	—	11
44	A 3720	—	11
45	A 2277	—	11
46	A 144	3	11
47	A 3713	3	12
48	A 297	4	—
49	A 5532	4	12
50	A 3926	4	12
51	A 4498	—	12
52	A 143	—	13
53	A 1722	4	13
54	A 3708	5	13
55	A 3932(α)	5	13
56	A 3895(α)	—	14
57	A 149	5	14
58	A 623	—	14
59	A 2252	—	14
60	A 1963	—	15
61	A 275	—	15
62	A 3810	—	15
63	A 2265	—	15
64	A 152	—	16
65	A 5855	5	16
66	A 704	5	16
67	A 625	5	16
68	A 1234	—	17
69	A 1728	—	—
70	A 2052	—	—
71	A 3716	—	17
72	A 193	—	17
73	A 3711	—	17
74	A 3395	—	18
75	A 3806	6	18
76	A 1148	—	18
77	A 3938	—	18
78	A 5242	6	19
79	A 3361	6	19
80	A 1295	—	19

Ἄρ. Κατ.	Ἄρ. Ἀνασκ.	Εἰκ.	Πίν.	Ἄρ. Κατ.	Ἄρ. Ἀνασκ.	Εἰκ.	Πίν.
81	A 1427	—	19	138	A 3360	—	36
82	A 3721	—	20	139	A 3352	—	36
83	A 1598	—	20	140	A 5846	—	37
84	A 1515	—	20	141	A 5848	—	37
85	A 180	—	20	142	A 3836	—	37
86	A 4897	6	21	143	A 3891	—	37
87	A 3396	—	21	144	A 3973	—	38
88	A 2453	—	21	145	A 3977	—	38
89	A 3389	—	21	146	A 5849	—	—
90	A 3390	—	22	147	A 4903	—	38
91	A 3618	6	—	148	A 5262	—	38
92	A 3383	—	22	149	A 1585	—	39
93	A 628	7	22	150	A 1757	—	39
94	A 791	7	22	151	A 4995	—	39
95	A 816	7	23	152	A 3351	—	40
96	A 4998	—	23	153	A 3362	—	40
97	A 3790	7	23	154	A 3363	—	40
98	A 3776	—	24	155	A 3365	—	40
99	A 1288	—	24	156	A 3368	—	41
100	A 3643	8	24	157	A 3370	—	41
101	A 3399	—	24	158	A 3372	—	41
102	A 5356	8	25	159	A 3393	—	41
103	A 630	8	25	160	A 3635	—	42
104	A 1296	—	25	161	A 3621	—	42
105	A 3382	—	25	162	A 3638	—	42
106	A 3712	—	26	163	A 3644	10	42
107	A 3719	—	26	164	A 3764	—	43
108	A 3972	8	26	165	A 3769	—	43
109	A 3929	—	26	166	A 3813	—	43
110	A 3893	—	27	167	A 3818	—	43
111	A 3380	—	27	168	A 3847	—	44
112	A 1927	—	27	169	A 3819	10	44
113	A 2358	8	27	170	A 3848	—	44
114	A 2036	8	28	171	A 3839	—	44
115	A 1414	9	28	172	A 3895(β)	—	—
116	A 1523	9	29	173	A 3904	—	45
117	A 1589	—	29	174	A 3930	—	45
118	A 2901	—	30	175	A 3976	10	45
119	A 2902	—	30	176	A 4993	—	45
120	A 3100	—	30	177	A 5256	10	46
121	A 3374	—	31	178	A 5258	10	46
122	A 3375	—	31	179	A 5264	—	46
123	A 3630	—	32	180	A 5850	—	46
124	A 3770	—	32	181	A 5851	—	47
125	A 3629	—	32	182	A 5859	—	47
126	A 3896	9	33	183	A 1416	—	47
127	A 5254	9	33	184	A 1591	—	47
128	A 5261	—	34	185	A 1821	11	48
129	A 5844	—	34	186	A 1926	11	48
130	A 5847	—	34	187	A 4973	—	48
131	A 69	10	35	188	A 2368	—	48
132	A 1428	—	35	189	A 2570	11	49
133	A 2460	—	35	190	A 2579	11	49
134	A 3355	—	35	191	A 3354	—	49
135	A 3766	—	36	192	A 3367	11	—
136	A 3932(β)	—	—	193	A 3350	—	49
137	A 3376	—	36	194	A 3634	—	50

'Αρ. Κατ.	'Αρ. 'Ανασκ.	Εικ.	Πίτ.	'Αρ. Κατ.	'Αρ. 'Ανασκ.	Εικ.	Πίτ.
195	A 3777	—	50	251	A 3956	—	66
196	A 3846	—	50	250	A 3954	—	66
197	A 3894	—	50	252	A 3957	—	67
198	A 3903	—	51	253	A 3958	—	67
199	A 3905	11	51	254	A 3959	—	68
200	A 3908	12	51	255	A 3961	14	68
201	A 3937	—	51	256	A 3962	14	69
202	A 5257	12	51	257	A 3963	—	69
203	A 5358	—	52	258	A 3964	—	70
204	A 5861	—	52	259	A 3965	—	70
205	A 3613	—	52	260	A 3966	14	71
206	A 3831	—	52	261	A 3967	14	71
207	A 3936	—	53	262	A 5869	15	72
208	A 5280	—	53	263	A 5882	—	72
209	A 5852	—	53	264	A 5875	15	72
210	A 5854	—	53	265	A 5868	—	73
211	A 3781	—	54	266	A 5876	—	73
212	A 3371	—	54	267	A 5883	15	74
213	A 3982	12	54	268	A 298	15	74
214	A 4902	—	55	269	A 3631	15	75
215	A 1875	—	55	270	A 3945	—	75
216	A 279	—	55	271	A 3950	16	76
217	A 2041	12	56	272	A 3952	—	76
218	A 2624	—	56	273	A 3955	—	76
219	A 3353	—	—	274	A 3960	—	77
220	A 3377	—	56	275	A 3970	—	77
221	A 3667	—	56	276	A 5354	—	77
222	A 3676	—	57	277	A 5863	—	77
223	A 3677	—	57	278	A 5864	—	78
224	A 3678	—	57	279	A 5865	—	78
225	A 3679	—	57	280	A 5866	—	78
226	A 3680	—	58	281	A 3628	—	78
227	A 3683	—	58	282	A 3646	—	79
228	A 5870	—	58	283	A 3845	16	79
229	A 3826	12	58	284	A 3841	—	79
230	A 3835	13	59	285	A 3986	16	79
231	A 3837	13	59	286	A 5877	—	80
232	A 3840	13	59	287	A 5880	—	80
233	A 3851	—	60	288	A 5878	—	80
234	A 3899	—	60	289	A 3636	16	80
235	A 3909	—	60	290	A 3627	16	81
236	A 3921	—	61	291	A 3624	17	81
237	A 3928	—	61	292	A 5251	17	81
238	A 3941	—	61	293	A 5255	17	81
239	A 3942	—	62	294	A 5871	17	82
240	A 3943	—	62	295	A 5867	—	82
241	A 3944	—	63	296	A 5884	—	—
242	A 3946	—	—	297	A 5885	—	82
243	A 3620	13	—	298	A 1557	18	83
244	A 3947	13	63	299	A 2050	—	83
245	A 3948	14	64	300	A 2661	18	—
246	A 3949	—	64	301	A 3980	18	83
247	A 3625	14	65	302	A 4930	—	83
248	A 3951	—	65	303	A 3632	—	84
249	A 3953	—	65	304	A 3392	—	84

ΛΥΧΝΟΙ ΤΟΜΗΣ Ο.Υ.Θ.

Τροχήλατοι λύχνοι			Λύχνοι με μήτρα		
Άρ. Κατ.	Άρ. Άνασκ.	Πίν.	Άρ. Κατ.	Άρ. Άνασκ.	Πίν.
ΟΥΘ 1.	77.412	85	ΟΥΘ Μ1	77.693	85
ΟΥΘ 2.	77.648	85	ΟΥΘ Μ2	77.699	85
ΟΥΘ 3.	77.409	86			
ΟΥΘ 4.	77.656	86			
ΟΥΘ 5.	77.438(α)	86			
ΟΥΘ 6.	77.684	86			
ΟΥΘ 7.	77.666	87			
ΟΥΘ 8.	77.450	87			
ΟΥΘ 9.	77.687	87			
ΟΥΘ 10.	77.669	87			
ΟΥΘ 11.	77.686	88			
ΟΥΘ 12.	77.683	88			
ΟΥΘ 13.	77.672	88			
ΟΥΘ 14.	77.432	89			
ΟΥΘ 15.	77.457	89			

EIKONEΣ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΣΤΕΛΛΑΣ ΔΡΟΥΓΟΥ
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΠΕΛΛΑΣ 1957-1964: ΟΙ ΠΗΛΙΝΟΙ ΛΥΧΝΟΙ
ΑΡ. 128 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1992
ΣΤΙΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ΕΠΑΜ. ΤΑΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ ΣΙΑ Ο.Ε.
ΓΡΑΜΜΟΥ 24 ΑΓ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΟΛΓΑΣ ΔΗΜΗΤΡΕΛΙΑ
ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΛΟΛΑΣ ΧΑΔΙΩ